SİYASİ YAZILAR 3
2007-2016

Taha Parla

Din Devlet Demokrasi

metis

Taha Parla

Din Devlet Demokrasi

Siyasi Yazılar 3: 2007-2016

1945'te doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da, lise ve üniversite öğrenimini İstanbul'da yaptı. Master ve doktorasını Columbia Üniversitesi'nde aldı. 1976-1982 ve 1991-2007 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyeliği yaptı.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm* (İletişim 1989; Deniz 2009); *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları*, Cilt 1: *Atatürk'ün Nutuk'u*, Cilt 2: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 3: *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u* (İletişim 1991-92; Deniz 2008); *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989* (İletişim 1993; Deniz 2009); *Türk Sorunu Üstüne Yazılar* (Ürün 2007); *Türkiye'de Anayasalar* (İletişim 1991; Metis 2016).

Metis Yayınlan
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Din Devlet Demokrasi
Siyasi Yazılar 3: 2007-2016
Taha Parla

© Taha Parla, 2017
© Metis Yayınlan, 2017

İlk Basım: Haziran 2017

Yayıma Hazırlayan: Semih Sökmen, Eylem Can

Kapak Deseni ve Tasanm: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No. 12/197 Topkapı, İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-605-316-092-2

Eserin bütünüyle ya da kısmen fotokopisinin çekilmesi, mekanik ya da elektronik araçlarla çoğaltılması, kopyalanarak internette ya da herhangi bir veri saklama cihazında bulundurulması, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nun hükümlerine aykındır ve hak sahiplerinin maddi ve manevi haklannın çiğnenmesi anlamına geldiği için suç oluşturmaktadır.

Taha Parla

Din Devlet Demokrasi

SİYASİ YAZILAR 3: 2007-2016

metis

İçindekiler

ÖNSÖZ 9

BİRİNCİ KISIM
BURAYA NASIL GELDİK?

1 2007 SEÇİMLERİ AKP-ASKER KOALİSYONUNUN TESCİLİDİR 19
2 MÜSTEHCEN BİR VODVİL İZLİYORUZ! 32
3 DEMOKRATİK BİR ANAYASA İÇİN YÖNTEM VE BAZI İLKELER 47
4 YASAMA-YÜRÜTME-YARGI İLİŞKİLERİ 77
5 YENİ ANAYASA VE TÜRK SORUNU 91
6 SİVİL TOPLUM HUZURLARINIZDA! 102
7 LAİKLİĞİN ŞARTI KAÇ? 110
8 SEBEP SONUÇ İLİŞKİLERİ 129
9 EMPERYALİZM VE AKP PROPAGANDASI 139

İKİNCİ KISIM
DÜNYADAN MANZARALAR

10 ABD BAŞKANLIK SEÇİMİ 153
11 KAPİTALİST DÜNYA DÜZENİ 165
ABD Emperyalizminin Anahatları 165
Geç Kapitalizmde Kaynaklar ve Bölüşüm 171
Kapitalizmin İşlediği En Büyük İnsanlık Suçu 176
Kapitalizmin Krizleri ve Çöküşü 179

12 LAİKLİK VE SEKÜLERLİK 184
Din-Siyaset İlişkisine Dair Bazı Notlar:
Laiklik, Sekülerlik ve Ötesi 184
Dünya Anayasalarında Laiklik 196

13 OTORİTARİZM VE FAŞİZM 212
Umberto Eco'nun Faşizm Tanımının Sorunları 212
Barış İsteyen Üniversitelilere Güruh Denir mi? 222
Dünya Anayasalarında Önemli Bir Boşluk:
Vatana İhanet Suçunun Tanımsızlığı ve Yaptırımsızlığı 225
Kanun Hükmünde Kararnameler 234
Politik Psikiyatriye Dair Bir Not 238

14 SONA VARINCA TEKRAR EN BAŞA DÖNÜYORUZ 242
Dinci Milliyetçilik 242
Türk-İslam-NATO Sentezi 247

Önsöz

Türkiye'nin Siyasal Rejimi: 1980-1989 kitabım 12 Eylül'e karşı "dönem yazıları"nın derlendiği bir seçkiydi. *Türk Sorunu Üstüne Yazılar: 1998-2007* ise asker vesayetinin bir türünün bitmesine ve AKP iktidarının yükselişine dair yine bir dönem yazıları kitabıydı.

Bunlar da öyle: 2007-12 arasında *Post Express*, *Mesele*, *Hukuk ve Toplum*, *Yeni Dünya* dergilerine yazdığım, zaten kusurlu siyasal ve anayasal düzeni daha da bozan gelişmeleri, AKP iktidarının dinci ve reaksiyoner politikalarını, artmakta olan anti-laik uygulamalara karşı hükmü giderek kırılmakta olan militarist Kemalist velayet tortularının çarpışmasını ele alan yazılar.

Tarihsel ve doktrinal olarak dinle arasına mesafe koymuş olan liberalizmin Türkiye'deki gönüllü temsilcileri ile solun birçok kanadının dinle flörtü (popüler olmak için ve/veya bilebildikleri "reel politik" anlayışıyla) AKP ve Gülenizm ile önce "mazlumlar-arası" dayanışmacılığı sonra da pervasız işbirlikçiliği kayda geçiyordu. "Yetmez ama evet"çilerin 2010'daki, önceki ve sonraki veballeri de büyük oldu ama o yarayı burada dağlamak istemiyorum.

Dönemin dikkati çeken çok tehlikeli özelliklerinden biri AKP'nin ortadan kaldırmak istediği ve ihlal ettiği bazı evrensel norm ve değerlerin de Kemalizme yakıştırılıp, genel, yüzeysel ve sözde bir Kemalizm kritiğine dahil edilerek küpeşteden denize atılmasıydı. (Aynen daha önce İkinci Cumhuriyetçilerin ve "liberal" "solcular"ın yaptığı gibi.)

Aydınların birçoğunun iktidarla işbirliği ve işbirlikçilik yaptığı, belli bir türü bitmekte olan Kemalist militarizmin yerine AKP'nin

ABD emperyalizminin vesayeti ve nezareti altında zayıflattığı belli bir nesil silahlı kuvvetler komuta heyetinin yerine başka bir komuta heyeti getirdiği, ABD'nin Latin Amerika ve Asya şablonlarına göre AKP'nin kendi polis ordusunu, özel kuvvetlerini ve istihbarat örgütlerini kurduğu, direnişlerini sürdüren demokratik kitle örgütlerinin ve toplumsal örgütlerin giderek şimşeğini çalan "sivil toplum"[1] örgütlerinin genel uzlaşmacılığı, ödüncülüğü ve işbirlikçiliğinin ağır bastığı bir dönem oldu 2007-15. (Birinci perde 2002-07 idiyse, 2007-10 ikinci, 2010-15 üçüncü perde sayılabilir.)

Etkisiz bir muhalefetin karşısında otoriterlikten faşizan totaliterliğe doğru adım adım ilerleyen bir parti-hükümeti, daha da güdümlü bir yasama meclisi, artan bir Yürütme Üstünlüğü, yürütmenin kontrolüne alınan yargı, kısıtlanan özgürlükler, artan baskılar, yozlaşan eğitim sistemi, ikinci ve özellikle de üçüncü perdenin ayırt edici özelliklerinden bazılarıydı. "Sivil toplum"un "özel alanı" (tabii, din dahil) kazandı veya zarar görmedi, "toplum"un "kamusal alanı" kaybetti ve zarar gördü. "Sivil toplumcular", "yapay çoğulculuk" uğruna dinin ne kadar "kamusal" olduğunu göremediler veya görmezden geldiler.

2015

Buraya kadarki metin, başta derlemenin tamamı olan I. Kısım için yazılmıştı. Eklenmesine sonradan karar verilen II. Kısım için birkaç söz gerekiyor.

Yine 2007-09'da yazılmış ama basılmamış birkaç yazı ile 2015-16'da yazılan ve bazıları *Express* dergisinde çıkan, bazıları da ilk kez bu derlemede yayımlanan birkaç yazı da konu yakınlığı itibariyle (laiklik, anayasa, emperyalizm, faşizm gibi) buraya alındı ve bir II. Kısım ortaya çıktı.

1. Son çeyrek yüzyılın Türkiye'de en az anlaşılan ve en fazla fetişleştirilen kavramlarından, daha doğrusu sözcüklerinden biri. "Özel alanı" kapsayan, girişim özgürlüğünü, dinci yapay çoğulculuğu öne çıkaran, esas itibariyle hâkim sınıfların devletle işbirliği yaptığı "burjuva toplumu" demek olan bu sözcük, muhalefet söyleminin odağı haline getirildi ve eleştirel analizi köreltti.

Bazı tarihçiler, yeni gelişmeleri de dahil edebilmek için kitaplarını sürekli ertelerler ve bir türlü bitiremezler. Bazıları da üzerinden belli bir zaman geçmeyen yakın olayları "daha tarih olmadı" diye hiç dahil etmezler. 15 Temmuz 2016 ve sonrası yukarıda sözünü ettiğimiz üçüncü perdenin devamı mıdır yoksa bir dördüncü perdenin başlangıcı mıdır tam bilemiyorum ama, hakkında yazmayı erken bulmaya daha çok meylediyorum. Yine de hiçbir şey demeden geçemeyeceğim.

Kısmen beklenmedik yanları da olduğu söylenebilecek, Amerikan orkestrasyonundaki bu askeri-dini darbe girişiminin, kısmen ve daha teorik-yapısal bir plandan bakıldığı takdirde tümüyle çok da şaşırtıcı olmadığını düşünmek mümkün. Bazı yorumcularda kâh "kandırıldık" kâh "bilmiyorduk" şeklinde tezahür eden masumiyet jestlerinin ikna edici olmadığının, birtakım potansiyel ve eğilimlerin vakitlice öngörülebilir olduğunun, sözünü ettiğimiz perdelerin büyük oyununun çoktan, AKP'nin sahneye çıkışından da önce yazılmış bulunduğunun işareti sayılabilecek 1986 ve 1989 tarihli iki kısa eski (erken) yazımı da en sondaki "Sona Varınca Tekrar En Başa Dönüyoruz" başlığı altına iliştirmekten kendimi alıkoyamadım. AKP'nin icraatının da yepyeni açılımlar olduğunu düşünmüyorum; ABD emperyalizminin planladığı bir bütünün parçası ve mantıksal uzantısı olduğunu düşünüyorum.

Bu yazılar, yeni olaylara geçmişte kalmış yorumlar olarak görülebilir, bazı şeyleri (dinin siyasetteki olumsuz rolü, ABD'nin İslamı azdırarak kullanması gibi) anlamak için 30 yıl gecikmek mi gerekiyordu diye de sorulabilir.

2016

Dikkatli okurlar 2007-12 yıllarındaki yazılar ile 2015-16 yıllarındaki yazılar arasındaki boşluğu fark edeceklerdir.

Bu boşluk, yazmaya değil ama yayımlamaya ara verdiğim bir dönemdi. Ama bu derlemeye girişirken öyle sanıyor(d)um ki 2015-16 yazılarının hiç değilse bir kısmında o yıllarda ne cereyan ettiğine değinen bölümler de yok değil. 2002-07 diliminde hazırlanan zemi-

nin üstüne 2007-14 diliminde eklenenler, 2015-16 diliminde eklenecek lerin habercisiydi. (15 Temmuz 2016 "milat"ının da yeni bir Türkiye başlattığını düşünmüyorum. O da belli bir seyrin parçasıydı. Bana propaganda sloganı, "kamu diplomasisi" ve bunların fazla ciddiye alınması gibi geliyor. Ardından gelen "Yenikapı ruhu" ise ayrı bir garabet. "Laik" CHP Genel Başkanı'nın mevlithanları dinlediği devlet töreni de din-devlet/siyaset işlerinin ayrılığı ilkesindeki sapmaların devam ettiğini gösteriyordu.)

Somut bir örnek vermek gerekirse şunu söyleyebilirim: *Türkiye'de Anayasalar*'da yaptığım iş, nihai metinler üzerinden sistemin incelenmesiydi. Buradaki anayasayla ilgili yazılar ise sadece değişiklik zorlamalarını, tartışmaları, eğilimleri ve yönelişleri değerlendiren, bir bakıma "nereye gidiyoruz"u öngörmeye çalışan parçalardır. Bir örnek daha: Aralık 2016'da meclise verilen "mini"/"butik" anayasa değişikliği teklifinde yer alan, Başkan'a tanınacak kararname çıkarma yetkisinin 1982 Aldıkaçtı darbe anayasasının tasarısındaki "emirname" yetkisine benzediğini, yani bu eğilimin, bu derecede güçlü olmasa da, Türkiye'de zaten var olduğunu hatırlatıyorum "Kanun Hükmünde Kararnameler" adlı yazıda. (Evren, Demirel ve Özal dönemlerindeki benzer fakat âkim kalmış zorlamalar, *1989 tarihli Türkiye'nin Siyasal Rejimi*'ndeki birkaç yazının konusuydu.) Bu sefer demokratik temsil niteliği olmayan kurucu meclis vitrini bile yok; iki parti başkanının talimatı ve mutabakatıyla 1+1=2 parti memuru 80 milyonluk bir ülkeye anayasa yazıyor. İşte geldiğimiz noktalardan biri daha.

Aslında 2009-14 arasındaki dönemde Türkiye siyasetindeki güç dengelerinde çok önemli bir değişiklik oldu. Başka yerlerde de sözünü ettiğimiz üzere, ABD emperyalizmi Büyük Ortadoğu Projesi gereği ve "Tezkere Olayı" kızgınlığıyla TSK'nın içindeki daha bağımsızlıkçı ve Atatürk milliyetçisi komuta kademesini tasfiye ederek AKP'ye ve Gülen Hareketi'ne yol verdi. Erdoğan-Gülen koalisyonu esnasında Gülenizm AKP sayesinde en güçlü dönemini yaşadı.

Gülen-ABD İlişkisi'nin Komünizmle Mücadele Dernekleri ile daha eskilere gittiği malumdur. Gülenciliğin asıl güçlenişi ABD şaperonluğu altında AKP ile yaptığı dini-siyasi ve çıkarcı ittifakla gerçekleşmiştir. Bir yandan da ABD 1999'dan beri Gülen'i misafir etmiş

ve AKP'nin tepesinde bir Demokles kılıcı gibi sallandırmıştır. Daha önce TSK'ya verdiği vâsi veya perde arkasındaki potansiyel alternatif hükümet rolünü, AKP'ye karşı Gülen'e vermiştir.

Bu dönemde eski Kemalizm-İslam gerilimi, Türk-İslam sentezi, milliyetçilik-dincilik terazilerindeki politik-ideolojik kefeler ikinciler lehine yer değiştirmiştir. Bu çerçevede Ergenekon, Balyoz gibi hukuksuz düzmece davalarla Kemalist subayların gücü kırılmıştır. (Daha sonra AKP-Gülen koalisyonu da ABD emperyalizminin planlaması ve çıkar çatışmaları yüzünden yıkılacaktır.)

Kemalizmin açık ve örtük militarizminin üstüne geç 1940-erken 1950'lerden itibaren ABD emperyalizmi çeşitli boyutlarıyla oturmuş, askeri darbeler dönemine girilmiştir. ABD, 1980'lerden itibaren giderek yoğunlaşan biçimde Kemalizmin yanında (veya karşısında) dini işlemiş ve kışkırtmıştır.

Otoriter-totaliter bir siyasi ideoloji ve rejim, dinle standart tarihsel ittifakını yapmakla kalmadı; bizzat kendisi çok dindar. Bu da onu kendine göre çok haklı, hoşgörüsüz, acımasız, ödüllendirici ve cezalandırıcı (daha çok ikincisi) yapıyor. Çünkü temel iman/zihin yapısında çoğulculuğa yer bırakmıyor, dışlayıcı olup her türlü farklılığı, hele muhalefeti, "fitne ve fesat" olarak gören bir teolojik aksiyomu var.

Benzerlikle, siyaseti seçmene/halka kamu hizmeti verme zorunluluğu olarak görmüyor, "daha seçilmiş kullar" olan yöneticilerin basit müminlere bir atıfeti, hatta sadakası olarak görüyor. Kamu gelirlerinden kendine ayırdığı payı kendi ödülü sayarken Hakkâri'ye yaptığı havaalanını ora halkına "hediye" etmiş oluyor.

Başta tersane ve madenlerdeki iş/işveren cinayetlerini "kaza", "kader", "işin fıtratı", "tanrının gazabı" gibi görüyor. Fazla tedbir alınırsa Allah'ın gücüne gider, bile diyebiliyor.

Dış ve iç-savaşlarında "fetih" ve din-mezhep üstünlüğü" unsurları var.

Bu siyasi dinci ideoloji ve rejimin kendi halklarına karşı adeta husumeti var. "Milletim(iz)" derken, demagojik bir soyutlaştırmanın yanı sıra, fevkalade somut biçimde nüfusun çok (veya her) kesimine karşı bir hınç, hakaret, öfke var. Bildiğimiz yerli ve yabancı faşizm-

ler, demagojik de olsa "halk"ı yüceltir, oysa AKP iktidarı ve çevresi halkı sık sık horluyor, aşağılıyor.

İşin öbür ucunda ise, Türkiye'de, aydınların bir bölümünü de içeren öyle bir siyasi sınıf var ki en son gayet ciddiyetsiz ama vahim bir *mini* (!) anayasa değişikliği paketini tartışmayı kabul etti ve Türkiye'ye özgü bir başkanlık sistemi türü diye öyle bir ucubeyi müzakere edebildi ve onayladı ki 20. ve 21. yüzyılda örneği galiba yok. Ocak 2017'de Meclis'ten geçirilen ve Nisan'da referanduma sunulacağı ilan edilen bu tasarının tek-adama verdiği anormal yetkiler olsa olsa Doğulu sultanların ve Batılı kralların yüzyıllar önceki mutlak, keyfi ve şahsi yetkileriyle karşılaştırılabilir. Tartışmaya bile değmez bu belgenin bazı noktalarına birkaç satırla işaret edelim.

1) Geçici Md. 9 ile (eski 104) (Devlet) Başkanı'na verilen muazzam atama yetkileri, TSK kullanma yetkisi, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ("emirname" gibi) ve yönetmelik çıkarma yetkisi,

2) Geçici Md. 10 ile (eski 105) fevkalade zorlaştırılan cezai sorumluluk isnadı ("suç" hâlâ belirsiz),

3) Geçici Md. 13 ile (eski 119) verilen olağanüstü hal ilan yetkisi (6 ay için) –"savaş halleri"nde daha da rahat olmak üzere– "Cumhurbaşkanlığı kararnamesi" (ferman, ukase gibi) çıkarma yetkisi.

4) Geçici Md. 17 ile (eski 159) ile verilen atama yetkileriyle Yargı'nın Başkan'ın tam denetimine sokulması,

5) Geçici Md. 19 ile tüm "Bakanlar Kurulu" ibarelerinin yerine "Cumhurbaşkanlığı" sözcüğünün konmasıyla Yürütme erkinin tek-adamda toplandığının resmen tescili. Artık kabine, kolektif sorumluluk vb. şeyler yok. Yasama devre-dışı, kuvvetler ayrılığı lafta bile yok.

Bir siyasi sınıf düşünün ki Osmanlı'da "kapı kulluğu"ndan sonra, tek-partinin şef sisteminin neferliğinden geçerek, "gönüllü kulluğa" gerilemenin eşiğinde. Nisan ayındaki halkoylamasında ya tek adam sultasına gönül indirecek ya da son anda özgün ve vakur bir halka yakışacak şekilde bu karşı-devrim veya radikal reaksiyon girişimini püskürtecek.

Her şeye karşın bütün bunlara, dağılacak kara bulutlar olarak, Fikret'in "ufku saran inatçı bulutu"ndan ibaretmiş gibi bakmak la-

zım. Ziya Paşa'nın "Kadı ola davacı ve muhzır [mübaşir] dahi şahit; / Ol mahkemenin hükmüne derler mi adalet?" beyitindeki iktidar ve yetki toplulaşması hakkındaki yargısını da unutmadan. Tevfik Fikret'in 1912'deki "Doksan Beşe Doğru"[2] şiirindeki kalıcı değerlendirmeleri de hatırlayarak (yalnızca 33 yılı 14 yıl yaparak):

Yasa diye topraklara sürtüldü alınlar;
Yasa diye, yasa diye, yasa tepelendi...
...
Yazık! Otuz üç yıl, otuz üç yıl tüm üzüntüler,
Yazık! Ne bir ders öğretmiş, ne bir düşünce!
...
Sussun diye vicdanına yumruklar inerse,
Ulus yaşamaz, yüce Meclisi aşağılanırken.
Aldatıp korkutmayla titrer ve sinerse,
Ulus yaşamaz, onun topluluğu boğulurken!
...
Yasa mı bize düşman, yoksa özgürlük mü?
Saldırıp önce bunları biz yok ettik.

Ve yine Fikret'in "Gerçek Her Zaman Gerçektir"inden dizelerle bitirelim:

Hadi sanatın da gereği yok,
Bize felsefenin de gereği yok;
Fakat anlatılsa da anlasak:
Şu bilgisizliğin ne gereği var?

Şu alçalışın ne gereği var?
Şu yoksulluğun ne gereği var?

Şu kulluğun ne gereği var?

Şubat 2017

2. Fikret'in bu şiirinin burada kullanılan sadeleştirmesi Asım Bezirci'nindir.

BİRİNCİ KISIM

BURAYA NASIL GELDİK?

1

2007 Seçimleri AKP-Asker Koalisyonunun Tescilidir

22 Temmuz 2007'de gerçekleştirilen seçimler militarizme karşı bir tepki, adeta demokrasinin bir zaferi olarak değerlendirildi. Bu hususta ne düşünüyorsunuz?

Evet, değişik siyasetlerin tutumu şöyle özetlenebilir: AKP antimilitarist bir çizgide. Askeri muhtıraya karşı AKP'nin almış olduğu oy bir "sivil muhtıra"dır. Dolayısıyla biz AKP'yle dirsek teması içerisinde olursak antimilitarizm yapmış oluruz. Yok, antimilitarizm bu kadar kolay bir şey değil. Zaten daha AKP iktidara geldiği zaman maalesef "inkılapçı demokrat", "muhafazakâr demokrat" denerek derhal benimsenmişti. Bundan daha yanlış bir tutum olamaz. AKP bugüne kadar ciddi antimilitarizm yapmadı, şimdi de yapmıyor, bundan sonra da yapmayacak.

AKP demokrat mıdır?

Ne alakası var, AKP düpedüz tutucu-otoriter, hatta *reaksiyoner* bir partidir. Şu dozda bu dozda, onu ayrıca ölçelim... Düşünce ve ifade özgürlüğünü kısıtlayan yasalar, adliyeye müdahaleleri himayeler, 301'ler vb., suikast ve cinayetleri örtbaslar, en son polis kanunu, bütün bunlar ve fazlası kimin zamanında oldu? Parti-içi şef kültü, vb.

▸ İlk kez *Mesele* dergisinde yayımlanmıştır: Ekim 2007, Sayı: 10. Söyleşi: Osman Akınhay, Görkem Doğan, Foti Benlisoy.

de cabası. AB'nin gözünü boyamak adına yapıldığı ayan beyan belli olan ve etkisi son derece sınırlı birtakım küçük değişikliklerden büyük sonuçlar çıkarmak çok yanlış. Birileri AKP'nin yapıp ettiklerini antimilitarizm ve sivil demokratlık zannediyorsa, antimilitarizmi AKP'ye tevdi ediyorsa, çok yazık...

Dahası, iç gerilimleri de olsa belli bir uzlaşma, laik-antilaik ekseninde tanımlanmaya kalkışıldı. Oysa 22 Temmuz 2007 seçimlerinden çıkan sonuç, bazılarının algıladığı gibi "laik-antilaik" ekseninde bir çatışmanın, ya da militarist bir koalisyon ile antimilitarist bir AKP - sivil toplum (STK) - "sol" koalisyonu arasından halkın ikincilere evet dediği bir "referandum"un ya da "askeri muhtıra"ya karşı bir "sivil muhtıra" restleşmesinin eseri falan değildir.

22 Temmuz 2007 seçimlerinin net sonucu, yapısal bir yüzde 95 sağ seçmen oyunun, daha doğrusu seksen küsur yıldır sağlaştırılmış bir seçmen oyunun, ABD karargâhlarının ve uluslararası sermayeye eklemlenmiş yerli büyük sermayenin (özel ve askeri) orkestrasyonunda *uzlaştığını sezdiği* ve siyasal istikrar içinde maddi refah getirmesini beklediği bir AKP-asker koalisyonunun tescilidir. (Küçük meselelerde ve alt düzeylerde gerginlikler olabilir; fakat önemli konularda sağlanmış olan uzlaşma baskındır.)

Şimdi asıl işte bu uzlaşma teşvik edilmiş oluyor. Solun bazı kesimlerince bile. Baksanıza, ortada, orasından burasından çekiştirilebilecek bir gerilim havası bile kalmadı. Yoksa ne darbesi? Zaten darbe Latin Amerika, Ortadoğu ve Uzakdoğu örneklerinde gözlendiği gibi ancak *ABD'nin onayıyla* gündeme gelebilecek bir şey. Oysa hepimiz, asker ile AKP arasında muazzam bir çelişki olduğuna inandırılmaya çalışılıyoruz. Ne oldu o kamplaşma, ne oldu o mitingler? Hiçbir şey, taraflar uzlaştı(rıldı).

Üstelik bu yüzde 47, ordu-AKP kamplaşmasında AKP'yi tercih edenlerin tavrını ortaya koymuyor. Öyle zannedenlerin bu orandaki payı belki birkaç puandır. Halk bir başka pragmatizm içerisinde, ABD eşgüdümünde AKP ile ordu arasında sağlanan uzlaşmayı sezdi; bununla bağlantılı olarak siyasal istikrar ve refah politikaları beklentisi doğrultusunda oy kullandı. Antagonistik bir çelişki söz konusu değil. İktidar bloğu içindeki pozisyon dansı figürleri sergilenmektedir. (Tabii bu, ilanihaye devam edecek demek de değil.)

Bizse alt düzeydeki gerilimlere odaklanarak, AKP ile asker arasında bir çatışma olduğu izlenimine kapılıyoruz. Oysa, mesela sınır ötesi harekât gibi en netameli görünen konuda dahi belli bir uzlaşma sağlandı. AKP ile asker arasında sınır ötesinde, yani Irak politikasında da sınır içinde de, yani Kürt meselesinde de bir mutabakat sağlandığı görülüyor.

Seçimlerin ardından gündeme gelen anayasa değişikliği hususunda, birçok kesim uzun zaman sonra ilk defa doğrudan doğruya askeri darbenin ürünü olmayan bir anayasanın ortaya çıkacağı, yani "sivil" ve "demokratik" bir anayasanın hazırlanacağı konusunda hemfikir. Bu yaklaşımı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Daha erken tarihin sorunlarına gitmeden söyleyelim ki, 1960-61'den beri hem yapılış yöntemi hem içeriği itibariyle hep askeri darbe anayasaları gördük. Korporatif kurucu meclislere yaptırılan antidemokratik anayasaları ya da kapsamlı değişiklikleri üst kamara olarak askerler onayladılar (1961, 1982) ya da yasama meclisine dayattılar (1971-73). Oysa meşru anayasalar ya olağan yasama yoluyla ya da demokratik kurucu meclisler eliyle yapılır.

Şimdi de, 2007-08'de yapılış yöntemi açısından parça parça sunulan bir "sivil" striptiz anayasası ve içeriği bakımından da muhtemelen pek demokratik ve antimilitarist sonuç metni doğurmayacak bir anayasa projesiyle karşı karşıya gibiyiz. Öyle temelsiz sihirli laflarla "sivil" bir anayasaya varıldığı görülmüş şey değildir.

Şimdiye kadar ortaya çıkanlardan, ordunun konumuyla ve ilk dört değişmez maddeyle ilgili ciddi bir değişiklik olmayacağı anlaşılıyor. Bu anlamda "sivil" ya da "demokratik" anayasa laf-ı güzaftır. Asker karışmadığı takdirde sivillikten bahsedebiliriz elbette, ama asker karışıyor ve karışacak. Ana metnin içeriğinde, esas teşkilatta da ne tür değişiklikler olacak, neler önerilecek ya da tartışılacak, göreceğiz elbette. Fakat daha şimdiden "ona dokunmayacağız, buna dokunmayacağız" diye başladılar.

Ehil bir siyasetçi-hukukçu ekibinin son ve tam metni ortaya çıkmadan, ayrıca sunulacak ana metin temsil ve vekâlet yetkisine sahip bir siyasal heyet tarafından benimsenmeden, içerik hakkında fazla

konuşmak boşuna olur. Ortada, bırakın tasarıyı, henüz taslak bile yok; hepsi hepsi bir "öneri"den söz edilmekte. Kaldı ki gelişecek tasarı çoğunluk partisi içinde ve mecliste olsun, yargı ve güvenlik bürokrasilerinin dışarıdan müdahaleleriyle olsun, daha çok budanacaktır. Bunu tecrübelerimizle biliyoruz. Sonuncu etken elbette hem usul hem de esas açısından, yeni anayasanın demokratikliğini de sivilliğini de bir kere daha zedeleyecektir.

AKP'nin yapar gibi göründüğü ya da imiş gibi yaptığı sivillik yanıltıcıdır. Yeni projede, anayasanın üçüncü bölümündeki devlet yapısında (esas teşkilatta) askeri bürokrasinin demokratik devlet şemasını bozan imtiyazlı konumuna ilişilip ilişilmeyeceği tam bir turnusol kâğıdı olacaktır. Benzer bir biçimde, yargı içinde yargı olan askeri yargının, yargı birliği ve sivil yargının üstünlüğü prensibine uydurulup uydurulmayacağı, ikinci bir litmus testi olacaktır. Milli Savunma Bakanlığı, MGK, Genelkurmay Başkanlığı düzenlemeleri tam bir asit test olacaktır. Makyaj ve kurcalama değil, ciddi normatif ve kurumsal revizyon gerekir. Göreceğiz.

Askeri bürokrasinin anayasanın "Başlangıç" kısmındaki veya ilk ve içerideki ilgili maddelerdeki haddine, yasamayla ilişkilerine, yürütme ve yargı içindeki yerine, anayasanın hem kriz hem normal ahval hükümlerindeki görev ve yetkilerine ilişkin ciddi düzeltmeler gelmezse, sivilleşme ve demokratikleşme emelleri bir kere daha düşük yapar. Doktrinin ve niyetlerin değiştiğine ikna olmamız için, ciddi *kurumsal değişiklikler* görmemiz gerekiyor.

Aksi halde demokratikleşme ve sivilleşme fırsatı bir kez daha kaçırılmış olacaktır. İçerikle ilgili daha fazla konuşmayalım. Devletler hukukundaki "muteber muhatap" gibi, "muteber metin" bekleyelim. Şu anda söyleyebileceğimiz, bu işin yine çok sağlıklı başlamadığından ibarettir. Bari yol üzerinde telafi etmeye çalışalım.

Birkaç totolojiye müsaade edilirse: Yapılış yöntemi sivil ve demokratik olmayan anayasanın içeriğinin demokratik olması çok zordur/mümkün değildir. (1961 nostaljisi de nüksediyor gibi, dikkat!) Yapılış yönteminin sivil olması da içeriğin demokratik olmasının garantisi değildir; gerekli şarttır ama yeterli şart değildir, vs. Matrisi siz tamamlayın. Militarizmin ve antidemokrasinin askerlerin tekelinde olmadığını da hatırlayarak...

O halde: Birilerinin ilk metinleri hazırlaması kaçınılmazdır. Tercihen de temsil ve vekâlet yetkisi olan ve doktrinal ehliyeti bulunan heyetlerin. (Gündemin baştan nasıl belirlendiği ileriki aşamaları da etkiler.) Ama daha önemlisi, geliştirme, tartışma, müzakere ve karara bağlama sürecinin sivil, demokratik, katılımcı, özgür, vs. olmasıdır.

Bu arada çeşitli sendika ve meslek kuruluşlarının da aralarında bulunduğu bazı kesimler de alternatif bir anayasa taslağı hazırlıyorlar...

Şimdi, söylemekten ben de memnuniyet duymuyorum ama: Biz, sarı sendika bilirdik, sarı basın bilirdik... Ama mesela sarı sol aydın, sarı devrimci sendika, sarı üniversite falan, bunları da öğrendik artık. Darbeci olmayan ama muhtıralara cevaz veren iyi Kemalistlerin önderliğindeki Cumhuriyet Mitinglerine şu ya da bu şekilde katılan meslek kuruluşları ile solumsu oluşumların ve işçileri seçimlerde CHP'ye oy vermeye çağıran bir DİSK yönetiminin de içinde bulunduğu platformlardan gerçekten sivil ve demokrat bir anayasa taslağı çıkamaz.

"Sivil toplum" deyişi de o kadar yaygınlaştı ki, artık emekli subay derneklerine atfen bile hiç duraksamadan kullanılabiliyor...

Asıl, "sivil toplum" teriminin yıllardır *sol içerisinde* bile yerleşmiş olması problematik. Yapılan araştırmalar zaten sivil toplum kuruluşlarının şu ya da bu şekilde *sermaye tarafından* finanse edildiğini gösteriyor. Eskiden kendilerine demokratik kitle örgütü diyen kuruluşlar da artık kendilerine bu ismi (isabetle!) yakıştırabiliyorlar. Ne kadar kapsayıcı, kuşatıcı-kucaklayıcı bir kavrammış ki bu "sivil toplum", bizim milli birlikçi Kemalist, organizmacı anlayışımıza ne kadar uygunmuş ki, askerden TÜSİAD'a kadar herkes benimsedi bunu.

Gramsci'nin yozlaştırılmasıyla elde edilmiş bir hediyedir "sivil toplum", siyasi literatürümüze ve söylemimize. Yoksa Rousseau'da, Hegel'de (bile), hele Marx'ta makbul bir normatif-analitik kategori

değildir. (Acaba bugünkü STÖ/STK'lardaki "S" de yukarıdaki renk sıfatının rumuzu mudur?)

Sizce gerçekten demokratik ve katılımcı bir anayasa yapma süreci nasıl işletilebilir?

Yöntemi "demokratik olmayan" bir süreçten "olumlu" bir sonuç beklemek abestir. Sivil demokratik süreç şöyle tasarlanabilir: Meclis organik kanunlar olan siyasi partiler ve seçim kanunlarındaki kısıtlamaları kaldırır, barajı yüzde 2-3'e veya tercihen, nispi temsil ilkesi gereğince sıfıra indirir. Rejim kanunlarındaki ve özel kanunlardaki düzeltmeler kanunlar hiyerarşisine göre sonuçlandırılır. Açık ve güvenli bir genel seçime öyle gidilir. Bu imkân 1960-61'de de, 1980-82'de de kullanılmamıştı ya da demokratiklik koşuluna uyulmamıştı. Zaten demokrasilerde siyasal temsilin ve karar almanın ana mekanizması siyasal partiler ve onlardan oluşan parlamentolardır. Onun içindir ki anayasa değiştirme yöntemleri arasında en yaygın olanı "olağan yasama+referandum" yöntemidir. Yine aynı sebepledir ki, Kurucu Meclis formülüne başvurulsa dahi, bunun partilerin temsiline dayanan bir geçici parlamento kimliğinde olmasına özen gösterilmektedir.

Milli iradenin temsil ve ifadesinin seçimle gelen yasama meclislerine ait olduğu açıktır. Normal olarak Kurucu Meclis rolünü "nizami parlamentolar" üstlenmektedir. Olağandışı kurucu meclislere gidildiği durumlarda bile temsilcilik özelliğinin yitirilmemesine özen gösterilmektedir. Temsilciliğin ölçüsüyse siyasal partilerin katılımı olarak belirmektedir. Bu sayededir ki, anayasaların kalıcı belgeler olması sağlanmakta, çünkü temel kanunlar, devamlılığı olan bir parlamenter geleneğin ve bu çerçeve içinde siyaseti ve yönetimi yürütecek partilerin ön-uzlaşımının eseri olmaktadır.

Anayasa değişikliklerinde demokratik, halkın iradesinin gerçekten yansıyacağı bir formül nasıl olabilir?

Anayasal sorunlarda millet egemenliği ve halk iradesi temelde birkaç biçimde temsil edilir ve dile getirilir: a) Değişiklik teklifi yasa-

ma meclisinde benimsenir, sonra referanduma sunulur. b) Yasama meclisi değişiklik teklifini benimser, ancak derhal genel seçimlere gider. Yeni parlamentoya halktan bu değişiklik için vekâlet aldığını varsayarak dönecek milletvekilleri, özel çoğunlukla teklifi kanunlaştırır. Diğer bir deyişle genel seçim referandum niteliği taşır.

AKP'nin siparişi verdiği teknik büro altı kişi değil de daha geniş bir hukukçu-siyasetçi heyeti olsaydı daha iyi olurdu. Nitekim bu ekibe Bolu'da 12 AKP'li hukukçu ve siyasetçi parlamenterin de katılmış olması işi biraz daha temsili ve ehil hale getirmiştir. Bu zevatın 17 Eylül 2007 Pazartesi günü Sapanca'dan kollarının altında bir taslakla şehre indikleri haber verildi. Ancak AKP'nin bu taslağını ya da tercihen ilgili kademelerinden de geçirdikten sonradır meclise sunacağı metni, içerik bakımından tartışmaya başlayabiliriz. Süreç katılımı ve ifade özgürlüğünü kısıtlamamalı, açık-örtük askeri müdahale olmamalı, oylama sırasında yasama meclisinin (kompozisyonu ne olursa olsun) iradesine ambargo konmamalıdır.

Belki o zaman, tekerrür etmeyeceği sözünü de vermeleri şartıyla, AKP-TSK uzlaşmasının demokrasi için olduğu beyanlarına bir kredi verebiliriz. Yoksa akıllarda Siyon Yaşlılarının Gizli Protokolleri'ni çağrıştıran ikili Dolmabahçe Halveti raconu devam edecekse –ki bütün nüfusu/halkı/yurttaşları, hatta mensubu olunan kurumları hiçleyen bir çift başlı monarşik tasarruf hükmündedir– bunun adı, hiçbir bakımdan antimilitarizm ve demokrasi taraftarlığı olmaz.

Bizim siyaset ve devlet kurumlarını ciddiye almamız ve onlara saygımızı yitirmememiz için, onların da açık ve dürüst olmaları, manipülatif kamu diplomasisi değil, bize saygılı, kendilerine iç-saygılı, özdenetimli ve vakur icraat yapmaları gerekiyor. Yoksa hep birlikte, geniş anlamında bir müstehcenlik, anomi ve sinizm kanalında sürüklenmeye başlayabiliriz.

Bir ara değindiniz, 1961 Anayasası nostaljisi hortluyor diye. 1961 Anayasası'nın en demokratik anayasa olarak takdim edilmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Evet, böyle bir nostalji hep var. O doğrultuda bir şeyler yine söylenmeye başladı. 1961 Anayasası'nın özgürlükler rejimi fena değildir

belki; fakat devlet rejimi, esas teşkilatı yanlıştır; 1982'nin militarist yapılarını önce o ortaya koymuştur. Göreceksiniz, devlet yapısındaki militarist unsurlara yine pek dokunulmayacak.

Anayasa taslağı önümüze geldiğinde ilk bakmamız gerekenler, askeri yargı, ordunun devlet şemasındaki konumu, siyasal karar alma mekanizmalarındaki antidemokratik kurumsallaşmaları sağlayan maddelerdir. Bu yılın başında yine önermiştim: Partiler seçime giderken anayasa değişikliği paketlerini hazırlasınlar, seçmene bununla gitsinler diye. Genel seçimlerde bunun vekâletini alıp kurucu meclis gibi dönsünler ve o zaman değişiklik yapılsın. Yok, yine yangından mal kaçırma ve misilleme şeklinde oluyor. Paldır küldür...

Bir yandan 21 Ekim'de cumhurbaşkanının doğrudan seçimi oylanacak, ki gerçekleşirse, cumhurbaşkanının yetkilerinde bir artışa gidilmesini ima eder bu. Diğer yandan, büyük (!) değişiklik paketinde cumhurbaşkanının yetkileri kısılsın deniyor. Tam bir sistem değişikliği. İki paket, iki referandum (mu?)...

Diğer yandan AKP, gizli bir gündemi olmakla, ılımlı İslam projesine ya da şeriat özlemlerine sahip olmakla eleştiriliyor. Siz bu görüşe katılıyor musunuz? Söz konusu olan şey gerçekten bir laik-antilaik mücadelesi mi?

Türkiye'de laik-mürteci mücadelesi yoktur; sosyal sınıf tabanı ve dar siyasi rekabet amacı olan bir *mezhep kavgası* söz konusudur: Kemalist-Diyanetçi İslam ile diğerleri arasında geçer bu kavga da. Türkiye Cumhuriyeti zaten kuruluşundan beri "ılımlı İslam"dır. Türk laikliği zaten "ılımlı İslam"dır: 1928'e kadar İslam devlet dinidir, sonra da Diyanet İslamı devletin imtiyazlı koruması ve kollaması altında gelişmiş bir devlet organıdır. (Geçerken, 12 Eylül generallerinin klasik Kemalist laikliğin bile gerisine düşmüş olduklarını not edelim.)

Türk laikliği eksik, tutarsız ve ikirciklidir. Yani, "ılımlı İslam"ın iki çeşidi arasındaki bir mücadele söz konusudur. Karşı karşıya olduğumuz tablo, Türk İslamının, Sünni İslamın, alt kolları arasında bir mezhep kavgasıdır, "ılımlı İslam" iç siyasette. Dış siyasetteyse, ABD müttefiki her türlü İslam demektir.

"AKP, sivilleşme ve demokratikleşme için çırpınıyor, aman onu yıpratmayalım, elini tutmayalım" argümanı ne denli yanlışsa, "AKP irtica getirecek, ordudan darbe istemesek bile vesayetine muhtacız" argümanı da aynı derecede yanlıştır. Ortada bir antagonizma yok, uzlaşma var. Kavram karışıklığına ve/veya kamu diplomasilerinin çalımlarına teslim olmayalım. Yok eğer bu uzlaşma ABD eşgüdümünde ve AB kayıtsızlığında bir antidemokrasi ve örtük (?) asker-sivil koalisyonu olarak sürecekse, o zaman bu, 1990'ların Guatemala modeli olur: Kalıcı, kurumsallaşmış bir asker-sivil koalisyonu, demokrasinin içinin boşaltıldığı bir özgürlüksüzlükler rejimi, bakanlık koltuklarına yayılmadan vesayetlerini sürdüren askerler (anayasal ve enformel denetim mekanizmalarıyla), kamu diplomasisiyle halkı avutan güdümlü siyasi kadrolar. Bu çorbaya biraz Pakistan afyonu da atabilirsiniz. Ayrıca Türkiye İran olmaz –en azından Sünni-Şii doktrini farkı nedeniyle– ama Mısır olmuştur bile. Yine de Guatemala en elverişlisidir, en "şık" ve "BOPstil" olanıdır – ilke neymiş?

Avrupa Birliği'nin Türkiye'de demokratikleşme, sivilleşme konularındaki tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz peki? Ordunun siyasetteki yeri konusunda en çok eleştiri o cenahtan gelmiyor mu?

Ortada bir makyaj ve göz boyama çabası var elbette. Söz konusu olanın öyle ciddi bir sivilleşme, demokratikleşme hamlesi falan içermediği de aşikâr. AB de bunu biliyor. Ancak zaten AB'nin de ötesine çok ihtiyacı yok. Avrupa ve Amerikan sermayesi ordunun şirketleriyle, bir tarafta OYAK Holding'e bağlı şirketlerle, öbür tarafta VAKIF'a bağlı şirketlerle karşılıklı organik bağlar, sermaye ortaklıkları içindedir. AB sivilleşmeyle, demokratikleşmeyle gerçekten ilgiliyse, askeri sermayenin ekonomideki yerine ve ona bağlı olarak ordunun siyasette ve hukuktaki konumuna dair ciddi bir şeyler söylesin. Demokratikleşme konusunda riyakâr değilse o alana dair eleştiri yöneltsin.

Elbette bunları esas yapması gereken bizleriz, AB'nin bu konularda özel bir duyarlılık içerisinde olmasını beklemek gerekmiyor. AB birtakım meselelerde estek köstek bazı eleştiriler getiriyor, bi-

zimkiler de işte bunlara uyuyor veya itiraz ediyor, direniyor görünüyor, sonra da uzlaşılıyor. Ayrıntılar düzeyinde takılıp görüntülerle uğraşırken asıl belirleyici yapıyı kaçırıyoruz.

Seçimler sürecinde ve anayasa tartışmalarında solun tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Reel politik-pragmatik iktidar siyaseti anlayışına çok fazla itibar edilmemelidir. Sol siyasetin temel kriteri, iktidar karşıtlığıdır. Yaşı müsait olanların hatırlaması lazım: 1960'larda sevimsiz bir laf vardı: "Amerika'nın kucağından kalkalım da Sovyetler'in kucağına mı oturalım?" Mübalağa elbette, amiyane bir söz... Bu sözü bugüne uyarlarsak: "AKP'nin tasladığı estek köstek sivilleşmeyle ordunun kucağından kalkıldığı sanılıp aslında onunla uzlaşmış olan AKP'nin kucağına oturulmamalıdır." Hele, olmayacak teorikleştirmelerle gençler bu yola sürüklenmemeli.

Arkasına geçilen ve "sol" olarak neredeyse kefil olunan "ılımlı İslam"ın dindar kanadının şeflerinin, askeri-laik Kemalist kanadın "tek devlet, tek millet, tek şef" düsturunu uyarlayıp "tek devlet, tek millet, tek bayrak, tek dil" sloganıyla düet yapmakta oldukları görülmüyor mu? "*Ein*" korosunun (*ein staat, ein volk, ein führer*) herhangi bir kanadını desteklemek, ikiden ibaret seçeneklerden birini seçmek olmaz. "*Nein*" deyip, ikisinin üstünde kalmak da var.

Sol bana kalırsa, Kemalizm eleştirisini kolay lokma zannediyor. İşte, mesela anayasanın içindeki şu maddelerden çekelim ama, başlangıçta felsefe olarak dursun deniyor. Böyle Kemalizm eleştirisi yapılmaz. Eğer Kemalizm antidemokratik bir şey olarak görülüyorsa, "bu kadar kalsın, o kadar gitsin" denemez. Çok daha ciddi, kapsamlı bir eleştiri gerekir. Zor bir iştir, sinmiştir bu topluma. Öyle İkinci Cumhuriyetçilerin ya da bazı solcuların yaptığı gibi kolaycı Kemalizm eleştirisi yapılamaz, hegemonik Kemalistlere yem olunur. Üstelik bu eleştiri AKP'ye falan da havale edilemez. Sol ne yazık ki 1990'lı yıllarda bu hususta daha ciddi bir eleştirel tutum sergilemişken bugün daha geri bir noktaya düşmüştür.

2005'ten bu yana Türkiye sanki tektonik bir kara parçası olarak Ortadoğu'ya kaydı gibi görünüyor: Demokratik referansların "kamusal söylem"den silinmesiyle, artık günlük birer vaka-i adiye haline gelen linç girişimleriyle, Başbakan'dan sokaktaki adama kadar "egemen dil"e dönüşen lümpen ağızla...

Bu sorunuzu ikiye ayıralım. Önce solun bazı kesimlerinin milliyetçilik ve faşizm algılarına dair bir-iki şey söyleyelim. Faşizm, sokağa düştüğü/avamlaştığı/plebleştiği/lümpenleştiği için var ve tehlikeli olmaz. Ancak devresi tamamlanır. (Fatura yine halka çıkarılmamalı.) Düzenin ya da makasın başında oturan egemen/elit/kibar faşistleri ve "iyi" milliyetçileri gözardı etmemek lazımdır. Teoriyi kuran da, mobilizasyon talimatını veren de onlardır. "Ayaktakımı"ndan tiksinip ikincilerle ödünleşmek, bırakın sosyalist sola, düzgün liberalizme bile yakışmaz.

Gerçekçi ve pragmatik(-ötesi) siyaset diye elitler-arası üst-düzey uzlaşma platformları arandığına ve kavramsal esneklik adına teorik faullerden sakınılmadığına tanık oluyoruz. Şahsiyat yapmadan ve buzdağının yalnızca tepesinden olmak üzere birkaç örnek verirsek: ÖDP liderinin 3M'si (Mustafa Kemal, Muhammed, Marx) ve milliyetçiliğin çoğu zarar, azı karar'ı; OSAP'ın liderinin ordu meşruiyete önem verir'i ve kötü Atatürkçüleri sopayla kovalayan Mustafa Kemal'i, vb., vd., vs., hayret ve elem verici olmaktadır. Burada durmak istiyorum...

Şimdi sorumuzun ikinci kısmına geçip biraz da uluslararası sahneden konuşalım. ABD'nin yeni emperyal hamlesi dolayısıyla Türkiye'yle ilişkilerinde yeni bir dönemeçten bahsedebilir miyiz?

Yakın zamanda çok büyük bir değişim yaşandığını düşünmüyorum. Bazı şeyler çok daha eskilere gidiyor. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuyla birlikte, Marshall Planı'na, Truman Doktrini'ne, Türkiye'nin NATO'ya dahil olmasına. Ben Türkiye'de gerçekleşen bütün askeri darbelerin de ABD'nin bilgisi, güdümlemesi veya *ex post* (sonradan) onayıyla yapıldığı kanaatindeyim. Bush yönetimiyle belki biraz daha sağa kayan Amerikan iç ve dış politikasıyla birlikte, Türkiye-

ABD ilişkilerinde belki bir dozaj değişimi yaşanmış olabilir, ancak ilişkinin genel yöneliminde yepyeni bir değişimden bahsedemeyiz.

ABD'nin Ortadoğu'daki yayılmacı, emperyalist, işgalci emelleri ve uygulamaları, Türkiye'yi en "sıcak" Soğuk Savaş'ın yaşandığı döneme tekrar geri getirmiş olabilir, yani böyle bir dozaj artışı söz konusu olabilir. Mesela ben Clinton'ın Türkiye ziyaretini bu yöndeki asıl dönüm noktası olarak ele alıyorum. Her şeyi Bush'la başlatmak anlamsız bir indirgemecilik. Bush, Amerikan politikasına gökten zembille inmedi. Amerikan devleti ve uluslararası sermayeyi kontrol eden Amerikan sermayesi bağlamında Demokrat ve Cumhuriyetçi ayrımı bir nüanstır. Yoksa, esas olan süreklilik ve temel yapıdır. Çalışmaya devam eden bir makine söz konusudur.

Bush döneminde bu makinenin daha hunharca çalıştığı söylenebilirse de, unutulmamalıdır ki Irak işgalinin fikri ve stratejik hazırlığı esas olarak Clinton döneminde yapılmıştır. Belki de Clinton'ın siyasi ömrü vefa etseydi aynı uygulamaları, belki üslup ve derece farkıyla kendisi gerçekleştirecekti. Kadrolar ve tarihsel momentler elbette hesaba katılır ama esas tayin edici olan ana doğrultu ve yapıdır.

Şimdi burada Türkiye'ye ihtiyaç artmış olabilir. Ama Türkiye zaten buna teşne, rolüne dünden hazır. Ortada çok ciddi bir tarihsel ve ekonomi-politik bağ var. Türkiye'ye şimdi gel denmedi. Türkiye zaten oradaydı. Hatırlarsanız, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından SSCB'yi çevreleme maksadıyla Yunanistan, Türkiye, İsrail, Şah İran'ı ve Pakistan'la bir yay oluşturulmuştu. Bu bölgede birtakım değişiklikler oldu. Arada İran kalesi düştü. Bugün bu yay ihya ediliyor. Afganistan işgaliyle birlikte ABD, Ortadoğu'nun ve Orta Asya'nın petrol ve doğal kaynaklar açısından kritik havzalarına doğru tekrar hamle etti. Afganistan işgali, Pakistan'da darbeler, sonra Irak işgali...

Gerçi zaten Pakistan da eski müttefiklerdendir. Bu arada Pakistan örneği Türkiye'ye çok benzer. Belki biz Pakistan'ı beğenmeyiz, onlara yukarıdan bakarız, ama birader Ziya ül Hak'ın ülkesiyle birçok bakımdan benzer olduğumuz kesin. Üstelik bazı bakımlardan Pakistan'dan geri olduğumuzu söyleyebilirim. Ziya ül Hak darbeşeriat anayasasını getirdiği zaman Anayasa Mahkemesi üyeleri ve yüksek yargıçlar istifa etmişlerdi. Bizim Anayasa Mahkemesi ise

Kenan Evren karşısında el pençe divan durduğu gibi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi de Evren'e fahri doktora unvanı vererek kaftan giydirdi.

Bugünkü Ortadoğu haritasına dönersek: Amerikan müttefiki ve kuklası Müslüman devlet ve hükümetlerden, monarşi ve cumhuriyetlerden geçilmiyor. Ve her mezhepten. Eşinin başı açık genç Ürdün Kralı tahta geçerken anayasaya sadakat yeminini Kur'an'a el basarak etmişti. Peçeli haremli Vahhabi Suudi Arabistan kralları ABD'nin en eski ve sağlam bağlaşıkları arasında. Dış siyasette "ılımlı İslam"ın iç siyaseti çok çeşnilidir.

"Çevreleme hattı"nı ve "ileri karakollar"ı bir daha sayalım: Türki Cumhuriyetler, Afganistan, Pakistan (tek çürük diş İran), Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt, Emirlikler, Ürdün, Mısır (ve tabii İsrail), Türkiye, Yunanistan, Kafkaslar, Balkanlar, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'nın eski reel sosyalist ülkeleri...

2007

2

Laik ve Anti-Laik Hanımlar ve Beylerle Müstehcen Bir Vodvil İzliyoruz!

Ekim ayındaki sohbetimizi belli bir çerçeveyle sınırlamış, o zaman ele aldığımız meselelerle aynı derecede önemli başka konuları sonraki konuşmalarımıza bırakmıştık. Şimdi bugünler Türkiye açısından yine "harareti yüksek" zamanlar. Bu minvalde karşınıza, aşağıda sıraladığımız sorular paketiyle çıkmak istedik.

Çok esaslı sorular. Meselelerin bağrına giriyor. İzin verirseniz bu sefer sizinle söyleşi-deneme melezi bir tür uygulayalım. Melezi de isteyen kırma, isteyen sentez diye alsın: Sizin sorularınıza önce kısa yanıtlar vereyim. Bu yanıtların bir bölümünde, ilgili temayı erteleyelim, bir bölümünü oracıkta halledelim (!), bir bölümüneyse, izleyecek deneme kısmında, yeri geldikçe, daha kapsamlı cevaplar vermeye çalışayım.

Türban konusundaki AKP-MHP ittifakı, özellikle AKP'yi muhâfazakâr da olsa "demokrat" sayan, AKP'yi olumlu anlamda reformcu bir siyasal güç olarak gören kesimlerde büyük şaşkınlık doğurdu. Ordunun da "malumun ilamı" lafı dışında diş göstermeden sürdürdüğü bu işbirliği, siyasal iktidar katındaki bloklaşmayla ne ölçüde buluşuyor? Sizinse daha önce "Dolmabahçe halveti" diye ifade ettiğiniz AKP-Ordu ittifakı, MHP'yi de içine katarak "toplumun ana büyük gövdesi"ni oluşturacak bir şekilde genişletilip pekiştiriliyor mu?

▸ İlk kez *Mesele* dergisinde yayımlanmıştır: Mart 2008, Sayı: 15.

Bu uzlaşmayı daha önce konuşmuştuk. Tekrarlamayalım. Yalnızca şunları belirteyim: 1) Şaşkınlıktan, ki bozuk teoriye dayanan sakat analizlerden kaynaklanıyordu; bir ders çıkarılırsa ne âlâ. Benzer, özürlü "teorizasyon" vehimleriyle, kusurlu somut politik analizler yapılmaya devam edilecekse, ne diyebiliriz? 2) Uzlaşma, ilelebet payidar bir Katolik nikâhı değil; başka faktörlere bağlı olarak sarsılabilir de. Hele MHP'nin bloktaki yeri çok sorunlu. (TCK 301'deki ayrışma.) 3) "Gövde" derseniz, o daha da büyük: Yaklaşık %95 sağcı bir ülkede yaşadığımızı unutmayalım. Alt-alt bölükleşmeleri dışlamadan.

Sizin savınız, Türkiye'nin zaten başından beri bir ılımlı İslam ülkesi olduğu yolunda. Fakat türbanın önemli bir simgesel hamle olduğu da ortada. Kemalistler, veya "laikler", "dahil edici" anlamında bir toplum projesi zinhar ortaya koyamazken, dinciler ile milliyetçiler, bilhassa AKP, kapsayıcı ve genişleyici uygulamalarla Türkiye toprağında bir "arsa paylaşımı" içerisindeler. Devletin kontrolündeki ılımlı İslamın yerini, yine Devlet'in arzusuyla koyu İslami normlarla işleyen bir "toplum"un almaya başladığını, "laik güçler"in oyun ve manevra alanının iyiden iyiye daraldığını söyleyebilir miyiz?

Hayır. Böylesine ciddi bir kutuplaşma yok. İkisi de "ılımlı" olan Kemalist-Diyanetçi bir alt-mezheple, AKP-Fethullahçı bir alt-mezhep arasında ekonomik-sınıfsal-siyasal rekabet var. Unutmayın ki Fethullah Bey, Atatürkçü-milliyetçi-devletçi-askerci-modernist-Batıcı, hem de ABD'ci, vs. bir zattır. Vaktiyle el üstünde tutulurdu, arada bir güneş tutulması oldu, şimdi yine el üstünde. Kavga, "ılımlı" İslamla "koyu" İslam arasında falan değil. Kavga siyasi. "Laik" güçlerin aşırı korkusuna yer yok (bu bölümün sonunda bunu ayrıntılandırıyorum). Zamanında Fethullah Bey'i etekleyenler bellidir; bunlar arasında sivil-asker "laik" güçler de vardı. Hepsinin kayıtları arşivlerde var.

Bütün bunlar iktidar bloğu-içi veya elitler-içi dar siyasi-iktisadi rekabet-çıkar dansları. Kemalist devletle Atatürkçü hâkim-yönetici sınıfların –tam iman ederek ya da fazla sorgulamadan– şahıslanmasının biraz değişiyor olmasıdır gördüklerimiz. Bu temayı burada de-

vam ettirecek yerimiz yok. Kesmeden önce: "Laik" Kemalistler değil midir, "laiklik demek dinsizlik demek değildir" diyen, Diyanet'i devlet organı olarak devletin içine alan, *Diyanet Kur'anı*'nı resmi din kitabı haline getiren? MHP ve AKP de "Atatürk milliyetçisi" değil mi? Fark hep şundan, o da söylemde, ibaret oldu: MHP'de millet-devlet > din; AKP çizgisinde din > millet-devlet. Din adamlarının siyasete karışmasına karşı olmanın ötesine geçemeyen ikircikli Kemalist laiklik de hep "ılımlı" İslamdı. Klişelerin yanlış kullanılmasından, yapay zıtlıklar yaratılmasından gına geldi.

Hobsbawm son kitabında, küreselleşmenin iktisadi, kültürel, iletişim ve teknoloji alanlarında son sürat işlediğini, fakat siyasetin ve ulus-devletin buna ayak uydurmadığını, küreselleşmenin işlemediği tek alanın da burası olduğuna işaret ediyor. Kaba ve belki yanlış bir benzetme ama, bu ayrımdaki gibi, AKP neoliberalizmi bütün veçheleriyle ve amansızca uygulamaya koyarken, "laik kesimler" geleceği belirsiz bir ulus-devlet direğine sarılıp yapışmış durumdalar. Türban eksenli bu kamplaşmada, kapitalizmi "daha iyi işletme çabalarının gerçekliği" açısından AKP'nin uluslararası kapitalizmi arkasına almış olduğunu söyleyebilir miyiz?

Bu başka bir makro-plan. İleride konuşalım. Hobsbawm'a saygımız büyük, ama ikinci bir bakışta, küreselleşen geç-geç kapitalizm ile yerel ulus-devletler arasında gerilimler olsa bile uyuşmama falan diye bir şey yok – hiç değilse henüz uluslararası sermayenin de yerel burjuvazilerin de, yeni yasal rejimleri, yeni devlet yapılanmaları, yeni ara-yapıları (STK-STÖ türü) var. Başlıbaşına önemli ve ilginç bir konu: Vakıflar, SAM'lar, SAK'lar, üniversite-iş-asker-güvenlik şebekeleri buna dahil.

İslam ile kapitalizm tabii ki bağdaşır. Bizde de söz konusu olan, toplumun dinci-milliyetçi bir eksende otoriterizme meyletmesi çerçevesinde, ekonominin ve siyasetin bu toplumsal tabana uydurulmasından öte ne olabilir ki, ve TÜSİAD ile İslami sermaye arasındaki çekişme dışında, kapitalizmin Türkiye'nin dinsel renginin büyüyüp koyulaşmasına, bütün ülkenin doğal geleneğinden daha İslami bir manzaraya dönüşmesine nasıl ve neden bir itirazı olabilir ki?

Bu da daha yüksek bir ekonomi-politik düzlemi. İtiraz, bence de olmaz. İslam ile kapitalizm tabii ki bağdaşır. Suudi Arabistan'dan Malezya'ya, Endonezya'ya kadar bakın. Hatta olgun "Kaddafi'nin Libyası"na bile. Asıl bağdaşmaz olan, İslamiyet/Hıristiyanlık/Yahudilik ile sosyalizmdir.

YÖK başkanı, rektörler için alenen "ben onların sicil amiriyim", "hak ettikleri sicil notunu vermem" türünden açıklamalar yapıyor, ancak teokratik devletlerde ya da Nazi üniversitelerinde mümkün olabilecek bir başına buyrukluk sergiliyor. Öte yandan AKP'li vekillerin türbanlı öğrencilerin zaten kamuda istihdam edilmeyeceğine ilişkin son derece özgüvenli beyanatları ve yine, yeni YÖK Başkanının paralı eğitime ilişkin açıklamaları söz konusu. Bu noktada türban hamlesini –derinleşen neoliberal saldırı çerçevesinde– AKP'nin "kamusal alanı" ve "kamusal çıkarı" yeniden tanımlama çabasının bir parçası olarak okumak mümkün mü?

Bir dokun bin ah işit türünden bir soru. Ama ayrıca ve bütün cepheleriyle ele alınmalı. Demirel vaktiyle en büyük başarımız eğitim sistemimiz, demişti. Bence en büyük fiyaskomuzdur. Zaman içinde de, şimdi de. YÖK zaten yanlış, YÖK başkanları hep yanlış yaptılar. Büyük yanlışın içini irili ufaklı yanlışlarla doldurmaya devam eden yüksek rütbeli memurlar, geçit resminde boy gösteriyorlar. Her şey bir yana, siz yeni YÖK başkanı bir "hoca"nın bir meclis başkanına, devlet başkanının ve hükümet başkanının kendisine, "Fazla konuşma hocam, sonra ipimizi çekerler," dediğini bıyık altından aktarabileceğini (mikrofonlar açık da olsa, kapalı da olsa) tasavvur edebilir miydiniz? Gerçi önceki YÖK başkanlarının hepsinin de nice incileri vardı! Tam adamlarını bulup oturtuyorlar hep o makama. "Eğitim"i değil de, asıl "öğretim ve öğrenim"i ileride konuşuruz.

Kör gözüm parmağına şeklinde, türban tartışmasıyla aynı dönemde tezgâhlanan "Ergenekon operasyonu" ve ordunun bu operasyona açıktan karşı bir tutum almamasıyla bir tür "mıntıka temizliği" mi yapılıyor? Aşağıdan ciddi bir toplumsal basıncın olmadığı koşullarda söz konusu "operasyon" ne kadar ileriye gidebilir?

Gündem karıştırma, öncelik şaşır(t)ma/bozma, vs., bunlar iradi (kendi amaçları için doğru/yanlış) müdahaleler de olabilir, kazai durumlar da. İkisi birbirine de karışabilir. Kimde hangi anda bunların hangisi ağır basıyor, her zaman kolay anlaşılamayabilir. Ama bu konuya esas itibariyle bu açıdan bakmayalım. "Operasyon" ise, çok da yukarı gitmez. Bugünün medeni ve siyasi cesaretsizliği nedeniyle. Ve: Karşımızdakinin münferit sapma olayları değil, bir "sistem" olması nedeniyle. Bunu da, korku salmaya (isteyerek, istemeden) devam edenler gibi söylemiyorum; bugünün verileri, ibreleri öyle gösteriyor.

Kapitalist burjuva toplumunda "türban meselesi"nin bir haklar ve özgürlükler meselesi sayılarak, kayıtsız şartsız desteklenmesi "burjuva liberalizmi"ne ne kadar uzak/yakındır? Ya da Amerikan imparatorluğundan, güvenlik devleti modelinden, BM'nin fiilen işlevsiz kaldığından bahsedilen bir dünyada herhangi bir "sistem içi özgürlük simgesi"ne eşitlikçi/dönüştürücü bir rol atfedilebilir mi?

Yine soyutlama planı yükseltiyorsunuz. Teorik-soyut olarak da, iç siyaset/bölge/dünya siyaseti/sınıflı toplum/ekonomi-politik/üretim ilişkileri/geç kapitalizm vs. açısından. Bunu da sonra yaparız. Ama son cümlenize cevabım, böyle bir uygulama tek başına yeterli olmaz.

Türban konusu sol içerisinde yeniden bir yarılmayı gündeme getirdi. Bazı sendika ve odalar Anıtkabir mitinglerine katılırken, bazı kesimlerse türban düzenlemesini koşullu da olsa desteklediklerini açıkladı. Bu konuda iki "kamp" arasındaki kayıkçı dövüşüne angaje olmayacak bir sol tutum ne olabilir? Bazı sol liberal entelektüellerin AKP'nin ilk iktidara geldiği dönemdeki demokratikleşme beklentisi, özellikle AB beklentisinin sönümlenmesiyle birlikte yerini derin bir sinizme bırakmıştı. Lakin, özellikle Hrant Dink cinayetinin ardından gelişen toplumsal tepki, 22 Temmuz seçimlerindeki bağımsız sol adaylar ve son olarak da türban tartışması, sol liberal kesimleri siyasal olarak daha görünür hale getirmiş gibi görünüyor. Her ne kadar bir toplumsal tekabüliyete sahip olmasa da bu gelişmenin anti-

kapitalist solun kendini yenilemesi ve toplumsal olarak inşası açısından ne gibi sonuçları olacağını düşünüyorsunuz?

Sol değil, "solcular" meselesi ve onların içinde kekelediği teorik ve yalpaladığı pratik ülke ve dünya bağlamları ve koşulları, (yine) başlıbaşına bir söyleşi/yazı konusu.

Buraya sığmaz. Ya da sığ kalır. İsterseniz şimdi-burada önce, devekuşulaşmadan ve fakat bunlar da ister istemez kafamızın gerisinde bulunarak, eldeki yerel meseleyi konuşalım. Tam tersi olmalıydı da diyebilirsiniz. Ama somut tahlili, hangi teorik çıkış noktalarından yaptığımız çıkarsanabilir. Bunları ileride ayrıca sarihleştirmeye çalışırız. Yeter ki biz de kötü teorisizm yüzünden özürlü somut tahlil yapma epidemiğine kapılmayalım. Yoksa kötü kuram = kötü çözümleme olur.

Başörtüsü, Laiklik, Anayasa

Bu türban meselesinin vardığı/vardırıldığı yerler enteresan noktalar, ve bunlara bir de, bence fiilen iktidarın siyasal hamlesine "altlık" oluşturmaktan başka sonuç vermeyecek şekilde, akademisyenlerin imza kampanyası eklendi. Türbanın bir haklar ve özgürlükler meselesi olup olmadığı, kadınların örtünme talebinin ne manaya geldiği, türban hamlesinin Türkiye'nin mutat siyasi yolculuğunda neye tekabül ettiği, devletin ve sermayenin kesimleri arasındaki bu hizipleşmede sol tutumun nerede durması gerektiği, dolayısıyla bu akademisyenler kampanyasının neye karşılık düştüğü gibi konularda ne dersiniz?

İktidar-içi blok (AKP-TSK-sermaye – ABD) ile iktidarın eşiğinde kalan blok (CHP, ultra-nasyonalist sabık veya muvazzaf sivil, asker ve paramiliter kadrolar) arasında bir gerilim var. Geleneksel sivil-asker-akademik-plütokratik ittifak artık yok; özellikle asker (mevcut komuta heyeti) karşı tarafta; vehmin ve nostaljinin bırakılması lazım. İkincisine yanaşan (bilerek, bilmeyerek) ve Türkiye'nin en tutucu kurumları arasına katılmış bulunan yargı bürokrasisi, akademya ve medya ise ("laik"leriyle, "mümin"leriyle) çok önemli faktörler

ve konular. Dediğiniz gibi türban meselesi "altlık" mıdır, "alt-kategori" midir, "vesile" midir? Üstte ya da temel anlamında altta/arkada ne vardır – gerek laiklik meselesinde (siyasi-hukuki-kurumsal planda) gerekse başörtüsü meselesinde? Dikkatli bakmak lazım.

Örtünenin örtünmeyene, yasayla veya zorla; örtünmeyenin örtünene, yasayla veya zorla, karışması: Her ikisi de insan haklarını ihlal, temel hak ve özgürlükleri tahdittir; anti-laik (laikliğin tanımını doğru yaparsak) ve antidemokratiktir (sivil, çoğulcu, barışçıl demokrasinin tanımını doğru yaparsak).

Örtünmeyen, örtünenden korkmasın, *fikir mücadelesini* sosyal ve siyasi planlarda medeni ve hukuki usullerle versin, askeri-yargıyı-üniversiteyi kışkırtmasın. (Laik ve modern, Şah dönemi İran'ının oligarşik jet sosyete kadınlarının, radikal reaksiyoner rejim değişikliğiyle birlikte, örtünmeyi ne kadar çabuk içlerine sindirdikleri de unutulmamalı; mücadeleye devam etmedikleri/başlamadıkları da anımsanmalı.)

Örtünen, örtünmeyeni korkutmasın, özgürlüğünü korusun, başkasına dayatmasın (dayatacağı izlenimini silmeye çalışsın), o da şimdi(lik) parçası olduğu AKP-TSK-ABD-sermaye koalisyonuna dayanarak türbanı sanki laikliğin temel taşıymış gibi anayasal ve yasal planlarda dayatmasın. (Başka Sünni ve komşu ve müttefik İslam ülkelerinde –laikliği bizden az veya fazla– başı örtülülüğün/başı açıklığın, özellikle de ikincisinin, birçok örneği olduğunu unutmasın.

Kapamaya zorlamak da, açmaya zorlamak da insan/kadın/genç kız/kız çocuğu haklarının ihlalidir: Bu tutumların başka bakımlardan mukayesesi felsefi ve estetik bir iştir. Anayasa, yasa, hatta tüzük ve yönetmelik konusu da değildir. Anayasada ve yasalarda bir yığın anti-laik ve anti-özgürlükçü kural ve kurum dururken ve radikal anayasa değişikliği acil mesele olarak beklerken (bekletilirken) başörtüsünü öne ve yukarı, anayasayı sona ve aşağı almak, arabayı atın önüne koşmak olur. Mantıken demek istiyorum. Yok, bunun arkasında dâhiyane bir siyasi hikmet, strateji veya manevra varsa, bilemem.

Son Değişiklikler

Madde 10'da yapılan değişiklik ("... her türlü kamu hizmetlerinden yararlanılmasında..." ibaresinin eklenmesi) ne getirdi? "Atlı süvari" oldu, "aşikâri ilam" oldu. Zaten eski maddede eşitlik ilkesine istisna getirilmiyordu, getirilemezdi, ki bu netleştirmeye gereksinim olsun. Bir bardak suda fırtına koparıldı, günlük siyasi "yengi" sağlamak – o da "üniversite" ancak "ima" edilerek. Madde 42'de yapılan değişiklik ("... *yüksek* (öğrenim) hakkını..." sözcüğünün eklenmesi) için de aynı şeyler söylenebilir. Bu sefer üniversite ima değil, tasrih ediliyor. 42'nin, 10'dan da fazla olan diğer problemleri yine es geçiliyor, perakendeci politika esnaflığına devam.

Bunlar Cumhurbaşkanından geçer de, fars bitmiyor: YÖK'ün ek 17. maddesinin paramiliter-para-laik "çene-altı" formülüne göre değiştirilmesini iktidar dayatıyor, muhalefet yine Anayasa Mahkemesi'ne götürmeye hazırlanıyor (bu kurum, yine bir üst-yasama meclisi yerine konarak). İş artık sıkıcı olmaktan çıktı, müstehcen bir vodvil olmaya başladı. Artık gına geldi, hayati meselelerdeki bu hoppalıklardan. Tabii, medyanın sansasyon magazinciliğine üç-beş dakika göz atmak da ihmal edilmemeli. Hangi özgürlük savaşçıları (türban için ve türbana karşı) ne demişler, hangi rektörler hangi "sivil itaatsizliği" öneriyormuş gibi yapıyorlar, dahası başka özgürlükler konusunda neredeydiler? Hangi kanaat önderi para-akademik-medya müdavimi birkaç cümle içinde gordiyon düğümünü tek bir bilgemsi safsatayla çözüveriyor...

"Laik" ve "Anti-Laik" Hanımlar ve Beyler

Her gün yeni bir düğüm atılıyor. Yargıtay başkanları ve savcıları konuşalı ve bazı temel demokratik hukuk devleti kurallarını açıkça ihlal edeli çok olmadı. Politize olmuş (hem de dar partizan anlamda) bir yargı bürokrasisi var elde; siyasete karışmamayı bırakın, Yürütme'ye ve de Yasama'ya meydan okuyarak görev ve yetki aşımında bulunmakta ısrar eden bir konu mankeni üye bulup çıkarmaya devam ediyor. Yargı, sokakta miting şeklinde eylem yap(a)maz. Hu-

kuki karar (tercihen meşru) verir ve hukuki-kanuni işlem (tercihen doğru) yapar-yaptırır. (Mitinglere bireysel olarak katılmak ayrıdır, kurumsal olmaz.) Yargı "hiçbir meclis gücü X'i yapamaz, yaptırmayız" (üniversite ve orduyla birlikte) diyemez; derse Parlamento'yu, Yasama Meclisi'ni, halk iradesinin asıl temsilcisi ve egemenliğin en üstün kullanıcısı olan Yasama'yı tahkir ve tezyiften muhakeme edilmelidir. Yargı bürokrasisinin değil, bağımsız yargı erkinin savcıları neredeler? Ve "akademik" hukukçular?

Deniz Beyler ve Benzeri Hanımlar

Deniz Baykal Bey 6 Şubat (Türkiye'de 1960'taki ilk askeri darbeden 48 yıl sonra ve neredeyse 50 yıldan/yarım yüzyıldan ibret almamış bir şekilde) yeni bir askeri darbe ve siyasi mahkeme (Yassıada) çağrısı yaptı: "Biz bu Anayasa'ya uymak için seçildik... kurtuluş savaşı yaparsın, yeni bir devlet kurarsın; ya da ihtilal yaparsın, idamı göze alırsın" (*Radikal*, 7 Şubat 2008).

Buradaki eğrilerin hangilerini, nerelerinden tutalım? Her bir ibare ayrı bir faul. Mantıken, tarihen, siyaseten, hukuken... Anayasalar, düzgün yapılmış bile olsalar, kutsal metinler değildir. Usulünce değiştirilirler; yeni hukuk yaratılır, demokrasi ileriye götürülür. Anayasa değişikliği yapmak istemek niye idama götürsün? Tehdide ve öldürtme niyeti beyanına bakınız. Deniz Bey, resmen suç işle(t)-me telkin ve beyanında bulunuyor. Cumhuriyet savcıları, başsavcıları neredeler? Deniz Bey darbe kışkırtması ve daveti yapıyor. Anayasa hukukçuları diyemiyorum, "laik" - "sivil" - "demokratik" - "barışçıl" - "Kemalist" kanun teknisyenleri, akademya ve bohemya aydınları neredeler?

İdam ederiz/ettiririz, diyor; doğrudur, sabıkası var, Menderes ve arkadaşlarının idam edilmesini onaylayanlar arasındaydı. (Ayrıca idam cezası, dünya hukukunda da, iç hukukumuzda da, işbu anayasamızda bile pek kalmadı. Arkaikliğin derecesine bakınız.) Meclis'in yaptığı 1924 Anayasası'nı değiştiren siz değil miydiniz? DP ihlal etti bahanesiyle yapılan darbeye şeriklik ederek. Ve yerine, şimdi de değiştirtmem demeye gönül indirdiğiniz özürlü 1982 Anayasası'na çeşitli bakımlardan emsal oluşturan 1961 darbe anayasasını koya-

rak. Aşağı yukarı aynı şeyi siz yapınca iyi oluyor, başkası yapınca kötü mü oluyor? Eski bir akademik (hem de "siyaset bilimci") olarak biraz daha sakin ve dikkatli biçimde, kendinize dışarıdan bakamaz mısınız?

Fethullah Beyler

Hâkim olan ve fakat hakîm olamayan yargı beylerinden ve artık kendine hiç hâkim olamayan Deniz Beylerden sonra, yangına körükle gitmek üzere (ya da konunun ateşini almak için) ortaya bir de ABD'deki çiftliğinden elektronik medya üzerinden iç siyaset için fetva veren Fethullah Bey çıktı. (Paris'teki konuk-sürgün Ayetullah Humeyni Bey'in böyle teknolojik imkânları yoktu.) Başını örtmeyenin kâfir olmayacağını söyleyen Fethullah Bey (ki, bizi de örtecekler diye korkan açık-"laik" hanımların rahatlaması için âlicenabane bir peşrev jesti olarak kabul edilebilir), sonra da meselenin öbür yanından girip veya ilk lafı edip sahneden çıktıktan sonra, yeni bir replikle sahneye karşı yandan tekrar duhul ederek, şöyle buyuruyor (*Radikal*, 7 Şubat 2008): "Başörtüsü Kur'an'ın hükmü değil diyen iman dairesinde kalama(z)." Fethullah Bey böyle söyleyerek tutarsızlığa düşüyor.

Kemalistlere gelince hem laiklik demek dinsizlik demek değildir diyeceksiniz; elhamdülillah biz de Müslümanız, zaten bizim dinimiz en son ve en mütekamil dindir diyeceksiniz; bunun da en ileri türü, aradaki Arap-Fars-Osmanlı yozlaşmalarını atarak Peygamber'in devri saadeti dönemini esas alan "laik" Kemalist-Sünni-Diyanetçi alt mezheptir ve bizim resmi Kur'an'ımız sahihtir diyeceksiniz (ki orada örtünme vardır – bkz. en azından Nur Suresi 24/31) ve bütün bunlardan sonra kalkıp bir de başörtüsü/türban geridir/gericidir, laikliği götürür/şeriatı getirir, *ve-ve-ve* zaten bizim Kur'an'ımızda baş örtme yoktur diyeceksiniz (yani, başörtüsünün olmaması gerektiği görüşünüzü Kur'an'da yokluğu (!) ile gerekçelendireceksiniz. OLMAZ. Bir: Başörtülüye karışma (o da sana karışmasın), görüşünü söyle (o da söylesin). (Ana)yasal, yasal düzlemlerde, tüzük ve yönetmeliklerde, hak ve özgürlükler meselesini genel planda zaten düzgün halledersek; başörtüsü/başaçıklığı günlük sosyal ve si-

yasal hayatta rahatlar. Uygulama rahatlar. Felsefi-estetik münazarayı sürdürmeye de devam ederiz.

Fethullah Bey'e katılıyorum: Bilmeyen-düşünmemiş olan konuşmasın. (Ama bunun tek ölçüsü de ilahi buyruklara iman etmiş olmak değildir. Araştırıcı düşünce, akli muhakeme, zihinsel emek koyma gibi şeyler de vardır.) Fethullah Bey'e katılmıyorum: İki yetki alanını ayıralım, birbirlerine karışmasınlar. Hayır, ortaçağın "iki kılıç" teorisine (dünyevi-uhrevi yetki alanlarına; papa-kral tahterevallisine, vs.) dönmek olmaz, bu saatten sonra. İmanı ve akdi mutlak olarak ayırıp karşı karşıya koyarsak, barış içinde birlikte yaşamak hiçbir zaman kalıcı biçimde mümkün olmaz, her an sıcak savaşa dönüşebilir. Dönüşüyor da. Çıkış noktaları ne olursa olsun, insan aklındaki farklılıklar ancak birtakım münazara-müzakere usul ve erkânıyla ortaya doğru getirilebilir. "Mucizeler inananlar/müminler içindir", "nakli doğru *versus* akli doğru", "kalbin gerçeği *versus* beynin gerçeği" vs.'lere ben yokum. Doğrusu, uzun ve zahmetli süreçtir. Ama insanlık tarihine bakın: Bir sürü yerinde saymalara, geri düşüşlere rağmen, bilim/akıl-ilim/iman ilişkisi, doğrusal değil ama diyalektik bir dinamikle birincisi lehine ilerliyor. Noteri tarihtir.

Hepimiz haddimizi, tercihen önce kendimiz bilelim. Kimse kimseye –şiddet ne kelime, gerekmedikçe nâzikâne bile– bildirmesin, önersin. Ziya Gökalp buna tahmil değil teklif etmek diyordu. Had belirleyecek olan *insan* aklı, vicdanı, iradesi, hukuku, barışı, eşitliği-özgürlüğü-kardeşliğidir. Rasyonel diskurdur. Ilımlı-liberal-postmodernist kültürel ve teorisist İslamcılara da naçizane tavsiyem, illa ki okuyacaklarsa, örneğin Foucault ve Derrida'dan çok Habermas okumalarıdır. Onun da nerede takılıp kaldığını görmeye çalışarak.

Akamedyalı (dizgi hatası yok) Hanımlar, Beyler

Ortalıkta bazı metinler dolaşıyor. Kimisi, açık ya da örtük biçimde, başörtmeme özgürlüğünü tanımıyor; kimisi başaçıklığını tek özgürlük olarak dayatıyor, çünkü –öyle olmadığı halde– bunun, örtünmeme özgürlüğü ile laikliği tehdit ve şeriatı davet edeceği, yanlış muhakemesini yürütüyor, baskı ve şiddeti veya bunların tehdidini kullanıyor. Laikliği birçok bakımdan zaten bozan bir sürü "laik" Ke-

malist ve "cumhuriyet kazanımı" sayılan ve aslında laikliği ihlal eden kurum ve yapıya dokunmuyor ve dokundurtmuyor – anayasadan başlayarak. Bu metinlerin yetişkin kadın ve genç kız taraftarları arasında duygusal açıdan haklı olarak korkanlar da tabii var, ama korkularının önemli bir bölümü yersiz. Bir de içtenlikli olmayan, üstelik erkekleri de azdıran manipülatif bir bölüğü var ki, dikkat! Gerçekten özgürlükçü, "örttürülmekten" korkan kadınlara, özellikle sosyalist kadınlara naçizane tavsiyem şudur ki, laikliği başörtüsüne indirgeyen ama bir sürü anti-laik ve ikircikli laik kurumsal, yasal, siyasal uygulamayı yerinde tutan "laik" sivil-asker-yargı-üniversite koalisyonuna (mitingleriyle, bildirileriyle, gözdağı vermeleriyle) sığınmayın. Fabiancı olsa da, Bernard Shaw'ın *Akıllı Kadınların Sosyalizm Rehberi* eserinin hiç değilse başlığını hatırlayın.) Bu gerçekçi siyaset olmaz. Teorik olarak da yanlıştır; pratik olarak da sonuç vermez. Vermedi, vermiyor, vermeyecek. Kendi işyerinizde, yörenizde, örgütünüzde sıkı durun.

Anayasa değişiklikleri ve düzeltmeleri, genel ve üst planlarda öyle yapılmalı ki, asıl anti-laik kanun-kural-uygulamalar bertaraf edilsin; başörtüsü ve benzer alt-başlıklar da günlük sosyal ve siyasal yaşam içinde rahatlatılsın ve giderek çözülsün. (Tabii felsefi münazaraya da zaman tanınarak.) O zaman dilimi de yaklaşıyor.

2008 Anayasa paketini bekliyoruz. 1961-1982-2007 rejiminin kritiğinin tamamlanması, 2008 önerisinin eleştirisi de yapıldıktan sonra normatif karşı önerilerin sunulması işi daha önümüzde duruyor.

Veli Beyler ve Veliye Hanımlar

En son olarak da Veli Beyler çıkıyor sahneye. Bir süre de kalabilirler: Anayasa Mahkemesi üyeleri. Hukuk devletinin en önemli kurumu (olması gereken), "devlet erkleri" içinde "hak" ve "yetki" değilse de bir yüce "görev" organı (olması gereken), "kuvvetler ayrımı"nın "bağımsız" (olması gereken) üçüncü gücünün yalnız Yasama'ya ve Yürütme'ye karşı değil, kendi politik hırs ve bilinçsizliklerine karşı da bağımsız (olması gereken) gücün "âli" beyleri ve "âliye" hanımları.

Veli ve Veliye'den gitmemin nedeni, amaçladığım çağrışım basit: Velilere kim velâyet edecek? Veya vâsilere kim vesayet edecek? şeklindeki kontr-Platon argümanı. İhsas etmek istediğim de şu: Yargı denetimlerinin (kazai, idari, anayasal) en yükseğini yapacak olan bir anayasa mahkemesinin yüksekliğini ve bağımsızlığını, her şeyden ve herkesten önce kendisinin koruması ve kollaması gerekir. Bu da, örneğin cunta şeflerinin karşısında el pençe divan durarak (neyse ki o dönem çok geride kaldı), veya "367 mütalaası" vererek (ki maalesef o çok yakın geçmişte duruyor), hele hele Yasama'nın üst yetkilerini sözel ve eylemsel olarak önemsemeyerek olmaz. Buna kuvvetler ayrımı, yargı bağımsızlığı, denge-denetim, fren-gaz, vs. denmez; "yargıçlar devleti" bile denmez, ancak politize (ve militarize) olmuş, dar-ideolojik bir yargı bürokrasisinin yukarıda saydığımız bazı laik, sivil, demokratik hukuk devleti ilkelerini, bilmeden ihlal bile değil, bilerek suistimal etmesi denir.

Umarız ki başörtüsü/örtüsüzlük konusunda da, bu organın hanımları ve beyleri yargıç basiretlerini ve hukukçu vakarlarını korurlar. Deniz Beyler gibileri ile medya cazgırlarının kışkırtmalarının ve maalesef, ak-cübbeli akamedya teknisyenlerinin kendi kendilerini, askeriyeyi ve yargıyı coşturucu çığlıklarının çekimine kapılmazlar.

•

Askeriyenin yerini yargı bürokrasisi ve akamedya dolduramaz. Meğer ki içerideki, arkadan gelen or-kor-generalleri ve dışarıdaki bazı eski komutanları, halihazır komuta heyetine karşı azdırabilsinler. Son (şimdilik) birkaç söz: Ne direnen, eksik Kemalist laik tarafı kolluyorum ne de gelen, diyelim ki, bir Fethullahçı İslam dalgasını. İlgili bütün taraflara, daha ciddi ve fikren de siyaseten de daha medeni bir laiklik münazarası ve mücadelesi gerekir demeye çalışıyorum. Bir de, bazılarına, şunu demeye çabalıyorum: Bir-iki sığ klişeyle laiklik jesti yapılıp, ne 80 yıl öncesinin Kemal(istler)ine ayıp edilsin ne de bazılarının, bazılarınca şimdiden flörte başlanan Fethullahçı-ılımlı İslam umacı gibi gösterilerek "yeşil tehlike" korkusu salınsın – özellikle kadınlara ve sosyalistlere. Evet, bütün dünyada, her çeşit dinde/mezhepte bir uyanış var, Türkiye'ye de bir din dalgası geldi;

lumuz var ama, hiç değilse ciddi, yeterli, tutarlı laiklik yapmaya başlayalım. Daha da geç olmadan. Başlar açılıp kafalar örtülmüştü. Hâlâ açılmayacak mı?

Meseleleri daha geniş bir ülke ve bölge/dünya bağlamına oturtma denemesine devam etmek lazım. Gecik(tiril)en anayasa meselesi de önlerde olmak üzere.

2008

dahası da geliyor. Ama ilk ve en büyük tehlike bu değil. (1920'lerdeki irticanın hortlaması da değil; 1970'ler sonrası bir uluslararası olgunun yansıması.) Bu toplum sol, liberalizm, demokrasi, öğrenci, işçi-memur, yurttaş, halk, azınlık, vs. için pek çok tehlike gördü. Şimdi de bu var. Düşünsel ve ilkesel sağlamlık (siyasi eylemin ilk adımıdır) sağlansın, ondan sonra diğer siyasi adımlar atılır. Eğer atılacaksa.

Kavramsal netlik yolunda birkaç ipucuna izin verilsin: AKP'nin (Fethullahçı kanadının önderliğindeki) "tehlikeli" dinciliği, düzgün laikliği engelleyen tek faktör değil; bir başka faktör de (uzun süredir çalışan) "laik" Kemalistlerin "doğru" dinciliği. (Bunu çeşitli yerlerde yazdım. Uzatmıyorum.) Korkulacak tek şey "mahalle baskısı" olmadığı gibi bazılarının asıl korktuğu şey "mahalleye baskı", yani "kendi mahalleleri"ne baskı (ve tabii statü ve iktidarlarına da. Korku, kültürel ve sınıfsal ve siyasal.) Riyakâr WASP'ların (Beyaz Anglosakson Protestanlar), siyahlar/halklar banliyölerimize de gelmeye başlıyorlar, ürküntüsü. (Olduğu kadarıyla da özgürlükçülükleri eşitlikçi değil lütufkâr.)

En az dört-beş boyutlu/katmanlı bir kavramsal terim/tarihsel süreç olan laikliği tek boyuta indirgerler; ödünlü, ikircikli, hatta anti-laik bir "laiklik" yaparlar; din derslerini "seçmeli" olursa tutarlar, imam hatip okullarına kız öğrenci almazlar, ama "ihtiyaç kadar" erkek öğrenci alırlar (çünkü "sarıklı hocaya" "hizmet veren" bir tip olarak itirazları yoktur ve sanki cami kurumsal alan değildir), yargıç ve doktor sarıklı olamaz ama (Sünni) Diyanet İşleri Başkanı cüppesi ve sarığıyla devlet ve şirket televizyonlarında fetva verir.

Şimdilik yine kısa kesiyorum. Ama öncelikle sosyalist kadınlar ile demokrat politik grupların, sonra da Rumlar, Kürtler, Aleviler, Ermeniler gibi etnik-dinsel-dilsel grupların (azınlıklar değil), bütün hak ve özgürlüklerimi hangi zihniyetlerin ve aktörlerin/aktrislerin (AKP dahil) koruyamayacağını ve korumamış olduğunu artık görmeye başlamaları gerekiyor.

Ve: Başı açıklık, kafa açıklığı demek değildir. Kimse de korkutulmasın. Bu işi bu hale getirenler unutmasınlar: Dinin azı değil, çoğu makbuldür. Laiklik "az" (ve "doğru") dine indirgenirse "çok" din kazanır. Oyun dini terimlerle oynanmasın. Ladiniliğe daha çok yo-

3

Demokratik Bir Anayasa İçin Yöntem ve Bazı İlkeler

Bu yazım anayasaların yapılış yöntemine ve asgari demokratiklik kriterlerine ilişkin erken bazı yazılarımdan bir derlemedir.

Makalelerin veya kitap bölümlerinin tarihleri 1980, 1981, 1991 ve 2007. Bunların en erken tarihli olanlarındaki görüşler bile normatif geçerliliğini yitirmedi ama bu yıl başında tekrar hatırlattığımız usul, ilkesiz politik yaklaşımların baskını karşısında bir kez daha görmezden gelindi.

Buradaki seçmelerin tam bağlamını irdelemek isteyen olursa, gönderme yapılan kitaplara dönebilir. Durumda ilerleme olsaydı, çeyrek yüzyıllık referanslara geri gitmek hoş olmazdı. Ama duraklama ya da gerileme varsa, ki durum bu, biz de aynı sözü söylemeyi sürdürürüz. Bu da bir tür meşru müdafaa sayılır. Keşke bayatlayan, söz olsaydı – direnen antidemokratik zihniyet ve yapılar yerine.

Buradaki alıntılar şunu da gösterebilir: 1960'lar, 1970'ler, 1980'ler, 2000'ler... Ortamlar tam aynı değil ama çok benziyor; sorunlar tam aynı değil ama çok benziyor; çözüm(süzlük) önerileri benzer ve yanlış, çünkü zihniyet ve yaklaşımlar neredeyse aynı, çünkü teorik sığlık ve politik ilkesizlik aynı, çünkü sözde gerçekçi, aşırı pragmatik siyaset anlayışı ve hukuki ahlak(sızlık) aynı.

Öyle bir ülke ki, ekonomi ve toplum değişiyor, siyaset(sizlik) ve hukuk(suzluk) berdevam, bilinç durağan, statüko payidar, hegemonya hep yeniden üretilmekte. Bu kısırdöngünün kırılmaya başla-

▸ İlk kez *Çağımızda Hukuk ve Toplum* dergisinde yayımlanmıştır: Kış 2008, Sayı: 24. Normlarla ilgili düzeltmeler dışında değişiklik yapılmamıştır.

nabileceği bir giriş kapısı da ciddi anayasa hukuku ve anayasa yapımı.

Demokratik siyaset teorisi/felsefesi ile hukuk doktrininin/felsefesinin kesiştiği, ikisinin harmanlandığı bölge olan anayasa hukuku alanında önümüzde daha hâlâ yarısı tükenmemiş bir fırsat var. (Yarısı harcandı bile.)

O halde: Temelsiz iyimserliğe yer yok ama, teslimiyetçi karamsarlığa da gerek yok.

I. "Demokrasilerde Anayasaların Yapılması, Değiştirilmesi ve Kurucu Meclisler" (28.5.1981; *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*'nden)

II. "1980'lerde Anayasa Değişikliği ve Başkanlık Sistemine Doğru" (4.12.1980; *Türkiye'nin Siyasal Rejimi*'nden)

III. "Askeri Bürokrasi: Yürütmenin Üçüncü Başı" (1991; *Türkiye'de Anayasalar*'dan)

IV. "2007'de Anayasa Değişikliği Gereği ve Genel Seçimler" (2007; *Türk Sorunu*'ndan)

I.

DEMOKRASİLERDE ANAYASALARIN YAPILMASI, DEĞİŞTİRİLMESİ VE KURUCU MECLİSLER

Kurucu meclis formülü dahil, demokrasilerde anayasaların yapılmasında ve değiştirilmesinde kullanılan yöntemlerin niteliği ile kurulan anayasal sistemin yapısı ve ömrü arasında güçlü bir bağıntı vardır. Anayasa hukukunun üzerinde büyük duyarlılıkla durduğu bir nokta, "temel kanun" koyucu meclislerin milli iradenin ehil bir temsilcisi olma özelliğinin, ortaya çıkacak sistemin demokratikliğini, işlerliğini ve kalıcılığını önceden belirlediğidir. Bir başka deyişle, meclislerin kuruluş biçimi ile doğacak anayasal sistemin niteliği, aynı sürecin tamamlayıcı, ayrılmaz parçalarıdır. Biçim ile özü, araç ile amacı birbirinden koparıp ayırmaya imkân yoktur.

Çağdaş anayasa hareketlerinin basit bir karşılaştırmalı incelemesinden çıkan bir başka önemli nokta, anayasaların yapılmasında ve değiştirilmesinde kullanılan yöntemler arasında, kurucu meclis formülünün Batı demokrasilerinde oldukça seyrek başvurulan bir formül olduğudur. Anayasa değişikliklerini genellikle nizami parlamentolar gerçekleştirmekte, bazı olağanüstü durumlarda bile (1949 Almanya, 1947 İtalya, 1946 ve 1958 Fransa), kurucu meclisler yine genel seçim ve siyasal partilerin temsili esaslarına dayandırılmaktadır.

Anayasal sistemlerin işlerliğini ve kalıcılığını belirleyen beş ana etmen saymak mümkündür:

1. Anayasaların yapılış ve değiştiriliş prosedürü,
2. Getirilen temel kuruluşun dayandığı anlayış ve yaklaşım,
3. Yaratılan anayasal kurumlaşmada, bir yanda yasama-yürütme-yargı ilişkilerinin, diğer yanda toplum-devlet ve birey-devlet ilişkilerinin nasıl düzenlendiği (başka bir deyişle, hak ve özgürlükler ile yükümlülükler meselesinin nasıl dengelendiği),
4. Anayasayı tamamlayan ve siyasal parti faaliyetleri ile seçim sistemini düzenleyen "organik kanunlar"ın niteliği,
5. Bir siyasal kültür meselesi olarak, yöneticilerin ve seçmenlerin anayasaya karşı tutum ve saygıları.

Burada esas olarak birinci madde üzerinde duracak, 2 ve 5'e de çok kısa bir şekilde ve genel ilkeler düzeyinde değineceğim.

Anayasa ve Çoğulcu Demokrasi

Anayasalar, toplumlarda belli noktalarda varolan değer, çıkar ve güçlerin mücadele kurallarını belirleyen ve siyasal faaliyetin hangi yapılar ve güvenceler içinde sürdürüleceğini gösteren "temel kanun" lardır. Bu yaklaşıma "gerçekçi anayasacılık" anlayışı denebilirse, gerçekçi olmayan iki zıt anayasa yaklaşımından da söz edilebilir.

"Anayasa mühendisliği" denebilecek birincisi, anayasanın sosyal ve siyasal gelişmenin motoru olduğunu, ileri bir noktaya doğru

(her nasıl tanımlanıyorsa) toplumu arkasından sürüklemesi gerektiğini savunur. Bu anlayışla yapılan anayasaların ya ömürleri kısa olmuştur, ya da işlerlik kazanamamışlardır.

"Anayasa barikatçılığı" denebilecek ikincisi, anayasayı toplumsal dinamizmi ve siyasal faaliyeti sınırlandırmanın ve yavaşlatmanın bir aracı olarak kullanmak ister. Bunu yaparken de metafizik bir devlet ve otorite kavramı adına hak ve özgürlüklerle yükümlülükler dengesini birinciler zararına bozar. İki dünya savaşı arasının korporatist Avrupa ülkelerinde ve İkinci Dünya Savaşı sonrasının antidemokratik Üçüncü Dünya rejimlerinde görülen bu tür anayasaların ömrü bilindiği gibi çok kısa olmakta, aslında siyasal istikrarsızlığı kurumlaştırmaktadırlar.

Vesayetçi ve güdümcü bir anlayışı paylaşan bu iki kutup yaklaşımdan değişik olarak, "gerçekçi anayasacılık" anlayışı, temel kanun koyuculuğun bir uzlaşma-uzlaştırma sorunu olduğunu ve toplumsal değer-çıkar-güç dengesinde ağırlıkların zaman içinde değişebileceğini öngörür; ancak bu değişim ve gelişimin hukuk devleti ilkeleri ve prosedürleri içinde ve istikrarlı bir biçimde sürmesini sağlayacak akılcı yapıları getirmeye çalışır.

Anayasaların meşruiyetlerinin tanınması ve yaygın kabul görmesi ile, yapılış veya değiştirilişlerinin bir müzakere ve uzlaşım eseri olması arasında güçlü bir bağ vardır. Gerçek bir uzlaşım ise ancak anayasayı yapan veya değiştiren kurulun, milli iradenin yetkin bir temsilcisi olmasıyla sağlanabilir.

Burada "milli iradenin temsili" kavramı ile, "milli iradenin bulucusu" olma savıyla ortaya çıkabilecek güçlerin oldu bittilerini birbirine karıştırmamak lazım. Milli iradenin en ehil "bulucuları", temsilcilik niteliği en yüksek olan ve milli iradeyi meydana getiren toplam görüşleri ancak kendi içinde müzakere ettikten sonra sonucunu ortaya koyacak seçilmiş kurullardır. Milli irade ancak tam ve özgür bir müzakereden sonra "nihai" sayılabilir; seçilmiş kurullara, daha doğrusu kurullarca, ilk sunuluş ve ifade edilişinde ancak "ihzari"dir.

Zaten demokrasilerde siyasal temsilin ve karar almanın ana mekanizması siyasal partiler ve onlardan oluşan parlamentolardır. Onun içindir ki anayasa değiştirme yöntemleri arasında en yaygın olanı "olağan yasama + referandum" yöntemidir. Yine aynı neden-

ledir ki, kurucu meclis formülüne başvurulsa dahi, bunun partilerin temsiline dayanan bir geçici parlamento kimliğinde olmasına özen gösterilmektedir.

Modern demokrasi kuramı ve anayasa hukuku "parlamenter meşruiyet" (yasamanın üstünlüğü) ilkesine dayanır. Bu ilke, bazılarının sandığı gibi etkin yürütmeye engel değildir. Tersine, güçlü ve etkin yürütme, temsili demokrasinin normu olan parlamenter sistemlerde, doğrudan doğruya yasamanın üstünlüğü ilkesinden kaynaklanır. Parti-hükümeti demek olan yürütmenin etkinliği, yasamanın üstünlüğü ile var olur.

Parlamenter Demokrasilerdeki Yöntemler

Anayasa hukukunda, anayasa değiştirme süreçlerinde ve yöntemlerinde aşağıdaki üç temel koşuldan en az birinin yerine gelmesi kuralı geçerlidir.

1. Değişikliğin bir müzakere sonucu olması,
2. Değişikliğin halkoyuna sunulması,
3. Federal devletlerde, federe birimlerin çoğunluğunun onayının alınması.

Batı demokrasilerinin büyük çoğunluğunda ilk iki ve daha önemli temel koşulun birlikte yerine gelmesini sağlayacak bileşik yöntemler yeğlenmektedir. Zaten bu iki amaç, birbiriyle çok yakından ilgili olup, milli egemenlik ve yasamanın üstünlüğü ilkeleri gereğidir. Anayasal sorunlarda millet egemenliği ve halk iradesi temelde birkaç biçimde temsil edilir ve dile getirilir;

a) Değişiklik teklifi, yasama meclisinde (meclislerinde) benimsenir; sonra referanduma sunulur (İrlanda, Avustralya, İsviçre, Amerika Birleşik Devletleri).

b) Yasama meclisi (meclisleri) değişiklik teklifini benimser, ancak derhal genel seçimlere gider. Yeni parlamentoya halktan bu değişiklik için vekâlet aldığını varsayarak dönecek milletvekilleri, özel çoğunlukla teklifi kanunlaştırır. Diğer bir deyişle, genel seçim referandum niteliği taşır (Belçika, Hollanda, Norveç, İsveç, Danimarka).

c) Referandum zorunlu olmamakla birlikte, şu durumlarda gerekli hale gelebilir, iki meclisin ortak toplantısında 3/5 çoğunluk sağlanamaz ise (Beşinci Cumhuriyet Fransası) veya değişiklik yasama organında kanunlaştıktan sonra bile, bölge konseylerinin 5'i veya 500.000 seçmen referandum talep eder ise (1947 İtalya).

Milli iradenin temsil ve ifadesinin seçimle gelen yasama meclislerine ait olduğu açıktır. Normal olarak, kurucu meclis rolünü "nizami parlamentolar" üstlenmektedir. Olağandışı kurucu meclislere gidildiği durumlarda bile temsilcilik özelliğinin yitirilmemesine özen gösterilmektedir. Temsilciliğin ölçüsü ise siyasal partilerin katılımı olarak belirmektedir. Bu sayededir ki, anayasaların kalıcı belgeler olması sağlanmakta, çünkü temel kanunlar, devamlılığı olan bir parlamenter geleneğin ve bu çerçeve içinde siyaseti ve yönetimi yürütecek partilerin ön-uzlaşımının eseri olmaktadır.

Demokrasilerde anayasaların değiştirilmesinde kullanılan başlıca yöntemler (ki bunlar, büyük ölçüde, yukarıda sayılan milli iradenin saptanmasında kullanılan ölçütlere denklik göstermektedir) şunlardır ve genellikle bu yöntemlerden birkaçı –özellikle ilk ikisi– birlikte kullanılır:

1. Olağan yasama yolu, 2. Referandum yolu, 3. Olağanüstü meclis kurma yolu, 4. Federal devletlerde, federe birimlerin meclislerinin kabulü yolu, 5. Yargının denetimi ve yorumu yolu.

Dördüncü yolu saymazsak, ilk üç yol için formel yöntemler, 5. yol için enformel yöntem diyebiliriz. Burada sadece formel yöntemler üzerinde duracağız. Birinci yolun iki türevinden söz edilebilir. Birincisi, hiçbir biçim kısıtlaması olmaksızın, anayasaların normal kanunlar gibi yasama meclislerince çıkarılması olup, İngiliz parlamentosunun "İngiliz Milletler Camiası" ülkeleri için dışsal bir irade olarak çıkardığı anayasalar dışında örneklerine pek rastlanmaz.

İkinci ve yaygın türevi ise anayasa değişikliğinin özel kısıtlamalar (özel müzakere ve karar çoğunlukları) altında yasama organınca çıkarılmasıdır:

a) Sabit müzakere yeter sayısı ve özel karar çoğunluğu aranır (1923 Romanya).

b) Değişiklik teklifi yasama organında adi veya özel çoğunlukla kabul edilir. Sonra referanduma sunulur (İrlanda, Avustralya, İsviç-

re, ABD). (Federal devletlerde ek şartlar saklı kalmak üzere.)

c) Yasama organında değişiklik teklifini adi çoğunluk benimser, genel seçime gidilir; üçte iki çoğunlukla değişiklik teklifi kanunlaşır (Belçika, Hollanda, Norveç, İsveç, Danimarka).

d) Yasama organı özel karar çoğunluğunu (3/5) sağlayamadığı için referanduma gidilir (1958 Fransa). Yasama organının yine belli bir özel çoğunluğu talep ettiği için referanduma gidilir (1947 İtalya); ikinci yol olan referandumun tek başına kullanılması, yani temsilci meclisleri atlanıp temsilci bir kurulun müzakere sonucu kararı olmayan bir belgenin halka biçimsel olarak onaylatılması, plebisiter diktatörlüklerde görülen bir durumdur (Napolyon Fransası, Hitler Almanyası gibi).

Şimdi üçüncü yol olan kurucu meclislere geçebiliriz.

Yöntemlerden Biri: Kurucu Meclis

Demokrasilerde anayasaların yapılması ve değiştirilmesinde kurucu meclis yönteminin, çeşitli yöntemlerden sadece biri –ve seyrek başvurulan biri– olduğu yakın tarihin incelenmesinde ortaya çıkmaktadır. Anayasa hukukunda zaten çok yer tutmayan ve *ad hoc* (arızi) bir yöntem olarak nitelenen ve Latin Amerika ülkeleri ile totaliter Avrupa'ya özgü kabul edilen bu yöntemin İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde üç önemli Avrupa ülkesinde (Fransa, İtalya, Almanya) kullanılabilmiş olmasının tek açıklaması veya gerekçesi, bu kurucu meclislerin tam anlamıyla genel seçime ve partilerin temsili esaslarına dayandırılmış, kısaca geçici parlamentolar kimliğini taşımış olmalarıdır.

1949 Federal Almanya Anayasası'nı kabul eden Bonn Parlamenter Konseyi, 11 eyalet parlamentosundan gelen 65 siyasi parti temsilcisinden oluşmuştur. Üyelerin partilere göre dağılımı şöyledir: Sosyal Demokratlar 27, Hıristiyan Demokratlar 27, Liberaller 5, Merkezciler 2, Komünistler 2, Alman Partisi 2.

Tabii hemen hatırlamak gerekir ki, bir savaş sonrası kurucu meclisi olan Bonn Kurucu Meclisi gibi, yine bir savaş ve devrim sonrası kurucu meclisi olan 1919 Alman Weimar Millet Meclisi de seçimle gelen 423 parti temsilcisinden oluşmuştu. Çoğunluk Sosyalistler

165, Merkezciler 90, Demokratlar 75, Muhafazakârlar 42, Bağımsız Sosyalistler 22, Alman Halk Partisi 22, ufak partiler 7.

1947 İtalyan Anayasası'nı kabul eden ve 1947'den itibaren kurucu meclis olarak çalışan İtalyan parlamentosu, 1946 genel seçimleriyle gelen 467 siyasal parti temsilcisinden oluşmuştur. Meclisin dökümü şöyledir: Hıristiyan Demokratlar 207, Sosyalistler 115, Komünistler 104, Milli Demokratik Birlik 41.

İkinci Dünya Savaşı'nın ve Vichy rejiminin hemen ertesinde genel seçimle kurulan 1945 Fransız Kurucu Meclisi'nde siyasal partilerin 522 üye arasındaki dağılımı şöyledir: Komünistler 142, MRP 140, Sosyalistler 133, Ilımlılar 48, Radikal Sosyalistler 19, bağımsız ve diğer 40.

Ne var ki bu meclisin 149'a karşı 309 oyla kabul ettiği anayasayı Fransız halkı referandumla reddetmiş, Dördüncü Cumhuriyet Fransası'nın yeni anayasasını çıkarmak, ikinci (1946) Fransız Kurucu Millet Meclisi'ne düşmüştür. Bu meclise gelen siyasi partilerin seçimde aldıkları oylar şöyledir: MRP 5,6 milyon, Komünistler 5,2 milyon, Sosyalistler 4,2 milyon. Radikallerin ve sağın oylarında bir önceki seçime göre önemli bir değişme olmamıştır.

Kurucu Millet Meclisi'nin 106'ya karşı 440 oyla kabul ettiği ve referandumla onaylanan Dördüncü Fransız Cumhuriyeti Anayasası'nın 3. maddesi şöyle demekteydi:

"Milli egemenlik Fransız halkına aittir. Halkın hiçbir kesimi veya hiçbir kişi bu egemenliği kullanamaz. Halk, egemenliğini, anayasal sorunlarda kendi temsilcilerinin oyu ile ve referandumla kullanır. Öbür bütün sorunlarda, Millet Meclisi'ne genel, tek dereceli ve gizli oyla seçtiği milletvekilleri vasıtasıyla kullanılır."

Bu maddenin tarihsel ve siyasal anlamı çok açık ve önemlidir: Fransa halkı, 1940-45 Vichy rejiminin diktatoryal kurumlarını ve korporatif temsil sistemini yadsımakta, onun yerine "yasamanın üstünlüğü" ilkesini ve siyasal partilerin temsili esasını vurgulamaktadır (nitekim ileride, 1966'da, De Gaulle korporatif temsil projelerini yine reddedecektir).

Fransız halkının korporatif temsile ve "yürütmenin üstünlüğüne" olan tepkisi Avrupa anayasa hareketlerinde tek başına bir olay değildir, iki dünya savaşı arasında benzer deneyimleri yaşamış olan

Alman ve İtalyan milletleri de aynı kaygılarla kurucu meclislerini korporatif temsile değil, siyasal partilerin temsiline dayandırmışlar, anayasanın yapılmasında olsun, getirilen temel kuruluşta olsun "parlamenter üstünlük ve meşruiyet" prensibini milli iradenin gerçek yansıması saymışlardır.

1958 Beşinci Cumhuriyet Fransası'na ve Türkiye'de yanlış verilere dayandırılan ve yanlış değerlendirilen De Gaulle olayına gelince, hemen belirtmeliyiz ki, 1958 Fransız Anayasası, bazılarının sandığı gibi korporatif veya atanmış bir kurucu meclisin eseri değildir. 1956 genel seçiminden çıkmış bir partiler parlamentosunun ürünüdür. Bu kimliği ile kurucu meclis olarak çalışmış olan 554 üyeli millet meclisinin dökümü şöyledir: Komünistler 149, MRP 71, Sosyalistler 90, Radikal Sosyalistler 34, Demokratik ve Sosyalist Birlik 5, Radikaller 33, Sosyal Cumhuriyetçiler 18, bağımsızlar 95, öteki sol 4, öteki sağ 55.

Günün koşulları içinde, De Gaulle'ün başbakan olmak için ileri sürdüğü iki ana koşul vardır. Altı ay kararname ile hükümet etmek için parlamentodan özel yetkiler talep ediyor ve bu sürede yeni bir anayasa hazırlatıp referanduma sunmak istiyordu. Parlamentonun anayasal olarak kapanması söz konusu olmadığı için, ya parlamentonun tatile girmeyi kabul etmesini ya da anayasanın 90. maddesini değiştirmesini bekliyordu. Çünkü teklif ettiği anayasa değişikliği prosedürü, anayasa değişikliğine ilişkin 90. maddeye aykırıydı ve De Gaulle'ün amacı milletvekillerinin bunu müzakere etmelerini önlemekti (90. madde, anayasa değişikliği için Millet Meclisi'nin üçte iki çoğunluğunu ve her iki meclisin beşte üç çoğunluğunu; aksi takdirde referandumu öngörüyordu). Kuşkusuz parlamentonun hem De Gaulle'ün başbakanlığını hem de diğer bütün koşulları kabul veya reddetme özgürlüğü vardı.

Devlet Başkanının, De Gaulle'ün koşulları kabul edilmezse çekileceğini ilan etmesi üzerine parlamento bazı ödünler vermek zorunda kaldı. De Gaulle'ün başbakanlığını ve 90. maddeyi değiştirmeyi kabul etti. Buna karşılık, De Gaulle de parlamentonun isteklerine uymayı taahhüt etti. Yeni anayasada genel oydan vazgeçilmeyecekti, yürütme organı tamamen yasama organına sorumlu olacaktı, yasama ve yürütme erkleri arasında yetki karışması olmayacaktı,

yargının bağımsızlığı korunacaktı, devlet başkanı ile başbakanın görev ve yetkileri tamamen ayrı kalacaktı.

Daha sonra De Gaulle'ün getirdiği anayasada (ve özellikle 1962 değişikliğinde) bu taahhütlere ne derece sadık kaldığı ayrı bir inceleme konusu olarak saklı kalmak koşuluyla hemen şunu söylemek gerekir ki, De Gaulle'ün başbakanlığını ve 90. maddenin değiştirilmesini parlamento müzakere sonucu ancak 229 oya karşılık 329 oyla kabul ediyordu. Siyaset bilimcilerinin yaygınlıkla paylaştıkları bir saptama, Fransız halkının referandumda 1958 Anayasası'ndan çok De Gaulle'ü onayladığıdır. Parlamentonun anayasa değişikliğini benimsemesinin açıklaması şöyle yapılmaktadır: De Gaulle'ün otoriter yönetiminin seçeneği olarak bir askeri diktadan korkuluyor, ayrıca De Gaulle'ün Cezayir sorunu ile ordu ve bürokrasi içindeki çatlakları da giderebileceği umuluyordu.

De Gaulle ve 1958 Anayasası'nın, başta dekolonizasyonun yarattığı özel bunalımların ürünü olduğu açıktır. Yoksa her iki olgu da ne parlamentoda (kurucu mecliste) ne de halkoyunda içtenlikli bir onay görmüştür. Belki de "rızasız onay" yerinde bir tanımlama olacaktır. Fransa'nın kendi kamuoyunda ve siyaset bilimi literatüründe bile "yarı-monarşik", "işlemez", "kişiye göre ısmarlama", "Fransız anayasa tarihinin en kötü hazırlanmış belgesi", "Orleancılık" gibi nitelemelere hedef olan 1958 Anayasası Türkiye'de ayrı bir incelemenin konusu yapılmalıdır. Bütün bunlara karşın, bizi şu anda ilgilendiren nokta, böyle bir anayasanın yapılışında (değiştirilişinde) görülen kurucu meclisin yine siyasal partilerden meydana gelen, seçilmiş, temsilci bir parlamento olmasıdır. Ve belki denebilir ki, bu kadar tartışmalı bir belgenin henüz yerinde duruyor olması da, yapılış ânındaki bu temsilcilik niteliği sayesindedir.

Üzerinde ısrarla durduğumuz bu noktanın önemi hakkında ne söylense abartı sayılmaz. O kadar ki, 1879, 1884 ve 1926'da üç küçük ve "normal" değişiklik geçirmek şartıyla 1871/75-1940 yılları arasında 70 yıla yakın bir ömür sürebilmiş olan Üçüncü Cumhuriyet Fransız Anayasası'nı, 1940 yılında "anormal" bir değişikliğe uğratmak isteyen Mareşal Petain bile yeni anayasayı çıkaracak olan hükümetine "tam yetkiyi" aldığı kurucu meclisi son parlamentonun artıklarından toplamak gereğini duymuştur. Ayrıca Petain rejiminin

ne kadar geçici olduğunun, buna karşılık Fransa'nın anayasal geleneğinin sürekliliğinin bir göstergesi de, 1946 Dördüncü Cumhuriyet Anayasası'nın Üçüncü Cumhuriyet Anayasası'nı temel almış olmasıdır. Değişiklikler az ve önemsizdir.

Şunu da eklemek gerekir ki, en son İspanyol, Portekiz ve Yunan anayasalarını yapan da, seçimle gelmiş, kurucu yetkiyle de donatılmış, çifte fonksiyonlu yasama meclisleri ve parti parlamentolarıdır.

Otoriter Rejimlerdeki Uygulamalar

Kurucu meclislerin parlamenter esasa ve siyasal partilerin temsiline dayandırılmadığı ülkeler üzerinde bu yazıda fazla duracak değiliz. Şu kadarına işaret edelim ki, örneklerin başında Almanya (1933-45), İtalya (1922-43), Portekiz (1926-74), Avusturya (1929-45), İspanya (1933-75) gelmektedir. Korporatif kurucu meclislere veya doğrudan referanduma dayandırılan bu totaliter rejimlerin temel kuruluşlarının niteliği ve ömrü bilinmektedir.

Tabii bir başka örnekler kümesi de, sayıların çokluğu ve istikrarsızlıkları açısından neredeyse sistematik incelemeye meydan vermeyen Latin Amerika'da bulunmaktadır. Korporatif kurucu meclislere dayandırılan doğrudan korporatif anayasal sistemler veya yine korporatif kurucu meclislere dayandırılan ve korporatif temsil ve kurumlarla güdümlü parti sistemlerini birleştiren anayasal sistemler ayrı bir inceleme konusudur. Burada belirtmek istediğimiz nokta, bu anayasaların ve anayasa değişikliklerinin yapılışındaki antidemokratik, temsilci niteliği olmayan kurucu meclis oluşum biçiminin sakatlığıdır. Genel seçimle gelmedikleri için halk iradesinin temsilcisi olmayan korporatif veya atanmış kurucu meclislerin belgeleri tam bir meşruiyet ve kalıcılık kazanamamaktadır. Ayrıca hileli referandumların yanı sıra (Şili), referandumda reddedilen anayasalar (Uruguay) da görülmektedir.

Türkiye'deki Uygulamalar

Bilindiği üzere 1921 Türk Anayasası'nı çıkaran Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-23) esas olarak "bölgesel (*teritoryal*) pren-

sibe" göre vilayet ve liva temsilcilerinden oluşmuş, son Osmanlı Meclisi Mebusanı'ndan katılanlar dahil, seçilmiş bir kuruldur. "Kurucu Meclis" ad olarak dahi benimsenmemiştir.

1924 Anayasası, İkinci Türkiye Büyük Millet Meclisi (1923-27) tarafından olağan yasama yoluyla yapılmıştır. 1928 (laiklik) ve 1937 (altı ok) değişiklikleri yine TBMM'nin olağan yasama yoluyla yaptığı değişikliklerdir.

Tabii, eklenmeden geçilemeyecek bir nokta da Cumhuriyet'in resmen ilanı dönemindeki bir esas teşkilat meselesini dahi TBMM'nin 1923'te, 1921 Anayasası'nın bazı hükümlerini değiştirerek olağan yasama yoluyla gerçekleştirmiş olmasıdır.

Çağdaş Türkiye'de anayasa yapılması/değiştirilmesinde parlamenter gelenekten ilk ayrılma 1960'ta olmuştur. 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı "Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun" ile 13 Aralık 1960 tarihli ve 158 sayılı "Temsilciler Meclisi'nin Seçimi Hakkında Kanun", hem Türk anayasacılığına "kurucu meclis" kurumunu getirmiş, hem de kurucu meclisi "korporatif prensibe" dayandırmıştır.

157 sayılı kanuna göre kurucu meclis, Milli Birlik Komitesi'nden ve "mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeten" temsilciler meclisinden oluşmuştur (Md. 1). Kurucu meclisin başlıca görevi, yeni bir anayasayı görüşüp kabul etmek ve yeni bir seçim kanunu yapmaktır (Md. 2 ve 18).

Md. 4'e göre temsilciler meclisi şu unsurlardan oluşmuştur:

a. Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi tarafından atanacak temsilciler,

b. Bakanlar Kurulu üyeleri,

c. İller temsilcileri,

d. Siyasî partiler temsilcileri (Yalnız Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyet Köylü Millet Partisi),

e. Meslek teşekkülleri temsilcileri: Barolar, basın, eski muharipler birliği, esnaf dernekleri, gençlik, işçi sendikaları, ticaret ve sanayi odaları, öğretmen teşekkülleri, tarım teşekkülleri, üniversiteler, yargı organları,

Derhal görüleceği üzere: a) Seçim değil atamadır, b) Seçim değil tabiî üyeliktir, c) Çok kısıtlı bir seçimdir,[1] d) Güdümlü ve tercihli parti temsilidir, e) Korporatif temsildir.

Diğer bir deyişle, "milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeten" bir formül değil; fiili iktidarın belirlediği korporatif ve korporatif olmadığı ölçüde de çok dar bir bölgesel temsil formülüdür. Kurucu meclisin diğer kanadı olan Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) ise "temsil" ile ilgisi yoktur. Md. 20'ye göre kanunların kabulünde, ikinci ve üst bir meclis gibi çalışacak olan MBK'nın oyu da temsilciler meclisine göre çok daha ağırlıklıdır.

158 sayılı kanun, temsilciler meclisinin kuruluş biçimini ve üyelerinin seçimini, 157 sayılı kanun esaslarına göre, ayrıntılı biçimde düzenlemiştir. Sayılar şöyledir:

– Bilim, sanat, eğitim, askerlik, diplomasi, siyaset, ekonomi ve ticaret gibi alanlarda başarı göstermiş kimseler arasından devlet başkanının (10) ve MBK'nın (18) seçeceği kişiler (28).

– Meslek teşekküllerinin seçeceği üyeler: Barolar (6), basın (12), eski muharipler (2), esnaf (6), gençlik (1), işçi sendikaları (6), ticaret, sanayi vs. odaları (10), öğretmen teşekkülleri (6), tarım teşekkülleri (6), üniversiteler (12), yargı organları (12). Toplam (79).

– İller ve siyasal partiler temsilcileri (74).

– Bakanlar kurulu üyeleri.

Kısacası, 1960-61 kurucu meclisi korporatif temsil, idari irae (belirleme) ve atama yoluyla gelen üyelerin çoğunlukta bulunduğu bir meclistir. 1961 Anayasası'nın münakaşalı bir belge olmaktan kurtulamamasının nedenleri arasında (nihai belgenin Türkiye anayasa geleneğinde gerçekten ileri merhale teşkil eden bazı kısımlarına rağmen), yapılış yöntemindeki bu özellikleri de görmeye başlayabilmek lazımdır. Kurucu meclisin tek dereceli genel oy ve siyasal partilerin temsili ilkelerine dayandırılmamış olmasının yol açtığı meşruiyet münazaraları, 1961 Anayasası'nın işlerliğini ve kalıcılığını zedelemiştir.

İçeriği itibariyle 1961 Anayasası'ndan hayli farklı olsa da, yapı-

1. İller temsilcileri de tek dereceli genel oyla değil, iki dereceli seçimle ve bir çeşit "elektoral kolej" teşkil edecek şekilde idari-bürokratik-korporatif bir tarzda belirlenmiştir: İl temsilcilerini seçen kurulu oluşturan ilçe delege seçme kurulları, köylerden birer delege, mahalle muhtarları, ilkokul başöğretmenleri, ortaokul müdürleri, meslek kuruluşlarının yönetim kurulları, partilerin yönetim kurulları'ndan meydana gelmiştir.

lışı ve kurucu iktidarın niteliği bakımından 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın yarattığı emsali izlemiştir. 1961'de çok az bulunan seçim unsuru 1982'de hiç kalmamış, anayasayı "nasp" edilmiş bir kurul yapmıştır. Halkoyuna sunulan metin, halkın kendi temsilcilerinin geliştirip müzakere ettiği bir metin olmamıştır. Bu bakımdan halk "tek seçeneği onaylama özgürlüğü"nü kullanmak durumunda bırakılmıştır.

Bütün bunlar çok taze hatıralar olduğu için burada yinelemeye gerek yok. Yalnızca, 1982 belgesinin değiştirmeye ilişkin hükmü hakkında, yukarıda sayılan örnekler ve normlar ışığında, küçük bir saptamayla yetinilebilir:

1982 belgesinin 175. maddesindeki gibi bir hükme mukayeseli anayasa hukukunda ve çağdaş demokrasi tarihinde rastlanmıyor. Millet Meclisi, cumhurbaşkanının geri göndermesi üzerine kendi metnini aynen kabul ederse, cumhurbaşkanının bu kanunu yine de halkoyuna sunabilmesi, ancak ve ancak "kişisel iktidar" ve milli iradenin seçilmiş temsilcisi olan yasamanın hiçlenmesi anlamına gelir. Demokratik ülkelerde referanduma kimin ve nasıl gidebileceğini yukarıda belirtmiştik. 175. madde bu ölçülere sığmıyor. Bir tür "süper veto" oluyor.

II.
1980'LERDE ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ VE BAŞKANLIK SİSTEMİNE DOĞRU

1961 Anayasası'nın özgürlükler rejimi 1971-73'te köklü değişikliklere uğratılmıştı. 1961 Anayasası'nın devlet rejimini kuran ikinci yarısı ise benzer bir değişikliğe uğramamış veya uğratılamamıştı. Geçen yıl içinde [2007-08] tekrar gündeme gelen birtakım anayasa değişikliği öneri ve tasarımlarının önünde duran hedef bu ikinci yarıdan başka bir şey değildi. Bunların arkasındaki objektif saik ise birinci yarı ile ikinci yarı arasındaki bu değişim oransızlığının yarattığı tansiyondu.

1961 Anayasası'nda Yürütme

1961 rejiminde yürütme erki yasamaya karşı gerçekten zayıftır. Parlamenter sistemin ayırıcı özelliklerinden olan yürütmenin yasamayı feshi yetkisi kabineye verilmemiştir; bu imkân zaten sorumsuz olan devlet başkanına tanınmıştır, o da birçok sınırlamaya tabi olarak. Ancak bu tespit yürütme erkini, parlamento çoğunluğuna dayanan parti-hükümeti anlamında aldığımız ölçüde doğrudur. Bunda da şaşılacak bir şey yoktur, iç mantığı itibariyle parlamento çoğunluğuna güvensizlik hissiyle hareket eden bir anayasa koyucunun, ondan çıkacak bir parti-hükümetine de güven duymamış olması doğaldır. Başka bir deyişle, 1961 Anayasası'nın kuvvetli parti-hükümetini önleyen niteliğini onun, milli hâkimiyetin temsilciliğini milletin seçilmiş parlamentosunda değil, memleketin seçilmemiş, fakat etkin bürokratik zümrelerinin ve resmi aydınlarının kurumsal şahıslarında gören zihniyetinde aramak gerekir. Bu da bizi, sorunun öbür yüzüne, yaratılan kuvvetli yürütme erki cephesine getiriyor.

1961 Anayasası yürütme erkine aslında parti-hükümetinin, yani Bakanlar Kurulu'nun yanı sıra özerk kuruluşları, idari ve kazai devlet bürokrasisini ve özellikle Milli Güvenlik Kurulu mekanizması ile askeri bürokrasiyi ortak etmiştir, ki bu kadrosu itibariyle oldukça belirgin bir yürütmenin üstünlüğü prensibini fiili olarak getirmiş, "parlamenter meşruiyeti" zayıflatan ilk adımı bizzat atmıştır, (ikinci yarıyı hedef alan yeni anayasacılık hareketini, bir bakıma, bu fiili durumu hukukileştirme arayışı olarak görmekte fayda vardır.) Üstelik yürütme organını geniş yetkili Anayasa Malıkemesi ve Danıştay mekanizmalarıyla güçlü bir yargı denetimine almıştır.

Yürütmenin yargı denetiminde olmasında kendi başına bir sakınca elbette yoktur. Bu hukuk devletinin güvencesidir ve gündeme getirilen anayasa değişikliği önerileri arasında Anayasa Malıkemesi'ni ve Danıştay'ı hedefleyen art fikirlere karşı dikkatli olmak gerekir. 1961 Anayasası'nın vebali, yürütmeyi sadece yargının değil, politize olmuş bir "yargı bürokrasisinin" de denetimine almaktı. Ancak burada 1961 Anayasası'nın yapılışındaki hukuk dışı ve geleneği sakatlayıcı politik hesapların tahliline girecek değiliz.

Parti-Hükümeti ve Devlet Bürokrasisi

Kısacası yürütme erkini "parti-hükümeti" olarak aldığımızda zayıftır; partiler parlamentosuna ve parti-hükümetine karşı bir "devlet bürokrasisi" olarak aldığımızda kuvvetlidir. Başka bir deyişle, yürütmenin politika kanadı zayıf ve fakat idare kanadı kuvvetlidir. Ama unutulmamalı ve artık açıkça itiraf edilmelidir ki, 1961 sisteminde yasama da zayıftır ve birinci kanadın zayıflığı asıl buradan kaynaklanmaktadır.

Sivil demokrasiye ve parlamenter rejime dönülmesinin hukuki hazırlıklarının yapıldığı şu günlerde temennimiz, anayasa değişikliği meselesine yanlış noktalardan girilmemesidir. Bu bağlamda özellikle dikkati çekmek istediğimiz husus ise şudur: Geçen yıl içinde bazı çevrelerde tedavüle çıkarılan bir başkanlık sistemi projesi, gerçek bir ihtiyaç olan etkin hükümet sağlama amacını saptırmış, parti-hükümetini ve onun önkoşulu olan yasama üstünlüğünü iade edecek öneriler yerine, yürütmenin zaten güçlü olan bürokratik kanadını daha da güçlendirmekten başka bir sonuç vermeyecek olan başkanlık sistemini zorlamaya başlamıştı. Oysa 80'ler Türkiyesi'nde, cumhurbaşkanını geniş sorumluluklar ve olağanüstü yetkilerle donatmak, tek kelimeyle, parti-hükümetine ve parlamenter meşruiyete nihai darbeyi vurmak olur.

Başkanlık sistemi niteliği ve gebe olacağı başka ihtimaller itibariyle, Türkiye'nin partiler demokrasisi yönünde iyi kötü ne birikimi varsa, bunun yadsınması ve silinmesi olur. Kaldı ki temsili demokrasi teorisinde ve uygulamasında temel norm parlamenter sistemdir, ki yasamanın üstünlüğü, parti-hükümeti ve cumhurbaşkanının sorumsuzluğu ilkelerine dayanır. Uygulamada bu saflık giderek azalmış, fakat hiçbir zaman yürütmenin üstünlüğü prensibine varmamıştır. Diğer bir ifadeyle, başkanlık sistemi, iki ana tipten biri değildir, norm dışıdır.

Parlamenter Demokrasilerde Başkanlık Sistemi

İki büyük savaş arası Avrupası'nda yürütmenin üstünlüğü prensibini anayasallaştıran "şef sistemleri"ni bir tarafa koyarsak, İkinci Dünya

Savaşı sonrasına kadar parlamenter sistemden tek ciddi istisnayı teşkil ettiğini söyleyebileceğimiz ABD başkanlık sistemi, bu ülkenin özel tarihi şartlarının yarattığı bir olgudur. Hiçbir bakımdan 1980'ler Türkiyesi'ne örnek teşkil edemez. Kaldı ki ABD'de de başkanın yetkileri kongre karşısında sınırlıdır; öyle kararname, hele "emirname" gibi yetkileri söz konusu değildir. Yasama-yürütme ilişkilerindeki "kontroller ve dengeler" kuralı bir tarafa, başkanın yetkileri, daha doğrusu üslubu konusunda önemli bir dar-yorum/geniş-yorum münazarası da mevcuttur.

Başkanın herhangi bir yasama inisiyatifi var ise, o da ABD'nin deniz aşırı siyasi ve iktisadi çıkarlarının korunmasında sürat sağlamak üzere tanınmış olan "başkanlık anlaşmaları"na inhisar eder. Yasama erkini kongreyle paylaşan sadece yargı organıdır. Onun da yasama ve yürütme üzerindeki denetimi sorgulanamaz bile. Bir de ABD'deki başkanlık sistemi hiçbir şekilde "parti-hükümeti"ni yadsımaz. Kısacası Türkiye'de peydahlanan başkancıların ABD'yi örnek göstermelerine imkân yoktur. O sistem ki, bugün Amerikan kamuoyunda olduğu kadar anayasa hukukçuları ve siyaset bilimcileri arasında dahi şiddetle eleştirilmeye başlamıştır.

Otoriteryen Sistemlerde Devlet Başkanlığı

Gelelim İkinci Dünya Savaşı ertesinde Batı'da ortaya çıkan ikinci önemli istisnaya ve atipik sisteme. Bizde bunu sık sık örnek gösterenlerin kimi zaman yarı-başkanlık sistemi diye de adlandırdıkları De Gaulle Anayasası'na. Bu da Fransa'nın özel şartlarının –dekolonizasyonun içeride yarattığı buhranların– sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve anayasaların şahıslara göre yapılması hatasının bütün rahatsızlıklarını beraberinde getirmiştir. Bırakınız Fransız kamu vicdanında kabul görmemiş olmasını, De Gaullecülük genel olarak Batı'da benimsenen bir şey değildir. Hatta bir kısım liberal siyaset teorisinde ve anayasa hukukunda proto-faşizan olarak kabul edilir. Kısacası bizdeki başkancıların adeta bir Batı mucizesi diye göstermeye çalıştıkları örnek, aslında Batı için bir "sapma olayı"dır, hiçbir zaman norm haline gelmemiştir.

Başkanlık sistemine dayanan "kuvvetli hükümet" konusunda ge-

riye sadece bir çağdaş model kalıyor: Üçüncü Dünya'nın "vesayetçi", "güdümlü", "otoriter" demokrasileri (?) Başkanlık sistemi kalıplarının içinin baskıcı, üstelik istikrarsız ve sık darbeli, askeri klik yönetimleriyle doldurulduğu yerler. Bunların ise ne parlamenter demokrasiyle ne de ABD'nin veya Fransa'nın başkanlık sistemiyle ilgisi var. Ve tabii Türkiye ile ne ilgisi olabilir?

Özetlemek gerekirse, yürütmeyi kuvvetli parti-hükümeti yoluyla güçlendirmek başka, bunun tek şartı olan yasamanın ve parlamentonun üstünlüğü prensibinin bir kere daha zayıflatılması demek olacak olağanüstü yetkili bir başkan yoluyla güçlendirmek başkadır. Böyle bir formül, ihya edilmesi herkesçe arzulanan parlamenter demokrasinin temel taşı olan siyasi partilerin hükmünü kırmakla kalmaz, aynı zamanda –söylendiğinin ve sanıldığının aksine– çok daha büyük siyasal istikrarsızlıklara yol açar.

Başkanlık sistemi bugünkü krizin çözümü değil, semptomlarından biridir. Ve tescili olmamalıdır.

III.

ASKERİ BÜROKRASİ: YİNE YÜRÜTMENİN ÜÇÜNCÜ BAŞI

Parlamenter demokrasilerde iki başlı olan Yürütme (Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı) 1961 ve 1982 Türkiye Anayasalarında, deyim yerindeyse, üç başlıdır. Bu üçüncü baş askeri bürokrasidir.

Parlamenter demokrasilerde temel kural, yönetim organlarından biri olan silahlı kuvvetlerin sivil otoriteye, yani Yürütme'nin ikinci başı olan parti-hükümetine ya da Bakanlar Kurulu'na bağlı olmasıdır. Oysa 1961 ve 1982 Anayasalarında askeri bürokrasiye sivil otoriteye karşı belli bir özerklik verilmekle kalınmamış; bazı bakımlardan temel siyasal kararlarda sivil otoriteye görüş dikte edebileceği bir konum sağlanmıştır.

1. Anayasaların sistematiğiyle başlayalım. 1961'de de, 1982'de de:

II. Yürütme

A. Cumhurbaşkanı

B. Bakanlar Kurulu

C. İdare olan şemada askeri bürokrasinin yeri, "C. İdare" altında bir alt-başlık olması gerekirken, "B. Yürütme" altında ve Bakanlar Kurulu'yla eşdüzeyde bir alt-başlıktır.

2. Parlamenter demokrasilerde kural, Genelkurmay Başkanı'nın seçimle gelen Milli Savunma Bakanı'na bağlı olması ve ona karşı sorumlu olmasına karşın, 1961 ve 1982 Anayasalarında Milli Savunma Bakanı'nın hükmü yoktur. Her iki anayasada da, aynı ifadeyle "Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine Cumhurbaşkanı'nca atanır; görev ve yetkilerinden dolayı Başbakan'a karşı sorumludur (1961/110/4 ve 1982/117/4)." Adeta bir bakan gibi...

3. 1961 Anayasası Türkiye'nin devlet yapısına "Milli Güvenlik Kurulu"nu sokmuştur. Askeri bürokrasinin görev ve uzmanlık alanıyla ilgili görüşlerini Bakanlar Kurulu'na Milli Savunma Bakanı aracılığıyla iletmesi teamülü terk edilmiş; askeri bürokrasinin üst düzey komutanlarıyla, milletin oyuyla seçilmiş parti-hükümetinin bakanlarını bir araya getiren, yarı-sivil ya da yarı-militer bir yüksek devlet konseyi yaratılmıştır.

1961'e göre:

Milli Güvenlik Kurulu, kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden kuruludur. Milli Güvenlik Kurulu'na Cumhurbaşkanı Başkanlık eder; bulunmadığı zaman, bu görevi Başbakan yapar.

Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir (Md. 111).

1961'le böylece aralanan kapı, 12 Mart müdahalesini izleyen 1971 değişikliğiyle daha da açılmış; 1. ve 3. fıkralar şu hale getirilmiştir:

Milli Güvenlik Kurulu, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve kanunun gösterdiği bakanlar ile Kuvvet Komutanlarından kuruludur.

...

Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na tavsiye eder.

Görüldüğü gibi, 1961'de sivil kanadında yalnızca kanunun gösterdiği bakanlar bulunan, Başbakan'ın ise ancak Cumhurbaşkanı bulunmadığı zaman başkanlık yapmasının öngörüldüğü Milli Güvenlik Kurulu görece sınırlı bir işlevle ve görünüşte istişare bir organ olarak anayasal kariyerine başlamıştır: Milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında *yardımcılık* etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na *bildirir*, (*abç*).

1971'de sürekli üyelere Başbakan da eklenir, Genelkurmay Başkanı "anayasa maddesi protokolünde" bakanların önüne geçer, "kuvvet temsilcilerinin" yerini de "kuvvet komutanları" alır. Daha sıkı tanımlanmış bir kurul ortaya çıkar; sivil-asker kanatlar daha organik biçimde bir araya gelirler; kurulun karar-alıcı niteliği belirginleşir. 1961'deki "yardımcılık etmek üzere... bildirir" ifadesi düşer; yerine "tavsiye eder" ibaresi gelir.

1982 Anayasası'na bu kurulun işlevini daha da genişletmek ve kararlarını daha bağlayıcı hale getirmek kalmıştır...

Milli Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından kurulur.

Gündemin özelliğine göre kurul toplantılarına ilgili bakan ve kişiler çağrılıp görüşleri alınabilir.

Milli Güvenlik Kurulu; Devletin milli güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kurulu'na bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınması zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınır.

Milli Güvenlik Kurulunun gündemi: Başbakan ve Genelkurmay Başkanının önerileri dikkate alınarak Cumhurbaşkanınca düzenlenir.

Cumhurbaşkanı katılamadığı zamanlar Milli Güvenlik Kurulu Başbakanın başkanlığında toplanır.

Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilatı ve görevleri kanunla düzenlenir (Md. 118).

Askeri kanadın (beş üye; Cumhurbaşkanı asker kökenli ise altı üye) sivil kanada (Başbakan dahil dört üye) ağır bastığı Milli Gü-

venlik Kurulu artık devletin belki de en önemli karar kurulu haline gelmiştir. Bakanlar Kurulu'na dikte edeceği görüş ve kararlar artık "milli güvenlik"le de sınırlı değildir; 3. fıkradaki çok geniş çerçeve içinde "alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulu'nca *öncelikle dikkate alınır*" (*abç*) ("öncelikle dikkate alınır" ifadesinin, tasarı metnindeki "uyulması mecburi tavsiye kararları" şeklindeki abes ifadenin düzeltilmiş biçimi olduğunu hatırlatalım).

Dikkat edilirse MGK'nın gündemi hazırlanırken Başbakan'ın ve Genelkurmay Başkanı'nın önerileri eşdüzeyde dikkate alınacaktır (4. fıkra). Tabii, gündemi hazırlayanın Cumhurbaşkanı olması da, onun yukarıda değindiğimiz çok geniş yetkilerinden yalnızca biridir. Bu yetkiyi, Cumhurbaşkanının şimdi göreceğimiz bir başka yetkisiyle birlikte düşünürsek ve bu yetkilere MGK 'nın demin değindiğimiz konumunu da eklersek, 1982 Anayasası'yla Türkiye'ye getirilen "Yürütmenin Üstünlüğü" sisteminin belki de Cumhurbaşkanının yetkilerinden sonra en çarpıcı yanlarından birine parmak basmış oluruz:

> ... Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulu'nun da görüşünü aldıktan sonra... olağanüstü hal ilan edebilir. (Md. 120/2)

Ve:

> Olağanüstü hal süresince, Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, olağanüstü halin gerektirdiği konularda, kanun hükmünde kararnameler çıkarabilir. (Md. 121/3)

Karar mekanizması çok açıktır: Genelkurmay Başkanı öneride bulunacak ya da Cumhurbaşkanı onun önerisini isteyecek; Milli Güvenlik Kurulu'nun gündemi böylece belirlenecek. MGK'nın kararı Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından öncelikle dikkate alınıp *kanun hükmünde kararname* çıkarılarak ülke yönetilecektir.

Bu bakımdan 1982'deki KHK çıkarma yetkisini, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, parti-hükümeti/Bakanlar Kurulu anlamında Yürütme'ye devredilmiş bir yetki olmaktan çok, Yürütme'nin birinci başı Cumhurbaşkanı'na ve Yürütme'nin üçüncü başı askeri

bürokrasiye devredilmiş bir yetki olarak görmek kanımca daha isabetli olacaktır. (Tersi ancak yetkilerini kullanmamayı seçen bir Cumhurbaşkanı ve pasif kalmak isteyen bir askeri bürokrasi söz konusu olduğunda düşünülebilir.)

Olağanüstü yönetim usulleri hükümlerinin 1961 ve 1982 Anayasalarındaki karşılaştırmasına dönersek kısaca şunları söyleyebiliriz. 1961'deki çok kısa "olağanüstü hal" maddesi (123) konuyu özel kanununa bırakırken 1982 buna üç madde (119, 120, 121) ayırmıştır. Aynen alıyoruz:

Tabii afet, tehlikeli salgın hastalıklar veya ağır ekonomik bunalım hallerinde, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilân edebilir.

Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddi belirtilerin ortaya çıkması veya şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddi şekilde bozulması hallerinde, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulunun da görüşünü aldıktan sonra yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilân edebilir.

Anayasanın 119 ve 120'nci maddeleri uyarınca olağanüstü hal ilânına karar verilmesi durumunda, bu karar Resmî Gazete'de yayımlanır ve hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde ise derhal toplantıya çağrılır. Meclis, olağanüstü hal süresini değiştirebilir, Bakanlar Kurulu'nun istemi üzerine, her defasında dört ayı geçmemek üzere, süreyi uzatabilir veya olağanüstü hali kaldırabilir.

119'uncu madde uyarınca ilân edilen olağanüstü hallerde vatandaşlar için getirilecek para, mal ve çalışma yükümlülükleri ile olağanüstü hallerin her türü için ayrı ayrı geçerli olmak üzere, Anayasanın 15'inci maddesindeki ilkeler doğrultusunda temel hak ve hürriyetlerin nasıl sınırlanacağı veya nasıl durdurulacağı, halin gerektirdiği tedbirlerin nasıl ve ne suretle alınacağı, kamu hizmeti görevlilerine ne gibi yetkiler verileceği, görevlilerin durumlarında ne gibi değişiklikler yapılacağı ve olağanüstü yönetim usulleri, Olağanüstü Hal Kanununda düzenlenir.

Olağanüstü hal süresince, Cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, olağanüstü halin gerekli kıldığı konularda, kanun hükmünde kararnameler çıkarabilir. Bu kararnameler, Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur; bunların Meclisçe onaylanmasına ilişkin süre ve usul, içtüzükte belirlenir.

Olağanüstü hal ilanı nedeni olarak "ekonomik bunalım" dikkat çekicidir. Üretim azlığı, dış borç yükü, yüksek enflasyon gibi olguların kronik olduğu Türkiye gibi ülkelerde, siyasete anormal müdahalelere ek gerekçeler yaratılmaktadır.

121/2'deki altı çizili birinci cümlecik ise, 11. Bölüm'de de değindiğimiz üzere, 1982 Anayasası'nın zaten son derece dar olan özgürlükler rejiminin tam bir cendereye dönüştürülmesinden başka bir anlam taşımamaktadır. Yürütme'nin birinci başı (Cumhurbaşkanı) ve üçüncü başı (askeri bürokrasi), kendi anayasalarıyla bile bağlı olmaksızın, biraz önce belirttiğimiz karar alma sürecini işleterek, temel hakları kısıtlayabileceklerdir. 15. maddeyi (1. fıkra) buraya bir kez daha alıyoruz...

Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılması kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir. (*abç*)

Tabii, şu söylediklerimiz, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş halleri için de geçerlidir.

1961'deki "sıkıyönetim" maddesi (124) şöyleydi:

Savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması sebebiyle, Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere, yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen, Türkiye Büyük Millet Meclisinin onamasına sunar. Meclis, gerekli gördüğü zaman, sıkıyönetim süresini kısaltabileceği gibi, tamamıyla da kaldırabilir. Meclisler toplanık değilse, hemen toplantıya çağırılır.

Sıkıyönetimin her defasında iki ayı aşmamak üzere uzatılması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararına bağlıdır. Bu kararlar Meclislerin birleşik toplantısında alınır.

Sıkıyönetim veya genel olarak savaş halinde, hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, hürriyetlerin nasıl kayıtlanacağı veya durdurulacağı kanunla gösterilir.

1971'de sıkıyönetim ilanına gerekçe olarak, "ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren veya Anayasa'

nın tanıdığı hür demokratik düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen yaygın şiddet hareketleri" de eklenmiştir.

1982'de karşılık madde (122) geliştirilirken, çok önemli bir yetki kaydırması yapılmıştır. 1961 ve 1971'de Bakanlar Kurulu'nda bulunan yetki, 1982'de artık Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'na verilmiş ve Milli Güvenlik Kurulu'nun görüşünü alma kaydı getirilmiştir. Başka bir deyişle, inisiyatif ve ağırlık burada da Cumhurbaşkanı'na ve askeri bürokrasiye kaydırılmıştır. Süre ise 1 aydan (1971'de 2 ay) 4 aya çıkarılmıştır. Maddeyi aynen alıyoruz:

Anayasanın tanıdığı hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen ve olağanüstü hal ilânını gerektiren hallerden daha vahim şiddet hareketlerinin yaygınlaşması veya savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, ayaklanma olması veya vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması sebepleriyle, Cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, Milli Güvenlik Kurulunun da görüşünü aldıktan sonra süresi altı ayı aşmamak üzere yurdun bir veya birden fazla bölgesinde veya bütününde sıkıyönetim ilân edebilir. Bu karar, derhal Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantı halinde değilse hemen toplantıya çağırılır. Türkiye Büyük Millet Meclisi gerekli gördüğü takdirde sıkıyönetim süresini kısaltabilir, uzatabilir veya sıkıyönetimi kaldırabilir.

Sıkıyönetim süresinde, Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu sıkıyönetim halinin gerekli kıldığı konularda kanun hükmünde kararname çıkarabilir...

Bu kararnameler Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. Bunların Meclisce onaylanmasına ilişkin süre ve usul İçtüzükte belirlenir.

Sıkıyönetimin her defasında dört ayı aşmamak üzere uzatılması, Türkiye Büyük Millet Meclisinin kararına bağlıdır. Savaş hallerinde bu dört aylık süre aranmaz.

Sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hallerinde hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, idare ile olan ilişkileri, hürriyetlerin nasıl kısıtlanacağı veya durdurulacağı ve savaş veya savaşı gerektirecek bir

durumun başgöstermesi halinde vatandaşlar için getirilecek yükümlülükler kanunla düzenlenir.

Sıkıyönetim komutanları Genelkurmay Başkanlığına bağlı olarak görev yaparlar.

Buraya kadar saydığımız anayasal karar mekanizmaları işletilmek istenirse, 1982 Anayasası'nın, askeri darbelere ve darbe anayasalarına gerek bırakmayacak sürekli örtük askeri müdahaleye – "ekonomik bunalım" durumu dahil– tam bir yasallık (meşruluk ve hukukilik anlamında değil, kanunilik anlamında) sağladığını söylemek abartılı olmaz sanırım. 1982'den bu yana pek fazla kullanılmamış olan bu yetki rezervlerinin ne zaman kimler tarafından tam kullanılacağı ya da ne zaman kimlere kullandırılacağı önemli bir sorudur. Ama şurası açıktır: 1982 Anayasası, askeri bürokrasiyi yanına alacak aktif bir Cumhurbaşkanı'nın ya da askeri bürokrasi tarafından yönlendirilecek uysal bir Cumhurbaşkanı'nın denetimsiz iktidarına olanak tanıyan bir belgedir. Askeri bürokrasinin ardında bulunduğu böylesi bir "Yürütme Üstünlüğü" sisteminde hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasının sınırı ise yok gibidir. Kaldı ki, ileride 148. maddede göreceğimiz üzere "... olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından anayasaya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesinde dava açılamaz."

Son olarak, Başkomutanlık ve Genelkurmay Başkanlığı maddeleri (110-117), aşağıda altını çizdiğimiz cümlecik hariç, iki anayasada tamamen aynıdır:

Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevî varlığından ayrılamaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur.

Milli güvenliğin sağlanmasından ve Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına hazırlanmasından, Türkiye Büyük Millet Meclisine karşı, Bakanlar Kurulu sorumludur.

Genelkurmay Başkanı; Silahlı Kuvvetlerin komutanı olup, *savaşta Başkomutanlık görevlerini Cumhurbaşkanlığı namına yerine getirir.*

Genelkurmay Başkanı, Bakanlar Kurulu'nun teklifi üzerine, Cumhurbaşkanınca atanır; görev ve yetkileri kanunla düzenlenir. Genelkurmay Başkanı, bu görev ve yetkilerinden dolayı Başbakana karşı sorumludur.

Milli Savunma Bakanlığının, Genelkurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları ile görev ilişkileri ve yetki alanı kanunla düzenlenir.

1982'deki bu hükümler, Cumhurbaşkanı'nın yukarıda değindiğimiz, silahlı kuvvetlere resen silah kullandırma yetkisiyle birlikte düşünüldüğünde en azından komplikasyon yaratacak bir hükümdür. Cumhurbaşkanı'yla hükümet ve meclis arasında ihtilaf çıktığı takdirde bir anayasa krizi ve/veya Cumhurbaşkanı'yla askeri bürokrasi lehine, hükümet ve meclis aleyhine fiili durum yaratabilecek hükümlerdir.

IV.
2007'DE ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ GEREĞİ VE GENEL SEÇİMLER

Sorun çeyrek yüzyıldır ıslah edilemeyen 1982 Anayasası'nın değiştirilmesinden ibaret değildir. Sorun Türkiye'nin son yarım yüzyılına (1960-2007) damgasını vurmuş olan darbe anayasacılığını (veya tersinden söylersek sivil anayasasızlığı) artık aşma meselesidir.

Anayasada Değişmesi Gerekenler

Anayasalar siyasetin hukuki çerçevesini çizen, temel ilkelerini koyan belgelerdir. Dar anlamda ideolojik olmamaları, farklı politik programlara sahip siyasi parti faaliyetlerine olanak tanımaları gerekir. İçerideki hükümler ve önsözler, ideolojik unsurlardan arındırılmalıdır (I. Kısım).

Özgürlükler rejimini düzenleyen II. Kısım'da gerekli demokratik düzeltmelerin bazıları şunlardır:

- "Ama"lar, "ancak"lar asgariye indirilmelidir.
- Devlet, birey ve toplumun üstüne çıkarılmamalı; mevcut ilişki tersine çevrilmelidir.
- Özgürlüklerde kısıtlama değil, genişletme ve koruma esas olmalıdır.

Devlet rejimini düzenleyen III. Kısım'da gerekli demokratik düzeltmelerin bazıları şunlardır:

- Yasama meclisinin üstünlüğü, parlamenter demokrasinin gereği olarak, takviye edilmelidir.

- Yürütmenin birinci başı Hükümet'in yetkileri artırılmalıdır.
- Yürütmenin ikinci başı Cumhurbaşkanı'nın yetkileri daraltılmalıdır.
- Yürütmenin "üçüncü başı" konumundaki askeri bürokrasi, yürütme şeması içinde Savunma Bakanlığı'nın altındaki doğru yerine, bir yönetim dairesi mertebesine iade edilmelidir.
- Askeri bürokrasiyi, devletin organizasyon şemasında ayrıcalıklı bir yere koyan bütün hükümler düzeltilmelidir.
- Yargıdaki ikilik giderilmelidir.

Yapılış ve değiştirilişe ilişkin olarak:

- 15. maddenin duran kısmı da kaldırılmalıdır.
- 175. madde (yarı-veto) düzeltilmelidir.[2]

1982 düzeltilirken üç mayına dikkat edilmelidir:

1. 1982'nin tadili (değiştirilmesi) değil, tebdili (kaldırılıp yerine yenisinin konulması) hedeflenmelidir.

2. 1961'e geri dönülmemeli/düşülmemelidir. 1961'in özgürlükler rejimi fena olmamakla birlikte, 1961'in devlet rejimi, devlet yapısının (esas teşkilatın) militarize edilmesine, 1971'den de geçerek, 1982'ye temel hazırlamıştır.

3. Artık bu sefer makyaj/kozmetik rötuşun ötesinde ciddi değişiklik gerekiyor. Bir çeyrek yüzyıl geçti. Bir tane daha geçmesin.

Anayasa Değiştirme Usulü

Demokratik-sivil bir anayasaya sahip olabilmek ya da antidemokratik ve militarist unsurlar taşıyan mevcut anayasal müktesebatı ıslah edebilmek, hem bir içerik hem de bir biçim sorunudur. Öz/içerik ile usul/yöntem birbirinden kopuk değildir. Nasıl ki amaç ile araç, apayrı şeyler değil ise.

Anayasanın hükümleri iyileştirilirken, yapılışının da demokratik ilkelere uygun olmasına dikkat etmek gerekir. 1961 ve 1982 (ve 1971) anayasalarının meşruiyeti bu bakımdan gölgelenmiştir. Siya-

2. Kapsamlı bir değişiklik gereği listesi için bkz. Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, Metis, 2016, s. 141-49.

si temsile ve partiler esasına dayalı normal sivil yasama meclisleri/kurucu meclisler tarafından değil, asker güdümündeki yasa teknisyenleri ve olağanüstü korporatif kurucu meclislerce yapılmışlardır. Usul(süzlük) içeriği daha da vahimleştirmiştir. Darbe anayasalarıdır; devlet yapısını da militarize etmişlerdir.

Buna karşılık, sivil demokratik süreç şöyle tasarlanabilir:

Bu meclis, sistemi normalize eder. Organik kanunlar olan siyasi partiler ve seçim kanunlarındaki kısıtlamaları kaldırır, barajı %2-3'e veya tercihen, nispi temsil ilkesi gereğince sıfıra indirir. (Kalitesiz istikrar mı erdemdir? Hakça temsil mi?) Bunu yapmamaları, hem iktidar hem muhalefet partisini fırsatçı, emrivakici ve antidemokratik kılacaktır. (Tıpkı, halihazırdaki seçim kanununa yardakçılık eden, 1991'in sosyal demokratları için olduğu gibi.) Rejim kanunlarındaki ve özel kanunlardaki düzeltmeler kanunlar hiyerarşisine göre sonuçlandırılır. Açık ve güvenli bir genel seçime öyle gidilir. Bu imkân 1960-61'de de, 1980-82'de de kullanılmamıştı, ya da demokratiklik koşuluna uyulmamıştı.

Zaten demokrasilerde siyasal temsilin ve karar almanın ana mekanizması, siyasal partiler ve onlardan oluşan parlamentolardır. Onun içindir ki, anayasa değiştirme yöntemleri arasında en yaygın olanı "olağan yasama + referandum" yöntemidir. Yine aynı nedenledir ki, kurucu meclis formülüne başvurulsa dahi, bunun partilerin temsiline dayanan bir geçici parlamento kimliğinde olmasına özen gösterilmektedir...

Milli iradenin temsil ve ifadesinin seçimle gelen yasama meclislerine ait olduğu açıktır. Normal olarak, kurucu meclis rolünü "nizami parlamentolar" üstlenmektedir. Olağandışı kurucu meclislere gidildiği durumlarda bile temsilcilik özelliğinin yitirilmemesine özen gösterilmektedir. Temsilciliğin ölçüsü ise siyasal partilerin katılımı olarak belirmektedir. Bu sayedir ki, anayasaların kalıcı belgeler olması sağlanmakta, çünkü temel kanunlar, devamlılığı olan bir parlamenter geleneğin ve bu çerçeve içinde siyaseti ve yönetimi yürütecek partilerin ön-uzlaşımının eseri olmaktadır...

Anayasal sorunlarda millet egemenliği ve halk iradesi temelde birkaç biçimde temsil edilir ve dile getirilir;

a) Değişiklik teklifi, yasama meclisinde benimsenir; sonra referanduma sunulur.

b) Yasama meclisi değişiklik teklifini benimser, ancak derhal genel seçimlere gider. Yeni parlamentoya halktan bu değişiklik için vekâlet aldığını

varsayarak dönecek milletvekilleri, özel çoğunlukla teklifi kanunlaştırır. Diğer bir deyişle, genel seçim referandum niteliği taşır.[3]

Yirmi yedi yıl önce söylenenler 1982'de gerçekleşmediği gibi, 1961'de de öyle olmamıştı ve anayasa değişiklikleri asker vesayetinde kurulan ve çalışan korporatif kurucu meclislere yaptırılmıştı. Nihai belgelerin meşruiyeti de hep tartışmalı oldu. Çünkü içeriklerinden önce, yapılış biçimleri demokratik değildi.

Şimdi önümüze bakalım:

2007'de genel seçimlere girecek siyasi partiler (meclis içindeki ve dışındaki) anayasa değişikliğini seçimin ana meselelerinden biri olarak kamuoyu önünde tartışmaya açarlar ve önerilerini somut taslaklar haline getirirler. Seçim kampanyalarının ve bildirgelerinin esas konularından biri olarak bu projeye göre seçmenden vekâlet isterler.

Dolayısıyla milletvekilleri/parti grupları seçilip meclise geldiklerinde, bir tür kurucu güç (ve yetki) ile donatılmış sayılırlar. Sandıktan çıkacak siyasi partilerden oluşacak parlamento da, olağan bir kurucu meclis gibi çalışarak anayasa değişikliklerini gerçekleştirir. (Hangi özel müzakere ve karar çoğunlukları aranacağı bir teknikalitedir.)

Ya da böyle bir meclisin oluşturacağı anayasa tasarısı referanduma sunulur; asli kurucu güç olan halkın oylarıyla kabul edilip yürürlüğe konur. (Olağan demokratik yasama ile referandumun birlikte kullanılıp kullanılmayacağı tartışılabilir. Tartışılmaması gereken, antidemokratik olağanüstü kurucu meclislere ve devlet başkanlarının veto/yarı-veto yetkilerine itibar edilmemesi gereğidir.)

Söylem ve Eylem Prosedürü

Bu tartışmalara birkaç planda katılabilinir:

1. Birey/yurttaş olarak görüş bildirilebilir. (Düşünce ve ifade özgürlüğü ilkesi çerçevesinde.)

3. Taha Parla, "Demokrasilerde Anayasaların Yapılması ve Değiştirilmesi..." Mayıs 1981, ve "1980'lerde Anayasa Değişikliği..." Aralık 1980; ikisi de Taha Parla, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi* içinde, 1985.

2. Grup/toplumsal örgüt olarak duruş ve tutum belirlenebilir. (Siyaset iradi ve kolektif bir faaliyettir.)

3. Siyasi parti olarak politika ve eylem planı yapılır. (Temsil ehliyeti ve vekâlet yetkisi buradadır. Hükümet/devlet karşısında toplum kesimlerinin meşru ve muteber müzakerecileri ve muhatapları bunlardır.)

Yukarıdaki yaklaşım çerçevesinde, genel seçimlere gidilirken tartışma gündemine getirilebilecek anayasal sorunlar arasında merkeziyet/ademi merkeziyet, idari vesayet/yerel yönetsel özerklik biçim ve dozları, entegralist egemenlikçilik/başka idari formüller gibi devletin temel yapısına ilişkin önemli tercihlere/rezervlere de yer verilebilir. Bunlar düşünülebilmeli, demokratik kurallar ve usuller uyarınca ifade ve müzakere edilebilmelidir. Siyasi irade nasıl tecelli eder, ne sonuçlar verir, görülür. Bir sonraki aşamadır.

2008

4

Yasama-Yürütme-Yargı İlişkileri

Anayasa değişikliğinin yaklaşır gibi görünüp kaybolduğu bir zaman dilimi içindeyiz. Değişiklik taslağı/tasarısı hâlâ ortaya çıkmadığı için bu konuda sistematik bir görüş ifade etmek için henüz zemin olmadığını düşünüyorum. 1961-71/73-1982 rejiminin değerlendirmesi zaten yapılmıştı. 2008 rejiminin (?) ne olacağı ise belli değil.

Bu bölümde (1) geniş bir konu (Yasama-Yürütme-Yargı ilişkileri) hakkında genel birkaç şey söyledikten sonra (2) yasamayla ilgili çok belirli ve sınırlı bir bakış açısı, ya da zihin egzersizi, önermek istiyorum.

1. Siyaset Teorisinde ve Anayasa Hukukunda Yasama-Yürütme-Yargı Arasındaki İlişkiler

Kamu (ve anayasa) hukuku öğretimimiz olsun, siyaset kültürümüz ve yaşamımız olsun, kuvvetler/erkler arasındaki ilişkiler hakkında yanılgılar, yanıltmalar ve sakat uygulamalarla doludur. Bazıları:

"Kuvvetler ayrımı" yatay, mekanik, (sözde) eşitlikçi, kurum kurumun nasırına basmaz türünden, "medeni bir işbölümü" cinsinden, çoğulcu ve dengeli demokrasi (!) anlayışımızın, "egemenliğin yetkili devlet organları eliyle kullanılması"na giden bir centilmen/soroptimist anlaşması olarak görülür/sunulur.

Gerçek durum (hatta niyet) ise hiç de böyle değildir. Kuram ve uygulama arasındaki gerilimler cinsinden incelikli bir şey söylemi-

▸ İlk kez *Çağımızda Hukuk ve Toplum* dergisinde yayımlanmıştır: İlkbahar 2008, Sayı: 25/2. Normlarla ilgili düzeltmeler dışında değişiklik yapılmamıştır.

yorum; daha basit ve kaba bir sorundan söz ediyorum. Çünkü kuvvetler ayrımı, bizde, bırakın medeni-hukuki-siyasi bir işbölümünü/işbirliğini, erklerin (daha doğrusu erkleri şahıslandıran partizan kadroların veya kişilerin veya bürokrasilerin) birbirlerini engellemelerine/tepelemelerine şaibeli bir meşruiyet argümanı bile değil düpedüz demagojik bir kılıf teşkil edegelmiştir.

Yasamanın üstünlüğü, 1920-23 "meclis hükümeti" döneminden sonra hiç olmadı. DP'ye yakıştırılan "çoğunluk tiranlığı" da, gerçek parlamenter meşruiyet/"yasama üstünlüğü" anlamını taşımıyordu; düpedüz bir lider sultası ve (yasamaya dayanıyormuş gibi yapan) "yürütme üstünlüğü"ydü. (Sanki hiç başka sapma örneği de yokmuş gibi idamla sonuçlandı.)

Liberalizm, çıkışında demokratik ve gerçek parlamenter değil, oligarşik parlamenterdi. İlk büyük kuramcısı John Locke ise "doğa kanunları"nın kulun anlamaya çalışması gereken tanrı buyrukları olduğunu ("sonsuz akıllı yaradan"ın buyrukları) söyleyen kapitalist bir Hıristiyan düşünürüydü. Laikliği, kanlı din savaşlarının kimseye yarar sağlamadığını gördükten sonra çoğulcu ve tarafsız (?) bir devlet hakemliği olarak ilk önerenlerdendi. Özgürlükçülüğü ise "sivil toplumcu" bir müteşebbis özgürlükçülüğünden ibaretti.

1960 Darbesi'nden/1961 Anayasası'ndan beri, kısmen bilinçsizlikten kısmen riyakârlıktan, ağzımızdan düşürmediğimiz "kuvvetler ayrımı" kuramının öbür büyük temsilcisi Montesquieu'dur. Onun kuvvetler ayrımı da, burjuvazi bir üçüncü zümre olarak iktisaden ve siyaseten yükselirken, "eski rejim"in çöküşünü ve burjuva devriminin gelişini haber veren ayak sesleri işitilmeye başlamışken, feodal-aristokratik kalıntıların, egemenliğin temel organı olan yasama meclislerindeki konumlarını tümden yitirmemeleri için yaptığı teorik-politik bir manevra, bir ricat ve pozisyon revizyonuydu. Yoksa halk egemenliğiyle falan ilgisi pek azdı.

Denir ki –bazılarınca iyi anlaşılarak, bazılarınca da anlaşılmadan– "dünyanın en demokratik ülkelerinden biri/başlıcası olan Amerika Birleşik Devletleri Anayasası yarı yarıya Locke, yarı yarıya Montesquieu'dur". Doğrudur, onun için de iyi bir anayasa değildir. (Şimdi giremeyiz.) Eksiktir de: Burjuva-plütokrat Locke ile aristokrat-rantiye Montesquieu'ya Amerikan siyasi dehası hem bir üçüncü

özgün katkı olarak, hem de ilk ikisini bağlayan bir köprü/iletme kayışı olarak James Madison'un "hiziplerini, daha doğrusu birbirini "denetleyen ve dengeleyen" (yine bayıldığımız demokratik sihirli sözcükler) çıkar gruplarını eklemiştir; öbür federalistler, örneğin radikal demokrat ve özgürlükçü ve köleci Jefferson gibiler daha çok işin tuzu biberidir. "Demokrasinin beşiği" İngiltere'den çıkıp Atlantik'i geçerek Kuzey Amerika'ya gelirken işte böyle bir şeyler olmuştur. Tabii 1945'ten sonraki Pax Americana'dan beri de idealleştirme ve fetişleştirme ayyuka çıkmıştır.

ABD 'nin sayıları hiçbir dönemde iki elin parmaklarını geçmeyen düzgün insanlarından bazıları "Amerika'nın resmi ideolojisi liberalizmdir, ama fiili ideolojisi muhafazakârlıktır," derken, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ABD'nin eğitip dünyanın büyük çoğunluğuna yerleştirdiği yerli ulusalcı ya da iyi milliyetçi hatta bazı (neo)liberal "solcu" elitler (anayasa hukukçuları ve siyaset bilimciler dahil) Amerikan Anayasası'nı, çok bilmiş tavırlarla, iyidir diye onaylayageldiler.

O Anglo-Amerikan siyasi düşüncesi ki (aslında ideolojisi) ve kamu-anayasa hukuku, Locke-Montesquieu-Madison sentezini "kuvvetler ayrımı" diye, sosyal sınıf dengelerini (ve bazılarının üstünlüğünü) korumak üzere kullanırken ve radikal demokratlığı Jefferson'lara, Jackson'lara yakıştırırken, bu sıfatı radikal demokratlığın asıl-ilk formülasyonunu yapan Jean-Jacques Rousseau'dan (Marx'ın da asıl yararlandığı, Hegel'den çok daha fazla yararlandığı kişidir) esirgemekle kalmayıp onu "totaliteryanizmin babaları" arasında takdim etmiştir. Birçok ABD müttefiki çevre ülkelerinin mekteb-i mülkiyelerinde de gençlere bu böyle öğretilmektedir.

Kaldı ki ABD Anayasası'nın başkanlık sistemi (daha sonra da Latin Amerika'nın, başkancı ve De Gaulle Fransası'nın, bizim çok beğendiğimiz, "yarı-başkancı" sistemleri) gecikerek de olsa demokratlaşan rekabetçi erken kapitalist liberalizmin asıl devlet formu ve egemenlik kullanımının ve erklerarası ilişki biçiminin normu olan parlamentarizmden, parlamenter meşruiyetten, yasamanın üstünlüğünden, yani liberal demokratik parlamentarizm normundan bir sapma olayıdır; ileri gidiş değil geri düşüştür.

Liberal-temsili demokrasiyi, salt burjuva parlamentarizmini, ka-

tılımcı demokrasi kuramının unsurlarıyla besleyecek, giderek parlamenter sosyalizme, sosyalist demokrasiye (demokratik sola, sosyal demokrasiye, hele liberal sola hiç değil) ve ötesine giden yolun başlarında yer almış oldukları içindir ki Rousseau'ya ve Marx-Engels'e "totaliter" vs. diyorlar ya! Rousseau derken onun ikincil sorunlarını unutmuyorum; Fransız Aydınlanmasının –muhafazakâr pozitivist toplum mühendisi kanatları hariç– gayrısını da, Diderot gibi, unutmuyorum; Marx-Engels derken de sadece "genç" Marx demek istemiyorum, Marx'ın erken eserleri ve geç siyasi eserleri de demek istiyorum.

Biraz karikatürize ederek hatırlatacağım ki Rousseau'da devlet yoktur/ikincildir; egemen halk/toplam nüfus vardır; tüm yurttaşların genel kurulu aynı zamanda yasama meclisidir; temsili demokrasi demokrasi değildir (burada biraz fazla ileri gidiyor); demokrasi, tam katılımcı demokrasidir ki ancak küçük cumhuriyetlerde olur (Rousseau buradan şuraya gidemiyor: Büyük cumhuriyetlerde de düzgün temsili demokrasi, katılımcı demokrasinin mekanizmalarıyla bir miktar beslenebilir). Yasamaya böyle bakan Rousseau'da egemenliği paylaşan bir erk olarak yürütme neredeyse yoktur; yürütme geçici ve hesap veren bir görevliler/memurlar kadrosudur, gücünün statüsü de yetki değildir. Yani: Yasama büyüktür yürütme'dir.

Sosyalist demokrasi de aynı kafadadır. Şûralar sistemi budur: Kısa dönem görev, dönüşüm, emredici vekâlet, görevden alma, yüksek maaşlı profesyonel yönetici kısıtlaması, vs. gibi ek kurallar da cabası. Yine yasama-yürütme yatay ve fren-karşı denge olarak ilişkilendirilmez. Yasama büyüktür yürütme'dir.

Tekrarla, demokratik siyaset teorisinde ve anayasa hukukunda kuvvetler ayrımı (hele bir erkin üstünlüğünü perdeleyen) marifet değil, kusurdur; bir sapma olayıdır. Yasama üstünlüğü esastır; yasama meclisi, halk egemenliğinin temsil edildiği ve tecelli ettiği yerdir. Yasama meclisinin, burjuva devrimlerindeki konvansiyon meclislerine, sosyalist devrimlerdeki "sovyetler/şuralar" sıralamasına/hiyerarşisine –aşağıdan yukarıya– doğru mutlaklaşmasını engelleyecek olan da bir bütün olarak "hukuk devleti"dir (sadece "yargı" değil).

Benzer şeyleri, "yargıçlar devleti"ne dönüşmemek şartıyla, yargı bağımsızlığı için de söyleyebiliriz. TC'de sık sık olduğu üzere, se-

çilmiş bir yasamadan gelen seçilmiş bir yürütmeyi tehdit eden, hatta yasamanın üst yetkilerine ipotek koymaya kalkışan, üstelik seçilmemiş (1961'de biraz seçilmişlik vardı) fakat atanmış (1982'ye göre tamamen) bir yargıya bağımsız denmez; yargıçlar devleti bile denmez; olsa olsa başına buyruk (aslında resmi ideoloji icazetli ve asker destekli) ve liberal teorideki kuvvetler ayrımını bile idrak etmeyen ve zorlayan bir yargı bürokrasisi denebilir.

Liberal ve asıl, radikal demokrat parlamenter üstünlük teorisinden sapma bile değil düpedüz buna karşı(t) olan kuram ise yürütmenin üstünlüğü teorisi ve uygulamasıdır. Bu kuramın aile tarihçesine girecek değilim. Şu kadarını söyleyeyim. Fransız devriminden hemen sonra genel karşı-devrim dalgası içinde yer alan "kritik liberalizm" den, Auguste Comte pozitivizminden, Edmund Burke tutuculuğundan başlayarak, korporatist (solidarist ve proto-faşizan alttürleriyle) kuramlardan geçerek, 1914-18'de birçok şey iflas ederken, liberal parlamenter demokrasi de müflis ve anarşik olmuştur ve "gerçek demokrasi otoriter-plebisiter elitist demokrasidir" diyen elit kuramcıları ile bürokrasi ve teknokrasi kuramcıları tarafından çeşitlendirilerek (Marx-Engels'in karşısına konan iki sistem sahibi kuramcı Durkheim ve Weber'de devlerini bularak) hayli mesafe kateden bu kuram, teorik mantıksal uzantılarına ve asıl politik uygulamalarına iki dünya savaşı arasının faşizmlerinde ulaşmıştır.

Faşizmin siyaset teorisine ve kamu hukukuna göre liberal parlamentarizm iflas etmiştir, onun atomist bireyciliği toplumu ve kapitalist devleti parçalar; ahenkli çıkar temsilinin aracı korporatif meclislerdir; toplumu bir arada tutacak şey güçlü bir şefin, duçenin, führerin başında bulunacağı kuvvetli bir devlettir. Hitler'in "yetki kanunu" (gaspı), yani yasama, yürütme ve yargı erklerinin liderin elinde toplanması, aslında yürütmenin üstünlüğünün kibarlaştırılmış ifadesidir. 1930'larda ve 1940'larda Avrupa kamu ve anayasa hukukunda ve siyaset tedrisinde "Yürütmenin Üstünlüğü" ve "Modern Korporatizm" konulu kitaplardan geçilmez. Liberalizmin bireyciliğine ve sınırlı da olsa parlamentarizmine (artık kapitalizmi koruyamayacak hale geldiği düşünülen) ve de tabii Marksizmin proleter-

ciliği ile sınıf tahakkümüne karşı çıkan sınıfsız toplum (gerçek demokrasi) teorisine verilen bir cevaptır. En veciz ifadesini Pareto'da bulmuştur: Liberalizm yetmiyorsa faşizm lazımdır.

Şimdi biraz Türkiye'ye dönelim.

Türkiye'de güçler ilişkisi, erkler dengesi, kuvvetler ayrımı, kısacası, yasama-yargı-yürütme (ve yönetim) bölgesinde ciddi sorunlar vardır. Bu ilişki genellikle, daha doğrusu göreli olarak demokratik diyebileceğimiz ülkelerde 3 Y'dir; Türkiye'de ise belli özgül tarihsel-kültürel nedenlerle 4 Y olmuştur ("yönetim"in bir dairesinin eklenmesiyle...).

Bunu modern Türkiye'nin siyasi, hukuki ve anayasal tarihiyle birlikte düşünürsek, görmemiz zor olmaz ki politik söylem ve anayasal form/terim ne olursa olsun ("meclis hükümeti", 1920-23; "hafif" kuvvetler ayrımı, 1924-60; "kuvvetli" kuvvetler ayrımı, 1961-80; "medeni" kuvvetler ayrımı, 1982) gerçekte yasama daima zayıf kalmış, yürütmenin üstünlüğü hep payidar olmuştur; yerine ve dönemine göre yargı da yürütmenin obstrüksiyonuna maruz bırakılmıştır. Yargı bürokrasisi politize olmuş; bağımsızlığını, sivil-asker politik-ideolojik bağlaşığı olan devlet bürokrasilerinin emrine vermiş, tam bir bağımsız tarafsızlık değil hep "hayırhah tarafsızlık" gütmüştür. Hangi kuvvetler ayrımından konuşuyoruz? Anayasa Mahkemeleri askeri cuntalar ve müdahaleci komuta heyetleri karşısında hazırol durmuş, onları yetiştiren hukuk fakülteleri darbecilere fahri hukuk doktoru payesi vermiş, 367 mütalaaları imal edebilmişlerdir. En yakında da Yargıtay üyeleri "hukuki eylem" yapmaktan (yargı eylem yapmaz, karar verir ve işlem yapar) ve "hiçbir meclis gücü"nün, belli bir konuda (bu sefer laiklik) belli zümrelerin "önünde duramayacağını" ifade etmiştir.

Bırakın yasamanın üstünlüğünü, kuvvetler ayrımı nerede kaldı? Ama tarihsel akışı bozmadan devam edelim. 1921 Anayasası lafızda kısmen meclis hükümetiydi, yine lafızda kısmen ve fiiliyatta ise tamamen "şef sistemi"nin başlangıcıydı. 1924 Anayasası rafta ve lafta kalmıştır. Fiili anayasa tek parti döneminde parti tüzük ve programlarıydı; dönem, ebedi şefler/milli şefler, kişi kültleri vs. dönemiydi.

Başka bir deyişle "yürütmenin üstünlüğü"nün ta kendisiydi.

1961 Anayasası'nda egemenlik yasamanın elinden önemli ölçüde alınmış ve devlet organları arasında bölüştürülmüştü. Ve sadece 3 erk arasında değil; yönetimin (4. Y'nin) bir dairesi olduğu halde yürütmenin "3. başı" yapılan askeri bürokrasiye de çok ciddi ve antidemokratik bir pay verilerek: Egemenliği kullanacak "yetkili devlet organları"ndan biri olarak bir erk düzeyine terfi ettirilerek. Oysa normatif hiyerarşi, demokratik devlet şemasında şudur: Yasama-Yürütme-Yönetim ve onun altında bir daireden ibaret olarak askeri bürokrasi.

Başka bir deyişle, bizde kuvvetler ayrımı varsa, hiç olduysa, 3 erk arasında değil, esas itibariyle yürütmenin üç başı arasında olmuştur. Teoride, seçilmiş parti-hükümetinin başbakanı ve bakanlar kurulu, yürütmenin 1. başı sayılmalıdır ve halk egemenliğinin tek/asıl temsilcisi olan yasamanın denetiminde olmalıdır. Oysa bizde neredeyse yürütme yasamayı denetler: Mustafa Kemal Atatürk'ten Recep Tayyip Erdoğan'a kadar. Asker de her ikisini denetler (Atatürk ve İnönü hariç). Yargı ise, yakını olan 1. başın yana çıkar, yakını olmayan 1. başı üzer. Aynı şeyi, 2. baş olan Cumhurbaşkanına da yapar. Hukuk-devletinin en önemli organlarından biri olması gerekirken, yargı, 3. baş askere yaslanarak yasama ve yürütmeye karşı hamleler yapar. Dengeler ve karşı-dengeler, frenler ve denetimler bunun neresinde?

Yeni anayasada/anayasa değişikliklerinde yasamanın hükmü artırılmalı, yasama yürütmeyi denetlemeli; yürütmenin 1. başı olan parti-hükümeti, 2. baş Cumhurbaşkanı ve 3. baş asker tarafından çelmelenmemeli ve yargı tarafından (demokratik hukuk devleti ölçülerini aşacak şekilde) kısıtlanmamalı (kazai, idari, anayasal yargı başka, yargısal ültimatom –hele siyasal konularda– başkadır). Laiklik adına olsa bile. Ayrıca yargı bağımsızlığı yürütmeyi tehdit etmek, askeri vesayete fetvalar düzmek, hele yasama hak ve yetkisine ambargo koymak değildir.

Yasama-Yürütme-Yargı ilişkileri dendiğinde, eğer iyi tanımlanmış ve yerleşmiş bir demokratik hukuk devletinde isek, söz konusu olan, üç erk arasındaki ilişkidir. Bizim gibi ülkelerde ise, bunların her birinin yapısında, başta da yürütme olmak üzere, problemler ve a-normatif durumlar vardır. Modüler uzantılar ve yetki aşımları, karışan hatlar, ihlal edilen ilkeler, hukuk devleti ilkeleri içinde değil fiili durumlarla, hatta kaba güçle yürütülen siyaset, hatta ve hatta yine böyle yürütülen (anayasa yapımları sırasında) anayasa siyaseti. Ve yine bu dönemlerden birisindeyiz.

Bu hayli izlenimsel parçayı bitirmeden önce eklemek istediğim birkaç paragraf daha var.

Biz henüz güç siyaseti ile meşru siyaseti ayıramadık, hukuk ile siyaset arasındaki ilişkiyi doğru kuramadık, siyaseti hukuk içinde yapmak yerine hukuku siyasetin emrine verdik, egemenliğin tanımını ve çeşitlerini idrak edemedik. Bütün bunların bir sonucu, belirtisi, zarar gören hedeflerinden birisi de yasama-yürütme-yargı ilişkileri oldu.

Yeni bir anayasaya doğru gidilirken (gidiliyor mu?) ve yasama-yürütme-yargı ilişkileri yeniden düzenlenirken (bu isteniyor mu?), hatırda tutulmasında yarar bulunan bazı noktalardan söz edebiliriz.

Anayasa Mahkemesi'ni artık demokratik (!) 1961 Anayasası'nın Senatosu'na (askeri-tabii senatör kanadı dahil) duyulan nostaljiyle, bir üst-yasama kamarası olarak görmekten vazgeçilmelidir.

Mevcut anayasa rejiminin "kriz hükümleri" başlıbaşına bir sorundur, yeniden ele alınmalıdır. Olağanüstü hal ve sıkıyönetim maddeleri, yürütmenin üstünlüğünün tüm potansiyel risklerini içeren hükümlerle yüklüdür. Kriz halinde bile hukuk devleti ilkelerinin ezilmemesini sağlayacak frenler bu sefer konmalıdır.

Bundan da önce, mevcut anayasa rejiminin "normal ahval" maddeleri de zaten çok sorunludur. Krize lüzum kalmadan da yürütmenin (özellikle 3. başının, yani işi 4Y'ye çeviren, yönetimin askeri dairesinin) üstünlüğüne elveren birçok (olumsuz) hüküm ve imkânla doludur. Çünkü devlet yapısı/şeması sakattır – yasama-yürütme-yargı-yönetim ilişkileri açısından.

Bir başka temel yapısal sorun yasama-yürütme-yargı ile "yönetim" (merkezi ve yerel) arasındaki ilişkidedir. Bu da yeniden ele alınırken (?), mekanik bir kamu yönetimi havuz problemi gibi ele alınmamalı; egemenlik doktrinlerinin felsefi ve eleştirel ve demokrasi kuramı açısından ileri olanları dikkate alınarak, barışçıl ve insancıl bir siyaset problemi olarak düzenlenmelidir. Bu konuda çıkış (ve varış) noktası egemenlik eşittir ünitarizm ve merkeziyetçilik indirgemeciliği olmamalıdır. Tam tersine egemenliğin, dağıldıkça demokratikleşen, boğucu değil yaratıcı olan bir kolektif enerji kaynağı olduğu düşünülmelidir.

Egemenliğin tanımı, son tahlilde, bir altına (üstüne) indirgenemez, meşru "kural koyma yetkisi" değil midir? Bu da halkta/nüfusta/herkeste/toplumun hepsinde değil midir?

2. İl Sayısı ve Milletvekili Sayısı

Yasamanın üstünlüğü dedim ama "halkın sesi, hakkın sesidir" gibisinden idealize ederek söylemedim. Halk egemenliğinin demokratik kullanımı için en azından (1) temsilde adalet ve (2) mecliste nitelik ve (3) halkta olgunluk ve yetkinlik olması gerekir. Halkın "rüşdüne ermesi" demiyorum; bu deyim, halkın demokratik ehliyetini kazanmasını sürgit erteleyen ve engelleyen "vesayetçi demokrasi" kuram ve rejimlerinindir. Çünkü onlar için halk "henüz" rüşdüne erişmemiş değildir; açıkça ifade etmezler ama varsayımları aslında halk kitlelerinin/yığınlarının "hiçbir zaman" ehil olamayacağıdır. (Elitizm, paternalizm, tutuculuk vs. de zaten burada başlar.)

Benzer bir şekilde, yasamanın üstünlüğü derken de herhangi bir yüceleştirme yapmıyorum; varılması gereken normu söylüyorum. Parlamentonun da olgunlaşması ve yetkinleşmesi şartı, tabii ki, aranmalıdır. Ama bunu dış güçler değil kendisi; halk, siyasi kültür ve eğitim sistemi sağlayacaktır.

Yukarıdaki soru(n)un çeşitli açılımlarından burada yalnızca birine, temsilde adaletsizliğin bir yanına (öbür yanı elbette ki baraj sistemidir) değineceğim. Mevcut anayasanın 75. maddesine göre TBMM 550 milletvekilinden oluşur. Bu sayı ideal midir diye elbette sorulabilir. Ve hayır diye de yanıtlanabilir. TC tarihinde 300 küsur-

lar, 450'ler de görülmüştür. Matrisi tüketme amacı taşımadan, şunu söyleyip geçelim.

Meclisin küçültülmesiyle yetkinlik artar diye bir şey, tabii ki yok ama, vasıfsız ve geniş bir meclis de demokrasinin yükselmesine hizmet etmez. (Benzer bir problemin seçme ve seçilme yaşı için de mevcut olduğu düşünülebilir. Olgun ve yetkin bir seçmense 18 de olur; değilse 30 da yetmez.)

Sadede geliyorum:

Mevcut anayasanın 126. maddesine göre "Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere, iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır." Bu mevzuata göre ve bu yaklaşım çerçevesinde 1980'lere kadar 67 olan il sayısı bugün 81'e, 700'e yakın olan ilçe sayısı da 900 küsura çıkmış bulunuyor.

Bu artışta, anayasanın sözü geçen maddesindeki ölçütler olan coğrafi-iktisadi-hizmetle ilgili faktörlere başka bazı faktörleri de eklemek gerekir. Bunları belirtmeden önce, hemen söylemek de lazım ki, bugünkü illere (ve ilçelere) baktığımız zaman, bu üç kriterin karşılandığı durumlar kadar karşılanmayan vakalar da dikkati çekecektir. (Şu anda örneklere girmiyorum.) Birçok durumda coğrafya elverişlilik ya da zorunluluk yaratmamaktadır; ekonomik yeterlilik ya da bütünlükten söz edilememektedir; kamu hizmeti zaten her idari ölçekte verilmesi gereken bir şeydir, yönetsel birimin mutlak belirleyici olması gerekmemektedir. (Ancak, verimden ve ölçek ekonomilerinden bahsedilebilirdi.)

O halde, zikredilmemiş olan tamamlayıcı ve/veya gerçeğin daha doğru ifadesi olan etkenlerden hemen akla gelenleri ifade edelim:

• Asgari (her neyse) bir nüfus. Bugün için ilçe bile olmaması gereken iller vardır. İlçeleri, nüfusça kendisinden büyük iller vardır. Herhalde nüfusu 100.000'den küçük il kalmamalıdır. Olanlar, ilçeye döndürülmelidir. Ayrıca nüfusun ekonomi ve kamu hizmeti ölçekleriyle ilgisi de aşikârdır.

• İl (ve ilçe) olmak için doğru konum veya koordinatlar. Hem fiziki coğrafya açısından hem ticari kademelenme açısından (bölgeiçi ve bölgeler-arası). En azından "coğrafi"yi, askeri-polisiye-salt devlet güvenliğiyle ilgili boyutlara indirgememek gerekir. (Şimdi

birçok örnekte olduğu gibi.)

• Tarihsel ve kültürel zenginlik ve gelişmişliğe sahip olmak ve çevreyi olumlu etkileyecek, hatta olumsuzluklar taşıyan çevreyi uygarlaştıracak merkez özellikleri taşımak gibi nitelikler de aranmalıdır.

• Açıkça gerekçelendirilmek ve telaffuz edilmek şartıyla, makul idari saiklerle hareket edilmelidir; "idare" polis ve jandarma devletine, denetim ve baskıya indirgenmemelidir. "Kamu hizmeti" asıl burada öne çıkmalıdır.

Tabii, şu âna kadar saymadığımız, 1) tarihsel tasarruflar, hatta kazalar ve bir süre sonra geçerliliğini yitirmiş gerekçeler gibi nedenlerle ortaya çıkmış il (ve ilçeler) bulunduğu gibi, 2) zaten olmamış olması gereken hesap ve niyetler, irade ve eylemlerle vücut bulduruluş irrasyonel ve yapay il (ve ilçeler) de mevcuttur. Şu anda kastettiğimiz, salt dar partizanlık, kaba çıkar fırsatçılığı ve oransız oy avcılığı gibi nedenlerdir. Çok sayıda örnekleri için kolektif hafızaya, meclis kararlarına, il kanunlarına, gazete arşivlerine başvurulmalıdır. Başlıbaşına bir araştırma bölgesi, birkaç doktora tezi konusudur.

Tüketici olma iddiası taşımadan, son iki faktörü daha anımsatalım: İl ve ilçe olmak, bir alttaki yerleşim birimleri halkının da istediği bir şeydir: 1) devlet dairelerinin ve memurlarının (sivil veya asker) gelmesi, her zaman reel ekonomi açısından, yatırım-istihdam-üretim açısından ciddi bir anlam taşımasa da, ticaret hacmi ve tüketici talebi açısından özellikle ilçe/bucak esnafının arzuladığı bir şeydir. (Siyasi partilerin oy aritmetiği ile ilgisi aşikâr olmak üzere.) 2) Bir üst idari birimin üyesi olmanın bireysel ve sosyal psikolojisi, kişisel ve kolektif kimlik gururu ve cazibesi (!) de hatırlanabilir.

Kısacası Türkiye'deki il ve ilçe oluş durumu ve nedenleri çeşitli bakımlardan çok ciddi biçimde gözden geçirilmeye muhtaçtır. İl olmaması gereken eski ve yeni iller, tekrar ilçe statüsüne döndürülmelidir. Aynı şekilde bir alt-düzeyde de (üstelik il olmayı da beklemeye başlamış) birçok ilçe tekrar bucak statüsüne indirilmelidir.

Her halükârda Türkiye'de il sayısı (81) ve ilçe sayısı (923) temelsiz olarak ve sorunlar yaratır şekilde yüksektir. 75-80 milyonluk Türkiye'de il sayısı olarak yaklaşık 40, ilçe sayısı olarak yaklaşık

400-500'ün yeterli olduğu yolunda oldukça makul bir argüman kurulabilir ve istenirse pekâlâ uygulanabilir.

Yukarıdaki zihin egzersizinin bizatihi geçerliliğinin yanı sıra, benim şimdi burada öncelikle vurgulamak istediğim bir başka cephesi/yansıması/uzantısı da, Türkiye'nin fevkalade güncel anayasal ve yönetsel rejiminde değişiklik sorunları ile organik kanunlarının başında gelen seçim ve siyasi partiler kanunlarını ilgilendiren bağlantılarıdır. Daha da somut bir ifadeyle, seçim mevzuatındaki temsilde adaletsizlik yaratan gayrı makul baraj özürünün yanı başında bir de temsilde adaletsizliğe kendi başına yol açan, hakkaniyetsiz bir seçim bölgesi ve milletvekili sayısı belirleme kusuru, kötü alışkanlığı, yöntem ve mantık bozukluğu mevcuttur.

Ayrıntılı liste/çizelge/istatistik vs. dosyalarımızda saklı olmak üzere (hepsi de resmi istatistiklere dayalı) şimdi burada esas işaret etmek istediğimiz mesele şudur:

DİE'nin çeşitli istatistik cetvellerine göre, bu yıllar itibariyle en büyük iller, il kümeleri, bölgeler –özellikle Batı Türkiye, Marmara ve Ege'de– bir yandan çok fazla (gereğinden fazla) milletvekili çıkarmakta ve fakat paradoksal bir biçimde, nüfuslarıyla gerçekten oranlı sayıda milletvekili de çıkaramamaktadırlar.

Üst ve alt örneklerse:

İl-Bölge	(A) Seçmen sayısı[1]	(B) Milletvekili sayısı	A/B (yaklaşık)
İstanbul	7.400.000	70	105.000
Ankara	3.000.000	29	100.000
İzmir	2.500.000	24	100.000
Batı Marmara	2.100.000	24	90.000
Ege	6.200.000	71	97.000
Doğu Marmara	4.400.000	47	87.000
Buna karşılık:			
Kuzeydoğu Anadolu	1.200.000	24	50.000
Ortadoğu Anadolu	1.900.000	35	55.000
Güneydoğu Anadolu	3.100.000	54	58.000

Eğer, her milletvekili ancak belli sayıda seçmeni hakça ve hakkıyla temsil eder varsayımı yapılıyorsa burada eşitlik ve adalet yok. Eğer zaten, büyük illerde ve gelişkin bölgelerde (Batı) zaten çok milletvekili var diye düşünülüyorsa, işin içine yetkinlik boyutunu da katmak lazım değil midir? Yetkin olmayan bir çokluğa göre (sağlanabilirse) yetkin bir azlık yeğlenmeli değil midir?

Benim önerim, hem sayısal eşitsizliği gidermek için hem yığınsal bir milletvekili ordusunu taşımamak ve meclisin niteliğini (verimini ve sorumluluğunu da) yükseltmek ve maliyetini düşürmek için; geleneksel-tarihsel 40-50.000 seçmen ölçüsünü terk etmek (zaten yozlaşmış olduğu görülen) ve yaklaşık 100.000 ölçüsünü her ilde ve bölgede uygulamaktır. İlleri ve seçim bölgelerini yeniden kümeleyip birleştirmek ve büyütmek ikinci adımdır, bir teknikaliteden ibarettir. Bölge ve il dengesini koruyan adil bir milletvekili ve seçim bölgesi sayısı/listesi, yine dosyalarımızda bir egzersiz olarak mevcuttur. Ve yine DİE'nin –hangi nedenle düzenlediğini bilmediğim– isabetli bazı il kümeleme ve farklı bölge belirleme çalışmalarına dayanarak.

Böyle bir anlayışla yapılacak hassas çalışmalara göre, yani her 100.000 seçmen nüfusuna bir milletvekili hesabıyla, ortaya çıkabilecek sayılar, seçenekler, aşağıdaki civarda olabilecektir.

İl sayısı	Toplam seçmen sayısı	Milletvekili sayısı	Seçmen grubu
45-50	40 milyon (+)	450	90.000
40-45	40 milyon (+)	400	100.000[2]
35-40	40 milyon (+)	350[3]	150.000[4]

Muhakeme kabul edilirse, niyet edilirse, irade gösterilirse, anayasada/seçim kanununda/iller kanununda yapılacak değişiklikler çok basittir. Elde edilecek sonuç ise, Weber'in deyişiyle "siyasetten geçinen" ("siyaset/kamu hizmeti için yaşayan"dan farklı olarak)

1. 42 milyonluk halihazır sayı artacaktır, ama uzunca bir süre milletvekili sayısına yansıtılmayacaktır.
2. En büyük bazı illere 100.000 değil, 150.000 ölçüsü.
3. 333'e kadar bile inebilir – belli esnetmelerle.
4. En büyük bazı illere 100.000 değil, 200.000 ölçüsü.

profesyonel bir politikacı zümresinin bir bölüğünün aleyhine ve fakat öncelikle kamu yararını gözeten herkesin lehine olacaktır:

• Daha küçük ve yetkin (tabii, başka faktörlere de bağlı olarak) bir yasama meclisi.

• Temsili demokrasinin gereklerini daha verimli yerine getirebilecek, görece "çevik" bir parlamento. Ahlakı, başka faktörlere bağlı kalarak...

• Azalan milletvekili sayısını karşı-dengelemek üzere (telafi etmek üzere diyemiyorum; gidenlere Allah selamet versin), katılımcı demokrasinin gereği ve imkânı olarak, yasama erkinin kullanılmasından önce "halk inisiyatifi", sonra ise "referandum" mekanizmalarının anayasa ve organik kanunlara eklenmesi (örneğin, 100.000 imza ile bir kanun taslağını meclise görüştürmek, ya da diyelim ki 500.000 imza ile bir kanunun değiştirilmesini meclisten talep etmek – ki bunların demokratik anayasa teorisi/hukuku/felsefesi doktrininde de yeri var, tarihte de bugün de belli örnekleri var.)

Başka bir deyişle, daha az ve öz vekil egemenliği, daha çok asli halk egemenliği kullanımı. Ne dersiniz?

Yukarıdakilere bir de emredici vekâlet unsurlarını, görevden geri alma (bir tür "asil"in "vekil"e bizzat "dokunması" mekanizmalarını ve de daha düşük/makul maaş (3'ü birden avans olarak çekilen yatırım fonları yerine) uygulaması getirilebilirse halk kazanır, politikacı esnafının bir bölüğü de caydırılabilir.

Son paragraf, bir başka cepheden irdelenerek şu da söylenebilir. Nasıl yasama yürütmeyi denetliyorsa (denetlemeliyse), belki daha da önemli olarak halk yasamayı daha kolay ve etkili denetlemeye başlayabilir. ("Halkın sesi hakkın sesidir" demiyorum; halkın ehliyeti de bir yandan eğitim ve kültürle yükselmelidir.) Hisse: Temsili demokrasi, katılımcı demokrasiyle takviye edilir. Elitist, prosedürel burjuva demokrasisinde tevkif olunup kalınmaz; doğrudan, katılımcı ve sosyalist demokrasinin bazı temel ilkelerinin de ilk adımları atılmış olabilir.

2008

5

Yeni Anayasa ve Türk Sorunu

Yeni yasama yılına "sivil anayasa" tartışmasıyla girilmişti, ama ekim ayından itibaren Türkiye Kürt sorununa kilitlendi. "Sivil anayasa" şimdi yeniden gündeme geliyor ve görünen o ki tartışmaların ana ekseni "Kürt sorunu" olacak. Sizce nasıl bir anayasal düzenleme bu soruna bir çözüm zemini hazırlayabilir?

"Yeni anayasa"yla ilgili olarak teknik ve somut konuşmak için ortada henüz ciddi bir zemin yok. Şimdilik yalnızca bazı ilkesel ve soyut laflar edilebilir. Sorunuza gelince, hepimiz insan türünün üyeleri ve hasbelkader o türün bu coğrafyada yaşayan bireyleri olduğumuz için Türklük-Kürtlük tanımlarını ve sınırlarını zaman içinde aşmamız gerekiyor. Çünkü hepimiz bu coğrafyanın nüfusuyuz. Ama bir de tarihi haksızlıklar, adaletsizlikler vardır ve liberalist bireysel hakların ötesinde/öncesinde orta vadede korumamız gerektiğini düşündüğüm, ezilen büyük sosyal ve kültürel grupların veya azınlık gruplarının, öz(sel)leştirilmeden ve uzun vadeli ve sabit kılınmadan, kısa/orta vadede korumamız gereken kolektif hakları da vardır. Bu açıdan anayasada bu özgürlüklerin güvence altına alınması gerektiğini görmemiz lazım. Bunu sağlamanın yolu da halihazırdaki Türklük tanımını elimine etmekten geçiyor. "Üst kimlik" de tatsız bir laf. Çünkü yine alt kimlikler yaratan bir hiyerarşiye dayanıyor. Oysa yatay ilişkiler içinde doğuştan eşit haklara sahip olması gereken nüfusuyuz bu coğrafyanın.

▸ İlk kez *Express* dergisinde yayımlanmıştır: Aralık 2007, Sayı: 12. Normlarla ilgili düzeltmeler dışında değişiklik yapılmamıştır. Söyleşi: Siren İdemen, Yücel Göktürk.

Anayasada vatandaşlık tanımı nasıl yapılmalı sizce?

Vatandaşlık tanımı, 1982 Anayasası'nın 66. maddesindeki "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür" gibi etnik-kültürel dayatmacılık çağrışımları taşıyan bir biçimde değil, "Türkiye Cumhuriyeti devleti (denilen siyasal organizasyonun) sınırları içinde yerleşik herkes Türkiye vatandaşıdır ve eşit haklara sahiptir" ilkesine uygun bir şekilde yapılmalıdır. Şimdiki "herkes Türktür" yanlıştır. "Herkes Türkiye vatandaşıdır" ise totolojik olur. Etnik olmayan, siyasi-hukuki bir niteleme meseleyi çözer. İç siyasete ilişkin devlet teorisindeki münazaralar bir kenarda tutulursa, dış siyaset ya da devletlerarası ilişkilerdeki/hukuktaki devlet kavramında daha az pürüzlü üç unsur var. Bir: Arazi/sınır. İki: Nüfus/halk. Üç: Egemenlik, yani nihai/indirgenemez kural/yasa koyma hak ve yetkisi ve gücü (cumhuri veya monarşik, vb.) Bu üçlüye bir de yönetim biçimini ekleyelim (üniter veya federal). Ulus-devlet denilen modern siyasi birim (halk/nüfus topluluğu) illa ki tek ve türdeş bir etnisiteden meydana gelmez. "İlk modern millet/ulus-devlet" denilen Amerika Birleşik Devletleri gibi çok etnili, çoğul bir nüfusa sahip, belli sınırlar içindeki arazisinde egemen (cumhuri başkanlık sistemi) ve yönetim biçimi üniter değil, federal olan devletler de var. Amerika Birleşik Devletleri'ni idealize ederek söylemiyorum. Birtakım kavramları/terimleri dikkatli kullanmayabildiğimizi hatırlatmak istiyorum. Kaldı ki, ne pahasına olursa olsun egemenlik, kendi içinde aksiyomatik bir değer değildir. Dengir Mir Fırat'ın 82 Anayasası'nın altıncı egemenlik maddesini sorunlu görmesi gibi, ben de "kralların ilahi hakkını" ya da her çeşit antidemokratik egemenlik kuramını beğenmeyebilirim.

Belli bir vade için Kürtlerin kolektif haklarının korunmasından söz ettiniz. Bunlardan kastınız ne? Örneğin çift dillilik mi?

Türkiye'de resmi dil Türkçedir. Fakat birçok ülkede ikinci bir resmi dil olabiliyor. Bunu tartışalım, çünkü bu konunun tartışılması meşrudur. Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda Kürtçenin ikinci resmi dil olmasını konuşabilmeliyiz. Şimdi "Çerkesler, Lazlar da var, on-

lar ne olacak" denecek, ihtiyaç varsa onlar ve öbürleri için de konuşalım! Kimseyi dilinden mahrum etmeye, ona yasa zoruyla sadece "Türkçe konuş" demeye hakkımız yok. Kaldı ki "resmi dil"den önce, yakın zamana kadar, günlük konuşma dili, edebiyat ve müzik dili olarak da kısıtlama yanlısıydık. Dil çok önemli ve ben de uzun vadede Babil Kulesi'ne –tek-dilli evresine– inananlardan olduğum halde, uygarlığımızdaki çokdilliliği orta vadede anlayabiliyorum. Türkler için ulus-devlet de, üniter devlet de çok yüceltilmiş ve tabulaştırılmış –ve bütün tabular gibi sorunlu– kavramlar, özellikle Atatürk milliyetçileri ve daha da sağdakiler için. Oysa ulus-devlet ancak son iki yüzyılın sınai kapitalizmiyle gelişmiş ve günümüze kadar gelmiş bir yapı. Tekâmülün son aşaması falan da değil. İnsanlık olarak ulus-devleti aşıp çok daha hümanist ve evrenselci, egemenliğin daha çok paylaşıldığı, daha ademi merkeziyetçi, federatif yapıları inşa etmemiz gerekiyor. Federatif yapıların hem iç hem dış politikada üniter ulus-devlete göre daha demokratik olduğunu düşünüyorum. Tabii ki yeterli şart değil. Buna ABD'den Pakistan'a bir dizi örnek verilebilir. Modern ulus-devletlerin hepsi illa ki üniter/ünitarist değil. Bir sürü federal ulus-devlet var. Genelkurmay Başkanı bile geçenlerde federalizm "ya dağılmayla ya ünitarizmle sonuçlanır" dedi –ki yanlış– ama hemen ardından ekledi: "ABD ve Almanya gibi federal de olunabilir" diye. Ünitarizm yalnızca bir idare/yönetim formülüdür, merkeziyetçiliğe yakın düşer. Egemenliğin kendisi demek değildir. Federalizm de öyledir; ademi merkeziyetçiliğe yakın düşer. Merkezi yönetim-idari vesayet/yetki genişliği-yerel yönetim/idari özerklik-federalizm/konfederalizm gibi kerteleri olan bir spektrumun tamamında egemenlik mevcuttur: Yoğunlaşmış dozundan yumuşatılmış/paylaşılan dozuna kadar. Türkiye, Irak, İran ve Suriye gibi bölge ülkelerinde yaşayan Kürtler, düzenlenecek ciddi barış konferansları ve siyasi-hukuki-barışçıl müzakereler ile yeni oluşumlar ortaya çıkarabilirler. Kürtler isterlerse bu ulus-devletlerin sınırları içinde kalıp üniter yapı içinde bireysel haklar ve/veya grup hakları üzerinden korunmayı talep edebilirler. Ya da referandum denen bir kurum var. Kalmak mı istiyorsun, gitmek mi? Kalan, Dengir Mir Fırat gibi üniter devlete inanabilir. Dedesi Atatürk'ün adamıymış, kendisi de AKP'nin ikinci adamlarından. Bir

milyona yakın aşiret nüfusları varmış. Üniter bir yapı istiyorsa bundan yana tercihini koyar. DTP de istiyorsa bunu yapsın. Ama bunu istemeyenler de olabilir. "Mevcut bir bölge devleti içinde federe birim olmak istiyoruz" veya "diğer Kürtlerle bir araya gelmek istiyoruz ve kendi aramızda federalist formüller tasarlayacağız" diyenler de olabilir. Sosyal toplulukların kendi kaderlerini belirleme haklarını bu kadar çabuk unutmamak lazım. Erken milliyetçiliklerin gecikmiş milliyetçiliklere göre ahlaken üstünlüğü yoktur. Ama hepsinin de zaman içinde aşılması lazım.

Bu söylediklerinizin gerçekleşmesi bir yana, tartışılması bile resmi ideoloji engeline çarpıyor. Demirel 1980'lerde "Herkes Atatürkçü olacaksa, demokrasi nasıl olacak?" demişti. Şimdi ne Demirel, ne halefleri ne de diğer düzen partileri öyle bir şey söyleyebilir. Atatürkçü olmamak, vatana hiyanetle eşanlamlı hale getirildi giderek. Halbuki 1980'lerden bugüne, külliyatlı bir Kemalizm eleştirisi birikti. Ayrıca son 20-25 yılın siyaset sahnesine bakıldığında, seçim kazanıp iktidar olanlar resmi ideolojiye mesafeli duran partiler. Ama öte yandan Kemalist ideoloji egemenliğini pekiştirerek sürdürüyor. Üstelik 1960'lardaki, 70'lerdeki gibi bir "sol" yaftayla değil, alenen milliyetçi-ırkçı bir söylemle. CHP ve MHP arasında bir fark kalmadığında herkes hemfikir. Dahası, Kemalizm artık yalnızca resmi ideoloji değil, giderek popüler ideoloji halini de alıyor, en azından orta ve üst-orta sınıflar nezdinde geçmişte olmadığı kadar revaçta. Kemalizmin zamana bu kadar direnebilmesini, dahası geçmişe kıyasla bu kadar popülerleşmesini nasıl açıklıyorsunuz?

Sorunuzdaki iki noktaya rezerv koymak istiyorum. Biri, resmi ideolojiye mesafe meselesi. Öbürü, TC bağlamında sol-milliyetçi ayrımı. Ama burada üzerinde durmayacağım. Kemalizm çok işlevsel bir ideoloji. Liberalizm faşizm, sosyalizm gibi büyük izm'lerden değil ama, Nasırizm, Peronizm kadar da küçük bir ideoloji değil. Kemalizm orta boy bir ideoloji. Çok işlevsel ve statükocu, militarist. Bizim siyasi kültürümüze kendini çok iyi adapte etmiş ve onun içinde kendini hep yeniden üretmiştir. Çok işlevsel bir ideoloji olduğu için de sınıf ve devlet yapısını istendiği gibi koruyor. Batıcı ama, hangi

Batı? Liberal parlamentarizm mi? Hayır. Kemalizmin getirdiği Batı, "müflis ve anarşik" olduğunu söyledikleri liberal parlamenter Batı değil, yerine göre solidarist, yerine göre faşizan, korporatist Batı'dır. Kemalizm antiliberaldir, ama antikapitalist değildir. Şimdilerde neoliberal de olabiliyor. Bu gibi şeyleri *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Korporatizm*'de (1980) ve *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları* adlı üç ciltlik incelememde* (1992-93) söylemiştim. AKP de dahil, 1950'lerden beri bir Kemalizm eleştirisi çıkmadı mı derseniz, çıkmamıştır derim. AKP de Kemalizm karşıtlığı yapmıyor. Yeni Anayasa taslağında da ödünleşmeler olacağını 2008 başından itibaren göreceğiz. Budamalar, geri çekilmeler, hegemonya ve statükoyu, belki stilistik değişikliklerle pekiştirmeler beklenmeli. Türkiye siyasetinde bir tarafta Kemalistler, diğer tarafta anti-Kemalistler yok. Kemalizm hâlâ güçlü bir hegemonyadır ve bu hegemonya ciddi, hakkaniyetli, tutarlı, bütünsel bir biçimde henüz sorgulanmaya başlamadı.

Sol bu hegemonyayı nasıl aşar? Sağın Kemalizmle hesaplaşmaması, hep bir mutabakat araması ve yapması daha anlaşılır bir durum. Peki sol, kendisini gerçekten sol yapacak bir hesaplaşmayı niye yapamıyor? Bu tabii, ister istemez "sol nedir, kimdir" meselesine götürüyor bizi.

Bu hegemonyayı aşmanın birinci adımı kafa temizliği, yani teorik netlik ve açıklık sağlamaktır; insanlar kitaptan ve tecrübeden öğrenir. Daha çok okumamız, düşünmemiz, tartışmaya gerçekten açık olmamız ve tecrübelerimize daha dikkatli bakmamız lazım. Salt pragmatik siyasetten vazgeçmemiz, daha prensipli, daha orta ve uzun vadeye katlanan, daha normatif bir siyaset anlayışına ahlaken ve fikren geri dönmemiz lazım. İstifimizi, duruşumuzu bozmadan, hiç değilse kendi çöplüğümüzde biraz daha yüksek bir eleştirel bilince ulaşmamız lazım. Hoşnut olmadığımız sonuçların ve belirtilerin çaresini, bunların kaynağında görmememiz lazım. Ezber bozma diye ezber yenileniyor, ortak akıl diye diye statükocu rasyonaliteler

* Cilt 1: *Atatürk'ün Nutku*, Cilt 2: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt 3: *Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u – yn.*

yeniden üretiliyor. Sistem içinde, sistemle yakın çalışmak revaçta. İktidara en kısa yoldan gitme hevesi ve vehmi yaygın. Siyaset sadece ve esas itibariyle iktidar ve güç değildir. Sol siyasetin bir tanımı da iktidar karşıtlığıdır. Demokratik katılım ve paylaşım yoluyla, insanın insana, sınıfın sınıfa egemenliği kategorilerinin lağvedilmesidir. Bu söylediklerimin statükonun eline oynayan postmodernist iktidar karşıtlığı yanılgılarıyla karıştırılmamasını rica ederim. Bizim solumuz iktidar olma anlayışıyla gidiyor. İktidarı eleştirir gibi yapıyor, iki adım sonra aslına rücu ediyor. Siyaset mücadeledir, ilkedir, uzun vadedir, teorik temizliktir ve iktidara ya da iktidarın çeperlerine ilişmeye itibar etmemektir. Salt güç politikası/politikacılığı anlayışı taşımayan bir siyasetten uzağız. En temel sorunlarımızdan biri bu. Sol kimdir diye sordunuz. Yukarıdaki vasıflara sahip olunmadan sol olunmaz – pozitif tanımlamaya girişmeyeceğim. Yoksa bazılarının dediği gibi, önce Kemalist veya "iyi/doğru Kemalist" olunur, ancak ondan sonra "solcu" olunur gibi terimlerde çelişkilerle iş görmemek lazım. Türkiye solunun bir türlü rüşdünü ispat edememesinin nedeni, akademyada –ki meşruiyeti daha yüksek– ve bohemyada, yani bağımsız, eleştirel, yaratıcı olunması gereken yerlerde bile Kemalizmin hâlâ hegemonik olmasıdır, epistemolojik bir engel olmasıdır. Yeni solcuların bir kısmı, neo-Kemalistler dahil olmak üzere, Kemalizmle hesaplaşmadılar, meseleyi anlamadılar. Tarihsel, toplumsal ve siyasal tecrübeyi anlamadılar. Bununla hesaplaşmaya cesaretleri olmadı. Bu reel politik, gerçekçi siyaset falan değil, başka bir şey. Bu tutarsızlığa, karışıklığa, üstelik sonuçsuzluğa götüren ve sık sık oportünizme kayabilen bir pragmatizmdir.

Türkiye'nin Siyasal Rejimi'*nde ve* Türkiye'de Anayasalar'*da Kemalist hegemonyayı anayasal planda da irdeliyorsunuz ve 1982 Anayasası'nın eleştirisini önemli ölçüde 1961 Anayasası üzerinden yapıyorsunuz. 1961 Anayasası'nı hedefin ortasına oturtmanızın nedeni nedir?*

1982 eleştirisi kolay lokmadır. Çetin ceviz 1961'dir. 1961'in özgürlükler rejimi fena değildir, ama devlet rejimi iyi değildir; devlet yapısını militarize etmekte 1982'ye emsal ve zemin oluşturmuştur. İki-

sinin yapılışı da antidemokratiktir; darbeleriyle, korporatif kurucu meclisleriyle. İkisinin de ideolojisi/felsefesi Kemalizmdir. Askerin 1980'lerden beri kullandığım ifadeyle, "yürütmenin üçüncü başı" olması da 1961'le başlamıştır. "27 Mayıs Devrimi, genç subaylar tarafından, aşağıdan yukarıya yapılmış bir devrimdir. 12 Eylül darbesi emir komuta zinciri içinde generaller tarafından yukarıdan aşağıya yapılmış tutucu bir darbedir," anlayışı Kemalistlerde, neo-Kemalistlerde ve solun çeşitli kısımlarında hâlâ vardır. Solun buradan çıkması lazım. Böyle solculuk olmaz. Burada temel kavramlar birbirine karışmış demektir. Bunun reel politikayla, pragmatik politikayla, strateji-taktikle bile ilgisi yok. Yalnız teorik ve normatif olarak isabetsiz değil, sonuç da getirmiyor. Biraz önce dediğim gibi, bir tarafta Kemalistler ve bir tarafta anti-Kemalistler diye bir ayrım yok. Bu yanlış bir dikotomi. Şu âna kadar Türkiye'de, tutarlı ve bütünsel bir Kemalizm kritiği, bir ayrışma görmüş değiliz. Çok ciddi bir Kemalizm egemen ideoloji olarak, kamu felsefesi olarak, kimlik tanımı olarak hâlâ var. Zihniyetlerin ve ideolojilerin kavramsal şemalarını, prensipler hiyerarşisini düşünelim. En yukarıda en soyut, en belirleyici unsurlar, aksiyomlar bulunur. Ondan sonra soyutlama düzeyi düşmeye başlar ve uygulamayla, hayatın çeşitli cepheleriyle ilgili unsurlar gelir. Yüksek soyutlamada değişen çok şey yok. 46 ruhunda da fazla değişen şey yoktu. İnönü ikinci adamsa, Bayar da üçüncü adamdı. Zıtlık yok. Nasıl ki bugün AKP-ordu çekişmesi yoksa, burada da öyle bir çekişme yoktur. 1950'ye kadar Kemalizm, ondan sonra Kemalizm karşıtlığı diye bir şey yok. Kemalizm bugüne kadar geliyor. 1960'tan beri de darbeler, muhtıralar altında yaşıyoruz. Siyasal parti hükümetlerinden hiçbiri özgür özne değil. Hepsi askerin vesayetinde. Askerle kimse normatif ve teorik olarak mücadele etmedi. Kemalizmi kolaya alarak, kenarından dolaşarak eleştirisini yapamazsınız. Kemalizme sosyalizm aşısı yapmaya çalışarak –olmayacak şey– İlhan Selçuk, Doğan Avcıoğlu ve Çetin Altan gibi isimler üç neslin kafasını karıştırdılar. Bugün yazık ki hâlâ benzer işler yapılıyor.

Bazı sol kesimlerin AKP'yi demokrat ve antimilitarist bulmasını ve hatta oy vermesini neye bağlıyorsunuz?

Teorik formasyonun yetersizliğine bağlıyorum. Demek ki ciddi kavramsal hatalar, büyük boşluklar varmış, tuğlalar eksikmiş. Ve bir yönüyle de, aşırı pragmatik siyaset anlayışının risklerine bağlıyorum. Bu yeni bir durum da değil. Maalesef AKP'yi daha ilk seçimden sonra "inkılapçı demokrat", "muhafazakâr demokrat" diye karşılayanlar az değildi. AKP döneminde düşünce ve ifade özgürlüğüne bu kadar kısıtlamanın getirilmesine, adliyeye, yargıya ve Kürt meselesine bu kadar müdahale ve baskıda bulunulmasına rağmen, yani AKP'nin antidemokratlık konusunda yapmadığı kalmadığı halde böyle şeyler söyleniyorsa, burada çok ciddi bir sorun var demektir. Tahlil edilmesi lazım. Atatürkçülüğün "kalkan" olması gibi, AKP'ciliğin "kalkan" olması gibi bir durum belki de. Çift kalkan kullananlar bile var. Türkiye kadar sağ için verimli, sol için kahredici bir toprak, bir siyasal kültür, bir sınıfsal yapı çok az bulunur. Bunda da Türkiye'de kapitalizmin gelişme biçiminin ve kuruluş ideolojisi olan Kemalizmin çok büyük payı var. Kemalizmi her derdin devası olarak görüyoruz, fakat birçok derdin kaynağında duruyor. Türkiye sağcı bir yer. Yüzde 95 sağ oyun çıktığı bir ülkede özgürlük, bireysel ve kolektif haklar kimin umurunda? Magazin parazitini bırakın, gürültüden, pirenin deve yapılmasından Türkiye'de pek çok kişi şikâyetçi değil. AKP'nin askere karşı geldiği için yüzde 47 oy aldığı değerlendirmesi yanlıştır. Seçmen asker ile AKP'nin uzlaşacağını ve istikrar sağlayacağını sandığı için oy verdi. Askere karşı hükümet veya halk muhtıra falan vermedi ve laik-antilaik ekseninde de ciddi bir çatışma cereyan etmedi. Bu tür argümanlar, AKP'nin arkasına saklanmanın, ikna edicilikten uzak rasyonalizasyonlarından başka bir şey değil.

Görünürde bir asker-sivil gerilimi var, onun somut ifadesi olarak 27 Nisan muhtırası var. Öte yandan bir de "Dolmabahçe mutabakatı" var. Bu çelişkili durumun açıklaması "sözde gerilim, özde mutabakat" mı?

Hiçbir makine mükemmel çalışmaz. Tabii ki bazı iç gerilimler, dar siyasi rekabetler var. Ama nelerin uzlaşmaz çelişki, nelerin iç gerilim olduğu ve iktidar bloğu içinde nasıl halledileceği belli. Hele ABD gibi bir orkestra şefi varsa. Ufak tefek didişmeler olur, bazen

kontrolden çıkılır, ama hemen sonra kontrol altına alınır. Biz öküzün altında buzağı, ayrıntıda büyük anlam aramaya çok meraklıyız. Sistem-parça meselesi bu. Bütününü görmüyoruz ve günlük siyaset de böyle yapmaya imkân veriyor. Temel yapılara bakıp tümdengelimci çözümlemeler yapamıyoruz. Gündelik, magazinel ayrıntılarda gezinerek ya da kamu diplomasilerinin şaşırtmacalarına kapılarak, yanlış tümevarımlarda yalpalıyoruz. Aynı nedenle, yani hiçbir makinenin yüzde yüz verimle çalışmadığı kuralınca, bugünün statükolarının ve ittifaklarının da milenyumluk, yüzyıllık, hatta on yıllık garantisi yok. İran Şahı'nı, Markos'u, Noriega'yı, Bhutto'yu ve benzerlerini unutmayın.

27 Nisan muhtırasından yaklaşık dört ay önce, 17 Aralık 2006 tarihli yazınızda, "dozu artırılmış bir müdahale girişimini, bilemediniz düşük yoğunluklu bir muhtırayı daha yüksek olasılık olarak görüyorum" demiştiniz.

Verilen muhtıra çok da düşük yoğunluklu olmadı. Ve bence vahim bir pişkinlikle karşılandı.

Yazınızın devamında, "Bunun (muhtıranın) karşılığı ne olabilir" sorusuna da, "karşılıklı ödünler beklenebilir" cevabını veriyorsunuz. Bu karşılıklı ödünler, "Dolmabahçe mutabakatı" olarak mı tecelli etti?

Dolmabahçe mutabakatını hâlâ bilmiyoruz. Ortada demokratik egemenlik kriteri açısından normatif bir skandal var. Başbakan ve Genelkurmay Başkanı kapalı kapılar ardında bir pazarlık yapıyorlar ve biz bunu bilmiyoruz. Erdoğan buna rağmen "demokrat başbakan" olabiliyor. İkili görüşmeyi sızdırmıyor, bir tür centilmen mutabakatı yapıyor. Bu, halka, basına, demokrasiye değer vermemektir. Başbakanla Genelkurmay Başkanı arasında ne cereyan etmiş bilmiyoruz. Erdoğan da marifetmiş gibi, "Arkadaşlarıma bile söylemedim," diyor.

Öngördüğünüz "karşılıklı ödünler"e, Kuzey Irak'a operasyon ve yeni anayasa tartışmalarından baktığımızda, görünen ne?

Sınır içi, sınır üstü, sınır dışı harekât konusundaki uzlaşma, "karşılıklı ödünler"e çok güzel bir örnek. Ayrıntısını bilemem ama, AKP ile ordu arasında güçlü mutabakat var. Yakınlarda Genelkurmay Başkanı, "Hükümetle etle tırnak gibiyiz" dedi. Cumhurbaşkanı "Asker konuşacak" dedi. Daha ne desinler? Geldiğimiz nokta bu ve durum devam ediyor. Kamu diplomasisi, artık bir sosyal "bilim" disiplini ve hükümet etme tekniği haline geldi. Bunu devletler yapıyor, başkanlar yapıyor – dünya ve iç kamuoylarının tüketimi için ve onları avutmak üzere. Danışıklı dövüşlerinde atıp tutuyorlar, her biri kendi kitlesini, kendi taraftarını tatmin etmiş oluyor. Buna eskiden "desise politikası" derdik, şimdi kamu diplomasisi diyoruz. Bu siyaset de değil artık, başka bir oyun. Bu nedenle bunun sansasyonel ayrıntısını ciddiye alıp, hele pragmatik siyaset anlayışıyla da birleştirip teorize etmememiz lazım. Kamu diplomasisi ve manipülasyonu başlığı altında bakıldığında, bu gerginliğin kendisi gerçek değildi. Kamuoyu iki taraf arasındaki gerilimlerin hemen ertesinde, iki tarafın da anlamlandırılamaz samimiyetine tanık oldu. Anayasa Mahkemesi'nin tavrı da ilgili bir örnektir. Nisanda başlayan birinci turda, Gül cumhurbaşkanı seçilmedi. Bütün anayasa hukukçuları bu durumun Anayasa Mahkemesi'ne gitmesi gerektiğinde hemfikir olma tavizini verdiler – 367 hesabında ayrılsalar da. AKP de o kervana katıldı. Halbuki bu konu Anayasa Mahkemesi'ne gidecek bir konu değildi. Çünkü Meclis kararıydı. Anayasa Mahkemesi'nin öyle bir yetki alanı yoktu. Hatta Anayasa Mahkemesi'nin ne yapacağı önceden belli gibiydi. Bunun üzerinde de yeterince durulmadı. Asker müdahale etti. Halbuki askerin yerinde olsam, işi Anayasa Mahkemesi'ne bırakır, demokratik meşruiyet açısından kendimi yıpratmazdım. Fakat asker öyle düşünmedi. "Bu iş benden sorulur"u göstere göstere bir kez daha anımsatmak için müdahale etti. Ne oldu? Anayasa Mahkemesi muhtıradan sonra, vereceği kararı yedi artı dört şeklinde değil de, dokuz artı iki şeklinde verdi. Ve asker son tahlilde zevahiri, son merci olarak, yine kurtardı.

Sizin de belirttiğiniz gibi, hiç karışmamak ordunun daha çok işine gelmez miydi? Niye öyle yapmadılar?

Pervaları kalmadı. Meşruiyetleri de tanınıyor ve sivillerce pekiştiriliyor. Bunu dünyadaki sivil-asker ilişkileri tipolojisindeki yerine oturtmak lazım. On yılda bir darbe yapıyorlardı. 12 Eylül'e gelindiğinde 15-20 yıllık plan yapıldığı çok konuşuldu. 1982 Anayasası öyle hazırlandı ki, sadece kriz zamanlarında değil, normal ahvalde de orduyu temel siyasi kararların göbeğine koydu. Şimdi 1982 Anayasası da yetmiyor. Çünkü dünya şartları, bölge şartları sıkıştırıyor.

Yeni anayasa konusunda solun tavrı ne olmalı, sürece nasıl müdahale etmeli? Somut olarak Anayasa'ya yansıması beklentisiyle olmasa da, hangi talepleri ısrarla dile getirmeli?

Temelsiz iyimserliğe gerek yok, ama temelsiz kötümserliğe, karamsarlığa ve teslimiyetçiliğe de gerek yok. Birincisi, istifimizi bozmayalım. İkincisi, kendi çevremizde düzgün duruş sağlayalım. Ve üçüncüsü, doğru bildiklerimizi, ifade etmeye, yaymaya çalışalım. Birtakım taleplerimiz kayda geçsin, en azından yapılanları teşhir edelim. Teşhir etmekle kalmayıp, yapılması gereken iş hakkındaki düşüncelerimizi de usulüyle, temsil ve vekâlet gücü olan, bu meşruiyeti taşıyan siyasi partiler ve başka toplumsal örgütler olarak ifade edelim. Bir küçük kayıtla bitirmeme izin verin. Konuştuğumuz konuların hepsi nazik, kritik, devasa konular. Ve hem karmaşık hem de karışık –karıştırılmış– konular. Söyleşi türünün sınırları içinde, ne dense izlenimsel olacaktır.

2007

6

Sivil Toplum Huzurlarınızda!

22 Temmuz 2007 seçimlerinden beri belli bir siyasi istikrar ve uzlaşma ortamı var. Adalet ve Kalkınma Partisi ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki mutabakatın zeminini oluşturan TÜSİAD-MÜSİAD-ABD-AB ittifakı ne kadar kalıcı?

Burada birkaç katman var. Öncelikle AKP-TSK-TÜSİAD-ABD (ve AB) arasındaki temel uyum, ilelebet değil ama belli bir süre için belli bir istikrar getirdi. Bu kaliteli bir istikrar mı? Bence değil. Ama bu konuya burada giremeyiz. İktidar bloğunun bu tramvayına ya da Amerikan "siyaset bilimi" terminolojisiyle bando vagonuna arkadan binmeye çalışanlar/tutunanlar/asılanlar da az değil. Neoliberaller (laik ve İslamcı), liberal solcular (Kantçı vb. liberal anlamında değil, Friedmancı-Hayekçi anlamında) İkinci Cumhuriyetçiler, 10 Aralıkçılar, "piyasa"cı sosyal demokratlar, akademya ve medyanın ciddi bir bölümü, devletle çeşitli sosyal gruplar arasında simsarlık yapmayı siyaset zanneden elitist ve paternalist aydınlar ve bazı sol gruplar. Yani ciddi bir sınıflar ve örgütler/gruplar/akımlar koalisyonu. Peki kim dışında kaldı? Bu ahengi bozmaya, "etle tırnak" arasına kama sokmaya ve çatlaktan içeri girip iktidar bloğunun kapısından ayağını içeri sokmaya, destabilizasyon yaratmaya kimler çalışıyor? Milliyetçiliği, ulusalcılığı, laikliği, sahte antiemperyalizmi, Kürt meselesini, Kuzey Irak'ı, mitingleri, suikastları kullanarak, gül

▸ İlk kez *Express* dergisinde yayımlanmıştır: Ocak 2008, Sayı: 1. Söyleşi: Siren İdemen, Yücel Göktürk.

gibi sosyal barışı bozmanın yollarını kimler arıyor? Sayalım: Ultra faşistler (içlerinde bol miktarda emekli sivil-asker yüksek bürokrat var), "aşırı" Atatürk milliyetçileri, BBP gibi hâlâ direnen partiler, akademyadaki açık ve örtük milliyetçi-militaristler ve iktidar koalisyonunu selektif olarak zorlayan muhalefet partileri (CHP, MHP, DSP). Bunlar kendilerine bir rızık bulmak için, zaman zaman vesile yaratarak seslerini yükseltiyorlar ama AKP-TSK ittifakı şimdilik kavi; sermaye de bunların hizmetlerine siyasi ajanı olarak şimdilik lüzum görmüyor – unutmayalım ki, kapitalist devlet liberalden faşiste her zaman geçebilir. Kaldı ki bunların ideolojik sermayesinden Türkiye'de zaten herkeste bol miktarda var, kolay ayrışıp öne çıkamıyorlar. Ve TC'de "ılımlı", "makul", "ahenkli", "ortak akıllı" bir merkez mevcut – sağıyla, soluyla, laikiyle, ılımlı İslamcısıyla. Bir süredir ve bir süre için. Devri daim makinesi daha bulunmadı.

Bu sınıfsal, siyasal güçler konfigürasyonu ışığında, yeni "sivil ve demokratik" anayasa girişimini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Sivilden kasıt "üniformasız" ise, ehh! Aslında ehh bile değil, çünkü bu sefer asker bizzat sahnede görünmüyor, 1961, 1971-73 ve 1982'deki gibi. Ama yandaki binadan girdi veriyor, çıktı denetliyor. Sivilden kasıt "devlet-dışı" ise, o da laf, çünkü "resmi" anayasa yapma aşamasında iş devletin en önemli dairesi/yapısı olan yasama meclisine gelecek. Sivilden kasıt, liberal doktrindeki asıl anlamı olan ekonomik ve özel alan ise, işte burada asıl o var! Dikkat ederseniz "sivil toplum" kavramının/teriminin Batı'daki "yeni sol"dan sonra Türkiye'de uğradığı ikinci deformasyonun çağrışımlarını anımsatmaya çalıştım. Bir dipnot: Gramsci hegemonyayı kırmaya çalışıyordu, ona dahil olmaya değil. Bunu ayrıca konuşmak gerekir. Türkiye'de 1980'den sonra ve bugün de sivil dendi mi "sivil toplumcu"yu anlamak lazım. Ona da biraz sonra gelelim. Yoksa anayasa hazırlık kurulları üniformasız olabilir ama, zihniyetleri antimilitarist olmayabilir. Yürürlükteki anayasanın, devlet yapısını militarize eden maddelerine 2008'de pek de ilişmeyebilirler. Nitekim büyük ölçüde öyle olacağını göreceğiz. Ama içerik hakkında henüz konuşmayalım.

"1980'den beri 'sivil' dendi mi, 'sivil toplumcu'yu anlamak lazım" dediniz. 1980'den önce "demokratik kitle örgütleri" vardı, şimdi onların yerini "sivil toplum örgütleri" aldı. "Demokratik"liğin ve "kitle"nin yerini "sivil toplun"un almasını nasıl yorumlamalı? Demokratik ve hatta sivil oldukları su götürür "sivil toplum örgütleri"nin dahliyle hazırlanacak bir anayasa demokratik olabilir mi?

Ankara'da 83, İstanbul'da 50'ye yakın STÖ/STK'nın katıldığı anayasa taslağı geliştirme toplantıları yapıldı, özet sonuç bildirileri basına verildi. Anayasa çalışmalarının şimdiye kadar olduğu gibi bir avuç asker, sermaye erbabı ve kanun teknisyeni tarafından yapılması yerine, toplumsal görüşleri yansıtan geniş katılımlı kurullarca yapılması elbette daha demokratik. Ama şu andaki durum gerçekten bu mu? Ankara'daki "Anayasa Platformu Ulusal Çalıştayı"nın 83'lük tam listesini medyadan ve internetten öğrenemedim ama, 7 + 13 = 20'lik iç dairenin/öncü seçkinin dökümünü yaptım. Bunları söyleşinin sonuna bir ek olarak koymanızı rica ediyorum. Eğer "olgular konuşursa", işte ancak bu kadar konuşur. Bunda ne var, derseniz: Çok şey var, "sivil toplum" var, derim. Terimin/kavramın, teorinin / doktrinin ete kemiğe bürünmüş haliyle huzurlarınızda! "Sivil toplum" ve "STÖ/STK"lar budur. Sermayenin zirve örgütleriyle, yüksek-orta-küçük burjuvazinin diğer örgütleriyle, yedeğe alınmış/girmiş sarı/tutucu dinci/milliyetçi "işçi" sendikalarıyla (ağaları/aristokrasileriyle), sisteme/statükoya bağlı meslek kuruluşlarıyla... Sivil toplum daha ne desin? Kimliğini, terkibini daha nasıl açıklasın? Muhalif olmadığını, sol olmadığını, ezilenlerin/sömürülenlerin platformu olmadığını daha iyi nasıl anlatsın? Herkesi değil bazılarını içerdiğini, kısmi olanı nasıl külli olarak takdim ettiğini, hâkim /yönetici sınıflar ile onların örgütlerini ve devleti şahıslandıran bürokratik/klerik burjuvaziyi içerdiğini ama işçi ve emekçi sınıf kesimlerini içermediğini, bu sonuncuların toplumun içinde olmakla birlikte, parçası olmadığını ve ancak devşirilebileceklerini, bundan daha açık – adeta bir aile albümü, bir ticaret ve sanayi odaları rehberi, bir kutsal tasvir gibi– daha net nasıl resmetsin? "Sivil toplum" burjuva toplumudur, *burgerlische gesselschaft*'tır. "Toplum" değildir – nasıl ki STÖ/STK "toplumsal örgüt" değilse; işçi sınıfını ve so-

lu, onların sendika, parti ve örgütlerini içermez, kendileri yamanmazlarsa eğer. Esas itibariyle ekonomik alanı –özeli, aileyi, dini de– ve ekonomik girişim özgürlük ve ayrıcalıklarını – bazen devlet bürokrasisine karşı, ama son tahlilde devlet eliyle veya devletle birlikte korur. İddiaya ve görünüşe göre Ankara platformunda herkes var: "Türk", "milli", "bütünleştirici", "uzlaşmacı", "ulusal(cı) - çalıştaycı" çağrışımlarıyla. Gide gide "kurultay"ın yapacağı bir "budun-töre"ye falan mı varacağız? Fakat hayır, herkes yok. Bir: Sınıflar yok, başta işçi sınıfı yok. İki: Olanın teşhisini doğru koyalım. Bir: "Sivil toplum" var. İki: "Ekonomik ve sosyal konsey" var. Üç: "Altın üçgen" var. Sermaye var, "emek" var, devlet gelecek. Dört: "Korporatif yapı" henüz kristalleşmemişse de "korporatist yaklaşım" şimdiden mevcut. Liberal sivil toplum anlayışının TC'ye uyarlanmış korporatist sivil toplum anlayışı varyantından söz edilebilir.

Bu girişimin, sonuç bakımından anlamı nedir? Yapısı bu olan bir süreçten nasıl bir anayasa metni çıkabilir?

Gündem denetçiliği/bekçiliği şimdiden belli: "Şu olur, bu olmaz." Bu "hazırlık" çalışmalarındaki organizasyon, prosedür değilse de, korporatist yaklaşım resmi/fiili anayasa yapım aşamasına da taşınacak. Dengir Mir Fırat ne diyor: "Sivil öneriler anayasada yer alacak", "40 milyon (!) insanı temsil eden kuruluşlar, örgütler, bunu çok önemsiyoruz" (*Radikal*, 14.12.2007).

Öyle görünüyor ki 1961 ve 1982'de anayasaların yapımında asker güdümünde ve (dar) meslekler üzerinden kullanılan korporatif temsil formülü, 2007-08'de bu sefer hazırlık aşamasında AKP'nin de, TSK'nın da, birçokları arasında *Radikal* gazetesinin de desteğinde ve sivil toplum himayesinde –asker locadan nezaret ediyor– ve geniş sektörler/zümreler bazında daha gevşek bir korporatist formülle kotarılıyor. Başka bir deyişle, 1961-82'deki TSK üniformalı/emirli mesleklerin/kanun teknisyenlerinin yerini bu sefer 2008'de TSK belgeli STK'lar/ve yine kanun teknisyenleri almış bulunuyor – nihai meclis aşamasına prosedür açısından elbette bir diyeceğimiz yok. 1961'deki İstanbul ve Ankara "üniversite komisyonları"nın koltuğuna da bu sefer Ankara'daki Anayasa Platformu Ulusal Çalıştayı

ile İstanbul'daki Anayasa Uzlaştırma Platformu kurulmuş bulunuyor. Türk siyasi ve idari dehası tarihte tekerrür ediyor. Birincisinin eşbaşkanları/sözcüleri, çok münasip bir biçimde Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) başkanı ile Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV) başkanı bir profesör, ikincisinin başkanı ise Marmara Vakfı koordinatörü/platform başkanı/sözcüsü yine bir profesör. Her iki oluşum da "ortak aklı" temsil ediyor ve belirliyor. Ortak akıl da, galiba "hegemonik ideoloji"nin Frenkçe olmayan bir neolojizmi. Sivil toplum, ortak akıl etiketi sayesinde genel çıkar/tam realite diye kısmi çıkarları/eksik realiteyi empoze etmekte.

Türkiye gerçekten bir laboratuvar. Küreselleşen kapitalizmin uluslararası plandaki ve ulus-devlet(ler)in devlet bürokrasileri içindeki yeni yapılanmalarının yanı sıra hâkim/yönetici sınıfların yarattığı yeni yapılar ve örgütler çok ilginç, teorik olarak. Ankara'nın TEPAV'ı ile İstanbul'un MARMARA Vakfı belgesel değeri yüksek iki örnek. SAM, ASAM, USAM, UŞAK gibi strateji ve güvenlikte uzmanlaşan beyin rezervuarlarının yanında bir de bunlar çıkıyor ortaya. Ankara TEPAV'ın üç enstitüsü olduğu açıklanıyor internette: Ekonomi Politikaları Enstitüsü, Uluslararası Politika Enstitüsü ve "İstikrar" (!) Enstitüsü. Buna karşılık İstanbul-Marmara Vakfı'nın strateji ve güvenliğe ek olarak, SAM'ların/SAK'ların biraz daha "sosyal içerikli"si olduğu anlaşılıyor. Galiba elçi-general/amiral unsuru da biraz daha fazla.

Medyada birbirlerine mesafeli oldukları rapor edilen bu iki sivil toplum alaşımının mukayeseli (?) pozisyonlarına ileride içerik açısından da biraz değinebiliriz ama, kompozisyonları açısından renkli ve neşeli bir farka hemen işaret edelim. "Maalesef" sarı DİSK'i devşiremeyip –nedense?– bütünlükçü vitrinine "sol" bir işçi STK'sı koymayı becerememeyen Ankara alaşımının tersine, İstanbul alaşımı DİSK'i saflarına katmış bulunuyor. DİSK'teki marifeti de kaçırmamak lazım: Ankara mitingine katılmayan, ama İstanbul mitingine katılan –ve yeri gelmişken söyleyelim, işçileri seçimlerde CHP'ye oy vermeye çağıran– 10 Aralıkçı DİSK yönetimi bu sefer de benzer bir kıvraklık ve seçicilik göstererek, İstanbul alaşımının bileşenleri arasında yerini almış. Bakalım, dirsek temasında olduğu öbür kitle STK'larını da çekecek mi? Marmara Vakfı'nın "koordinatörlü-

ğü"ndeki İstanbul Anayasa Uzlaşma kloroformunun öncü üyeleri arasında şunlar var: ADD (Atatürkçü Düşünce Derneği), Tüketiciler Derneği (İstanbul daha mı "halkçı"?), TÜRK-İŞ (Ankara'da da var), KADER (Kadın Adayları Destekleme Eğitme Derneği, Ankara'da da var), İstanbul Barosu, DİSK. Platform üyelerinden birinin basına açıklamasında "Taslağımızı hükümete sunduğumuzda 'okumak bile istemiyoruz' dediler" ifadesi yer alıyor.

Hayret! Danışıklı dövüş mü, kayıkçı kavgası mı, muazzam çelişki mi?

Başkan da, kendi ilkelerine yer vermeyen taslakları desteklemeyeceklerini söylemiş. İlkeler de bağımsız yargı, sosyal devlet, laiklik, kadın eşitliği, insan hakları gibi doğru, genel, geniş, herkesin zaten tekrarladığı şeyler. Başkan, Ankara (TOBB) taslak çalışmalarının "sonuçsuz kalacağını" (niye?), "toplumun her kesiminin ayrı ayrı anayasa taslağı hazırlamasının doğru bir yaklaşım olmadığını (ihtisas tekelleri mi var; katılıma ne oldu; İstanbul'da Baro varsa Ankara'da da Türkiye Barolar Birliği yok mu) "her kesimin kucaklanması" gerektiğini ifade etmiş. Ankara-İstanbul ayrımını Kırkpınar cazgırları gibi kızıştıranlar var: "Platformlar birbirine rakip mi?" Evet, öyle görünüyor. Peki bu, iktidar-tekel-masaya oturma kavgası mı, içerik tartışması mı? Galiba birincisi: İstanbul partiler-üstücülük taslıyor ve Ankara'nın AKP'ye meylini inıa ediyor, muhalefete (CHP, DSP ve MHP'ye) göz kırpıyor. Askeri AKP'den koparıp kendilerine çekebilmeyi hesaplıyorlarsa, işleri şimdilik zor. Sığlığa ve kısırlığa ve de yanıltıcılığa bakın. Biri hükümet, öbürü muhalefet partilerine hepsi de sağ/sağcı yakın durduğu anlaşılan iki sivil toplum anayasa platformunun görüşlerinin içeriği, sistem partileriyle dar partizan dirsek temaslarının ötesinde, ciddi bir farklılık gösteriyor mu, gösterebilir mi? Ankara platformu, TOBB başkanının ağzından, 1982 kazanımlarından ödün verilmeyeceğini ilan etmiş; 1982 Anayasası'nın Atatürk milliyetçiliğini, demokratik-laik-sosyal hukuk devleti ilkesini, üniter devleti ve ilk üç maddeyi "dokunulmaz" ilan etmişti. İlk üçü, ilk dört, ilk beş, ilk alfa diye de alabiliriz. "İlkeler"de titiz olduğunu beyan eden İstanbul platformu, bunları beğenmiyor olma-

dığına, olamayacağına göre, neyi beğenmiyor? İki tarafta da yer alan TÜRK-İŞ ve KADER –ve varsa benzerleri– daha tutarlı; yalnız İstanbul'da yer alan DİSK daha tutarsız. Ve ADD neden Ankara'da yok? Meclis çoğunluğuna sahip parti-hükümet tüm platformların görüşlerini alsın, bütün taslakları harmanlasın, tasarı haline getirsin, içerikle ilgili o zaman konuşacağız. Şimdilik söylediklerimiz ortam ve hazırlıklarla ilgili. Bir de şuna dikkati çekmek isterim. Sivil toplum, ima edildiği şekilde, tüm toplum demek değildir; dolayısıyla anayasa hazırlığı konusunda herkesin görüşü alınmakta değildir.

Dün Abant platformu, bugün Ankara ve İstanbul platformları, yarın x y z platformları... Platformdan geçilmiyor. Naçizane öneririm, bu iş daha fazla dağılmadan, birlik ve bütünlük zora girmeden, işi Söğüt yaylasında bağlayıp Dumlupınar ovasına indirelim. Görüşü alınmayanların eksiği ise örgütsüzlük, sendikasızlık, partisizlik

Anayasa Platformu Ulusal Çalıştayı'na Katılan STK'lardan

7'LİK LOKOMOTİF

TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu), TZOB (Türkiye Ziraat Odaları Birliği), TESK (Türkiye Esnaf ve Sanatkârları Konfederasyonu), TÜRK-İŞ ("tutucu" İşçi Sendikaları Konfederasyonu), HAK-İŞ ("dinci" İşçi Sendikaları Konfederasyonu), KAMUSEN ("milliyetçi" Memur Sendikaları Konfederasyonu)

13'LÜK BİRİNCİ SINIF VAGONLAR

TÜSİAD (Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği), MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği), TÜGİK (Türk Genç İş Adamları Konfederasyonu), TÜRKONFED (Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu), TUSKON (Türk İş Adamları ve Sanayicileri Konfederasyonu), ASKON (Anadolu Aslanları İş Adamları Konfederasyonu), TÜGİAD (Türk Genç İş Adamları Derneği), TYD (Televizyon Yayıncıları Derneği), TTYD (Türkiye Turizm Yatırımcıları Derneği), KAGİDER (Kadın Girişimciler Derneği), KADER (Kadın Adayları Destekleme Eğitme Derneği), TBB (Türkiye Barolar Birliği), MEMURSEN (Memur Sendikaları Konfederasyonu), AKP (Anayasa Kadın Platformu)

olduğu kadar, yanlış bilinç ve yanlış temsildir – bunu da unutmayalım.

Peki önümüzdeki günler nelere gebe? Bu sürece müdahale edebilecek bir toplumsal muhalefet oluşabilir mi, bizim anladığımız anlamda sol, cürmü kadar yer yaksa da, bu zeminde ne yapabilir, ne yapmalı?

Muteber/etkili aktörler belli. Parametreler belli. "Sivil toplum" gündem bekçiliğini baştan yaptı. Asker her aşamada fiilen ikinci filtre. Meclis'in kompozisyonu –çoğunluk parti grubuyla da, temel hegemonik sabitler itibariyle tümüyle de– besbelli. Türkiye'nin sınıf yapısı, dengeleri, işçi ve emekçi sınıflarının bilinci, cüssesi, örgütlülüğü, yani zaafları belli. Buna bir de, onları temsil etme iddiasındaki –istisnaları hariç– sendika, parti, örgütlerin halini ekleyin. Siyaset anlayışlarını (dar, pragmatik, iktidarcı, vs.) genel siyasal kültür ve ideolojik hegemonyadan nasiplerini almışlıklarını dahil edin. Özellikle de, iktidar koalisyonunun kurultaylarında oturmayı, gerçekçi siyaset için yeterli sayışlarını. Tabii, şu söylediklerimizden şöyle şeyler çıkmıyor: Durum umutsuz; meclise gelecek tasarı tahmin edilebilir; meclisin kompozisyonu belli; prosedürel olarak bu sefer anayasa mecliste yapılacak gibi görünüyor (buna usul açısından bir diyeceğimiz yok –yasamanın üstünlüğü ve parlamenter meşruiyet açısından), ama içerik önemli ölçüde proforma belirlenmiş; zaten anayasa neymiş, burjuva parlamentarizmi neymiş denebilir. Ama, hayır: Bunların doğruluk payları olabilir, ama mesele bunlara indirgenemez. Daha önce de söylediğimiz gibi, sivil toplumca ve devletçe kaale alınmayan görüşler ve talepler kayda geçsin – bugün ve ilerisi için. Cürmü kadar yer yaksa da. Ama bence daha fazla yer yakar. Sosyoloji bile salt ampirisist-pozitivist olamaz. Kaldı ki siyaset teorisi/felsefesi ile hukuk/ahlak felsefesinin kesiştiği yer olan anayasa hukuku ve siyaseti normatif bir söylem ve eylem alanıdır. Legal pozitivizme teslim olunamaz. Ve teslimiyetçi sosyolojik pozitivizme. Dolayısıyla, eleştiriye ve önerilere devam.

2008

7

Laikliğin Şartı Kaç?

I. GİRİŞ

En az üç-dört düzlemde ilerlemek gerekiyor: 1. Genel Laiklik, 2. Teoloji, 3. Anayasa, 4. Günlük Sosyal ve Politik Hayat. Bu yazı parçasında sadece 2 ve 3'ten, o da kısmen, söz edebileceğim.

Başlama ânında kendi duruşumu belirteyim: 1) Laikliğe karşı tek, birinci, başlıca "tehlike" türban değildir; bir sürü başka önemli politik-ideolojik, anayasal-kurumsal ihlal zaten mevcuttur. Şimdiki iktidar ile muhalefetin (ki daha önceki iktidarlardı) şeriklik ettiği, kâh benzer kâh farklı nedenlerle, yaklaşımlar sonucu. 2) Bir "alt-alt mezhep" "laikler" ile öbür "alt-alt mezhep" "anti(!)-laikler"in türban/kadın/genç kız/kız çocuğu üzerinden yürüttükleri kısır düşünsel ve siyasal çekişmenin ardında paylaştıkları ve sorgulamadıkları laiklik karşıtı düşünceler, fiiller, kurumlar mevcuttur. Örneğin bunların birincisi Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurmuştur ve korumaktadır; ikincisi de sorgulamamakta ve hele lağvedilmesini asla düşünmemektedir. 3) Meselelere iki taraftan herhangi birinin açısından ve saflarından bakmıyorum – tarafların üyelerinin çoğunluğunun kaygılarına saygı duyduğum halde.

Türbanın Sınıf Boyutu

Türban, "laik"-Müslüman Cumhuriyet Türkiyesi'nin hem milliyetçi hem Batıcı burjuva şehir hanımefendilerinin kısmen Avrupa'nın

▸ İlk kez *Express* dergisinde yayımlanmıştır: Şubat 2008, Sayı: 3.

yoz aristokratik kalıntılarına öykünerek, kısmen Osmanlı-saraylı süslü baş bezlerine nostalji duyarak, kısmen de "iyi" İslamın örtünme buyruklarına uyarak harmanladıkları şapkamsı bir gereçti. Ve yalnızca üçüncüsü ve onun doğrusu (İstanbul şivesi gibi) değildi. Kibardı, şıktı, müreffehti, sınıflıydı. Anadolu (köylü) kadının başörtüsünden üstün olduğu kesindi. Daha çok da sokakta ve misafirliğe gidilirken giyilirdi. Tesettür amacı yarının/çeyrekten fazla değildi. Namaz da kılabilen, ama şeriat istemeyen modern-geleneksel ninelerinizin evde kullandıkları tülbent de değildi.

1980'lerden sonra tekrar karşımıza çıktığında yine "halk İslamı" kadınının başörtüsü değildi. Metropol burjuvazisine mensup hanımefendilerin şapkası da değildi. Birinciyi yine "aşarak" ve ikinciden de artık "geri kalmayarak", dini gerekleri de teolojik/siyasi/ticari olarak yerine getirecek şekilde ve kocalarının yükselen iktidar ve statülerine de paralel olarak, iktisaden müreffehleşen ve siyaseten güçlenen bir taşra ili (metropollere de kaymakta olan) yeni burjuvamsı hanımefendi zümresinin/sosyal sınıf kesiminin kafa giysisi niteliğini taşıyordu.

Demek istediğim, "türban" teriminin faydası, işin sosyal sınıf boyutunu dikkate getirmesinde. Eşitliğe ve devrime doğru hareketlilik anlamında değil, bir ara tabakanın, bir üst sınıf kesimine iltihak etmesi, iktidar bloğunun eşiğinden adımını atmaya başlaması ve kendisine asıl bunun için kızılması anlamında. "Laiklik", "irtica", "şeriat", "cumhuriyet kazanımları", bu bağlamda, önemli ölçüde retorik-polemiksel kamuflaj tülbentleri. Yoksa içerik olarak mesele başörtüsü. Ve o da dini-teolojik olarak o kadar da karmaşık değil.

Paniğe Kapılmadan, Şantaj Yapmadan

Yaklaşımımın çıkış noktalarından birini baştan belirteyim: Başörtüsü bir anayasa, hatta yasa konusu değildir. Tüzük, yönetmelik konusu olması tartışılabilir. Asıl görüşülüp, anlaşılıp uygulamaya konulması doğru olacak düzlem, genel (ve güvenlik altında bulunması gereken) hak ve özgürlükler anayasal ve diğer yasal planlarda ilkeli-bütünlüklü biçimde çözüldükten sonra, yurttaş tarafında hak, özgürlük/kimlik güvencelerinin yaşandığı medeni, çoğulcu günlük

yaşam düzlemi ile devlet-hukuk-siyaset-idare tarafında da (tüm organları ve tüm tasarruflarıyla) bu güvencelerin sağlandığı kamusal (dar politik kamusal dahil) düzlemdir.

Konu, gerçek laik ve demokratik ve tabii ki sivil bir hukuk devletinin geliştirilmesi, bunun için gerekli anayasal ve onu izlemesi gereken yasal düzenlemelerin yapılması, düşünce-ifade, vicdan-inanç, öğrenme-öğretme (eğitim değil), bilim-sanat, araştırma-yaratma hak ve özgürlüklerinin korunması, genişletilmesi, güvenlik altına alınması, bunun ilkesel ve bütünlüklü biçimde gerçekleştirilmesi, partizan ve eyyamcı ve aklı sıra manipülatif saiklerle yapılmaması, bunların günü kazanma meselesi değil, bir toplumun (geçmişine geçmiş ola) bugününe ve geleceğine de yazık etmeme meselesi olduğunun kabul edilmesi, işin simgesel (olumlu-olumsuz) bir fikrisabite indirgenmemesi, yani başörtüsüne odaklanılmaması, eksik ve tutarsız bir laiklik zihniyet ve yapısının ve bu genel sorunun sadece göstergelerinden biri olduğunun idrak edilmesi, bir belirleyici neden, bir açık ve yakın tehlike (karinesi) olduğu paranoyasının veya taktiğinin terk edilmesi, başörtüsünün yalnızca bir sonuç, bir belirti, bir belirlenen olduğunun teslim edilmesi konusudur.

Ve bütün bunlar, müminler (imanlar değil) rencide ve mağdur edilmeden, aynı şekilde seküler/ladini/hümanist ahlak erbabı da rahatsız ve mutazarrır edilmeden, "herkes için eşitlik" kuralınca, temel hak ve hürriyetler (evrensel) çerçevesinde yapılmalıdır. Resmi ideolojilere, yerel tarihçelere saplanmadan, ama tabii ki bunları da dikkate alarak, güç kullanmadan veya kullanma tehdidi savurmadan, paniğe kapılmadan ve şantaja başvurmadan, esas itibariyle iki taraftan da kadın üzerinden yürütülen kısır ve riyakâr bir siyaset itişmesine gönül indirmeden müzakere edilmelidir.

II. TEOLOJİ

Göndermeler ve alıntılar yapacağım metin, başlangıçta Dünya İslam Birliği'nin talebi üzerine Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nce altı kişilik bir heyete hazırlatılan ve ilk baskısı 1982'de gerçekleştirilen, *Medine-i Münevvere*'den ve Türkiye Diyanet Vakfı'ndan gelen talepler de değerlendirildikten sonra İFAV'ın 1991 tarihli izni

ve TDV mütevelli heyetinin aynı tarihli kararıyla basılmış olan *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Ankara, 1993 tarihli/künyeli metindir.

Anlam yorumu ve izleyecek normatif değerlendirme, ancak, orijinal metnin ne olduğu, lafzen ne dediği (doğru) tespit edildikten sonra (sağlıklı) yapılabilecek, yapılması gereken bir iştir. Yoksa, hata, yersiz kör dövüşü, manipülasyon riski, objektif/subjektif tahrifat, çözümsüzlük, tarihe/düşüncelere/yönteme saygısızlık, kaçınılmaz sonuçlardan bazılarıdır. Bir doktrinin ve onun hükümlerinin doğru mu, yanlış mı olduğunun, konu ne denli nazik olursa olsun, karşılıklı saygıyla ve usul-adap içinde tartışılması noktasına gelene kadar/gelebilmeden önce, kasıttan/cehaletten/metotsuzluktan ötürü bir metni (veya maddi veriyi veya tarihi olguyu) kaynağına gitme zahmetini ve vecibesini yerine getirmeden, ehliyetsiz simsarlardan yola çıkarak ahkâm kesmek –ister ilahiyatçı olun, ister herhangi bir alanın profesörü, ister papa ister halife olun– söz söyleme (meşru) hakkınız doğmaz bile. Kendinizi, partizanlarınızı, kamuoyunu avutabilirsiniz ve bunların hepsine de zarar verirsiniz.

Dini metinler doğaları, tanımları gereği, yoruma en az açık olanlardır. Tabii ki, bunlar için bile belli bir yorum menzili/aralığı vardır. Ama örneğin, resim eleştirisindeki kadar yoktur. Veya Kur'an'ın muhkem hükümleri, müteşabih hükümleri kadar bile yoruma açık değildir. Bu temayı uzatmayacağım, münazara derindir. Şu kadarıyla yetineyim: Otoritatif ve kanonik "kabul edilmiş" dini metinlerin tam ne dediğini bilmeden/göstermeden, türban, recm, toplumsal cinsiyet, insan (ve hakları) konusunda kimi sosyal bilimcilerin ikinci ve üçüncü el "yorum"larıyla iş götürülemez. Yalnız ahlaki değil, metodolojik günahtır. Onun için, görece sahih kabul edilen (bir) metin üzerinden konuşmalıyız.

Somutlarsak, bir sürü örnekten ve konudan biri olmak üzere, başörtüsü (veya recm veya XYZ dini buyruk) iyidir/kötüdür, doğrudur/yanlıştır diye tabii ki konuşmalıyız. Bu olur ve gereklidir. Ama birkaç olmayacak örnek vereyim: Başörtüsü kötüdür, çünkü/zaten Kur'an'da da (hatta benim Kemalist/Diyanetçi/Sünni –hepsi de "en son ve en mütekâmil"– resmi Kur'anım'da) yoktur derseniz, olmaz. Çünkü vardır. (Ve bence yanlıştır da. Ama daha oraya gelmedik.)

Tersinden de gidelim. "Başörtüsü iyidir, çünkü/zaten Kur'an'da vardır, emredilmiştir/önerilmiştir" derseniz, bu da olmaz. Size derim ki, "evet, haklısınız, Kur'an'da başörtüsü vardır ve fakat tam nasıl vardır bilmiyorsanız, özellikle Nur Suresi'nin 31. ayetine bakın, ondan sonra konuşalım." Ve size şunu da diyeceğim ki, bizatihi bu olgu, bunun iyi bir şey olduğunu göstermez. Davranışınızda size karış(a)mam ama, eğer dinlemeyi kabul ederseniz, başörtüsünün (ki bence en munis konulardan biri – isterseniz Kemalist "laiklerin" bazılarının yok dediği, ama Kur'an'ın defalarca var dediği recmi de konuşalım, bir sürü başka sorun meyanında) neden iyi bir şey olmadığını yarım düzine gerekçeyle ve saygıyla anlatmaya çalışayım. Benim de bu hakkım saklı kalsın.

Şimdi, yukarıda künyesini verdiğim "muteber metne" dönelim ve başörtüsü konusunda ne diyor, görelim. Ünlü ve çok önemli ve fakat hâlâ doğru okunmamış ve düzgün değerlendirilmemiş olan (4.) Nisa (Kadın) (en-Nisâ) Suresi'ndeki kadınla ilgili ve çokeşlilik, tahditsiz cariye, mehir, miras, fuhuş (sopa, recm), toplumsal cinsiyet, erkek üstünlüğü, yetim kızların malı, haram kanlar, helâl zevceler, dayak, mutlak itaat ve diğer önemli konulara ilişkin hükümlere burada girmeyeceğim ama, "laik başı açıkçılık" ile "mürteci türbancılık" arasında sürüp giden ve münazara böyle yürütülmeye devam edilecek olursa, sürgit devam edecek olan kör dövüşünü belli ölçüde giderebilecek, daha medeni ve rasyonel bir söyleme zemin hazırlayabilecek bir egzersiz olarak bunun da fazla uzatmadan yapılmasını önereceğim.

Nur Suresi Ne Diyor?

"Nisa'ya girmiyoruz ama, eldeki konuya doğrudan çerçeve ve özel hüküm (ve tanım) getiren (24.) Nur Suresi'ni (en-Nûr) yukarıda sözünü ettiğimiz kaynaktan birlikte okumak zorundayız. Yorum ondan sonra, normatif münazara daha sonra, düşünce-ifade ve hukuk-siyaset planında ne yapacağız – daha da sonra.

Nur Suresi, zina için bekârlar ve evliler için cezaları (sırayla sopa ve taşlama – evet, "recm") söyledikten, kadınların ve erkeklerin birbirlerine bakmalarını/göz dikmelerini/göz koymalarını (göz zi-

nası?) yasakladıktan vs. sonra, doğrudan doğruya sadedimize, örtünmeye geliyor (24/31):

Mümin kadınlara da söyle: Gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar; namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler. Başörtülerini, yakalarının üzerine (kadar) örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kızkardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mümin kadınlar), ellerinin altında bulunanlar (köleleri), erkeklerden, ailenin kadınına şehvet duymayan hizmetçi vb. tâbi kimseler, yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına zinetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları zinetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınlar (Dikkatleri üzerine çekecek tarzda yürümesinler). Ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz. (Diyanet Vakfı, Kur'an, s. 352)

Buraya bir de Diyanet'in hemen ayetin altında yer alan yorumunu eklemek istiyorum:

Yukarıdaki ayette kadınlara, teşhir etmeleri yasaklanan "zinet"ten maksadın ne olduğu konusunda farklı görüşler vardır: Bir görüşe göre bu ziynetten maksat küpe, bilezik, yüzük ve gerdanlık gibi süs takıları ile sürme, kına gibi şeylerdir. Bu yoruma göre, bu tür zinet eşyasının bedende teşhiri kadınlar için haramdır. Elbise de zinet olmakla beraber, gizlenmesi mümkün olmadığı için ayetteki "zinet" tabiri, kadının vücudunu ifade eder ki, buna göre yasaklanan, süs eşyalarının teşhiri değil, vücudun teşhiridir. Bu yasaklamadan istisna edilen "görünen kısım" ise, kadının yüzü, elleri ve –bir görüşe göre– ayaklarıdır.

"Çene altı/GATA" Formülü

Dikkat buyrulsun ki bu otorite de "ziynet"in kadın vücuduna ilişkin olduğu yorumunu daha kuvvetli bulmaktadır. Ayet ve yorum metinlerindeki birçok başka zenginliğe burada giremeyeceğim. Yalnızca şuna dikkat çekelim: Kur'an'daki örtünme tanımı ve ölçüsünü ("yakanın üzerine kadar"), "çene-altı/GATA" formülü (teolojik işbirliğini de gösteren AKP-TSK arasında) olarak keşfetmeyi bu kadar beklemek gerekiyor muydu?

"Yaka üstü", "çene altı", "boyun hizası" vb. ölçülerin tartışılabileceği gri tampon bölge çok dar: Gerdan ve boyun hiç mi görünme-

yecek, görünecekse 5-6 santimlik bir anatomik şeritten bahsediyoruz. Eller için hüküm belli, ayaklarda ise yine küçük/dar bir münazara menzili var: Bilek dahi mi görünmeyecek, yoksa tuman lastiği baldırlara doğru biraz daha yukarıya çıkabilir mi?.. Bunlar münazaraya değer mi, başka iş kalmadı mı, bu saatte skolastik spekülasyona gerek ve zaman var mı, ayrı. (Baskı yapmıyorum, sadece fikir söylüyorum.)

Genel örtünme, ziynet örtme, saç-baş örtme, Kur'an'da var mı, yok mu; ne kadar/nereye kadar örtme var, ne dahil, ne hariç; aile/hane içindeki erkekler için ne kısıtlama (rahatlık), başka erkekler için ne kısıtlama var; özel alanda nasıl, kamusal durumlarda nasıl; zinet (takı-mücevher mi, yoksa kadının gizli bedensel hazineleri mi;[1] görünen yerler (yüz, eller, ayaklar?) nedir, ne kadar örtülür, kime ne kadarı gösterilir/gösterilmez; başörtüsü neyi içine alır, neyi almaz, yaka üstüne[2] kadar gelmeli derken tam sınır nedir; saç ve kulak içerde kalacak, ama gerdan ve boyuna tam ne olacak?

Pakistanlı Benazir Bhutto, gür saçlarına, kaymca daha çoğunu gösteren, usulen düzeltince hâlâ en az üçte birini açıkta bırakan bir şal örtüyordu; Kraliçe (ve güzellik kraliçesi) Ürdünlü Raina saçını tamamen açıkta bırakıyor. Farklı Müslüman milletlerin biraz farklı yorumlarına yer yok değil, ama burada bizi öncelikle ilgilendiren, Türk Diyaneti'nin resmi Kur'an'ının zinet (saç dahil) örtmeyi oldukça grafik bir biçimde, adeta bir kutsal tasvir canlılığında tanımlamış, kurala bağlamış gibi göründüğü. Kısacası türban yok ama, "baş örtme" var Kur'an'da. Ama göz deliği olan kara çarşaf da yok, Vahhabi-Suudiler'de olduğu gibi.

Başka İslam ülkelerinin, mezheplerinin, alt-mezheplerinin tesettür anlayış ve politikaları biraz farklı olabiliyor. Tüketici olmaya çalışmadan şıklara ve kombinasyonlara bir göz atalım (bir kısmı hayali olmak üzere): Arabi-Suudi, Pakistani-Mısri, Afgani-Abduhi, Vahhabi-Şahabi, vs... Herhangi birini seçebiliriz. Hâlâ seçebiliriz; 1920'

1. "Şehvet" motifi cinsellikle mi, yoksa kuyumculukla mı ilgilidir? (Belki, belli bir metaforu çok zorlamadıkça...)

2. Hiza/sınır/kenar, aşağıya doğru köprücükkemiklerine kadar olup gerdanı da içine alıyor mu, yoksa daha yukarılarda çene altında durup gerdanı açıkta bırakıyor mu?

lerde veya daha önce de seçebilirdik. Ama biz Sünni-Hanefi-Kemali-Ortodoks diyaneti seçmişiz. O da, eldeki konuda, yukarıdakidir. Hem bağlayıcıdır, ama o kadar da değildir; "geçmişin bagajını hesaba katalım, ama geleceğe de ipotek koymayalım" denebilir. Ama lütfen, teoloji gibi nazik ve devasa bir meseleyi ideolojik kahve sohbeti düzeyinde "halletmeye" (ya da hal'etmeye) çalışmayalım. Örneğin Türk Diyaneti'nde başörtüsü vardır/yoktur tartışmasını geride bırakalım. Vardır. Ama şunu diyecek ciddi İslam âlimleri/fâkihleri çıkarsa ve derlerse ki Diyanet Vakfı'nın tercümesi, meali, metni yanlıştır; Türk diyanetinin daha doğru versiyonunu işte ben sizin önünüze koyuyorum, kendiniz karar verin. Ama bir fideist gibi değil, dine de olabildiğince rasyonalist gibi yaklaşmaya çalışarak. (Şahsen ben böyle bir uyarıyı metodolojik bir farz bilirim.)

Nitekim bir başka örnek olmak üzere, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendi (asıl/daha?) resmi otoritatif versiyonunu da buraya koyuyorum ki, iki muteber metin arasında ne kadar fark var /olabilir, görülebilsin:[3]

Mü'min kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, ırzlarını korusunlar. (Yüz ve el gibi) görünen kısımlar müstesna, zinet (yer)lerini göstermesinler. Başörtülerini ta yakalarının üzerine kadar salsınlar. Zinetlerini, kocalarından, yahut babalarından, yahut kocalarının babalarından, yahut oğullarından, yahut üvey oğullarından, yahut erkek kardeşlerinden, yahut erkek kardeşlerinin oğullarından, yahut kızkardeşlerinin oğullarından, yahut Müslüman kadınlardan, yahut sahip oldukları kölelerden, yahut erkekliği kalmamış hizmetçilerden, yahut da henüz kadınların mahrem yerlerine vakıf olmayan erkek çocuklardan başkalarına göstermesinler. Gizledikleri zinetler bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler, hep birlikte tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz!

Burada kesiyorum. Başta 20. yüzyıl Türkiyesi'nin en önde gelen müfessiri Elmalılı olmak üzere X, Y, Z'yi de alabilirdim. Hepsi Sünni-Türki mealler. Çok ayrılmıyorlar. Hatta daha ileri gidip başka Müslüman ülkelerin diyanetiyle de (başörtüsü dahil) karşılaştırabilirdim. Ama gereği de, yeri de yok.

3. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ile Türkiye Diyanet Vakfı'nın kurumsal/yasal/organik ilişkilerine ve her birinin gözde metinlerinin göreceli kanonik statülerine burada giremiyorum.

Ayrıca şunu da unutmayalım ki, teolojik tefsir başka, din politikaları başkadır. Pakistan'a şeriat anayasasını indiren baba-kız Bhutto'lar değildi; Anglo-Amerikan yetiştirmesi, Batıcı (NATO'cu), Kenan Evren'in aziz biraderi Ziya-ül Hak'tı. Helikopter suikasti de, onu tasfiye eden de bir emr-i hak değil, Allah'ın birtakım "iyi" protestan kullarıydı. "Laik" (!) Pervez Müşerref'i de aynı akıbet bekliyor olabilir; ılımlı İslamın barış dili ve eli diye bir şey de yok. Ve terörist katiller yalnızca Taliban'dan ve Kaide'den çıkmıyor.

Sivas'ı, Trabzon'u, Kahramanmaraş'ı, İzmir'i, Malatya'yı, Pangaltı'yı, Diyarbakır'ı, Çorum'u, Çankırı'yı ve daha nicelerinin hepsini Hizbullah yapmadı; bunlar, "ılımlı" Türk diyanetini bir devlet dairesi olarak âgûşuna alan ve "başörtüsü gericiliktir ve tehlikedir" diyen laik Türk devleti bürokrasisinin önemli dairelerinin önceden muhtemelen bilgisi dahilinde ve olaydan sonra da açık hoşgörüsü altında yapıldı. Katledilenler de başörtülü kadınlar ve çember sakallı adamlar değildi, bunlar bazen laik devletin işi gördürdükleriydi; kurbanlar, başörtüsüz kadınlar da aralarında olmak üzere, "laik" ve "ılımlı" Türk diyanetinin ölçülerine göre biraz daha farklı yerde duranlar ve din eleştirisinde "ileri" gidenlerdi. Sivas katliamının laik kadın başbakanı, "Otelin içinde 38 kişi yanmıştır, dışarıdaki vatandaşlarımız hayattadır" türünden laflar geveleyebildi ve bu toplum ondan hesap sormadı. Ayrıca kendisi bazen başörtüsünün ılımlısını da takardı. Birkaç "laik" general ve birçok "sosyal demokrat" devlet büyüğü ve saygın siyasetçi ona tapardı. Tapmasalar bile, çeşitli kapasitelerde yardımcılığını yapmakta beis görmemişlerdi.

III. ANAYASA

Şimdi, bakalım "türban" meselesi, çok daha hayati dini-ahlaki-bilimsel-hukuki-siyasi yönleriyle birlikte değil de, iyi bir kimlik simgesi ya da bir kötü niyet simgesi düzeyinde ve sözde (ana)yasal düzlemde nasıl tek başına çözülmeye çalışılıyor...

MHP, 1982 Anayasası'nın –zaten özürlü ve yeniden yazılmaya muhtaç– 10/4 maddesini ("Genel Esaslar - Kanun Önünde Eşitlik") kurcalayarak gordiyon düğümünü çözme iddiasıyla ortaya çıktı,

"bütün işlemler(in)de... eşitlik..." ibaresine "... ve her türlü kamu hizmetinin sunulmasında ve bu hizmetlerden yararlanılmasında... eşitlik..." ibaresini eklemeyi önerdi. İlk bakışta ve bir bakıma mantıklı ve pratik gibi görünüyor, ama bir şey çözmez. Hem "hizmet alan"ların da kılık kıyafet-başörtüsü (örtüsüzlüğü) konusundaki özgürlüğü güvenceye alı(nı)yor ("başörtülü üniversiteli kızı üniversitedeki dersime, sınıfıma sokmam, çünkü şeriat getirecek" diyemeyecekler, kadın erkek laik mollalar)[4] hem de "hizmet veren"lerin (kadın memur, yargıç, doktor, öğretmen, hele hele polis (!) ve subayın (!!) başörtüsü takabilme özgürlüğü (öbür cepheden bakınca riski) artacak, hiç değilse zamanla. (Konunun uzun vade için teorik muhakeme ve sakin rasyonel tartışma ortamı gerektiren bu gibi hayati boyutlarına ve mantıksal uzantılarına bu sefer burada giremem. "Hizmet veren" - "Hizmet alan" terminolojisinin piyasa dilinin ardındaki zihniyet sorununa da ileride değiniriz. "Kamu" - "özel" ayrımında yapılan vulgarizasyona da.)

Çocuk Hakları İhlali

Tabii bu teklifi verenler, bunun hemen kabul görmeyeceğini çok iyi biliyorlar ve karşı-garantiyi/ödünü baştan veriyorlar. Öneri üniversite kızları (reşit kızlar) içindir, ilk ve orta öğretim kızları için değil. Karşı taraf hemen diyor ki, oraya da sıçrar. (Tıpkı, "Dini devletin denetimine almak, laikliğin en doğru versiyonudur; cemaatlere bırakırsak azarlar" paranoyası gibi.) Berikiler de hemen gülsuyu ikram ediyor ve diyor ki, "Peki, oraya inmeyelim, reşit olmayan kız çocuklarına başörtüsü kısıtlaması getirelim" veya "Din eğitimi alma konusunda olduğu gibi, ebeveyninin, velisinin iznine bırakalım". Alın size kahredici bir çocuk hakları ihlali. (Tıpkı ya da çok benzer şekilde, "Kemalist laik" 1982 ve 1961 Anayasalarının din öğretimini, reşit olmayan çocuklarda ebeveynin yüce takdirine bırakması gibi. İlk bakışta çok liberal görünen bu tutum da, bence bir çocuk hak-

4. Buna karşılık, bir bölümü öğrenme değil, diploma/kudret peşinde olan imam hatip mezunu erkek öğrenciler rahatça arkalarına yaslanacak – laik adaletin yüce tecellisine bakınız.

ları ihlalidir. Bilimsel bilgi ve seküler ahlakı devlet ve aile verecek, tamam, başka çare yok (?), ancak bunu adam gibi yapmalarını umabiliriz, ama dini kaynaklı enformasyonu ve imana dayalı ahlakı vermeyi ana-baba devlete ihale etsin, devlet de güya onların otorizasyonuna dayanarak bunu yapsın, olmaz. İşte size çocuk haklarının bir ihlali daha. Ve biz bu meselelerle bu planda uğraşacağımıza başörtüsü planına çakılıp kalıyoruz.)

Makul ve gerçekçi olacağız, kendi aramızda tepişmeyeceğiz diye küçük kız çocuklarına dayatmada bulunacağız. Bazı erkekler, çoğunluk erkeklerden üstündür; erkek genel olarak kadından bir derece üstündür; üniversiteli kız ilk-orta öğrenim kızından bir derece üstündür. Peki küçük kızın hali nice olacak? Yetişkin kadın haklarını dengeye oturtmaya çalışan ve ödünleşmeye hazırlanan ılımlı Müslüman patriyarklar, yine ılımlı laik Kemalist mümin patriyarklarla birlikte küçük kız çocuklarının haklarını ezdiklerinin farkında değiller mi? (Müslüman, Hıristiyan ve Musevi dinlerinin beşeri hiyerarşisinin büyük sorunlarına burada giremeyiz.)

Şahken Şahbaz Olmak

MHP'nin önerisini yeterli bulmayan AKP, rivayete göre, 82 Anayasası'nın 13. ve 42. maddelerinde de rötuş tasarlıyor. 13 üzerinde şimdi fazla durmayacağım. Çok önemli konu, çok önemli anayasa maddesi. 82 rejimi zaten çok kusurlu. Laikliği daha yüksek bir düzlemde düzeltmeye çalışmak gerekirken, salt başörtüsü boyutunu fırsatçı bir teknik manevrayla buradan halletmeye çalışırsak, 13. madde iyice yalama, laçka olur ve bir daha altından zor kalkarız. Laikliği iyileştirelim, tutarlılaştıralım: kültürde, yaşamda, anayasada, yasaklar rejiminde, idari tasarruflarda, eğitimde vs. Başörtüsü meselesini de bir bütünlük içinde çözelim. Ama 13. maddeyi kurcalayarak değil. Onu tadil bile değil, tebdil etmeye hazırlanmaya başlayalım.

Bir tek şeyi hatırlatmadan geçemeyeceğim: Şu günlerde ortaya atılan Anayasa Mahkemesi'nin 1991 kararının etrafından dolaşmaya çalışmak ilkesizlik ve oportünist bir pragmatizm, hukuken a-normatif bir iş olur. İki eksinin toplamı artı etmez. (Bir eksi bir artı olsaydı bile, yerimizde sayardık). Bu gibi temalara yakında, genel anayasa

değişikliği gerekleri konusu vesilesiyle, zaten etraflıca gireceğiz.

Gelelim 42. maddeye ("eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi"). Türban/başörtüsü meselesinin konuşulması, çözülmesi gereken yerin ta kendisi gibi, değil mi? Değil. İki nedenle değil. 1982 maddesi her bakımdan zaten o kadar sorunlu ki (13. maddeden de fazla), bunun içinde hiçbir şey çözülmez. Ancak yeni komplikasyonlar doğurur. Yapılacak şey, bu madde yeniden yazılırken (ve başörtüsüne yer vermeden) öyle yazılmalı ki, başka bazı konular gibi başörtüsü konusu da başka –ve doğru– planlarda doğru biçimde genel anayasal ilkelerin güvencesi altında özel kanunlarda/idari tasarruflarda/günlük hayat adabında/kültür-ahlak planında halledilebilecek şekilde sorunsuzlaştırılsın: Herkesin özgürlükleri, kimliği, siyaseti sivil, laik, demokratik, medeni süreçler ve kurallar içinde realize edilebilsin.

Zihniyet, prosedür, müzakere, içerikte anlaşmaya yaklaşma ve bunlara yardım edecek kısa vadeli (ana)yasal ve yasal düzenleme ve idari uygulamalar, daha sonra da bunlar üzerine uzun vadede sayısı azaltılacak, niteliği yükseltilecek düzenlemeler. Başka türlü olmaz.

Gelelim 10-13-42. maddelere ek olarak siyasetçilerin, akademisyenlerin her gün bir yenisini ortaya atmaya devam etmeleri, kendilerinde hukuk tekniği virtüözlüğü vehmetmelerinden başka bir şey olmayan, ilave madde kurcalama işgüzarlıklarına. (Not: Anayasa, idealize etmeyelim ama, siyasetçilerin, aydınların vb.'nin günlük partizan-yasal borsa tranzaksiyonlarının yeri değildir.) Şimdiye kadar şu maddeler de konuyla ilgili görüldü: Başlangıç (laiklik kısmı), 2. madde (laiklik kısmı), 24. madde (din ve vicdan hürriyeti). Bir de geçerken 174. maddedeki devrim kanunlarına uymaz falan dendi. Doğrudur, hepsi de ilgilidir. (Ama başka ilgili maddeler de var.) Ancak Başlangıç, Madde 2, Madde 24 şu halleriyle zaten o kadar sorunlu ki, yineleyeceğim, bunların büyük bölümleri kaldırılmadan, düzeltilmeden, radikal biçimde yeniden yazılmadan, salt türbanla ilgili küçük revizyonlarla ne türban meselesinin halline elverebilirler ne de kendileri iyileşebilir. Şahken, şahbaz olurlar.

Neler Yapılmalı? (Bazıları)

1982 Anayasası'nda bile bazı özgürlükler (kılık ve başörtüsü de alt-kategoriler olarak içerilmek üzere) zaten sayılarak güvence altına alınmıştır. Eksik ve kusurlu laikliği konuşacaksak ve düzelteceksek (ki iki hasım kampın da söylediği gibi değil, doğru dürüst) öyle gidelim. Ve bu işi ne başörtüsü gibi, kavramlar ve konular hiyerarşisinde çok daha alt-soyutlama düzeyinde olan birimler üzerinden yapalım, ne de özürlü bir anayasayı yapay zorlama ve kurcalamalarla daha da içinden çıkılmaz bir enkaz haline getirelim. Göreceğiz ki ilk kuşak klasik/tarihsel Kemalistler bile başörtüsünü anayasa, hatta yasa düzeyinde ele almamışlar, tüzük ve yönetmeliklere ve de idari uygulamaya ve günlük yaşam kültürünün dinamiklerine havale etmişlerdi – tabii (bence yanlış ve tutarsız) müdahalelerini de yaparak. Ama söylediğimiz düzeylerde. Biz bunu da aşıp örneğin:

- Anayasa ve özel yasa düzeylerinde, genel hak ve özgürlükleri koruyacak çerçeveleri çizelim.
- İlla gerektiği düşünülüyorsa, tüzük ve yönetmeliklerde koruyucu tedbirler de alalım. İdari uygulamalarda temel hak ve özgürlükleri ihlal etmeyelim.
- Günlük hayatta (sosyal-siyasi-kişiler/gruplar arası ilişkilerde) saygılı, çoğulcu, özgürlükçü davranalım.
- Simge, ima, karine, niyet vs.'den gitmeyelim; TC'de her iki hasım kanatta da daha ne simgeler –simge ne kelime– ne yapılar, kurumlar var ki, laiklikle bağdaşır en ufak yanları yok.
- Kısacası doğru işi, doğru yerinde ve doğru zamanında yapalım; karşılıklı takiye ve riya yapmayalım; kültürel ve normatif mücadeleyi saygılı ve mertçe yürütelim. Üniversite öğrencisi başörtüsü taksın (reşit ve özgür ve haklara sahip olduğu için).
- İlk ve orta öğretim öğrencisi başörtüsü takmasın (reşit olmadığı için; bu, kendisine devlet ve aile/ebeveyn tarafından dayatıldığı ve dolayısıyla bir çocuk hakları ihlali olacağı için; yoksa "şeriat getirmeye şimdiden hazırlandığı" için değil).

- Zorunlu (ve seçmeli) din derslerini kaldıralım.
- İmam-hatip okullarını kapatalım; resmiliğini, denkliğini kaldıralım; din öğretimini cemaatlere bırakalım; kendi finansmanlarıyla öğretmen istihdam etsinler, sertifika da versinler, ama laik eğitim sisteminde geçerliliği olmasın.
- İlahiyat fakültelerini devlet üniversitelerinin bünyesinden çıkaralım.
- Diyanet'i kaldıralım.
- Dini örgütlenme, demekler mevzuatı düzeyinde sınırlandırılsın, parti düzeyine çıkarılmasın – ki kapatmaya da lüzum kalmasın.
- Dini düşünce ve ifade özgürlüğüne sınır konmasın. (Liste, tahdidi değil, tadadidir.)

Yok Sayılan Maddeler

Gelelim ilgili, geçerli anayasa maddelerinin başka bir kısmının bazılarına – niye tartışma gündemine hâlâ sokulmadığını hâlâ anlamadığım! 10, 13, 42, Başlangıç, 2, 24 söylendi ama, şunlar söylenmedi: Md. 27, Md. 25, Md. 17 ve Md. 174/2 ve 8.

Md. 27: Bilim ve Sanat Hürriyeti. "Herkes, bilim ve sanatı [ve felsefeyi] *serbestçe* (*abç*) öğrenme ve öğretme ... hakkına sahiptir." (Serbestliğe, kılık kıyafet de girer diye düşünülebilir ve düşünülmelidir.) (Köşeli ayraçlar benden.)

Md. 25: Düşünce ve Kanaat Hürriyeti. "Herkes düşünce ve kanaat [ve simge] hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse düşünce ve kanaatlerini [ve simgelerini] açıklamaya [ve göstermeye/göstermemeye] zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri [ve simgeleri] sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz."

Düşünce ve kanaate sahip olmak hak ve özgürlükse, simge/kisve de haydi haydi olmalıdır. Birinci ve ikinci, hiçbir sebep ve amaçla açıklanmaya zorlanamazsa, kınanamazsa ve suçlanamazsa, üçüncü de böyle görülmelidir. (Abese indirgenmiş bir örnekse: Bırakın "senin başörtün [düşüncen bile değil] şeriat isteme karinesidir" deyip

yasaklamayı, yaptırıma uğratmayı, "senin başörtün şeriat karinesi midir?" diye sorulamaz bile. Sorulmamalıdır.)

Md. 17: Kişinin Dokunulmazlığı, Maddî ve Manevî Varlığı. "Herkes yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir. Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbî deneylere tâbi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tâbi tutulamaz..." (Maddenin devamı şu anda bizi tam ilgilendirmiyor.)

Yukarıdaki 25. maddeden sonra bir de buna lüzum var mıydı? Vardıysa, buyurun, işte çerçeve: Başörtüsü bazıları için eğer bir özkimlik belirleme/tanımlama simgesiyse –ki öyle– herkesin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına (ve özgürlüğüne) girer mi, girmez mi? Laik-seküler geçinen yasaklarla dinsel yasaklar arasında bağnazlık benzerliğine düşülüyor mu, düşülmüyor mu? Devam: "... kişinin vücut bütünlüğüne [ki buna onu örten kisveyi de dahil etmek mecburiyetindeyiz] dokunulamaz" zaten denmiş mi, denmemiş mi? Bu yeterli bir anayasal özgürlük güvenliği çerçevesi değil mi? Neleri, nerelerden, niye zorluyorsunuz, kurcalıyorsunuz?

Gelelim "Devrim Kanunları"nın bazılarının nasıl kullanılabileceğine ve maalesef kullanıldığına veya kullanılmadığına. 1982 Anayasası Md. 174, fıkralar 2 ve 8:

25.11.1925 tarihli 671 sayılı Şapka Giyilmesi Hakkında Kanun: "Türkiye Büyük Millet Meclisi azalan ile idarei umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilumum müessesata mensup memurin ve müstahdemin Türk milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türk halkının da umumi serpuşu şapka olup buna münafi bir itiyadın devamını hükümet meneder."

Üç maddeli bu kanunun 2. ve 3. maddeleri yürürlük maddeleridir. İşbu 1. madde, görüldüğü gibi, özellikle daha çok erkek "devlet memurları" ve hizmetlileri için düşünülmüş olup ikinci derecede "Türkiye halkına" teşmil edilmiştir. "Serpuş"un semantiğine girmek de dahil olabilecekken, mantık silsilesi tamam bir argüman kurmaya

şimdi burada vakit ayırmadan diyeceğim şudur: Bu kanun bugün kadınların başörtüsünü yasaklamaya yarayacak bir hukuk mantığına ve muhakemesine elvermez. Olsa olsa, o gün de, bugün de, (erkek) serpuşunun kadın şapkası karşılığının en uygun, kibar, şık ve müreffeh karşılığının "'hanımefendi türbanı'" olduğunu söyletebilir. Resmi ya da sivil hayatta, kırsal ve ev-içi başörtüsünün yakışık almayacağını söyler. Hükümetin men ettiği şey başörtüsüdür; paradoksu görebilirseniz, tecviz ettiği şey türbandır. Türban, modern kadın şapkasıdır. Hem ılımlı Kemalist Diyanetçi Müslüman hem modern laik Kemalist burjuva kadınının men edilmeyen, tersine, caiz, hatta vacip görülen şapkasıdır.

3.12.1934 tarihli 259(6) sayılı Bazı Giysilerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun: Sekiz maddeli bu kanunun 7. ve 8. maddeleri yürürlük maddeleridir. 6. madde uygulamayı bir tüzüğe (2/1958 sayılı, 3.2. 1935 tarihli) bırakır. 3, 4, 5 yabancılarla ilgilidir. 1. ve 2. maddeleri aynen alıntılıyorum ki, bu kanunla eldeki konuyla ilgili olarak ne yapılabilir, ne yapılamaz, daha iyi görülsün:

Madde 1: Herhangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar, ruhanîlerin mabet ve ayinler haricinde ruhanî kisve taşımaları yasaktır.

Hükümet her din ve mezhepten münasip göreceği yalnız bir ruhanîye mabet ve ayin haricinde dahi ruhanî kıyafetini taşıyabilmek için muvakkat müsaadeler verebilir. Bir müsaade müddetinin hitamında onun aynı ruhanî hakkında yenilenmesi veya bir başka ruhanîye verilmesi caizdir.

Madde 2: Türkiye'de kanuna tevfikan teşekkül etmiş ve edecek olan izcilik ve sporculuk gibi topluluklar ve cemiyet ve kulüp gibi heyetler ve mektepler mahsus kıyafet, alâmet ve levazım taşımak istedikleri zaman yalnız tüzük ve yönetmelikler ile muayyen tiplere uygun kıyafet, alâmet ve levazım taşıyabilirler.

Yorumu okura (diplomalı kanun teknisyenleri dahil) bırakıyorum. Sıkılarak da izin istiyorum, hiç değilse şunu sormak için: 1. madde dahi/bile daha çok başka dinlere mensup ruhaniler/ruhban taifesi için düşünülmüş gibi görünmüyor mu?

Çok karmaşık, çok nazik, çok hayati konular. Az yer, kısmi gözlemler... Sığ kesinliklerin hâkim olduğu, tembel fakat manipülatif klişelerle yürütüle(meye)n tartışmalar için birkaç sorgulayıcı yeni

açı ve asgari muhakeme yöntemi kuralı hatırlatma cüretini gösterdim. Tüketici, boşluğu az bir argüman(tasyon) savım yok.

Ne var ki, bana şu kadarı belli gibi görünüyor: Çıkış noktası sakat, bulunmuş gibi görünen ara formüller çalışmayacak, kör dövüşü devam edecek. Başörtüsünü beğenebilirsiniz, beğenmeyebilirsiniz; daha genel ve daha önemli olmak üzere olarak dinleri beğenebiliriz, beğenmeyebiliriz; ama insan haklarına-hukukuna-adaletine saygıyı yitirmeden görüşelim. Ve şunun gibi soruları sorabilelim: Bazı emekli veya muvazzaf büyükelçi, general, profesör zevcelerinin başlarının açık olmasında, zevçlerinin darbe yapacağı karinesini görüyor muyuz? Ya da tam tersine, kadınların bu açıklığını erkek eşlerinin darbe yapmayacaklarının garantisi sayabiliyor muyuz?

Başörtüsü Neleri Örter?

Laiklik başörtüsünü yasaklamakla olmaz; bir sürü başka şey gerektirir ("laik" egemen ve yönetici sınıfların da yapmaya yanaşmadığı). Başörtüsünü yasaklamak veya serbest bırakmak laikliği sağlayamayacağı ve de zedeleyemeyeceği gibi, özgürlüğü ihlal ve kimliği rencide edilen kadınların kocalarının ve onların sözde laik hasımlarının yaptığı ve koruduğu, laiklikle hiç mi hiç bağdaşmayan bir sürü şeyi örter. Yani: Başörtüsü kadınların başını örter de (bence de örtmesin), asıl "*mümin*" ve "laik" olan tüm erkeklerin yeterli laik olmayan kafalarıyla yaptıkları bir sürü laik olmayan işi örter.

Hem Kemalist laik generallerin, büyükelçilerin, profesörlerin, hem de ılımlı Müslüman hükümet partisinin siyasetçilerinin ve ilâhiyatçılarının ve strateji-güvenlik akademisyenlerinin politik-ideolojik-askeri stratejik ortağı ABD'nin dünyada ve bölgede yaptığı laik-demokratik-barışçıl olmayan bir sürü işi de örter. AKP şürekası, daha geniş bir sınıf-iktidar analizindeki laik şerikleriyle birlikte, örneğin Irak Savaşı'nda ve işgalinde ve ticaretinde ABD'yi, eşlerinin başı örtülü olduğu için mi, buna rağmen mi destekliyorlar? (İkinciler de aynı şeyi, eşleri başı açık olduğu halde mi, bu yüzden mi yapıyorlar?)

Sorunlar, kaynaklar, nedensellikler buralarda değil, başka yerlerde. Simgelerle/sonuçlarla/belirtilerle –o da yanlış/kasıtlı– uğ-

raşmayı bırakalım; belirleyici yapılara, sistemlere, temel faktörlere bakalım. İç siyasette de –ki çok var– dış siyasette ve dünya meselelerinde de... Ciddi laiklik revizyonlarına o kadar ihtiyaç var ki, türbana çakılıp kalmayalım ve dahası, öncelikli olması gereken gündem maddelerini perdelemeyelim. Ve de bu sığ manevraları din, kadın, kız çocuğu, başörtüsü üzerinden yürütmeyelim. Dini siyasete alet etmek asıl bu olur.

Bir hafifliğe izin verin: Bush dinî kisve/külâh/poşu/yarmuka/sarık takmadığı için mi çok demokratik ve barışçıl? Laura peçe, burka, çarşaf, şal, türban "iktisâ" etmediği için mi eşinin demokrasi ve barış gayretlerini destekliyor? Abesle iştigal etmeyi bırakalım; ciddi ve "ortalama akıllı" olalım ("ortak akıl"a dikkat!). Bu hafifliği de ironi, parodi, kara mizah, hele istihza savı ve yanılsaması ile yapmadığımı da belirteyim. Tam tersine, hayati meselelere yaklaşımlardaki hoppa yetersizliklerin bazılarına dikkati çekmek için yapıyorum. Gerçekçi olmadığım, ütopik düşündüğüm (iyimser yorum lütfeder iseniz), safdilâne şekilde meşelere beyaz-siyah baktığım falan söylenmeye kalkışılırsa da, yanıtım şu olur: Hukuk beyazdır, nokta. Yasaların da beyaz olmasına çalışılmalıdır, nokta. Siyaset, özellikle "iktidara" siyaset, maalesef hâlâ gridir, bu kadarını da anlarız. Ama gri dediysek, giderek siyaha da varabilir demedik, üç nokta. (Devam edeceğiz anlamında.)

Çok temenni ediyorum ki, şu anda tasarlanan ara formüller gerçekleştirilemez, çünkü asıl sorunlar katmerlendirilir, çözümleri gelecek kuşaklar için daha da güçleştirilmiş olur. Ve bu kördöğüşü bir an önce gündemdeki genel anayasa değişikliği gereği maddesinin altına (bir alt-alt-fıkra olarak) alınır ve birincisi artık daha fazla geciktirilmez.

TSK ve İktidar Bloğu

Bir de temenni edelim ki 2008'in 222A (2. ayın 2. gününde, saat 2' de Anıtkabir) girişimi, 1960'ın 555K (5. ayın 5. gününde, saat 5'te Kızılay) ajitasyonuna ve sonraki açılımlarına dönüştürülemesin. 27 Mayıs askeri darbesinin hazırlayıcılarından olan "ilerici, aydın, laik" zümreler, üniversiteler, basın, "salon" (sağ ve sol) yine iş başın-

da. Temenni ederim ki –ve tahmin de ediyorum ki– bu girişim de, Ankara-İstanbul-İzmir vb. mitingleri gibi boşa çıksın/çıkacak. Çünkü, yukarıdaki dipçik destekli zümreler devletçi laikliğin demokrasi falan getirmediğini, askeri vesayet ve darbenin iyi bir şey olmadığını, sivil militarizminin ayıp bir şey olduğunu, iddia ettikleri sonuçları da getirmediğini elli yıldır ve hâlâ anlamadıkları gibi, bu sefer de TSK'nın iktidar bloğu dışında değil, (1960'taki gibi) içinde olduğunun (uzun zamandır ve özellikle 2007 seçimlerinden sonra) bile farkında değiller ve yine kışkırtmaya çalışıyorlar. Oysa TSK (bugünkü komuta heyeti) AKP ile, ABD ile, büyük sermaye ile (yerli ve uluslararası) ve hatta "sol"un bazı bölükleriyle uyum halindedir. Araya girmeye çalışacakların (yargı bürokrasisinin bir bölümü, üniversite teknokrasisinin bir bölümü, ultra-nasyonalist ve faşist emekli büyükelçiler ve emekli or-korgeneraller ile onların paramiliter birlikleri) işi zor, şansları az. Tersi olursa, herkese yazık olur. Bugünkünden de fazla.

2008

8

Sebep Sonuç İlişkileri

Büyük münazara tabii ki daha bitmedi, küçük bir kurcalamayla katmerlendirilerek ötelendi. Anayasa'nın 10. ve 42. maddeleri kurcalandı. YÖK Kanunu'nun ek 17. maddesine de allık lazım mı, değil mi diye tartışıyor AKP-MHP ikilisi. Yüksek magazinde devam ediyor: Cumhurbaşkanı ne yapacak? (Tabii ki "yayın"layacak, "onay" lamayacak). Anayasa Mahkemesi ne yapar? (Tabii ki bir "senato" gibi çalışmamalı.) Şekil ve esas yine karıştı(rıldı). Prosedürel titizlikten çok, şekil suistimalleriyle vakit geçiriliyor.

Üniversitede örtünmenin kısıtlanması zaten normatif olarak yanlıştı, makul bir kural değildi. (Anayasa Mahkemesi kararı, AİHM kararı, Danıştay kararı, YÖK yönetmelikleri vs. de ikircikliydi.) Örtünmenin serbest bırakılmasının iki anayasa ve bir özel yasa (YÖK) maddesinin rötuşuyla sağlanmaya çalışılması ise isabetli değil; bırakalım artık rektörler uygular mı, uygulamaz mı, YÖK'ün 17. maddesiyle çatışır mı çatışmaz mı gibi ilkesel gafları, kanunlar hiyerarşisini takmazmış gibi edilen lafları da.

Daha önce bu işin AKP-MHP'nin kurcalayacağı maddelerle olmayacağını, bir sürü başka maddenin, illa ki anayasa düzeyinde çalışılacaksa, gözden geçirilmesi gerektiğini söylemiştim. Nitekim 10. ve 42. madde değişiklikleri ile bu raunt (kaçıncısı?) kazanılmış/kaybedilmiş gibi oldu. Daha da vakit kaybedilecek; Anayasa Mahkemesi, olmadığı ve hak etmediği halde, ikinci-üst bir yasama mec-

▸ İlk kez *Express* dergisinde yayımlanmıştır: Şubat 2008, Sayı: 4.

lisi kisvesine bürünecek/büründürülecek, öteki yüksek yargının bir bölüm üyesi, benzetme biraz zorlama olabilir ama, "sivil itaatsizlik" numaralarına yatacak, gündelik partizan politika aritmetiği yine normatif hukuk ilkelerini ve genel siyaset teorisi asgarilerini kenara itecek vs., vd., vb...

Anayasada diğer birçok anti-laik hüküm ve kuruma yakında geleceğiz. Bu hamlede başörtüsü işi niye (iyi) halledilemedi, kendimce bir kez daha belirteyim: Örtünme isabetsiz olarak kısıtlanmıştı; şimdi isabetsiz bir biçimde serbest (!) bırakılıyor. "Dinsel buyruktur, dolayısıyla anayasa ve yasa buyruğu haline de gelmelidir ..." Zoraki ödün: Peki, ama tadı kaçmamak şartıyla! (Türkçesi: "Üniversitede tamam, genel olarak kamuda tamam değil" diyor "laik"lerin bir kısmı; bir kısnu ise hâlâ "domino teorisi" fobisi içinde: "Orada kalmaz, yayılır!" Tıpkı dini devletin kontrolüne/içine almazsak, ki laikliğin daha ciddi tanımlarına aykırı, cemaatler azar paranoyası gibi.) Bizimkisi gibi/kadarcık laik bir ülkede (devlet → diyanet işleri dairesi → imtiyazlı alt-mezhep [Sünni -Hanefi] → onun resmi Kur'an'ı → yasalar...) bunun tutarlılığı bile tartışılabilirdi. Ama şu da denebilir ki (ki deniyor): O başka âlem (ilahi/özel), bu başka âlem (dünyevi /kamusal) ve bir yere kadar da böyle geliniyor, ama bir noktadan sonra iki taraflı sapıtılıyor: X diyor ki, Kur'an'da örtünme yoktur (ki var), dolayısıyla anayasaya koymadığım gibi, YÖK kanununa/yönetmeliğine tersini koyarım. İkisini de yapmayın, hele bilmediğiniz dini gerekçelerle yapmayın – hele hele kendi yanlış yorumlarınızı dinsel doktrini laikleştirecek şekilde idealleştirerek. Y de diyor ki, kitabımız emrediyor (ki doğru söylüyorlar – bkz. 24. Nur Suresi 31. ayet) ve demiyor ki anayasaya da transfer edelim (yani şeriat devleti, teokrasi falan istemiyor), ama başka, ters bir şey yapıyor: Örtünme özgürlüğü argümanının meşruluğunu dinsel doktrine dayanarak gerekçelendiriyor.

İki taraf da yanlış. Örtünme ve örtünmeme özgürlüğü tabii ki olmalı, taraflarca kısıtlanmak veya genişletilmek üzere zorla veya yasayla dayatılmamalı. Örtünmenin ve örtünmemenin meşruiyeti dinden gelmesin, seküler evrensel insan hakları hukukundan gelsin. Fuzuli anlamında "fazla" (zait) olur. Özellikle "dinsel emirle örtüleceğiz" diye korkan laik ve sosyalist kadınlara da sormak istiyo-

rum: Dinsel emirle değil de, seküler gibi görünen bir sürü başka anayasal/yasal/hukuki/siyasal/günlük hayat anti-laikliğinden şikâyetiniz yok mu?

Dinden bile değil, başörtüsünden korktuğunuz kadar, Kemalist milliyetçi antidemokratik, laiklik karşıtı kurum, kural ve uygulamalardan korkmuyor musunuz? Örtünme emri, dinsel/şer'i değil, kanuni/örfi/ideolojik olsa, özgürlüğünüz yine elden gitmeyecek mi? Ayrıca laiklik zaten elden gitmemiş mi, ilk defa bu iktidar mı tehdit ediyor?

Birinci Kadınlar ve Devlet Şekilleri

Ranya Abdullah: ABD liderliğindeki siyasi müttefiklerimizden Ürdün devletinin kralının zevcesi, Ürdün kraliçesi Sünni-Müslüman Ranya Abdullah, başını, hatta boynunu ve göğsünü açınca Ürdün laik mi oluyor? (Ya da tersinden alırsak, kâfir mi oluyor?) Demokratik, cumhuri falan mı oluyor? Hayır. Kocası, Ürdün krallığını babasından devralırken anayasaya sadakat yeminini Kur'an'a el basarak etmişti. Ayrıca Ürdün antidemokratik bir monarşidir, ABD kuklası ve yardakçısıdır. Irak, Filistin ve Lübnan başta olmak üzere, bölgedeki Müslüman kardeşlerinin Amerika ve İsrail tarafından taciz edilmesine, işgal edilmesine, katledilmesine yardakçılık eder.

Nedensellikleri sebep sonuç ilişkilerini, belirleyen-belirti bağıntılarını kaçırmayalım: Ranya'nın açıklığı, zarafeti ve güzelliği, Ürdün'ün laikliğini, vs.'sini kurtarmıyor. (Ranya örtünürse, kurtarır diye bir şey de yok.) Ama en azından bu bakımdan tek bir simge (başörtüsü) tüm simgelerden ve de esaslardan daha önemliyse, Ürdün'ün Türkiye'den daha laik olduğunu söylemek zorundasınız; kendi argümanlarınızın mantığı uyarınca tutarlı olmak için. İlk ve tek ve asıl laik Müslüman ülkeyiz diye böbürlenmeyelim, özellikle "laik" Kemalistler olarak. İşi başörtüsüne indirgiyorsak. (Başka açılara başka yerlerde gireceğiz.) Ranya'nın açıklığı gerçek Ürdün'ü "simge"lemiyor; kendini ve estetiği kurtarıyor. Siyaseti ve hukuku ve laikliği değil. Ama asıl meseleyi de unutmayalım: Laiklik esas itibariyle başörtüsü ile kaim değil. Başka çok daha önemli önkoşulları var – Ürdün'de de, Türkiye'de de eksik olan.

Esma Esad: Yakın komşumuz ve müttefikimiz olan Suriye devletinin Alevi diktatörünün zevcesi, Suriye birinci hanımefendisi, yine Sünni-Müslüman Esma Esad başını açınca ve diğer "zinet"lerini gösterince, Suriye'nin laikliğinin asıl belirleyicisi bu mu oluyor? Gerçek cumhuriyet, demokrasi falan mı oluyor? Hayır. "Muhaberat devleti" (bir tür polis devleti), faşist kişisel diktatoryal devlet başkanı pederi Hafız Esad'ın makamını, adeta babadan oğula geçen bir cumhuri hanedanın vârisi gibi devralan yavru diktatörün ve devletinin laikliği, hiç değilse başörtüsü bakımından da (bu indirgemeyi yapacaksak) laiklikte hiç değilse AKP Türkiyesi'ni geride bırakmıyor mu? Yukarıdaki örnekte de olduğu gibi, nedensellikleri doğru kuralım. Esma'nın açıklığının, zarafetinin, güzelliğinin, laik ve demokratik devletin güvencesi olmadığını görelim. Ve kıyas yoluyla, Türkiye için de ibret dersi ve mantıki muhakeme ilhamı çıkaralım. Esma örtünürse, Suriyeli "laik"ler için –kadın, erkek– kıyamet de kopmaz. Onlar zaten yanmışlar, laiklik ve demokrasi açısından. Beşşar bebeğin pederi kendi ülkesinin kentlerini topa tutardı, vs...

Suzan Mübarek: Yine Sünni-Müslüman, eski İngiliz kolonisi, yeni Amerikan işbirlikçisi, asker-sivil kırması Mısır devletinin birinci hanımefendisi ve hem büyük İslam merkezlerinden hem önemli Batılılaşma modellerinden olan Mısır Cumhuriyeti'nin (hanedan değil, 1. adam, 2. adam, 3. adam hilafeti örneklerinden) haseki sultanı Suzan Mübarek'in örtünme(me) derecesiyle ve bunun Mısır devletinin laiklik mertebesiyle ilgili olarak da yukarıdakilere benzer şeyler söylenebilir. Tekrar olmasın. (Tabii, her ülkenin yerel-tarihsel farklılıkları, bağlı oldukları alt ve alt-alt mezheplerin özelliklerindeki diğer/ikincil farklara burada giremeden.) Diğerleri: Çeşitli "dindar-laik" ülkelerin (yalnız Müslüman da değil, Yahudi, Hıristiyan, Hindu, Budist vs.'nin de) birinci kadınları da ister örtünsünler ister örtünmesinler, temsil ettikleri devletlerin laikliği yara almaz. Ama ne kendileriyle birlikte başkalarını da örtmeye kalkışsınlar ne de açık iseler, başkalarını da açmaya. Özgürlükler ve insan hakları çok yaralanır.

Tam tersi örnekler: Vahhabi Suudi Arabistan Krallığı'nın haremi ve ülkenin kadın nüfusu örtülü olduğu için orası öyle bir yer değil. Orası öyle bir yer olduğu için kadınlar örtülü. Haseki sultan başta

olmak üzere, hepsi açılıp saçılsa da, Arabistan, başka daha önemli bakımlardan, laiklikte ve başka şeylerde salt bu yüzden terfi etmez, edemez. Aynı şey Şii İran için de doğru. Ayetullahların, veli mollaların karıları açılsalar, zorla (ki suçtu) örtülen (örttürtülen) diğer kadınlar da açılsa, İran'daki rejim laikleşmez ve demokratikleşmez. Öyle bir şey için İran Anayasası'nın dibaçesindeki "cihat" ilanından başlayarak, yüksek molla-mütevelli heyetiyle devam ederek, birçok kurumsal yapıyı ve idari uygulamayı laikleştirmek/demokratikleştirmek gerekir. Şu anda İran, Katolik Vatikan'ın Müslüman karşılığı olan tam teokrasidir.

Onun da tersini de hatırlayalım: Şeriat devleti olmayan Şii-Müslüman İran'ın yavru Şehinşahı Rıza Pehlevi dönemi "laik"ti. Düzmece aristokrasisi/oligarşisi, Batıcı-Batılı jet sosyetesinin kadınları fevkalade modern ve açıktı. Bunlar İran rejiminin, ABD kuklası bir monarşik polis devleti olmasını önlemiyordu. Biz Türklerin hayran olduğu mahzun kraliçe Süreyya ve ferahlatıcı Kraliçe Diba'nın açıklıklarına rağmen.

İskambil destesini bir kez daha karıştıralım ve yine Şii-Müslüman, yine cumhuri hanedanlı polis-devleti örneği, Aliyevgillerin "laik" Azeristan'ının birinci hanımefendisi Mihriban hanıma bakalım.

Örnek çok... Birilerinin hamaliyeyi göze alıp tam bir envanter çıkarması iyi olurdu. Üstelik Ortadoğu'yla sınırlı kalmadan, Asya-Afrika İslam mezheplerine ve alt mezheplerine de yer vererek. Ve tabii aynı şey, İsrail için olduğu gibi Hıristiyan (özellikle Katolik Latin Amerika ülkeleri ve özellikle de 1930-1980'ler için) ve Hindu-Budist Asya ülkeleri için de yapılabilir. Yapılmalıdır da. Kısacası bütün ülkelerdeki din-devlet-siyaset ilişkisinde, dünyevi ekonomi-politik faktörlerin yanı sıra, bizatihi dinin (hangi kisve/ giysi/ örtü ardında olursa olsun) nasıl sorunlar yarattığını görmek için. Hem bireysel özgürlükler, hem kolektif/grupsal/azınlıklara ilişkin haklar açısından.

Yukarıdaki hanımlar ve devlet başkanı eşleri, başörtüsü ve diğer kisve uygulamalarını ve "zinet gösterme" derecelerini hangi kitaba (Kur'an meali/tefsirine) uydurarak ya da uydurmadan yapıyorlar? Böyle bir karşılaştırmalı ilahiyat-estetik incelemesini okumak ister-

dim. Bölgede ve dünyada İslam mezheplerinin ve alt-mezheplerinin bu ve başka konulardaki farklarını incelemek bizim işimiz değil. Sosyologlar, tarihçiler –hele dinle uğraşanlar– yapabilirler bunu. Bizim işimiz teorik-evrensel çerçevede demokratik-laik anayasaların genel kriterlerine göre din-laiklik-sekülerlik nasıl ele alınmalı ve TC Anayasası'nda asıl hangi ıslahat yapılmalıdır, bunlarla sınırlıdır. Başörtüsü ise, bizim için teorik olarak ancak bir alt-başlıktır. Ama nüfusun yarısını ilgilendirdiği için çok da önemlidir.

TC Kur'an'ı - TC Anayasası Gerilimi

"Simge" temsil eder, yansıtır; belirtidir. Belirlemez. Simgeyi de, sonuçları da belirleyen, belirleyici nedenler vardır. Belirleyenle belirleneni ayırmak, bilimsel, mantıksal düşüncenin ve çözümlemenin/açıklamanın asgari kurallarındandır. Adı üzerinde: Simge. Münazara neden buna odaklandırılıyor – ve kadın/kız üzerine? Saikleri, temelleri, kaynakları, temel doktrini, devlet şekilleri, kuruluş ve kollayış felsefeleri vb. sorgulanacağına... Herkesin yüzlerce simgesi var. Niye birininkine takılınıyor?

Eğer laiklik başörtüsüyle kaimse, iki taraf için de, hangi Sünni Müslüman ülke daha laik? Lütfen yukarıdaki bölümü ciddiye alın. "İlk ve en laik ülke", bu bakımdan ve başka bakımlardan, gerçekten öyle mi? Birçok çok daha önemli anti-laik yasayı, kurumu, uygulamayı ele almayan muhalif "laik"ler öyle bir zorlama yaptılar ki, kendilerince yine laik olan iktidardaki hasımları da öyle bir misilleme yaptılar ki, o kadar da karmaşık olmayan bir konu karışık, karmakarışık hale getirildi. Türkiye, İran olmaz, Malezya olmaz ama, Mısır oldu bile. Bu meseleye militan (ve militarist) "laikler" böyle yaklaşmaya devam ederlerse, kanımca yine olmaz ama, tutarsa ve olursa ve Türkiye'yi Cezayir ve Pakistan yaparlarsa, daha büyük vebal onların olacaktır. Örtülü kızların hiç olmayacaktır; onları örttüren kocalarının/abilerinin vebali bile yargı bürokrasisinin ve akademik teknokrasinin ciddi bir kısmından daha fazla olmayacaktır.

Peki bizim kuralımız ve uygulamamız (revize/modernize edilmiş) hangi Kur'an'a dayandırılıyor? Bizim ölçümüz hangi Kur'an'dır belli ama, o Kur'an meali hangi asıl (?) "Ku'ran"a yakından uy-

gundur? Kur'an'ımız örtünmeyi emretmiyor diyemezsiniz. Serbest bırakıyor da diyemezsiniz. Ancak Diyanet İşleri'ni lağvedebilir, onun Kur'an'ını tanımayabilirsiniz. Anayasamız emretmiyor diyebilirsiniz, doğru olur; ama örtünmeyi yasaklıyor diyemezsiniz, yanlış olur. Yeni hükümler koyarak serbesttir de dedirtmeyin, anayasamız örtünmeye cevaz vermiyor da demeyin; dini yorum olarak da doğru olmaz, hukuki-siyasi tutum olarak da doğru olmaz. Bu işlerin yeri de anayasa değildir – teokrasiler ve şeriat devletleri hariç. Kaldı ki laiklik konusunda ciddi iş, gerçek iyileştirme yapılmak isteniyorsa, mevcut anayasal ve yasal rejimin birçok maddesini ve özel kanunları ve kurumsal yapıları da görüşelim. Daha üst-kategori olan laikliği, daha alt-kategoriye ezdirmeyelim. Aynı şekilde kadın haklarını erkek siyasetine ezdirmemek gerektiği gibi.

Anayasa başörtüsünü yasaklamıyor ve yasaklayamaz (bugünkü güdük laiklik ideolojisi çerçevesinde bile) ve yasaklamamalı. Kur'an başörtüsünü emrediyor (dini buyruktur); buyruğa karşı çıkacaksanız, çok daha önemli ve laikliği zedeleyen başka buyruklarına da (hem Kur'an'ın hem Anayasa'nın) karşı çıkmanız lazım – mevcut anayasanın Başlangıç'ından (dibaçesinden) başlayarak, Sünni-Kemalist Diyanet İşleri Başkanlığı maddesine (Md. 136) kadar ve yolda en az iki düzine maddeyi hem demokrasi hem de laiklik açısından ıslah ederek. Yoksa TC Kur'an'ı - TC Anayasası gerilimi devam eder ve artar; bir de perakende kurcalarsanız, burayı Cezayir'e, Pakistan'a çevirebilirsiniz. (Nitekim CHP 222 A'dan, yargı bürokrasisi "eylem" den ve Meclis'i engellemekten dem vurmaya 7-8 Şubat itibariyle başladı bile. Üniversite bir bölümüyle konvoya katıldı. Asker (bugünkü komuta heyeti) ise protesto partisinde değil – hiç değilse şimdilik.

Türban suçtur diyemezsiniz. Suç karinesidir (şeriat) de diyemezsiniz. Ceza hukukunun temel birkaç ilkesini bir solukta ihlal etmiş olursunuz. En çok "biz türbana taraftar değiliz ama, bu yolda baskı da yapamayız, ancak fikrimizi söyleriz," diyebilirsiniz. Başka Sünni örtünmeme örnekleri verebilirsiniz. Karşı taraf zaten, herkesi örteceğim demiyor. Yerel birtakım baskılar tabii ki oluyor; sosyolojik, ekonomi-politik tahlilini yapalım ve bunlara meydan vermemeye çalışalım, ama siz çok örtülü Emine Erdoğan ile çok ileri omuz ve

göğüs dekolteli Hülya Avşar'ın kol kola resmini hiç görmediniz mi? AKP'ye gelin giden kadın bakanları ve milletvekillerini, içgüveysi giren erkeklerin AKP içindeki ve dışındaki örtülü ve örtüsüz eşlerini görmüyor musunuz? Kendileri örtünecekler, örtünenlerin sayısının artmasını isteyecekler; işin mantığı bu. Ama herkesi zorla, zaman içinde ve sinsi bir sabırla örtmeye kararlı olduklarına dair de yeterli işaret yok. (Varsa, olursa, düzgün mücadele verelim.)

Eğer eski iktidar eski paraya, yeni iktidar yeni paraya karşı ise, "Biz de elhamdülillah laik Müslümanız" diyorsak, bizim laikliğimiz devletin içinde (denetiminde!) Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmi ve imtiyazlı bir devlet dairesini de içeriyorsa ve onun otorize ettiği Kur'an bizim Kur'an'ımızsa ve de tabii en son ve en gelişmiş din bizim İslam dinimiz ise, onun da bizce, yani modern Kemalist TC'ce, en makbul mezhebi Sünni, alt-mezhebi Hanefi'yse, kavgaya lüzum yok: Aynı şeye aynı saygıyı duyalım.

Yok, kavganın dar politik rekabet ve sınıfsal ekonomik çıkar nedenleri varsa ve biz aslında buna bir teolojik meşruiyet kılıfı geçirmek istiyorsak, o zaman alt-alt mezhep kavgasına inmemiz lazım: Hanefi'nin karşıt kollarından olan Kemalist-Diyanetçi-Türkçü alt-mezhep (Türklük > İslamlık; millet ve devlet > din) ile yine Kemalist'(üssü)-Diyanetçi-cemaatçi Nakşi/Nurcu (İslamlık > Türklük; din > millet ve devlet) vs. alt-mezheplere titizlikle ve medenice ve açıkça inilmeli. (Tabii, her halükârda gerçek laiklik, özgürlük, çoğulculuk, demokrasi ve kadın/kız/çocuk hakları yine güme gitmemek üzere.) O zaman mesele de laiklik versus irtica olmaktan çıkar: Alt-alt mezhepler kavgası olur.

Bu yapılmadıkça, benim ("iyi" dindarlığı dışlamayan) "laikliğim" iyidir, doğrudur, senin ("kötü" dincilik olan) "düzmece" laikliğin kötüdür, yanlıştır, denemez. Onlara denmelidir ki, siz Ali ile Veli'siniz, daha fazla farkınız yok, ikiniz de laikliğin asıl önemli gerekleri peşinde değilsiniz. Kadınlar ve çocuklar üzerinden eyyamcı partizan politika yürütüyorsunuz.

Diyanet'i kurmasaydınız, doğru Kur'an bizimkidir demeseydiniz (ki onu da ya bilmiyorsunuz ya da üçüncü-beşinci ellerden yanlış biliyorsunuz). Tersini, yani yapageldiğinizi yapmaya devam ettikçe, laiklik adına konuşmaya ve öbür alt-alt-mezhebi ezmeye hakkınız

yok; diğer taraftan, rakiplerinizin de özgürlüklerimiz (din ve vicdan ve kanaat, vs.) elden gidiyor diye feryada hakları yok.

Diyanet İşleri Başkanlığı ne? Anayasada başlangıçtan başlayarak bir sürü anti-laik unsur ne oluyor? Müftüler vs. teşkilatı ne? Zorunlu din ve ahlak kültürü dersi ne? Nüfus kâğıdında İslam, hatta bazen Hanefi ne? Cenaze ritüelleri ne? Şehitler ne? Mescitler ne (TBMM'de, askeriyede...)? Bütçeye konan İmam Hatipler ne? Zaten o kadar iç içe koymuş durumdasınız ki, siyaset-devlet-kamu ile dini-cemaati-özeli ayırdık diyemezsiniz. "Sivil toplum" nasıl yozlaştırıldıysa, "kamusal/özel" ayrımı da öyle yozlaştırıldı. Kavramlar o kadar savruk (ve laiklik karşıtı olarak) kullanılıyor ki, yüzlerce Kemalist-laik-Batıcı (ve ılımlı İslamcı) modern cüppeli akademisyen, uçak kazasında ölen meslektaşlarına "bilim şehidi" demekte herhangi bir problem görmüyor. Dinle ilişkisi bu olan bir toplum-devlet-"laik" akademya alaşımından ciddi ve tutarlı bir laiklik savunusu çıkabilir mi? Bence çıkmaz. Çıksa çıksa, laikliği korumak adına şirretlik ederek, "sınıfıma başörtülü kız girerse ben de kürsüden inme özgürlüğümü kullanırım" jestini yapanlar çıkar. Bunca onyıldır laiklik kendi ali sosyal sınıf ve sivil-asker iktidar cenahlarından ciddi biçimlerde ihlal edilegelirken (ortak) akılları neredeydi?

Kaldı ki devlet ve baskı aygıtları ideolojik olarak her zaman esas itibariyle "ılımlı" laik ve "ılımlı" İslamcıydı. "Laiklik dinsizlik demek değildir" vecizesinin ve birçok yasal ve kurumsal anti-laik düzenlemenin bekçisi olmuşlardı. Din ile devlet/siyaset/kamuyu ayıramamışlardı. Üniversite ve yargı da öyle.

Yukarıda saydığımız zümreler ve şimdi de STK'lar laiklik bekçiliği yaptıklarını sanmasınlar; AKP-TSK ekonomi-politiğine kama sokmaya çalışan aşırı faşist ve ultra-nasyonalist küçük ve orta boy darbe tahrikçilerinin ve onların bugünkü koalisyonla başka bir planda itişen ve sonunda ödünleşecek olan büyük patronlarının (sivil-asker-zengin) eline oynuyorlar. Ama bence pek şansları yok. Olursa, çoğumuza yazık olur.

Başka yerlerde belirttiğimiz üzere Kemalistler laikliğin, laiklik doktrininin aşağıdan yukarıya doğru yükselen merdivenindeki (4) ayrılık, (3) denetim, (2) tenzil/ihraç, (1) sekülarizm aşamalarının esas itibariyle 3. basamağında ve bir tür politik anti-klerikalizmde

kalmışlardı. Ve: Demokratik rasyonalist hukuk devletinin (bana göre) yukarıdan aşağıya inen mertebelerinden, yani: 1) Seküler devlet, 2) laik devlet, 3) diyanet devleti (ikircikli), 4) şeriat devleti aşamalarından, 2 ve 3'ün özgül bir karışımında yer tutmuşlardı. ("Seküler"in problemlerine burada giremem.)

Laikliğin ikirciksiz kriterlerinden olan, her dine/mezhebe/ilahi temelli olmayan ahlaka vs.'ye karşı hoşgörülü, çoğulcu, tarafsız, önyargısız, hakemvari, vicdan ve kanaat özgürlüğünü güvenceye alan ve ihlallerini yaptırıma uğratan, insan haklarının hepsine saygılı hukuk devleti gibi kriterlerinin esastan ihlali olacak şekilde Sünni-Hanefi Diyanet'i imtiyazlandıran, hem CHP ve türevleri/ahfadı hem de AKP ve varyantları/ecdadı değil mi?

O halde, önce kısa/orta vadede ciddi laikliği ve sekülerliği, orta/uzun vadede teizmi, deizmi, agnostikliği, ateizmi, antiteizmi vs.'yi de konuşalım. İnceleyerek, saygıyla, barış içinde, usul ve adap ile, düşünsel ve hukuksal tartışmaları medeni ve demokratik bir siyasi süreç içinde yürüterek. Tabii bu, orta-uzun vade. Şimdi kısa vadede, günlük siyasetimizi, hukukumuzu, anayasa yapımımızı perakende fikrisabitlere odaklamayalım; ciddi bir sivil-demokratik-laik (anti-laiklikleri gerçekten giderecek) anayasa değişikliği sürecine artık girelim. Sistemleri, doktrinleri, inançları, imanları sorgulayarak, ama müminlere, her türlü mümine, dini ve ideolojik mümine, insan olarak saygıyı elden bırakmadan.

2008

9

Emperyalizm ve AKP Propagandası

Ortadoğu uzun bir süredir ABD'nin emperyalist müdahaleciliğinin hedefi konumunda. Ne dersiniz?

Ortadoğu bugün de merkez konumunda. Ama ABD emperyalizmi Ortadoğu'yla yetinmiyor. Yetinmeyeceğini şuradan görüyoruz. Ortadoğu'yu belli bir zayiatla, ama o büyüklükte bir işgal için askeri olarak, kendisine göre –bütün kamu diplomasisi yalanlarına rağmen– ödenebilir bir bedel olarak görmüştür. Aklı sıra Irak'ı kontrol altına almıştır, ama alamadı. Ne var ki kendisi yeterli bulmuştur bunu, çünkü bugün başka meşgaleleri var, Kuzey Afrika var, Afganistan var. Yani Ortadoğu merkezde, ama Ortadoğu'yla sınırlı değil Amerika'nın hırsları. Şimdilerde de Asya'ya yönelme ve yükselen bir güç olan Çin'i şimdiden kuşatma altına alma hazırlıklarına başlıyor. Avustralya'da üsler, Endonezya'da limanlar. Japonya, Filipinler başta olmak üzere, Uzak Asya'daki müttefikleri her an için harekete geçirilebilir. Dur durak bilmeyen bir amok emperyalizm faaliyet halindedir. Dolayısıyla Amerikan emperyalizmine ve Ortadoğu'daki icraatına daha geniş çerçevede bakmak doğru olur diye düşünüyorum.

▸ İlk kez *Yeni Dünya* dergisinde yayımlanmıştır: Haziran 2012.

Kısa bir süre önce Rusya'da seçimler sonuçlandı. Putin yine lider. Öte yandan Çin'in ekonomik pozisyonu ve askeri gücü de sürekli olarak gündeme bir tehdit unsuru olarak sunuluyor. Rusya-Çin eksenini düşündüğümüzde bu emperyalist müdahalecilik kısa vadede nelere yol açabilir? Öngörüleriniz var mı?

Bilemiyorum, çünkü Rusya'yı ve Çin'i iyi tanımıyorum. Çok büyük değişimler oldu. Ve bu değişimlerin bir kısmı yozlaşma yönünde. Hatta Amerika ve Avrupa ile birtakım ödünleşmelere kadar varan şeyler. İç siyasetleri itibariyle çok parlak durumları yok. Çin'de düşünce ve ifade özgürlüğü sınırlı, yolsuzluk çok artmış durumda. Rusya sanki teknik olarak, bir tür oligarkların hâkimiyetinde. Onlarla işbirliği içinde hükümetler gelip geçiyor. Bizim bildiğimiz oligark, oligarşi pejoratif terimlerdir; halbuki Sovyetlerin çöküşünden sonra ortaya çıkan Rusya'da oligarklar bir baskı grubu, bir menfaat grubu; adeta kendi ülkelerinde de, dünyada da meşru bir sınıf kesimi gibi anılıyorlar. Şimdi böyle bir Rusya'nın, Amerikan emperyalizmine karşı, belli güç dengeleri muhasebesinin ötesinde, ideolojik olarak –burada müspet bir şey olarak kullanalım ideolojiyi– karşı duracağım göremiyorum. Keşke görebilseydik...

Amerika, hırslarının tadını kaçırırsa ve basit, kaba, mekanik güç dengeleri itişmesine girerse tepki görebilir bu devletlerden ama bunun felsefi veya ideolojik bir tepki olacağını düşünmüyorum. Yanılıyorsam isabet olur. Vaktiyle böyle bir denge vardı. Birleşmiş Milletler'e de yansıyordu icraatı ve sözleşmeleri açısından. 1970'lerdeki Bağlantısızlar, Sovyetler, Doğu Bloğu, ama bu kalmadı. Diğer taraftan Soğuk Savaş döneminde iki kutup vardı; nükleer caydırıcılık, detant gibi dengeleyici mekanizmalar vardı. Bunlar yok artık. Amerika haydut devlet olarak meydanı bulmuş, cirit atmakta. Fakat şu var: Bütün imparatorluklar fazla genişlerse –Roma imparatorluğu klasik misaldir– kontrol edemez çevreyi. Amerika'nın da bu sıkıntıları var. Özellikle askeri ve lojistik açıdan. Fakat Roma'nın sahip olmadığı bir teknolojiye hem silah açısından hem iletişim açısından sahip. Taşeron-işbirlikçi ülkeler ile kolu birçok yere uzanmakta ve bunun sonunun geldiğini, yani Amerikan emperyalizminin çöküş alarmı verdiğini düşünmüyorum. Keşke veriyor olsaydı. Ama bu so-

nuna kadar böyle gitmez, hiçbir makine mükemmel çalışmaz. Halkların, partilerin, sendikaların, işçi sınıfının, çalışanların, emekçilerin bu mücadeleyi ciddiye almaları lazım. Tevekküle ve çaresizlik hissine kapılmamaları lazım. Kendi partilerini, ülkelerini, iç siyasetlerinde kaderci olmadan, bu mücadeleye doğru götürmeleri gerekir. Etrafta gördüğümüz bazı direnişlerin bir kısmı bunu bize hatırlatıyor. Latin Amerika başta... Ben maalesef Ortadoğu'da, Latin Amerika ölçüsünde bilinçli, örgütlü ve kalıcı görünen, bir kıvılcımdan ibaret kalmayan halk hareketlerini henüz göremiyorum. Bir de şunu eklememe izin verin: Amerika'nın Ortadoğu politikasında yaptığı çok büyük bir riyakârlık var – zaten riyakârlık, desise, komplo, yanlış veri, dezenformasyon Amerikan güvenlik devleti ve dünya hâkimiyeti rejiminin tamamlayıcı parçaları, ayrılmaz cüzleri. Soğuk Savaş'tan beri şunu yapıyor: Ortadoğu'da edindiği cumhuri veya monarşik kukla rejimlerin hiçbir iç siyaset kusurunu, özürünü gündeme getirmiyor. İnsan hakları sahtekârlığını bile burada ileri sürmüyor. Buna karşılık iç siyasetleri yine sorunlu olmakla birlikte, kaynaklarını Amerika'ya kuklalar ölçüsünde peşkeş çekmeyen Libya gibi, Suriye gibi, İran gibi birtakım ülkeleri parçalamaya, iç savaşa götürmeye, bizzat veya taşeronları vasıtasıyla kontrol altına almaya çalışıyor.

"Haydut devlet" tanımını kullandınız. Haydut devletin askeri teşkilatı olarak NATO çıkıyor karşımıza. Bildiğiniz gibi Sovyetler'in dağılma sürecinde, neoliberaller tarihin sonu tezleriyle birlikte pembe tablolar çiziyorlardı: "Artık savaşlara gerek yok, NATO bile gereksiz olabilir" diyorlardı. Bu tezlerin tam tersi çıkmadı mı?

Neoliberallerin çizmeye çalıştığı tablo yalandır. İyi görememek, yanlış görmek, hatta riyakârlık bile değildir; düpedüz yalandır. Çünkü Amerika'nın imajı fevkalade zedelenmişti. Neoliberallerin iç politikada, Neoconlardan biraz farkı olabilir. Haydutluk derecesi biraz daha düşük olabilir ama bundan bile çok emin değilim. Bush-Cheney-Rumsfeld bir gangster şebekesiydi; daha kibar hırsız olarak Obama ekibi de benzer işler yapıyor. Söylediğimiz emperyalist makinede içgüdü ve miras bakımından hiçbir fark yoktur.

Neoconların hazırladığı projeleri, neoliberaller kendileri uygulamaya koyuyorlar. Birtakım vaatlerin, barışçıl görüntü çizme çabalarının hiçbirinin yerinde olmadığını gördük. Obama hükümeti Bush hükümetinden çok da faklı olmayan işler yapıyor. Hatta kapsamını genişletiyor bile denilebilir. Bir kere çirkin Amerika'yı güzel Amerika'ya çevirdikten sonra onun primini toplamaya devam ediyor. Medyanın dünya kamuoyunu iğfal etmesiyle bunlar daha ne kadar devam eder göreceğiz. Herhangi bir liderin veya yönetimin, Amerikan iç politikasında büyük çalkantılar, dalgalanmalar olmadıkça, yönetim politikalarında ciddi bir değişiklik getireceğini sanmıyorum.

Emperyalizm müdahale ederken mezhep ayrımlarını da kullanıyor. Irak'ta da bunun acı örnekleri yaşandı.

Tabii becerebildiği kadar yapmaya çalışıyor. Bir taraftan koalisyon tesis etmeye çalışıyor, bir taraftan kalıcı olmaması için, ileride kardeş kardeşi kırsın diye mümkünse o tohumları, dinamitleri koyuyor. Aynı şeyi Pakistan'da, Hindistan'da da yapmıştı. Her yerde yapıyor.

Suriye için de böyle bir proje hayata geçmiş görünüyor. Tam bu noktada Türkiye gerçekliğine bakacak olursak Alevi-Sünni ayrışması AKP'nin son dönem politikalarıyla paralellik arz ediyor mu?

Kesin ve maalesef. AKP çok yanlış bir siyaset güdüyor. Birtakım riyakâr kurguları geçelim. Adalet hisleriyle, kardeşlik hisleriyle bağdaşmayan, bir biçimde etnik ve mezhepsel ayrımcılık yaptığı gibi, Alevi-Sünni çekişmesini örtük ve açık biçimlerde besliyor. Amerika da Ortadoğu'da Şiileri ekarte etmek üzere Sünnilere dayanan kukla rejimler manzumesi kuruyor. Bu politikanın destekçisi olarak AKP bunu içeride de yapıyor, dışarıda da yapacağını söyleyebiliriz.

Kemalizmin ilk başta Türk-Batı Sentezi olarak tezahür ettiğini ama daha sonra kendi iç evrimiyle özellikle 12 Eylül'le birlikte Türk-İslam-NATO Sentezi'ne doğru kaydığını görüyoruz. Bugün Türk-İslam-NATO Sentezi'nin daha ziyade İslam-Türk-NATO Sentezi yani İslamı daha ön plana alan bir birleşime döndüğünü, bu anlamıyla da

Türkiye'deki resmi ideolojinin bir şekilde evrimleştiğini söylememiz mümkün mü acaba?

Evet. Birtakım nüansları kaybetmememiz lazım ama esas itibariyle ben de böyle görüyorum. Fakat şunu eklemek isterim. Kemalizmin başında da –kuruluş yıllarında da– daha sonra da klasik Kemalistlerin aslında bir Türk-Batı Sentezi yapmaya çalıştıkları doğrudur. İçinde biraz da İslam var, ama laiklikle yumuşatılmış bir İslam, şeker kaplanmış bir hap gibi. Yani anti-din, ladini, anti-İslam olmamışlardır. Kemalistler dini hep idare etmeye çalışmış, hep merkezi siyasi iktidar için kontrol etmekle yetinmişlerdir. Kamusal hayattan tam manasıyla çıkarmamışlardır.

Batı'nın çok büyük özelliklerinden biri liberal ve sosyalist gelenekleridir – Batı'yı idealize etmek için söylemiyorum. Bunların ikisi de dine karşı mesafe almışlardır. Demokrasi yönünde biri az, biri çok mesafe almıştır; fiiliyatta değilse bile fikriyatta. Kemalizm bunun tersini yapmıştır. Kemalizm Batı derken solidarist ve faşizan Batı'yı esas alıp liberal ve sosyalist Batı'ya Türkiye'nin kapılarını kapatmıştır. Kemalizmle ilgili en önemli sayılması gereken tespitlerden birisidir bu. Üçüncü yol iddiasıyla Kemalizm Batı'nın iki büyük düşüncesine kapıyı kapatmıştır. O üçüncü yol da korporatizmin solidarist türevidir.

1980'lerde tam olarak aynı başlığı taşıyan bir yazı yazmıştım: Türk-İslam-NATO Sentezi. Bugün gelinen nokta çok daha vahimdir. Fakat Türkiye'de (ve dünyada) Amerika'nın körüklediği dini uyanış, aslında ılımlı bir İslam da değil; Vahhabi Suudi Arabistan'ın nesi ılımlı?

Gelinen noktada askeri rejimlerin müttefik olması ABD için dünya kamuoyunda bedel yarattığı için bunu sivil dinci rejimlere kaydırmak istiyorlar. Neoconların, Neoliberallerin devam ettirdiği, ılımlı diye etiketlenen bir kurgudur bu. İslamla iyi geçinerek, ona kadroları yoluyla istediğini yaptırarak – Müslüman Kardeşler'den, başka türevlere kadar. Şimdi Türkiye'yi de bu kervana katmıştır. Ilımlı İslam diye ortaya çıkan, Milli Görüş'ten bu yana değiştiğini iddia eden AKP'nin daha önceki prototiplerini hatırlarsak, 12 Eylül'den bu yana devamlı mesafe kazandılar. Ve zaten yeterli olmayan

Kemalist laiklik içinde bu dini alt-akıntılar devlet ve siyasi partiler tarafından Türkiye'de hep korundu. AKP Amerika'nın çok güvendiği, hiç değilse başlarda çok otokratik görünmeyen ve Amerika'ya yerel ve küresel olarak çok iyi hizmet vereceğini kanıtlayan bir harekettir.

Üniversitelere bu süreçte özel bir rol biçiliyor mu?

Akademik olan veya olmayan aydınlar, medyatik aydınlar, medya, akamedya –akademya da kalmadı "akamedya" oldu– bunlar en tehlikeli işi yapıyorlar. Nasıl AKP Amerika'yla ve Türkiye'deki gerici dincilerle işbirliği yapıyorsa, bu söylediğim grup da Batılı, özgürlükçü, aydın ve ölçülü Kemalist geçiniyor, fakat başka bir şey yapıyor, Gülen hareketi ile uzlaşıyor. Her yerde bu var. Üniversitelerde de var. Yani üniversiteler ve basın, bildiğimiz mesleki görevlerini yerine getirmiyor.

Bu gruplar sağcı, dinci akımlara ve bunların koalisyonuna karşı yapması gereken şeyi yapmıyor, yapmaması gereken işbirliğini yapıyor. Görülmesi gerektiği yerde görülmüyor, olmaması gerektiği yerde kendi çıkarları uğruna görülüyor; böyle korunacağını düşündüğü için devamlı taviz veriyor. İsim zikretmek istemiyorum, hem medyada hem üniversitede liste çok uzun olur. Araştırma proje parası, iktidara eklemlenmek, şöhret kazanmak, birtakım küçük menfaatlere tamah etmek gibi değmeyecek şeyler için Gülencilerle ahbap çavuş ilişkisine giren akademisyen çok. Bunlar maalesef kamuoyunu ve öğrencileri etkiliyorlar. Çünkü dini yumuşatıyorlar, evcilleştiriyorlar ve meşrulaştırıyorlar.

Bir başka konu daha var. Bugünlerde iktidara yakın herkese Gülenci demek gibi bir şey de var. O kadar genişlemiş ki anlamsızlaşıyor bir noktadan sonra. Bazıları da kapsamı o kadar dar alıyorlar ki içeri alınması gereken birtakım kadroları dışarıda bırakıyorlar. Böylece aslında ilgili olan birtakım kategoriler dışarıda bırakılıyor. O yüzden bence kademelendirmek lazım. 1. Mümin, şakird vs., yani akidesine iman etmiş kitle ve yöneticiler, 2. Kadro değil ama sempatizan; tehlikeli bulmayan, hatta milliyetçi, devletçi ve "ılımlı" olduğu için fena olmadığını düşünenler, 3. Pragmatik nedenlerle siyasi işbirliği içinde olanlar. Bunların hepsi yanlış baştan söyleye-

yim. Hepsi de dinden kamusal alanda yararlanma vebalini işlemektedirler bence.

Gülenciler fevkalade esnek, takiyeci, misyoner sabrı ve tedbiri içindeler. Bundan daha önemlisi özel olarak adam devşiriyorlar. Ortaya etkileyici bir hegemonya çıkmaya başlıyor. Bu durumda resmi ideolojisi hangisi? Hatta argüman sivrilsin diye abartarak söylersem Kemalist Gülenci mi, Gülenci Kemalist mi gibi sorular ortaya çıkıyor. Ortaya çıkmaya başlayan bir sürecin ilk aşamalarını görüyor olabiliriz.

Özellikle AKP'nin propaganda dairesini destekleyen "liberal", "sol" ve "aydınların" göremediği ve tarih önünde ödemeleri gereken bir bedel var. İkinci Cumhuriyetçiler Kemalizm kritiğini kolay zannettiler. Piyasacılık ve Özalcılık yapmışlardı. "Liberal" ve "solcu" aydınlar bu sefer de, gelmesini teşvik ettikleri, "muhafazakâr demokrasi", "inkılapçı demokrasi", "ileri demokrasi" dedikleri, aslında düpedüz sağcı, tutucu ve antidemokratik bir hareketi desteklediler. "Solcu" geçinen bir sürü insan bu etiketlerle meşrulaştırdı AKP'yi ve Gülen hareketini. Seçim propagandalarına da katıldılar. Bundan daha vahim bir şey olabilir mi? Bugün AKP'nin geldiği noktada çok büyük vebali vardır bu saydığım kesimlerin. Liberalizmi dahi ihlal ettiler.

AKP terazisinin diğer kefesinde kuşkusuz Tayyip Erdoğan figürü var. Siz, Cumhuriyet'in kuruluş sürecini incelerken "karizmatik lider" profilinin etkisinden bahsediyorsunuz. AKP'nin karizmatik lideri kuşkusuz Erdoğan. Geçen günlerde Taraf *gazetesinde Başbakan'ın sağlık sorunlarıyla ilgili birtakım iddialar ortaya çıktı. AKP'de Erdoğan sonrası süreci nasıl görmek lazım ya da bu noktada yaşanan çatışmanın sonuçları neler olabilir?*

Tayyip Erdoğan teknik terimiyle karizmatik! Yakışıklı, alımlı, bakımlı anlamında değil; ama teknik anlamda karizmatik olduğunu düşünüyorum. Hitabetiyle, duruşuyla, bizim toplumsal kültürümüzün ölçülerinde karizmatik olduğunu düşünüyorum. Yani kendinde olağanüstü yetenekler olduğunu düşünen, takipçileri tarafından da böyle görülen biri. Henüz ikinci adam pek görülmüyor ortalıkta. Bir

kolektif liderlik diye bakacak olursak, o da pek görünmüyor. Yani o kalibrede bir adam yok. Üçü-beşi bir araya gelirse götürebilirler ama ne kadar uzlaşırlar bilemiyorum. Hatırlarsanız beş-altı yıl önce yine ABD'nin "Erdoğan fazla ayak sürüyor, İsrail'e karşı fazla çıkış yapıyor" diye yerine adam aradığı söylentileri dolaşıyordu. Bunlar tekrar gündeme gelebilir, ama tek bir adam pek görünmüyor. Yine de ABD herkesle çalışmıştır. Amerika her zaman at değiştirir, adam tasfiye eder. Lider kim olur bilmiyorum, ama nasılsa biri bulunur. Çünkü sistemler, yapılar uygun adamı seçiyor. Çok parlak olmasa da işe yarayanı, ikinci, üçüncü adamları seçiyor. Obama parlak mı? Hiç parlak değil ama iş görüyor. Bush parlak mı? Değil!

Bütün bu tartışmalara ve bölünmelere rağmen iktidar eliyle Özel Yetkili Mahkemeler aracılığıyla yeni yeni soruşturmalar görüyoruz. Terörle Mücadele Kanunu Demoklesin Kılıcı gibi aydınların ve muhalefetin başının üzerinde. Son olarak Pozantı rezaleti de ortaya çıktı. Buradan hareketle bu politikalar sürdürülebilir görünüyor mu?

Bu yaşananların hepsi antidemokratik ve antihümanist uygulamalar, bu konuda hiçbir tereddüt yok. Bu uygulamaların hiçbirinin yapılmaması, teşebbüs dahi edilmemesi gerek. Kuşkusuz bu gidişatın durdurulması gerek. Ama hangi güçle, önce hangi bilinçle, hangi değerler sistemiyle ve hangi siyasi güçle? Asıl problemler bunlar. Vaktiyle bir söz vardı "ya sosyalizm ya barbarlık" diye. Pozantı rezaletinden sonra bu sözü hatırladım. Çocuğa zulüm, şefkatsizlik, acımasızlık, saygısızlık da barbarlıktır. Tabii, Sivas Madımak da öyleydi.

Bu dönemde iktidar eliyle Kürt sorununda giderek sertleşen bir atmosfer hâkim. Kürt meselesinde AKP neyi hedefliyor, nasıl bir çözüm planı var?

Kürt meselesi konusunda bir çözüm planlandığını, ama çözümün makul insanlar tarafından anlaşılan biçimiyle planlandığını düşünmüyorum. İktidarın çözüm, açılım diye kamu diplomasisi yaptığını biliyoruz ama arkasından ne tutarlı bir söz, ne de tutarlı bir fiil geliyor. Roller paylaşılıyor, bir kısmı çözüm, açılım derken, bir kısmı teklikten vazgeçemeyiz, çakıl taşı vermeyiz diyor. Kürt meselesinde

bir riya edebiyatı var. Örneğin "Kürtlerle Türkler etle tırnak gibidir" sözünden daha ırkçı, daha ayrımcı bir laf olamaz. Eğer dikkat edilirse görülür ki, bu lafta "et Türk'tür, tırnak Kürt'tür", başka bir simgeselliğe gerek yok. Türk egemen düşüncesi sağ merkezlidir ve AKP bunu devam ettirmektedir. Kürtlere kum tanesi verir mi, vermez mi, bunu göreceğiz. Ama kum tanesi ne Kürtlerin ne de vicdanlı Türklerin kabul edebileceği bir şeydir. Kamu diplomasisi, kum tanesi şu şartlarla verilecek ve zamanla çakıl taşına dönüşecek diye avutmaktan ibarettir. Vahim ve hazin olan ise Kürtlerin ve Türkiye kamuoyunun bunu sindiriyor olması. Artık çok zaman geçti ve bunun inanılacak bir tarafı kalmadı. Ama bunu Kürt siyasi kanatlarının bazı temsilcilerine sorsanız, bu politikaları, "tarihi fırsat, biz dayanacağız, bunlar verilecek, şu işaretler oluştu," diyerek savunabiliyorlar, ama bu yönde hiçbir işaret yok. Yani bu açılımın, çözüm vaatlerinin ve riyakâr politikaların bir şey getirmeyeceğini artık görmek lazım. Onun için bu konuda ilkeli politikalar üretilmesi ve uygulanması gerekiyor.

AKP'nin asıl niyetinin yeni dönemde soruna gerçekçi bir çözüm üretmek yerine askeri yollarla ortadan kaldırmak olduğunu söyleyebilir miyiz?

Maalesef... Sorunu çözmeye hayır, askeri çözüme evet diyorlar. Bunda ne vicdan var ne tarih bilinci var. Unutulmamalıdır ki Kürtler çok büyük bir nüfustur. Milliyetçilik veya ulus-devlet kendi içerisinde mutlak değerler değildir, ama gecikmiş bir topluluk daha bunu neden istemesin. Konuşulabilmeli ve görüşülebilmelidir. Önce birtakım bireysel haklar ve kolektif haklar sağlanır, ardından uluslararası alanda halkların kardeşliği sağlanır; bu iradi bir seçim.

AKP ne kadar diretebilir ya da dayanabilir? Amerika ve Avrupa bu konuda Türkiye'nin kolunu "daha fazla çakıl taşı ver" diye acıtacak kadar bükerse, eyvallah diyebilirler. Ama bu da ilkesel bir çözüm yerine yapay bir çözüm olduğu için kalıcı ve makbul olmaz. Amerika'dan kime, ne zaman hayır gelmiş ki!

Bir de AKP'nin kendi eliyle gündeme getirdiği yeni anayasa çalışması var. Böyle bir atmosferde, bu iktidardan çıkacak yeni anaya-

sadan halkın, emekçilerin, işçi sınıfının lehine bir şey beklemek gerçekçi mi?

Gerçekçi değildir. Beklememek gerekir. Bu anomik ortamda, ilkelerin cıvıklaştığı ve kafaların karışık olduğu ortamda iyi bir anayasa çıkmaz. Yine kamu diplomasisi yapıyorlar, sözde herkesten fikir alıyorlar, sonra fikir alamadıklarından şikâyet ediyorlar. Temsilci vasfı olmayan ehliyetsiz gruplardan, ehliyetsiz sivil toplum kuruluşlarından görüş aldığında, bunun sadece magazinle, kamu diplomasisiyle ilgisi vardır, ciddiyetle ilgisi yoktur. Bu kompozisyonla bu meclisten zaten bir şey çıkmaz. Esasen çok şikâyetçi değiller, olmaları da gerekmiyor. 1982 darbe anayasası bütün kurcalamalardan sonra, özellikle de yargı, istedikleri verimle kullanabilecekleri bir hale geldi; daha ne isterler? Ayrıca anayasa Türkiye'de kâğıt parçası muamelesi görmüştür. Yaparsınız takmazsınız; bir yerini kurcalasan kıyamet mi kopar dersiniz, on yerini kurcalarsınız, elli yerini kurcalarsınız, hâlâ ıslah olmaz. Anayasa konusu bu ortamda gayri ciddi bir konudur. Bu kadrolarla meclis içinden bir şey çıkacağını zannetmiyorum. Daha iyi bir anayasa ise ancak bu iktidar bloğu ve hegemonya karşısında durabilecek güçler tarafından önerilebilir diye düşünüyorum – zaman içinde.

Anayasadan bu koşullarda emekçilerin lehine bir şey çıkmasını ummak gerçekçi değil diyorsunuz...

O açıdan zerre kadar umudum olsaydı, böyle konuşmazdım. Zerre kadar bir şey çıkmayacağına bahse girerim. Türkiye'nin bugünkü değerlerini, iç politikasını, siyasi dengelerini ve dünyanın neoliberal düzende izlediği taşeronlaşma, maliyetleri düşürme, işsizliği örtbas etme yöntemlerini hatırlarsak, söz konusu değil. Bunları da kötümser laflar diye almayalım, gerçekçiliğin bir ifadesi olarak alalım lütfen.

Marksizm meselesine dönecek olursak, dünya genelinde şimdilik zayıf görünse bile Marx'ın, Lenin'in yeniden gündeme gelmesi kaçınılmaz bir hal aldı gibi.

Marksizm çökmüştür diyenlere katılmıyorum. Tepedeki aksiyomları çökmemiştir, ana teoremleri çökmemiştir, ayaktadır. Alt-soyutlama düzeyindeki bazı kestirimleri tam ve zamanında gerçekleşmemiş olabilir ama onlar da kapsamlı bir değerlendirmeyle tekrar işlenebilir.

2012

İKİNCİ KISIM

DÜNYADAN MANZARALAR

10

ABD Başkanlık Seçimi

Obama'nın Eskimeyen Zafer Konuşması 2008

Yeni ABD başkanının "zafer konuşması"nı retorik açısından oldukça başarılı buldum. İçindeki çok tanıdık olumsuz klişeler bu denli fazla olmasaydı, ilk anda belki duygusal açıdan da bazı bakımlardan yakın bulabilirdim. Ya da bulanlar arasında olabilirdim. Ama bu konuşmanın temsil ettiği tek bir olgu/nokta dışında ne "zafer"i ne de "zafer konuşması"nı umutla ya da hoşnutlukla karşılıyorum.

O tek bir hususu aradan çıkartıp durumun ve söylemin problemlerine (hem Amerikan halkı hem dünya halkları için) hızla gireceğim. Tek nokta da şu: Amerika (o da seçmenin %52-53'ü) artık yobaz/fanatik ırkçılığını, iç-siyah-karşıtı ırkçılığını, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar süren ve 1/8'den fazla siyah kanı taşıyanların linç edilmesini vâcip sayan deri yüzmeci, kafa ezmeci ırkçılığını, belki de aşmış gibi göründü bu seçimde. (Belki bir-iki seçim sonra kadın-karşıtı cinsiyetçiliğini de aşar – o da sistemi ve Amerikan rüyasını baştacı ederse...)

Evet bir olgudur. Fakat büyütmemek lazım. İşin başka boyutlarını da hatırlayarak. (1) Sadece %50'den biraz fazla. (Aynı kampanya ve platformla, beyaz bir Demokrat'ın farkı daha açık olurdu.) (2) Esas itibariyle devam eden Amerikan ırkçılığı için pragmatik ve iş-

▸ Bu yazı Barack Obama'nın ABD başkanlık seçimini kazandığı 2008 yılında, sonucun ilanının ertesi günü, 6 Kasım 2008'de yazılmıştır. Obama'nın zafer konuşmasına dair yazdıklarımın herhangi bir başkanlık seçimi için tekrarlanabilecek pek çok özelliği var. Konuşmanın Türkçe çevirisini de (çev. Özde Duygu Gürkan) yazının sonunda ek olarak veriyorum.

levsel bir aklama/örtme/imaj düzeltme/vicdan rahatlatma olmuştur bu sonuç ve istenen sonuç tam da budur. (Sarkozy de Macar kökenlidir.) (3) Obama'nın derisi siyahtır ama kafası ve kalbi beyazdır. (Öyle olmasaydı zaten buraya gelemezdi, getirilmezdi.) (4) Yalnız dünya nüfusunun çok büyük çoğunluğunun değil, Amerikan halkının da o büyük çoğunluğunun (yanlış bilinç sahibi siyahlar dahil) *kâbusu* olan Amerikan *rüyası*'nı yeniden üreten ve yerden kaldıran bir profesyonel politikacıyı, rengi siyah diye iyi, umut verici, barış getirici vs. görmek ve göstermek, amaca göre ya kamuflajdır, ya yanılsama/yanılgıdır, ya sinizmdir, ya da paternalist/tepeden bakan ters-ırkçılıktır.

Ben kendi hesabıma, olgunun önemini kayda değer bulmakla birlikte temsil ettiği ya da gösterdiği şeyler konusunda ölçülü ve temkinli davranmak gerektiğini düşünüyorum. Bir siyah WASP projesini pazarlar *konuma gelebildiği* için burada, bir devrim ne kelime, ciddi bir değişim göremediğim gibi, siyahlardan bir siyah Amerikan kâbusunu rüya diye nitelediği için o kâbusun bir rüya sanılmasının da illüzyon olduğunu düşünüyorum.

Şimdi konuşmaya geçiyorum ve Obama'nın kendi sırasıyla gidiyorum.

Amerika'da "her şey mümkündür", "kurucuların hayalleri bugün de canlıdır", "demokrasimiz güçlüdür", diyor Obama. Evet, koskoca bir kıtada, muazzam doğal kaynaklarla ve emperyalist sömürüyle beslenen bir sosyal-iktisadi sistemde, görece az bir nüfusa karşın, öyle bozuk bir düzen vardır ki, nüfusun kronik olarak yaklaşık %25'i yoksulluk çizgisinin altındadır, suç yüksektir, yabancılaşma yüksektir, Amerikalılar içeride yalnız bireysel olarak değil kolektif olarak da teknik-klinik terimlerle paranoid-şizofren olmuşlardır. Amerika dışarıda haydut devlet, işgalci, işkenceci, savaşkandır. Darbe, militarizm ihraç eder, vs. Evet, mümkün olanlara böyle şeyler dahil olduğu gibi, başka bazı şeyler dahil değildir: İçeride eşitlikli eğitim, sağlık, sosyal refah devleti hizmetleri (ki hep vadedilir, hiç gelmez, yine gelmeyecek), bireysel mutluluk ve güven, kişilerarası huzurlu ilişkiler. Dışarıda barış, yardım, vs.

Amerikan rüyasının mümkün diye vaadettiği şey kapitalist mü-

teşebbisin maddi başarısı veya apaçık yolsuz girişimcinin kazancıdır. Dışarıda ise ekonomik, siyasi, askeri dünya hâkimiyeti – ki yine ABD'nin hâkim ve yönetici sınıflarına geri döner. Bir de işçi aristokrasisine ve sisteme çekilen *ve* ezilen azınlıklara.

"Kurucuların hayalleri", dediğimiz gibi, mitik bir fırsat eşitliği (vurgu fırsatta) ve girişimci özgürlüğü (serbestisi), kâr maksimizasyonu ve servet birikimidir. "Mümkün" olan budur. *Herkes* için değildir; bazıları/birkaçı içindir.

"Demokrasi" retoriğinin kritiğine şimdi, burada girmiyorum.

Her şeyi mümkün kılan Amerikan rüyasının (içeride bireysel zenginlik dışarıda emperyalist sömürü ve tahakküm) "ilk siyah başkan" tarafından katıksız ciro edilmesi, normatif açıdan hazin, (doğru) reel politik analiz açısından çok dikkate değerdir.

Önemli Amerikalı sosyologlardan birinin (galiba C. W. Mills idi) söylediği gibi ABD resmi ideolojisi liberal, fiili ideolojisi muhafazakâr olan bir toplumdur. Obama'nın sözde "değişim" vurgulu konuşmasında bolca standart muhafazakâr-geleneksel klişe var. Hem kategori olarak hem ele alınış olarak. Geldikçe sırasıyla değineceğiz. Birincisi, ikinci paragrafta geliyor: "Okullar" ve "kiliseler". Okullarda ilk bakışta, sorun yok. Ama İngilizcenin idyomatiği ve Amerikan kültürü hatırlanırsa "okul" deyince "kurumsal vatandaş eğitimi/talim-terbiyesi" kastedilir. Farklı olarak, örneğin "öğrenim" veya yeni bir öğretim vs. demiyor Obama; "okullar" deyip geçiyor. "Kiliseler"i açmaya gerek yok. Kamusal/siyasal alandaki laikliği de tartışmalı olan Amerika'nın bireysel ve kamusal/sosyal alanlarda sekülerlikten çok uzak, fevkalade dindar-dinci bir yer olduğu açık. (Sağcı tutucu Huntington bile der ki: Toplumun dört direği vardır: devlet, kilise, üniversite ve ordu.) Obama bunları açık-yarı örtük sıralamayı ihmal etmiyor. Zaten, "aile" hemen gümbürtüyle geliyor. "Ordu"ya atıflar daha dolaylı.

Kutsal ailenin "temeli" karısı. Tabii toplumun temeli (çekirdeği) de "aile". Aile fertlerinden biri olan sevimli kraliyet aksesuarı, her başkanda olduğu gibi, Obama'da da kızlarının hak ettiği "yavru köpek".

"Ordu"ya ve askeriyeye dolaylı selam iki yoldan. İlk olarak, teşekkür ettiği McCain'i ülkesi için savaşmış olduğu ve özveride bu-

lunduğu için takdirle anıyor. (Sanki emperyalist saldırı Vietnam, ABD'nin kendi kurtuluş savaşıydı. Sanki "değişim" mottosunu miras aldığı Kennedy, Vietnam başkomutanlarından biri değildi, vs.)

Orduya ve Amerikan emperyalizmine öteki dolayımlı gönderme ise biraz ileride gelecek: "Irak çöllerinde" ve "Afganistan dağlarında" hayatlarını riske atan "cesur Amerikalılardan" bahsettiğinde. Dikkat vurgular nerede: Zor coğrafi şartlarda, ABD askerlerinin oralarda "bizim için" bulunduklarında vs. Yoksa Amerika'nın savaşçılığında ve işgalciliğinde değil. (Bush yönetimini savaşa girdiği için değil, askeri-teknik olarak iyi yönetemediği için eleştirmeye benziyor.)

Üçüncü paragrafta farklı ve zıt unsurların bir karışımı (koleksiyonu) olmadığını söylüyor Amerika'nın; "Birleşik Devletler" olduğunu belirtiyor. Siyasi, etnik bakımlardan; yaş, cinsel tercih, sağlıklılık açılarından farklı unsurların milli bir birlik ve beraberlik tablosu oluşturduğunu tekrarlıyor. Yani meşhur deyişle: "Birlik içinde çeşitlilik." (Hepsi tamam diyelim de, bu mutlu aile albümü resminde "zengin ile fakir" biraz eğreti durmuyor mu?)

Dördüncü paragrafta, Amerika'ya bugün "değişimin geldiğini" söylüyor. Göreceğiz. Üslup ve doz bakımından, şahıslar ve kadrolar belli bir fark yaratabilirler, ama Amerikan sistemi/makinesi, sınıflarıyla, çıkar gruplarıyla, devletiyle belli bir yönde çalışır – iç mantığı ve sistemik eğilimleriyle. Bunu değiştireceğini söyleseydi zaten buraya gelemezdi. Bundan sonra kalkışsa ya engelleme ya suikast olur.

Yoksa Amerika yapageldiği şeylerin %98'ini yapmaya devam edecektir; %50'ye inmiş gibi gösterilecek, kalanına da başka isimler konacaktır; "iyi" ve/veya "kaçınılmaz" denecektir. (Demokrat ve siyah iyi hal kâğıdı olduğu için.) Sonuç statükonun fiilen devamı ve ideolojik olarak yeniden meşrulaştırılıp üretilmesi olacaktır.

O kadar değişen bir şey olmayacak ki, Obama altıncı paragrafta sadece diplomatik nezaket icabı olarak değil, sistemi (ve Cumhuriyetçilerin çıkarlarını) zorlamayacağının taahhüdü olarak "onlarla (McCain ve Palin) birlikte çalışacağım (çalışmayı dört gözle bekliyorum)" diyor. Eğer Bush ve adamları 20 Ocak'a kadar giderayak Obama'yı da aşağı çekmezlerse.

Hangi amaç için/uğruna: "Önümüzdeki aylarda, bu ulusun taahhüdünü yenilemek için." (Daha idyomatik bir çeviri denemesi riskli olur: "*this nation's promise*/bu ulusun taahhüdü"nden kasıt aslında "*future promised to this nation*/bu ulusa vadedilmiş gelecek /kader" olmalı ama, açıkça telaffuz edilmemiş, çağrıştırılmakla yetinilmiş görünüyor.

İşte retorik sanatının demagojiye dönüşerek kendini ele veren türü değil, öbür çatalı. Yoksa "seçilmiş halk", "en seçkin halk", "mukadder gelecek", "vaat edilmiş nimetler" "serhat/ufuk", "uçsuz-bucaksız Batı", "özgür dünyanın bekçiliği"/"açık pazarlar" diye giderdik. Çünkü Amerikan rüyası sendromunun boyutları/unsurları/ sıfatları bunlar. Hâkim WASP projesi bu. Siyahlara *dahi* özümsetebiliyorsan, hele hele Başkan düzeyinde, ne âlâ.

Tabii hiç bitmeyen vadedilmiş topraklar bitince (Kızılderili de kırarak, hasım kovboy da temizleyerek, Eldorado'lardan Las Vegas' lara geçerek, Chicago mafyalarından "külhan-devlet"e ve devlet içindeki çıkar çetelerine geçerek, vs.), dünyaya açılındı: California → Meksika → Orta Amerika → Latin Amerika → Filipinler → Çin → Hindiçin → Japonya → Güney Kore → Ortadoğu'nun "ileri karakolları", Sovyetler'i-Rusya'yı çember altına alma, → Afganistan → Irak diye giderek... "Mümkün olanlar"ın başında bunlar geliyor. Değişen nüfuz alanı, sistem değil; iktisadi ve ahlaki sistem değil. Bunlara bağlı siyasi ve askeri politikalar da değil. Obama'nın "oraya varacağız" (*get there*) dediği yer, dünya hâkimiyeti ve iç refah.

Retorik hitaplar ve göndermelerde eksik yok: emekçilere, gençlere, yaşlılara, kadınlara, siyahlara; limana düşen bombalara (Pearl Harbour?), dünyayı tehdit eden despotlara (komünizm?) – yerli yerinde. Standart muhafazakâr, milliyetçi, emperyal klişeler.

Ve kreşendo ve grand final: 1. Çocuklara fırsatlar, 2. Refah, 3. Barış (sıra bu!), 4. Amerikan rüyasını canlandırmak (ne zaman tavsamıştı ki!), 5. Umut etmek ve yapabilmek: "Evet, yapabiliriz" (temel slogan/maksat bu!). (Aman, yapabilemeyesiniz).

İnsanın keşke Amerikan halkı ABD'nin yeteneğine, gücüne, "yapabilme" kapasitesine bu kadar güven tazelemeseydi diyeceği geliyor. Dünya için tehlike küçülmedi, büyüdü. Çünkü üstü örtüldü bir kere daha: Açıkta kalanına da yeni iyi adlar konuyor.

Çünkü Amerikalı yine güzel Amerikalı oluyor. Kapitalizmin sekiz-on yıllık *business cycle*'larından daha uzun olup daha çok 50-60 yıllık yapısal Kondratiyev döngülerine benzeyen güzel-çirkin Amerikalı veya rüya-kâbus Amerika sarkacının salınım alanına tekrar giriliyor gibi.

"Güzellikler" vitrinde ve üstyapıda cereyan ediyor. Temel esas itibariyle aynı. Dikkat edilsin, bir olumsuz, sabit, özsel Amerikan milli karakterinden falan söz etmiyorum. Kuruluşundan itibaren tarihsel-kültürel olarak belirlenmekte olan bir Amerikan sisteminden bahsediyorum. Bunun temelinde ilk olmayan ve fakat kronolojide son olan ve nitelikte de belki en vahim olan, militarist ve emperyalist geç-geç Amerikan kapitalizmi var. Belirleyici, fakat mutlak determinizme sahip değil. Görece özerk olduğu ölçüde, ideoloji ve kültür belirleyici etkileşime giriyor. Amerikan müstesnacılığının, milliyetçiliğinin/ırkçılığının ve dinciliğinin (ve bunları baştan beri yoğurmuş olan hâkim Protestan/Püriten teolojisinin ve ahlakının) meşrulaştırdığı iç ve dış sömürü ve tahakkümün söylemde yenilenerek devam ettirilmesiyle karşı karşıyayız.

Ekonomik krizden önce hegemonya/meşruiyet krizi aşılmaya çalışılıyor.

Bu söylemi kabul etmeye kibarca/bilimce "yanlış bilinç", Obama'nın da sözünü ettiği "Scranton sokakları"nın ağzıyla yekten "yerdin/yemezdin" deniyor.

Bırakın coşkuyu ve umudu ve metodolojik azami sempatiyi, ben asgari sempati bile duyamıyorum. "Yoklar" ... çok ciddi ama daha önce "mevcutlar" ... bile irkiltici. Bırakın icraat beklentisini veya açmazlar için hoşgörüyü; daha başlarken dili temiz değil Obama'mn. Nitekim yukarıdaki klişe örneklerine ekleyebileceğimiz birçok şey daha var. Birkaç tanesine daha değinelim.

Konuşmanın ortalarında Obama "yeni bir vatanseverlik ruhundan" söz ediyor. İçeride, büyük ihtimalle arkası gelmeyecek olan bir sosyal dayanışma çağrışımı yapturan yeni bir sosyal hizmet ve sorumluluk ruhundan hemen önce gelen ve açılmayan bu (dışarıya karşı) yeni vatanseverlik anlayışı, örneğin eğer Irak'tan 20.000 asker çekip Afganistan'a kaydırmak şeklinde tecelli edecekse yenilik bunun neresinde, iyilik bunun neresinde? ("Küresel umut" yazılı,

Amerikan bayrağı giydirilmiş 5.11.2008 tarihli *Milliyet* gazetesinin manşetine bakınız.)

Bu "barış"çılık ve "vatanseverlik" eğer "kıyılarımızın ötesindeki meclis ve saraylar"daki dünya yöneticileriyle işbirliği yaparken işgal koalisyonlarına İngiliz monarşisini de dahil etmekse, Ortadoğu'daki Amerikan emperyalist neo-koloniyalizmine despotik Arap yardakçılığını sağlamak ise, iyilik/umut/barış bunun neresinde?

Bu sözlerin hemen ardından gelen "Amerikan liderliğinde yeni bir dönem" başlarken (öz-reklamcılığın daniskası), "Hikâyelerimiz bireysel olabilir, ama kaderimiz ortak (*our destiny is shared*)" denirken, "*manifest destiny of America(ns)* (Amerika'nın açık kaderi/yazgısı/geleceği)"ne bir de şerik devşirme niyeti/vaadi ekleniyorsa; bırakın nûş ile cûşa gelmeyi, araya kol mesafesi koymak yetmez, başka kıtaya (kaldıysa) kaçmak gerekir. Küresel emperyalist kapitalizmin orkestra şefliği başka bir üslupla ilan ediliyor: Bütün bunların nesi umut vadediyor?

Yeni Demokrat başkana ve yönetimine dikkat, çünkü eski şeylerin üstünü yeni sözcüklerle örtüyorlar. Eğer bir başkan –beyaz veya siyah– başta çok iyiydi, ortada da çok iyiydi, sonda Bush sapması oldu (ki bence sapma değildi); bu sonu düzelteceğim, başı ve ortayı koruyacağım/güçlendireceğim diyorsa, vay dünyanın haline. "Amerika'nın gerçek dehası bu – Amerika'nın değişebilmesi" diyorsa gerçekten dikkat: (1) Amerika değişmiyor – böyle değişmez. (2) Ulusların "dehası" olmaz – Amerikalıların bile. Bu "ben istisnayım"cılık, bu emperyal kibir, bir siyahın ağzından çıkıyor diye beyazlarca beğenilmeli diye bir şey de yok. Söyleyen siyaha da yazıklar olsun.

Ve: Yine dikkat. Son cümleye/satıra:

"Tanrı sizi (Amerikalıları) korusun, Tanrı Amerika Birleşik Devletleri'ni korusun." (İnsanları ve dünyayı değil.)

EK 1

Barack Obama'nın Zafer Konuşmasının Metni

"Eğer içinizde hâlâ Amerika'da *her şeyin mümkün olduğundan* şüphe duyan, *bu ülkeyi kuranların hayallerinin* bugün hâlâ yaşayıp yaşamadığını düşünen, hâlâ *demokrasimizin* gücünü sorgulayan birileri varsa, bu akşam olanlar onlara verilmiş bir cevaptır.

Bu ülkenin hiç görmediği kadar çok sayıda insanın *okullarda ve kiliselerde* oluşturduğu kuyrukların verdiği cevaptır bu; kuyruklarda üç saat, dört saat bekleyen insanların verdiği cevaptır; çoğu bunu hayatlarında ilk kez yapıyordu, çünkü bu seferin *farklı* olduğuna, seslerinin bu farkı yaratabileceğine inanıyorlardı.

Gençlerin ve yaşlıların, zenginlerin ve fakirlerin, Demokratların ve Cumhuriyetçilerin, siyahların, beyazların, Latin kökenlilerin, Asyalıların, Amerikan Yerlilerinin, eşcinsellerin, heteroseksüellerin, engelli olan ve olmayanların verdiği cevaptır bu – dünyaya bizim asla kırmızı ve mavi eyaletlerden oluşan bir *topluluk* olmadığımız, Amerika *Birleşik Devletleri* olduğumuz ve daima öyle kalacağımız mesajını veren Amerikalıların cevabı.

Çok uzun zamandır birçok kişi tarafından, başarabileceğimiz şeylere karamsarlık, korku ve şüpheyle yaklaşmaları söylenen insanları, ellerini tarihin yayı üstüne koyup onu tekrar daha iyi bir gelecek umuduna doğru bükmeye sevk eden cevaptır bu.

Gelmesi uzun sürdü, ama bugün bu seçimde, bu dönüm noktasında yaptıklarımız sayesinde Amerika'ya *değişim geldi.*

Az önce Senatör McCain'den çok nazik bir telefon aldım. Kendisi bu kampanyada uzun süre canla başla çalıştı; çok sevdiği ülkesi içinse daha da uzun zamandır mücadele ediyor. Amerika için çoğumuzun hayal bile edemeyeceği fedakârlıklara katlandı, bu cesur ve özverili liderin hizmeti bizi daha iyi günlere getirdi. Onu ve Vali Palin'i bütün başarıları için kutluyorum ve önümüzdeki aylarda bu *ulusun taahhüdünü* yenilemek için *onlarla birlikte çalışmayı dört gözle bekliyorum.*

Bu yolculuktaki ortağıma, Amerika Birleşik Devletleri'nin başkan yardımcılığına seçilen Joe Biden'a teşekkür etmek istiyorum; kendisi kampanyada canı gönülden çalıştı, *Scranton sokaklarında* birlikte büyüdüğü ve Delaware'e giden trende birlikte yolculuk ettiği erkek ve kadınların adına konuştu.

On altı yıldır en iyi dostum, ailemizin temeli ve hayatımın aşkı olan, ulusumuzun müstakbel *first lady*'si Michelle Obama'nın güçlü desteği olmasaydı bu akşam burada duruyor olmazdın. Sasha ve Malia, ikinizi de çok seviyorum – bizimle birlikte Beyaz Saray'a gelecek olan yeni *yavru köpeği* hak ettiniz. Ve artık aramızda olmasa da büyükannemin bizi izlediğini biliyorum, beni ben yapan ailemle birlikte. Bu akşam onları özlüyorum, ve biliyorum ki onlara olan borcum sonsuz.

Kampanya yöneticim David Plouffe, baş strateji uzmanım David Axelrod ve *siyaset tarihinin gördüğü en iyi kampanya ekibine* sesleniyorum: Sizler bunun olmasını sağladınız ve bu uğurda yaptığınız fedakârlıklar için size sonsuza dek minnettar olacağım.

Ama hepsinden öte, bu zaferin aslında kime ait olduğunu asla unutmayacağım: *Size* ait.

Ben bu görev için kesinlikle en muhtemel aday değildim. Bu işe çok parayla ya da destekle başlamadık. Kampanyamız *Washington'ın salonlarında* tasarlanmadı; Des Moines'ın arka bahçelerinde, Concord'un oturma odalarında ve Charleston'ın verandalarında başladı.

Kampanyamız, bu davaya 5 dolar, 10 dolar, 20 dolar verebilmek için az miktardaki birikimlerini ortaya koyan *emekçi erkek ve kadınlar* tarafından inşa edildi. Kendi *kuşaklarının kayıtsız olduğu mitini* reddeden *gençlerden* güç aldı; kendilerine azıcık bir maaş ve daha da az uyku sunan işler için evlerini ve ailelerini bırakıp gitmek zorunda kalan gençlerden, pek de genç olmadıkları halde dondurucu soğuğa ve cehennem sıcağına aldırmadan hiç tanımadıkları kişilerin kapılarını çalan insanlardan, gönüllü olup örgütlenen ve *iki asırdan* uzun bir süre sonra, halka ait bir yönetimin, halkın *halk* için yönetiminin dünya üzerinden silinmediğini kanıtlayan milyonlarca Amerikalıdan. Bu sizin zaferiniz.

Bunu sadece bir seçim kazanmak için yapmadığınızı biliyorum, benim için yapmadığınızı da biliyorum. Bunu yaptınız çünkü önümüzdeki görevin ne kadar büyük olduğunu anlıyorsunuz. Çünkü daha bu akşam kutlama yaparken bile, yarının getireceği zorlukların *hayatımızın en büyük zorlukları olacağını biliyoruz – iki savaş, tehlikede olan bir gezegen, son yüzyılın en kötü ekonomik krizi.* Bu akşam burada dururken bile, bizim için hayatlarını riske atarak *Irak* çöllerinde ve *Afganistan* dağlarında uyanan *cesur Amerikalılar* olduğunu biliyoruz. Çocukları uyuduktan sonra yataklarında uyanık bir halde yatarak *evin borcunu* veya *doktor faturalarını* nasıl ödeyeceklerini ya da çocukların *üniversite* eğitimi için nasıl para biriktireceklerini düşünen ana babalar var. Yönlendirilmesi gereken yeni bir enerji ve yaratılması gereken işler var; inşa edilmesi gereken

okullar, yüzleşilmesi gereken tehditler, onarılması gereken ittifaklar var.

Önümüzdeki yol uzun. Zorlu bir tırmanış olacak. Hedefimize bir yılda, hatta bir dönemde dahi varamayabiliriz, ama Amerika – oraya varacağımız konusunda hiç bu akşamkinden daha umutlu olmamıştım. Size söz veriyorum: Halk olarak birlikte *oraya varacağız.*

Aksilikler ve yanlış başlangıçlar olacak. Başkan olarak verdiğim her karara ya da izlediğim her politikaya katılmayacak pek çok kişi var ve biliyoruz ki hükümet bütün sorunları çözemez. Ama yüz yüze olduğumuz zorluklar konusunda size karşı hep dürüst olacağım. Sizi dinleyeceğim, özellikle de aynı fikirde olmadığımızda. Ve hepsinden önemlisi, sizden *bu ulusu yeniden kurma* işine katılmanızı isteyeceğim, bu iş Amerika'da *221 yıldır* nasıl yapılıyorsa öyle – taşları tek tek birbirinin üstüne koyarak, nasır tutmuş ellerle.

Yirmi bir ay önce karakışta başlayan şey bu sonbahar akşamında bitmemeli. Bu zafer tek başına bizim aradığımız değişim değil – sadece bu değişimi gerçekleştirmemiz için bir şans. Ve yine eski yöntemlere dönersek bu değişim gerçekleşemez. Siz olmadan gerçekleşemez.

Öyleyse gelin yeni bir *vatanseverlik* ruhu seferber edelim; her birimizin katkıda bulunup daha çok çalışmaya ve *sadece kendimizi değil birbirimizi de* gözetmeye azmettiğimiz bir hizmet ve sorumluluk ruhu seferber edelim. Unutmayalım ki bu ekonomik kriz bize bir şey öğrettiyse, o da *genel ekonomi* sıkıntı içindeyken *Wall Street*'te işlerin yolunda gidemeyeceğidir. Bu ülkede bizler *tek bir ulus, tek bir halk* olarak düşecek ya da yükseleceğiz.

Gelin, siyasetimizi bunca zamandır zehirlemiş olan *partizanlığa, küçük hesaplara ve olgunluktan uzak tutumlara* geri dönme ayartısına direnelim. Unutmayalım ki Cumhuriyetçi Parti'nin sancağını ilk kez Beyaz Saray'a taşıyan adam bu eyalettendi. Cumhuriyetçi Parti *kendine yeterlik, bireysel özgürlük ve ulusal birlik gibi değerler* üzerine kurulmuştur. Bunlar hepimizin ortak değerleridir ve bu akşam Demokrat Parti büyük bir zafer kazanmış olsa da, bizler şimdiye dek ilerlememizi engellemiş olan *bölünmüşlüğü onarmak* için gereken kararlılığa ve tevazuya sahibiz.

Lincoln'ın bizimkinden çok daha bölünmüş bir ulusa söylediği gibi, "Bizler düşman değil dostuz... Hırslarımız sevgi bağlarını zorlamış olsa da koparmamalı." Desteklerini henüz kazanamadığım Amerikalılara ise şöyle demek istiyorum: Oyunuzu alamamış olabilirim ama seslerinizi duyuyorum, yardımınıza ihtiyacım var, ve sizin de başkanınız olacağım.

Bu akşam bizi *kıyılarımızın ötesinden* –ister *meclis ve saraylardan*, isterse *dünyamızın unutulmuş köşelerinde* radyo başlarından– takip eden-

lere ise şöyle diyorum: Hikâyelerimiz bireysel olabilir, ama *kaderimiz ortak*, ve *Amerikan liderliğinde yeni bir dönem* başlıyor. Dünyamızı yerle bir etmeye çalışanlar: Sizi yeneceğiz. Barış ve güvenlik isteyenler: Sizi destekliyoruz. Ve Amerika'nın fenerinin hâlâ eskisi kadar parlak olup olmadığını merak edenler: Bu akşam bir kez daha kanıtladık ki, ulusumuzun asıl gücü silahlarımızdan veya servetimizden değil, ideallerimizin kalıcı gücünden geliyor: demokrasi, özgürlük, fırsat ve sarsılmaz bir umut.

Çünkü Amerika'nın *gerçek dehası* bu – Amerika'nın *değişebilmesi. Birliğimiz* mükemmelleştirilebilir. Ve halihazırda başardıklarımız, yarın başarabileceğimiz ve başarmak zorunda olduğumuz şeyler konusunda bize umut veriyor.

Bu seçimde nesiller boyunca anlatılacak ilkler ve hikâyeler yaşandı. Ama bu akşam benim aklımda Atlanta'da oy kullanan bir kadının hikâyesi var. Bu seçimde seslerini duyurmak için kuyruğa giren milyonlarca insana çok benziyor, tek bir farkla: *Ann Nixon Cooper 106 yaşında.*

Kendisi kölelik kaldırıldıktan sadece bir kuşak sonra doğmuş; yolda arabaların ve gökyüzünde uçakların olmadığı bir zamanda. O zamanlar onun gibi biri iki nedenle oy kullanamıyordu: kadın olduğu için ve derisinin rengi yüzünden.

Bu akşam onun Amerika'da yaşadığı asır boyunca gördüğü onca şeyi düşünüyorum – yürek sızısını ve umudu, mücadeleyi ve ilerlemeyi; bize *yapamayacağımızın* söylendiği zamanları ve o malum Amerikan inancıyla devam eden insanları: Evet, yapabiliriz.

Kadınların seslerinin zorla kısıldığı ve umutlarının görmezden gelindiği bir zamanda Ann onların ayağa kalkıp seslerini yükselttiklerini ve oy sandığına gittiklerini gördü. Evet, yapabiliriz.

Limanımıza bombalar düştüğünde ve *despotlar dünyayı tehdit ettiğinde*, o, bir kuşağın yükselerek yüceliğe ulaştığını ve bir demokrasinin kurtarıldığını gördü.

Montgomery'deki otobüs eylemini, Birmingham'daki itfaiye hortumlarını, Selma'daki köprüyü ve bir halka "*Üstesinden geleceğiz*" diye seslenen Atlantalı vaizi gördü. Evet, yapabiliriz.

Bir adam *aya* indi, *Berlin*'de bir duvar yıkıldı, *kendi bilimimiz ve hayal gücümüz* sayesinde bir dünyanın her köşesi birbirine bağlandı. Ve bu yıl, bu seçimde, Ann parmağıyla bir ekrana dokunarak kendi oyunu kullandı, çünkü Amerika'da geçirdiği 106 yılın, en iyi ve en karanlık zamanların ardından biliyor ki Amerika değişebilir. Evet, yapabiliriz.

Amerika, çok yol katettik. Çok şey gördük. Ama daha yapılacak çok şey var. Dolayısıyla gelin bu akşam kendimize soralım: Eğer çocukları-

mız önümüzdeki yüzyılı görürlerse, eğer kızlarım Ann Nixon Cooper kadar uzun yaşama şansına erişirlerse, nasıl bir değişim görecekler? Nasıl bir gelişme kaydetmiş olacağız?

Bu çağrıya cevap vermek için son şansımız bu. Bu bizim ânımız. Bu bizim zamanımız – insanlara tekrar iş imkânı sunmak ve çocuklarımıza *fırsat* kapılarını açmak için, refahı geri getirmek ve *barış* davasını desteklemek için, *Amerikan Rüyası'nı yeniden sahiplenmek* ve o temel hakikati, *çokluktan doğan bir birlik* olduğumuzu teyit etmek için, nefes aldığımız sürece *umut edeceğimizi* ve karamsarlıkla, şüpheyle ve bize *yapamayacağımızı* söyleyenlerle karşılaştığımızda, bir halkın ruhunu özetleyen o ebedi inançla cevap vereceğimizi teyit etmek için: *Evet, yapabiliriz.*

Teşekkürler, *Tanrı sizi korusun*, ve *Tanrı Amerika Birleşik Devletleri'ni korusun.*

İşte, dünyanın alkışıyla ve avans niteliğindeki bir Nobel'le işe başlayan, içeride belli bir sosyal sağlık hizmeti çabasının yanına Patriot Act gibi icraatı da katan bir iç politikanın; dışarıda, özellikle de genişletilmiş kapsamıyla Ortadoğu'yu yakıp yıkan savaşkan bir dış politikanın mimarı ABD Başkanı'nın zafer konuşması buydu. Obama vaat etmediklerini yapmak zorunda kalmadı; yapacaklarını ve yaptıklarını zaten ilan ve vaat etmişti bu konuşmasında. Yaptıklarının teminatı söyledikleriydi.

2008

11

Kapitalist Dünya Düzeni

ABD EMPERYALİZMİNİN ANAHATLARI

Genelgeçer klişeler, ABD'nin bir büyük ada gücü olarak dünyaya karşı esas itibariyle bir kendini tecrit politikası izlediği, ancak 1890' lardaki Meksika Savaşı'ndan sonra ister istemez "emperyalist" bir güç olarak belirmeye başladığı, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'na neredeyse zoraki bir kurtarıcı olarak girdiği, 1945'ten sonra da "Soğuk Savaş"ın dayattığı bir zorunluluk olarak ve dünyayı tehdit eden "kızıl tehlike"ye (Sovyetler Birliği'ne) karşı hür dünyanın ve demokrasinin bekçisi misyonunun üzerinde kaldığıdır.

Bunlar tam bir mitolojidir. ABD kuruluşundan itibaren, hatta koloniler döneminden başlayarak, emperyalist olmuş, hem iç dinamikleri hem de açık seçik ideolojisi ve politikaları itibariyle emperyalist (her türü ve boyutuyla) eğilimler ve uygulamalar içinde bulunmuştur. ABD'nin bu hikâyesi, her yüzyılı bir bölüm olacak şekilde emperyalist bir devletin tarihini anlatan bir kitap olacak kadar doludur: 17, 18, 19, 20 ve 21. yüzyılın neredeyse ilk çeyreği... Bu zaman dilimlerinin hepsinde "emperyalist" bir sicil vardır.

Başlarda tam bir iç-kolonyalist olarak başlayan kariyer giderek daha dışa açılan ve emperyalizmin gevşek-sıkı her tanımının kriterlerini karşılayan bir hale gelmiştir. Askeri, politik, ekonomik, kültürel, idari, kolonyalist, işgalci-istilacı yanlarının her birine veya birden fazlasına cevap veren bir kariyerdir bu. Yalnızca ekonomik bir zorunluluğun belirlediği bir emperyalizm de değildir; fevkalede işlenmiş, bilinçli bir ideolojinin ve kültürel/ahlaki seçimin eseridir.

Ekonomik determinizm değil ama kuvvetli bir belirlenim ve buna eşlik eden belirgin bir ideoloji söz konusudur. İlk değildir, son da değildir; en son ve en gelişkin (en amansız anlamında) emperyalizmdir. Ama kendini büyük bir beceriyle farklı tanıtan bir hegemonya kurmayı da bilmiştir. Çok kalabalık ve son derece sıkıcı (ve can sıkıcı) bir sabıka sicilinin sırayla, önce kronolojik bir dökümünü, ondan sonra bu emperyalist seyre eşlik eden tamamlayıcı iç ve dış politika eylemlerini, en sonra da bunları "meşrulaştıran"/kamufle eden/ele veren söylemleri biraz sonra listeleyeceğiz. Ama önce:

Britannica'nın mitolojiyi tekrarlayarak anlattığı hikâyeye göre (s. 248) "Amerikan emperyalizmi" 1898 İspanyol-Amerikan Savaşı ile başlar ve "... ülkenin misyonu ve yazgısı/geleceği hakkındaki düşünceler derinden değişir." 1890'lara kadar Amerikalıların çoğu ülkelerinin dünya meselelerinden uzak kalmasında ve bütün dünya için bir demokrasi ve barış örneği sunmasında ısrar eder. Ama Amerika iç savaştan itibaren muazzam bir ekonomik büyüme kaydeder ve başta Kaptan Alfred Mahan olmak üzere deniz gücü propagandistleri gelecekte ulusal güvenliğin ve büyüklüğün büyük bir donanmaya ve tüm dünyada bunu destekleyen üslere dayanması gerektiğini söylerler. 1890'larda Batı ufku da bitmiştir, devamlı artan nüfusa ve hem tarımsal hem endüstriyel üretime yeni yerler ve pazarlar bulmak gerekmeye başlamıştır.

Bu ortamda Küba'da İspanya'ya karşı ayaklanma çıkar. Başkan Cleveland müdahaleye karşıdır, fakat onu izleyen Başkan McKinley, Maine adlı Amerikan gemisinin Havana Limanı'nda batırılması üzerine İspanya'ya savaş açar. (Dışişleri Bakanı John Hay'a göre bu "muhteşem bir küçük savaş"tır.) ABD, Porto Riko ve Guam'ı İspanya'dan alır. Filipinler'in de alınmasını isteyen çıkar gruplarına "belki de tarihteki en gönülsüz emperyalistler olan Amerikan halkı" (!) karşı çıkar ama ellerinde "yeni bir Amerikan imparatorluğu" bulurlar. Neredeyse bir tesadüf veya kaza eseri olarak!

Bu arada Amerikan işadamlarının baskısıyla ABD hükümeti Uzakdoğu'da Açık Kapı (serbest ticaret) politikaları ile muazzam Çin pazarına girmeye başlar. Zaten İngiltere, Fransa, Rusya ve Japonya Mançurya'dan Güney Çin'e kadar geniş "nüfuz bölgeleri" elde etmiştir. ABD de 1915'te Başkan Wilson'un kararlı müdahalesiyle

Çin'in toprak bütünlüğünü garanti ederek sahneye çıkar. Amerikan iş çevrelerinin süren baskısıyla, ABD Pasifik pazarını kontrol etmek için Panama Kanalı'nın inşasında rol alır. Başkan T. Roosevelt, daha önceki Monroe Doktrini'nin (Latin Amerika'da ABD'den başka kimse silah kullanamaz; orası ABD'nin "arka avlusu"dur) tamamlayıcısı diye anılan politikayı yerleştirir, ABD'nin Latin Amerika'daki nüfuzunu ve varlığını genişletir. Herhalde Amerikan emperyalizmini bu kadar geç ve "gönülsüz" başlatmanın adı da "muhteşem bir gönülsüz emperyalizm" olmalıdır. Kısa bir süre sonra Başkan Wilson'un ABD'si 1,2 milyon askeriyle artık dünya savaşlarının içindedir – aynı yüzyıl içinde her on yılda bir savaş ortalamasıyla ve hiç de ikna edici olmayan süblimasyonlarla gerekçelendirerek. Yoksa amaç milli çıkarı yüceltmek, hammadde ve enerji kaynaklarına el koymak veya bunları denetlemek, üretim fazlasına pazar bulmak, dünyayı jeopolitik açıdan denetlemek, Amerika'nın ulusal çıkarlarını koruma demogojisinin ardında ABD'nin ve siyaset ettiği koalisyonun büyük finans ve sermaye gruplarına dünyayı peşkeş çekmek, bunun için de hiçbir ince veya kaba güç kullanmaktan kaçınmamaktadır.

Şimdi envanterlerimize geçebiliriz.

Emperyalistçe işler:

- Önce Doğu'da, sonra Batı'da "yeni dünya"nın "vadedilmiş topraklarını" yerli halk Kızılderililerin elinden almak, çok büyük ölçekte soykırım yapmak, kalan Kızılderilileri "rezervasyon"lara hapsederek iç sömürge haline getirmek,
- Lousiana'yı Fransızlardan satın aldıktan sonra Teksas'ı da genişletmek,
- İç savaşla, Güney'in konfederal eyaletlerini Kuzey'in federal devletinin egemenliğine sokmak,
- Kuruluştan başlayarak Afrika'dan zorla köle satın almak, onları Amerika'daki plantasyonlarda korve olarak çalıştırmak ve ırk ayrımına tabi tutmak, her şekliyle köle ticareti yapmak (19. yüzyılın ikinci yarısına kadar),
- Amerikan-İspanyol Savaşı'ndan sonra Pasifik'te ve Karayipler'de arazi edinmek, üsler kurmak, Meksika'dan toprak kazanmak, Orta ve Güney Amerika'yı nüfuz ve sömürü bölgesi haline getirmek,

- Filipinler'i işgal edip idari-kolonyalist yönetim kurmak,
- Uzakdoğu'ya dayattığı "açık kapı" politikaları ile, "afyon savaşları" ile, filo göndererek bombardıman tehdidi ile, Çin, Japonya üzerinde ekonomik ve askeri tahakküm kurmak,
- Birinci Dünya Savaşı (Wilson'ın savaşı),
- İkinci Dünya Savaşı (Roosevelt'in savaşı),
- Japonya'nın işgali,
- Kore Savaşı,
- Vietnam Savaşı,
- Suudi Arabistan'la başlayarak Ortadoğu'da İngiltere'nin yerini almak,
- İran, Türkiye, Yunanistan gibi ülkeleri uydu-müttefik haline getirerek bir çevreleme hattı yaratmak,
- Bunun benzeri bir "ileri karakol" ve "çevreleme hattı" sistemini Uzakdoğu'da Japonya-Filipinler-Endonezya-Formoza-Yeni Zelanda-Avusturya ile kurmak,
- Birinci Irak-Körfez Savaşı (baba Bush'un savaşı),
- İkinci Irak Savaşı, işgali, yağması (oğul Bush'un savaşı),
- Afganistan-Pakistan Savaşı ve işgali,
- Başta İngilizler olmak üzere, Avrupalı "koalisyon ortakları" ile birlikte Libya'yı, Suriye'yi bombalamak,
- Savaş hukukuna bile sığmayan işler: Çoluk çocuğu katlederek toplu mezarlara gömmek, ihmalin ötesinde bilerek sivil öldürmek, Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atarken bunları sivillerin yoğun bulunduğu yerler diye bilerek seçmek, Dresden'de 140.000 kişiyi öldürürken orada asker olmadığını bilerek hareket etmek (Bushların girişimlerini tamamlayan, savaş ve işgal bayrağını dalgalandırmaya devam eden Obama'ya Nobel Barış Ödülü'nün verilmesi Amerikan emperyalizminin medeni dünya tarafından taçlandırılması olarak görülmeli).

Emperyalizmle beraber giden işler:

- Bütün dünyada Bush ve Obama'dan beri de rutin olmak üzere periyodik *kill list*'lere göre adam öldürmek ve yargısız infaz yapmak, siyasi cinayetler planlamak,
- Katliam ve kitle kıyımı yapmak (Mailai'de toplu mezarlar),

- Soykırım yapmak veya yapılmasını tahrik etmek (Kızılderililerden bu yana),
- Darbe yapmak ve yaptırmak (Şili'de Allende, Türkiye'de Evren ve nice başkaları),
- Etnik temizlik yapmak ve yaptırmak (Guatemala),
- İşkence yapmak ve yaptırmak (Guantanamo, El-Garib, uçakla adam kaçırmak),
- Darbe, işkence, kontgerilla eğitimi veren merkezler işletmek (Panama, Atlanta, vs.) ve buralarda "müttefik" ülkelerin G-l subaylarını, polislerini, özel kuvvetlerini, istihbaratçılarını ve sorgucularını yetiştirmek), dünya subay ve polislerini "tekamül kursları" ndan geçirmek,
- İki taraflı silah ticareti ve satışı yaparak komşu ülkeleri birbirine kırdırmak (Hindistan-Pakistan-İran-Irak, Türkiye-Yunanistan),
- Egemen ülkelere diktatör yerleştirmek veya meşru hükümetleri ve yöneticileri devirmek ve devirtmek, diktatoryal rejimleri çok çeşitli şekillerde desteklemek,
- Muazzam bir savaş sanayii işletmek, nükleer santraller yapmak,
- En büyük haydut/külhan devlet kendisi olduğu halde, böyle adlandırdığı ülkelere ambargo, abluka vs. uygulamak,
- 1,5 milyon askerini sürekli dünyaya konumlandırdığı halde, özellikle son zamanlarda "vekâlet savaşları"m (*proxy wars*) artırmak, yani taşeron firma/devlet kullanmak, kiralık katil şirketlerine savaş işlerini ihale etmek (Blackwater gibi).

ABD emperyalizminin "dışarı"da yaptığı işleri tamamlayan iç marifetleri arasında da şunlar sayılabilir: köle emeği, cadı avı, Mc Carthy'cilik, linç, ayrımcılık, ırkçılık, polis devleti (Patriot Act), vs.

Bu külhanbeylik "hakları" için yakınlarda, özellikle Cumhuriyetçi çevrelerin siyasetçi ve akademisyenlerince şöyle bir iddia bile üretilmiş bulunmaktadır: "Bu imparatorluğun kurallarını baştaki ABD koyar ancak kendini bu kurallarla bağlamak zorunda değildir."

ABD'nin marifetlerinin yukarıda çıkarılan, tabii tüketici değil ama temsilci envanterine ideolojik meşruiyet, hatta bir değerler ve idealler estetiği kazandıran argüman ve sloganlardan hemen akla gelenler şunlardır (hem içeride amaç, hem dışarıya örnek):

- "Amerikan rüyası": Alçakgönüllü kökenlerden gelip hayatta servet, şöhret, mevki sahibi olma anlamında başarı kazanma hikâyesi (ki bazıları için rüya değil karabasandır).
- "Eritme potası": Farklı etnik kökenlerden gelen göçmen nüfusların fırsat eşitliği içinde ve refahta kaynaşması (ki bu da büyük ölçüde mittir: Siyahlar hâlâ dezavantajlıdır. Asyalılar ve İspanikler de öyle. Gerçek odur ki ilk kolonistler olan WASP'lar sosyolojik azınlık olarak kendi değerlerini egemen kılmışlardır.
- "Amerikan hayat tarzı": Aslında maddiyatçı, hedonist bir tüketim toplumundan, "tek-boyutlu insan"dan fazla bir şey kastedilmiyor.
- "Allah'ın (en) seçilmiş kulları": Yerleşme ve kuruluş dönemlerinde çok yaygın olan fakat uzantıları bugüne gelen, vadedilmiş topraklarına (yeni kıtaya) gelen İngiliz ağırlıklı Püriten stok, "Yeni İsrail"e yerleşen (Kızılderilileri keserek) "American Neremiah" veya H. L. Mencken'in müstehzi nitelemesiyle "bubus Americanus" – ki hem Batı'yı talan hem de dünyaya açılma konusunda her hakkı bulunan, Tanrının (ve Başkanlarının her konuşmada) takdis ettiği "müstesna" Amerikalılar.
- "Amerikan müstesnalığı/istisnailiği/*exceptionalism*": Bir önceki paragrafın üzerine konacak çok şey kalmadı.
- "Beyaz adamın külfeti ve misyonu": Dünyayı arka avlusuna çevirmenin gerekçesi.
- "Dünyayı demokrasi için güvenli kılan güç".
- "Alınyazısı/mukadder gelecek/apaçık yazgı"/*manifest destiny*: dünyayı ezmek ve sömürmek için gerekçe.

Kısacası bütün bunlar, hırslı ve kibirli bir topluluğun, sosyal ve kültürel grubun, WASP temelli kültür milliyetçiliği yapan bir ada halkının kendine düzdüğü güzellemeler. Ve bunlarla dünya akademyalarına, siyasetlerine, medyalarına eleman yetiştiren, bu "değer"leri içselleştirten bir hegemonun kendi reklamları. Ne yazık ki günümüzün tek-kutuplu (daha ne kadar) küresel kapitalizmine yön veren, onu aklayan ve maskeleyen, ve daha acısı, onu hâlâ yeterince sorgulamayan dünyaya hükmeden 1 No'lu emperyalist budur.

2008

GEÇ KAPİTALİZMDE KAYNAKLAR VE BÖLÜŞÜM

Dünya halklarının şimdiye kadar kurabildiği en barışçıl (!) uluslararası organizasyon olan Birleşmiş Milletler bünyesindeki Dünya Kalkınma Ekonomileri Araştırma Enstitüsü'nün 2000 verilerine dayanarak 2006 yılı sonunda yayımladığı istatistikler, birden fazla yoruma yer bırakmayacak nitelikte. Dünya eşitsizlikten, adaletsizlikten kırılıyor.

İnsanların yüzde ikisi (10 ülke/devlet) *servetin yüzde ellisine sahip*: insanların %98'i (182 ülke/devlet) servetin öteki yarısına sahip: Dünya nüfusunun %1'i toplam servetin %40'ına (10 ülkeye), %2'si %50'sine, %10'u %85'ine, %50'si ise sadece %1'ine sahip.

6,5 milyar dünya nüfusu içinde 500 adet dolar milyarderi ve 13 milyon dolar milyoneri (yarısı ABD ve Japonya'da) var. (%1'i oluşturan ve %40'a sahip olan 10 ülke aşağı yukarı G-7'ye tekabül ediyor.)

Kuşkusuz bütün ABD vatandaşlarının zengin olduğu anlamına gelmiyor bu. ABD nüfusunun yaklaşık %25'i her zaman yoksulluk sınırının altında. Koskoca bir kıta, muazzam doğal kaynaklar ve sınıfsal tabakalaşmanın en altında %25 yoksul. Ekonomik-politik-kültürel sistem ne kadar kötü olmalı ki, bu sonuç doğsun. Aynı şey diğer ülkeler (zengin/fakir) için de geçerli. *Per capita* servet veya gelir, yalnızca bir "istatistiki" ortalamadan ibaret; çok daha kötü bir reel dağılımı/bölüşümü göstermiyor, hatta gizliyor. İstatistiklerin göstermediği insani/sınıfsal cephesi de var bu durumun.

Dünya nüfusunun en zengin %1'inin en az 500.000 $'lık, en zengin %10'un, 60.000 $'lık, en zengin %50'nin ise 2.200 $'lık serveti var. Dünyadaki gelir dağılımının eşitsizliğini göstermek üzere bazı ülkelerin kişi başına gelirini örnek verelim: ABD 144.000 $, Japonya 181.000 $, Britanya 127.000 $, Yeni Zelanda 37.000 $, Endonezya 1400 $, Hindistan 1100 $, Kongo 200 $, Etiyopya 200 $.

Marx ve Engels'in devrimin nesnel koşullarını oluşturacak dediği ekonomik "yoksullaşma" (sonra da sınıfsal/politik "kutuplaş-

[redacted]) durumu için bundan daha somut koşullar aramaya gerek var [redacted]? Ne var ki dünyayı dönüştürmenin öznel-iradi unsuru olan sınıf [redacted]adelesi ortada yok.

Her halükârda, küreselleşmiş, silahlı, emperyalist, geç-geç kapitalizmi, çokuluslu tekelci kapitalizmi, insanlıkdışı bir sistem olarak tartışmasız mahkûm etmek için bu istatistiklerin ötesinde başka bir argümana ve kanıta ihtiyaç var mı? Bence yok. Güçlendirecek bir sürü başka neden de cabası.

Tartışmayı, öyle mi böyle mi diye sürdürmek şarlatanlık değilse beyhudedir. Öyle değil demek, suçüstü yakalanmış katilin ben masumum demesine benzer. Tabii ki ilk baskıcı ve sömürücü sistem kapitalizm değil. Ama sonuncusu ve en gelişmişi. Evveliyata bakıp kapitalizmi aklamaya çalışmak, işi aşkın (ve yanlış) bir tarihsel determinizmle insan ya da toplum doğasına bağlamak, yine ahlaksızlık değilse yanılsamadır.

Bu kapitalizmdir ki Birleşmiş Milletler'i, Anglo-Amerikan emperyalizminin kontrolündeki tek-kutuplu dünya sisteminin/statükosunun noteri gibi kullanıyor. Bu kapitalizmdir ki Avrupa Birliği ülkelerini kendi içlerinde görece sivilleşmiş ve demokratikleşmiş olsalar da, dışarıda emperyalist ve işgalci savaş koalisyonlarının üyesi olmaktan ve en temel insan haklarını ihlal etmekten alıkoymuyor.

Bu kapitalizm müttefik/nüfuz altındaki ülkelerde askeri-sivil faşizmleri, silahlanmayı, darbeleri, devlet cinayetlerini, işkenceyi planlıyor ve finanse ediyor. "Küreselleşme" yalnız ekonomileri (o da iyice yozlaşmış, paradan para üreten yeni finans-kapital anlamında) nitelemiyor; küresel militarizasyon, güvenlik devletleri, baskı rejimleri, savaş, şiddet, yoz kültür ve ahlak, bilgi ve teknolojinin insanın insana egemenliği ve kitlelerin sömürülmesi ve yabancılaştırılması için kullanılması anlamlarına da geliyor.

Antidemokrasi, ABD-Birleşik Krallık orkestrasyonunda (ve artık pax Americana değil, bellum-Americana demek lazım) ve koalisyon yardakçıları tarafından tüm dünyaya yayılıyor, yerleştiriliyor. Geç-geç kapitalizmin kendi bekası için denediği son (ve artık tükenen?) stratejiler bunlar.

Batı emperyalizminin insanları ve doğayı tahrip eden "haydut" davranışları, çevreyi geri dönüşü olmayacak kertede kirletmesi (atıklarla ve savaşlarla), kapitalizmin müzmin hastalıkları olan piyasa anarşisi (hangi ahenk?) ve aşırı üretim (yalnız ABD'de %92 fazla nükleer arsenal) küresel ısınmaya karşılık muazzam bir nüfus patlaması (artış haddi düştüyse bile mutlak miktar zaten o kadar büyüdü ki, iş işten geçmediyse bile, olan oldu) sistemi başka bir yandan zorluyor. (Bu konuda geri dönüş olabilir: Dünya kaynaklarının, paylaşım düzeltilirse, hâlâ 40 milyar insanı besleyebileceğine dair hesaplamalar da var.)

Dünya nüfusu 6,5 milyar oldu. En kalabalık hayvan türü insan (fareler ikinci sırada). Büyük çoğunluğu aç, yoksul, sağlıksız, eğitimsiz, ahlaksızlığa şartlandırılmış, yönetime ve yaratıma katılamıyor. Hayat şansları kıt ve kör. Dindar fakat vicdanlı, mümin fakat bilimsel açıklığa ve dürüstlüğe sahip bir adam olan Charles Darwin, evrim kuramının yanı sıra en az iki şey daha söylüyordu:

(1) Doğaya ilişkin her yeni bilimsel bulgu beni ister istemez Tanrı fikrinden giderek uzaklaştırıyor. (2) Eğer diğer insan kardeşlerimizin şu perişan hali Tanrı'nın emri ise bir diyeceğim olmaz, yok biz insanların eseri ise, yazıklar olsun bize.

Darwin'in aklına, henüz kapitalizmi ve dini toptan lağvetmek gelmiyordu. 2000'lerin insanının şansı önünde duruyor.

Dünyanın doğal kaynakları sabit kalırken insan nüfusu geometrik olarak artıyor. Malthusçu bir karamsarlığa gömülmeye henüz gerek yok; soğukkanlı hesaplamalar da var – dağılım ve bölüşüm akılcı (ve adil) olursa, mevcut kaynakların çok daha fazla insana hâlâ yetebileceğine dair. Bırakın şimdiki durum olan, 6,5 milyar insanın 1/3'ünün açlık çekmesini, kaynakların aslında 40 milyar insanı besleyebileceği söyleniyor. Kısacası sorun, maddi ve fiziki yetersizlik değil, ekonomik-politik ve kültürel-ahlaki bozukluk.

Fazla nüfusu savaşlara ve afetlere kırdırmak ya da bunları yazgısal nüfus kontrol mekanizmaları olarak kabullenmek gerekmiyor. İnsancıl siyasetlere başvurarak statükoyu değiştirmek, toplumu dönüştürmek gerekiyor. Açlık gelince önce kim kimi yiyecek yam-

yamlığına eğilim gösteren kültürler var (Anglo-Amerikan kültürü başta olmak üzere: Jonathan Swift'in *Alçakgönüllü Bir Öneri*'sinin İngiltere'den çıkması bir tesadüf değil, ama tek seçenek de bu değil.

Başka bir deyişle, sınır durumlara ve mantıksal uzantılar gibi muhakemelere başvurmakta acele etmeyelim; önce eşitlikçi ve hakça felsefe ve siyasetlere bir bakalım. Bu imkânı, gözü kara ve ağzı salyalı bir hırsla devamlı sabote eden, dünyayı kirleten ve tüketen, Kyoto Sözleşmesi'ni imzalamayan, dünyayı kan gölüne ve savaş meydanına çeviren, bencil ve saldırgan kültür gruplarını/siyasi birimleri dizginleyelim. Kendi kaynaklarını saklayan ve başka ülkeleri işgal eden, BK destekli ABD emperyalizmi başta olmak üzere.

Eski Yunan'ın metaforik dörtlüsünü, su, hava, toprak ve besini (ateşin yerine koyduk) insan gibi korumaya, kullanmaya ve paylaşmaya bakalım. Doğaya hükmetme adına onu talan etmeyi buyuran dinleri artık sorgulayalım.

Savaştan, soykırımdan, etnik-dinsel-dilsel çatışma ve temizlikten, milliyetçilik-ırkçılıktan geçilmiyor. İngiltere İrlanda'yı, Fransızlar Cezayirlileri, Türkler Kürtleri, Ruslar azınlık milliyetleri, İspanya Baskları, Flamanlar Valonları, Hintliler Pakistanlıları, aşiretler aşiretleri, Hindular Sikhleri, Guatemala Kızılderilileri (hâlâ), Afrika'da kabileler kabileleri (insanlığın beşiğinde), Batı-Doğu'yu, Kuzey Güney'i, X Y'yi, A Z'yi, Hıristiyanlar Müslümanları, Yahudiler Arapları, din dini, mezhep mezhebi, alt-mezhep alt-mezhebi, millet milleti, kavim kavimi, Sünni Şii'yi, vs., vb., vd.'yi kırıyor. Asker sivili, devlet halkı, burjuvazi işçiyi, polis öğrenciyi kırıyor. Liste çok uzatılabilir. ("Medeni" Avrupa milletlerinin birbirlerini amansızca kesmelerinin (Birinci ve İkinci Dünya Savaşları) üzerinden ancak 70-100 yıl geçti.)

Bunlar insanın/toplumun *doğa*'sındaki bencillik, saldırganlık, kötülük vs.den olmuyor. Bir filozof, Ortega y Gasset olmalı, insanın doğası yoktur, yalnızca tarihi vardır demişti. Bütün bunlar tarihsel-kültürel belirlenimler. Kötümserliğe yol açan mutlak determinizm, ideolojik ve dolayısıyla yanlış bir tutum. Ezenin ve sömürenin eline

oynar. Doğa kanunları başka, insanların tarih içinde yarattıkları kurallar, değerler ve anlamlar başka. Akıl, irade, vicdan, duygu diye şeyler var, doğanın (evrenin) bildiğimiz ölçüde ve görece olarak en üstün yaşamı formu olan insan türünde ve bireylerinde. Tarih yapabilen tek bildiğimiz tür insan.

Tarihte olmuş olan şeyler, illa ki olması gerekenler değil; olması mümkün olan yegâne şeyler de değil. Bütün bir tarihsel zaman içinde birikerek bugüne gelen gelen olaylar ve süreçler, insan/toplum aklı başka yönde müdahale etseydi, hatta bazen birtakım kazalar olmasaydı, pekâlâ farklı nedensellikler gösterebilecek ve seyirler izleyebilecekti diyebiliriz.

2009

KAPİTALİZMİN İŞLEDİĞİ EN BÜYÜK İNSANLIK SUÇU

UNESCO, çocukların cinsel istismarını, özellikle çocuk fuhuşunu ve seks turlarını önleyecek yeni bir uluslararası doküman "kaleme alma gayreti içine girmiş bulunuyor".

"Çocuk fahişelerin sayısına dair küresel tahminler on binlerden iki milyonu aşkın sayılara ulaşıyor. Reşit olmayan seks işçilerinin popülaritesi, çocukların cinsel ilişki yoluyla geçen hastalıklardan arınmış olduğuna ve Üçüncü Dünya'da yaygın fakirlik içinde ebeveynlerin çocuklarını seks köleliğine mahkûm etmeden kendilerini ve çocuklarını geçindirmeleri olanağı bulunmadığına ilişkin yanlış algılamaya bağlanıyor"[1] diyor Anne O'Reilly.

Zengin ülkelerin daha fakir ülkelere sürdürülebilir gelişme için yardım etme görevi bulunduğunu belirten bu UNESCO editoryalinde ise fakirliğe karşı başarılı bir mücadele için dört ilkenin gözetilmesi gerektiği söyleniyor:[2] 1) İç gelişme, 2) Eğitim, 3) Kırsal yaşamın iyileştirilmesi, 4) Yurttaşlık ve katılım.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yalnız temel ve siyasal haklar değil, ekonomik ve sosyal haklar da vardı. "Korku ve yoksunluktan arınmak, geniş halk kitlelerinin en güçlü arzusudur deniyordu," diyor yazar.

Oysa bugün, "çok gurur duyduğumuz" uygarlık ve kültür çökmek üzere, çünkü nüfus artışı durdurulamıyor, zengin ve fakir arasındaki mesafe açılıyor, insanca yaşam koşulları (eğitim, sağlık, iş, konut) milyonlarca insan için mevcut değil. Dolayısıyla UNESCO dört ilkeyi vurguluyor:

1)'den kasıt dış yardımdan ziyade kendi kendine yardım ve yerel yardımlaşma, 2)'den kasıt yetişkin eğitimi ve okul dışı eğitim yo-

1. Anne O'Reilly, Child Prostitution: "The Next Push for Human Rights", Human Rights, Yaz 1993 v 20 n 3, s. 30(1) (Abstract).

2. Federico Mayor, "Progress for Whom?", UNESCO Courier, Eylül 1998, s. 9 (1).

luyla fırsat eşitliği (algılaması) ve sosyal barış kültürünü yerleştirme, 3)'ten kasıt iç kaynakların (silahlı kuvvetlerinkiler dahil) iyi kullanılması yoluyla büyük şehirlere ve yabancı ülkelere göçün durdurulması, 4)'ten kasıt yerel katılımın teşvikiyle, demokrasinin derinleştirilmesi (!).

Adaletsizlik, maddi imkân eşitsizliği, sömürü ve kâr, emek ve haksız kazanç, açlık hırsızlığına karşı organize kleptokrasi, yoksulluğa karşı lüks, karşılanamayan asgari ihtiyaçlara karşı israf ve gereksiz tüketim, vs.

Bunlar sınıflı toplumlarda hep vardı. Şimdi kapitalizmin bu son aşamasında da var. Servet ve gelir eşitsizliği, özel mülkiyete dönüşen emek hırsızlığı, sınıf eşitsizliği, ülkeler/devletlerarası eşitsizlik, coğrafi eşitsizlik, kadın-erkek eşitsizliği had safhada. Bu durumu örten, meşrulaştıran değer, ahlak, din sistemleri ne derse desin, üretim biçimi, ilişkileri, dağıtım ve bölüşüm berbat.

Tamam kölelik ve serflik bir sosyal-hukuki statü olarak devam etmiyor ve diyelim ki "ücret köleliği" biraz da mecazi; peki bir ekonomik-sosyal-ahlaki sistemi, daha tartışmalı konulara sıra gelmeden, baştan mahkûm ettirecek bir olguya ne denebilecektir, bir rasyonalizasyon getirilebilecek midir?

Hadi "çocuk emeği"ni de geçtik; "çocuk köleliği", "çocuk fuhuşu", "çocuk seks ticareti/turları" denilen insanlık suçlarının ne kadar yaygın olduğunu kaç kişi biliyor, kaç kişi umursuyor? Taş-bitki-hayvan-insan hiyerarşisinin alt basamaklarında çevreci/korumacı kesilen müreffeh ve vicdanlı insanların/kuruluşların ne kadarı bu duyarlılığı insan çocuğu kademesi için gösteriyor?

Oyun çocuklarını, yetişkinler için bile gayri insani, sağlıksız çalışma koşullarında sömürmeye ve telef etmeye devam eden kapitalizm (merkezde ve çevrede), üretimde çocuk emeği kullanmakla yetinmiyor, çocukların ruhunu ve bedenini de kötürümleştiriyor.

Çocuk yaşını ister 5-17 alın, ister 5-13 alın, ister 5-10 alın, bu saydığımız kategorilerdeki sayılar internette olsun, UNESCO kaynaklarında olsun, muazzam. Bunlar, 6,5 milyarın bir yüzdesi olarak dünyada, ya da 5 veya 50 milyonluk bir ülke nüfusunun yüzdesi olarak tek tek ulus-devletlerde çok yüksek olmayabilir, ama mutlak büyüklükler olarak dehşet verici. Her biri, mahvolan bir yaşam/insan

demek. Sayıların büyüklüğü ile anlam/vahamet kazanmaz böyle şeyler. Ayrıca, zaten az da değil.

Bu uygulamalar altında mahvolan çocuk sayısı Batı'nın ve Kuzey'in zengin Hıristiyan merkezlerinden, en başta da ABD ve Avrupa'dan, Latin Amerika'nın, Asya'nın, Afrika'nın fakir ve daha çok Müslüman, Hindu, Budist ve gayrı ülkelerine doğru artıyor. Hastalığın yansıması Doğu'ya, ama hastalığa talep ve hastalığın müşterileri Batı'da. Din ve coğrafya mazlumiyeti edebiyatı yapmıyorum, sadece durum tespiti sırasında sorunun cephelerine işaret ediyorum. Diyelim ki X Hindiçin ülkesine yılda 3 milyon ABD'li-AB'li çocuk seksi müşterisi gidiyor. Ve X'te 1 milyon 5-10 yaş arasında "çocuk seks işçisi" var. Bunların yerli ana-babaları ve hükümetleri suçsuz mu? Birleşmiş Milletler ve UNESCO –ki bu sorunları iyi bilen ve bilmesi gereken– ahlaka vurgu yapan raporların ve niyet beyanlarının ötesinde neden önleyici yaptırımlar uygulanmasına ciddi şekilde önayak olmuyor?

Kimse çıkıp bunlar sapma olaylardır, istisnadır, münferit belirtilerdir, azdır, demesin. Ailelerin/toplumların/(devletlerin/uluslararası kuruluşların bilgisi dahilinde ve resmi onayı değil ama zımni kayıtsızlığı dairesinde işleyen/gelişen fiili ticari sektörler bunlar. Yüz binlerin, milyonların, yüz milyonların söz konusu olduğu arz-talep piyasaları. 180.000 kişiyle ABD'nin Irak'ı işgal ettiği bir dünyada, diyelim ki belli bir ülkedeki 800.000 çocuk seks kölesi, pek de küçümsenecek bir sayı değil, değil mi?

Vicdansız ve ahlaksız bir "uygarlık"! İki taraflı. Hatta çok taraflı. Hadi, 12 yaşındaki Taylandlı bir çocuk, bir Amerikalı sapık için "başkasının çocuğu", peki kendi ana-babası için "kimin çocuğu"? ABD müttefiki soysuz Tayland monarşisi için hangi halkın çocuğu? Güneydoğu Asyalı ya da Afrikalı bir Birleşmiş Milletler genel sekreteri için kimin çocuğu?

2009

KAPİTALİZMİN KRİZLERİ VE ÇÖKÜŞÜ

Nasıl kapitalizm ilk ve tek sömürü ve baskı sistemi değilse ve fakat kronolojik olarak en sonuncusu ve en berbatı ise, Amerikan emperyalizmi de ilk ve tek değil ama en son ve en berbat emperyalizmdir. Nitelikleri ve gücü itibariyle.

Dünya ve insanlık daha önce de tek kutuplu ve hegemonik emperyalizmler (Roma gibi) gördü; daha çoğul, eşzamanlı ve rekabetçi emperyalizmler de (İspanyol-Portekiz, İngiliz-Fransız gibi). Ancak hiçbiri ABD'nin (emperyalist geçmişi daha da geriye –ta kuruluşa– giden) 1945 sonrası Pax Americana dönemi ve özellikle de 1989-90 sonrası neredeyse rakipsiz emperyalizmi kadar kapsamlı (küresel) ve çokyönlü (kolonyalist, askeri, idari, politik, ekonomik, kültürel, ideolojik-hegemonik vd.) olmamıştı.

Bu tespit, yermek amacıyla da olsa, sadece bir Amerikan "istisnailiği"ne işaret etmiyor. Esas itibariyle, geç-geç kapitalizmin özelliklerinin (ABD momentinde mantıksal uzantısına varan) sonucu. Nasıl sermayenin yoğunlaşma ve merkezileşme *ve* küreselleşme iç eğilimi varsa, nasıl kâr maksimizasyonu amacı kapitalizmin (ve kapitalistin) başlıca ayırt edici vasıflarından biriyse, emperyalist hegemonyanın da –her boyutuyla– tekçi ve tekelci olma eğilimi bulunduğunu gösterdi son dönem Amerikan emperyalizmi.

Dünyayı nüfuz bölgelerine ayıran ve pazar paylaşımı için uzlaşan *ve ya* savaşan emperyalistler modeli (örnek 19. yy) yok bir süredir. Tek taraflı hükmeden, işgal eden, *kural koyan, istisna yaratan, yaşama/ölüme karar veren*[1] ve karşı çıkılmayan (şimdilik) bir haydut/şaki/serseri/külhan devlet olarak ABD var. Kapitalizmin iç mantığı gereği emperyalist devletlerin birbirleriyle zorunlu olarak savaş etmeleri görüşü de Marksist literatürde hararetini yitirmiş bir tartışma konusu.

Lenin'in bıraktığı noktada kapitalist devletler, kapitalizmin doğası gereği birbirleriyle emperyalist savaşlara girmek zorundaydılar.

1. İtalik ibaredeki terimlerin her biri kimilerine göre "egemenliğin" tanımı.

Lenin'den sonra ve Sovyet reel sosyalizmi döneminde bunun bir zorunluluk olmadığı, dünya kapitalizminin esas itibariyle çokuluslu şirketler mekanizmasıyla ulusal burjuvazileri ve devletleri birleştirebileceği ve uzlaştırabileceği teorisi ortaya atıldı. Hayat da bunu doğruladı. (Şimdilik/bugüne kadar.)

Hatta daha da ileri gidilip teoride de pratikte de, kapitalist dünya ile ("reel") sosyalist dünya arasında bile savaşın kaçınılmaz bir zorunluluk olmadığı, "barış içinde birlikte yaşama"nın mümkün olduğu söylendi ve yaşandı. Gorbaçov-Yeltsin-Putin'i bile beklemeye gerek yoktu; Kruşçev'den itibaren, yani 1950'lerin ikinci yarısından itibaren durum buydu.

Ne devri daim makinesi bulunmuştur (%100 verimle sürgit çalışan) ne de kapitalizmin kendini ilelebet yeniden üretmesi ve şartlara uyarlaması mümkündür. Ne yersiz kötümserliğe gerek vardır ne de temelsiz iyimserliğe. (Öven tarafta da olsanız, yeren tarafta da.) Ama bugün için, savaşacak gibi görünen emperyalist kapitalist devlet*ler*, emperyalist aday*lar* yok. Rakip savaşkan sistemler, bloklar da yok. İşaretleri de yok.

Tabii ki tarihin sonu gelmedi. Tabii ki liberalizm kalıcı zafer kazanmadı. Bu sav belki de 20. yüzyıldan 21. yüzyıla geçilirken ortaya atılan en ahmakça ve cahilce sav. (İdeolojik etkisi yüksek oldu, o başka.)

Kapitalizm yaşamaya –zarar vererek yaşamaya– devam ediyor. İflas eden/krize giren, yalnızca "neoliberal kapitalizm". Bugünkü/son anlamıyla: mutlak piyasacı, monetarist, özelleştirmeci, Chicago oğlanları usullü "liberalizm". Yoksa, klasik "liberalizm" tedavülden kalkalı çok oldu. Liberalizm, esas itibariyle rekabetçi kapitalizmin (altın çağı 19. yüzyıl olmak üzere) ideolojisiydi. Hatta mitiydi.

İktisadi liberalizm piyasanın ekonomik *ve* sosyal ahengi sağlayan, kendi kendini düzenleyen bir mekanizma olduğu savına dayanıyordu. Siyasi liberalizmin, liberal kapitalist devletin ideal-tipik formu da parlamenter demokrasiydi. Tabii, birincisi ulus-devletin sınırları dışında ekonomik emperyalizmle, ikincisi ise idari-askeri kolonyalizmle pekâlâ beraber gidebiliyordu.

Ama asıl hatırlanması gereken şey, bu "resmi ideoloji"nin içeride de bir mitos olduğuydu. Piyasa o kadar da bağımsız ve özerk bir

düzenleyici görünmez el değildi. 18 ve 19. yüzyılda da burjuva devlet, kapitalistlerin lehine birçok müdahalede bulunuyordu. Merkantilizm, himayecilik, savaş, tehdit, kayırmacılık, içte ve dışta eksik değildi. "Manchester okulu" usulü "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" şiarı, hâkim ve yönetici sınıfların ve onların kendi ekonomistlerinin/"bilimadamları"nın meşrulaştırıcı bir kamuflajıydı. Devlet gece bekçisi/jandarma/hakem/ihtilaf çözücüden ibaret olmadığı gibi, piyasa da üretim güçlerine adil pay dağıtan rasyonel bir mekanizma değildi. Toprak sahibine rantı, müteşebbise kârı, emek gücüne ücreti hakça payeden tarafsız bir makine değildi. Marx ve Engels bu vitrinin arkasında gayri adil ve taraf gir bir yapı ve işleyiş olduğunu, özellikle de kârın arkasında artıdeğer, sömürü ve baskının bulunduğunu, piyasanın ahenk değil anarşi yarattığını, üretim fazlasının kronik bir hastalık olduğunu, kapitalizmin kendi doğasında gömülü iç eğilimler nedeniyle çökmek zorunda olduğunu savlamışlardı.

Ama belki daha da önemlisi, Marx ve Engels, çalışır gibi görünen kapitalizmin ya da yekten çalışan kapitalizmin sağlıksız ve kötü bir sistem olduğunu ortaya koymuşlardı. Kullandıkları kategoriler kriz ve önlenebilir iflas (esef edilecek) değildi; salt kötülük ve kaçınılmaz çöküntü (temenni edilir) idi.

19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilirken, rekabetçi kapitalizm bitiyor, tekelci ve daha sonra da devlet-tekelci kapitalizm evresine giriliyordu. Rekabetçi kapitalizmin liberal teorisinin iktisadi kanadı, piyasanın şaşmazlığının yerine açıkça devletin müdahalesinin gerekliliğini kuramsal (ve fiili) olarak da koyuyordu. "Neoliberalizm" in etimolojik ve tarihsel olarak ilk sahneye çıkışı zaten yüzyıl değişirken gerçekleşiyordu. Başka bir deyişle, neoliberalizmin ilk kullanılışındaki anlam, "*sosyal* liberalizm", sosyal boyutu artırılmış liberalizmdi. (T. H. Green, Harold Laski, John Dewey, vs.) 2000'lerdeki anlamıyla ilgisi yoktu. Soysuzlaşmış İngiliz "laborizm"inin Tony Blairci versiyonu "3. yolla" ise hiç ama hiç alakası yoktu. "Sosyal refah devleti"ne, hatta "sosyal demokrasi"ye varacak olan *self-conscious* liberalizmin prototipiydi.

Bu liberalizmin siyasi kanadı da, iktisadi kanadına paralel olarak, katıksız parlamentarizmden elit teorilerine ve genişletilmiş dev-

let rollerine doğru bir açılım yapacaktı. Keynes "Neden Liberal Değilim" yazısı yazıyor; Pareto "liberalizm kapitalizme yetmezse faşizm gerekir" diyordu.

Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte, ama özellikle de savaş bitince, bu kendini uyarlamaya çalışan (neo- ve sosyal-) liberalizm, kapitalizmin iktisadi ve siyasal kuramı/ideolojisi/mantığı olarak yerini yavaş yavaş solidarist ve faşist varyantlarıyla korporatizme, korporatist kapitalizme bırakacaktı.

Dolayısıyla kapitalizmin 20. yüzyıl sonu ve 21. yüzyıl başı teorisi olarak neoliberalizmden (ve bunun çöküşünden) söz etmek (yüklenen yeni anlamı eskisinden ayrıştırmadan) çok da doğru değildir. Neo-marketizm, neo-monetarizm ya da hiç çekincesiz neokonservatizm/neo-kon'culuktan da bahsetmek doğru olacaktır. Neo- "liberalizm" oldukça yanıltıcı bir terimdir, ve şaşırtmacadır. 1980'lerden başlayarak ivme kazanan yeni-sağ/neo-konservatizm (Thatcher, Reagan, Popper, Hayek, Friedman, vb.) 1990'lar-2000'lerde neoliberal denilen görüşlerin ve kliklerin öncüleri ve genetik babalarıdır.

Demek istediğimi özetleyeyim: Kapitalizmin krizinin yoğun biçimde konuşulduğu 2007-09 döneminde şunu unutmamak lazım. Sekiz-on yıllık *business cycle*'lar ve resesyonlar, 40-50 yıllık "Kondratiyev döngüleri" ve depresyonlar, bu ikisi arasında bir yerde durur gibi görünen bugünkü "kriz", henüz kapitalizmin çökmek üzere olduğunu göstermiyor. Bunların hepsi de, sistem olarak işleyen kapitalizmin yapısında ve mantığında gömülü olan özellikler. (Piyasa anarşisi, belli bir işsizlik, periyodik üretim fazlası gibi. Ve tabii, sömürü vs. de.)

Başka bir deyişle, "çalışan/işleyen" kapitalizm zaten bazı bakımlardan yapısal ve döngüsel olarak aksayan ve tekleyen bir sistem; bazı bakımlardan, yüksek verimle ve pürüzsüz çalıştığı mitine prim verilen durumlarda bile, emekçiler için çalışmayan ya da aleyhte çalışan bir sistem, bir müzmin kriz sistemi.

Asıl soru "aksama"ların derinleşip, mantıksal uzantılarına gidip (Marx-Engels'in öngördüğü gibi) sistemi "kriz"in ötesinde iflas et-

tirip ettirmeyeceği, veya hangi vadede iflas ettireceği: Bu iflasın kitlesel politik eylemlerle hızlandırılıp hızlandırılamayacağı veya ekonomik çöküş koşullarında insani/kolektif iradeyle yeni bir devrimsel değişimin nasıl gerçekleştirilebileceği.

Yoksa kapitalizm zaten özü itibariyle bir "sürekli kriz" sistemi.

2009

12

Laiklik ve Sekülerlik

DİN-SİYASET İLİŞKİSİNE DAİR BAZI NOTLAR: LAİKLİK, SEKÜLERLİK VE ÖTESİ

Dinin insan ve toplum yaşamındaki yeri yüzyıllardır giderek küçülmekteyken en az son çeyrek yüzyıldır bütün dünyada (ve Türkiye'de) bu seyrin tersine bir dini uyanış veya geri dönüş yaşanıyor.

Bu iki karşıt akıntının önemi ve sonuçlarına dair bazı gözlemlerde bulunmak istiyorum. Yola çıkarken de dinle ilgili bazı asgari bilgilerimizi yinelemekten kaçınmayacağım.

Din kurumsal ve kavramsal olarak kendi içinde hiyerarşik, dışarıya karşı dışlayıcı, insanüstücü ve doğaüstücü bir doktrin ve inanç sistemidir. Tektanrıcı büyük dinlere (hepsi İbrahimi olan Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlığa) inananlar "ehli kitap" sayılır. Bu dinlerin Mısır, kadim Mezopotamya, hatta Hinduizmde esin kaynakları/kökenleri vardır.

Büyücülük, şamanlık, çoktanrıcılık (politeizm), mistisizm (panteizm)* ve paganizme göre ilerleme sayılan tektanrıcı dinlerin zamanla ilksel formları zayıflayıp başka türlü bir ilerleme sürecine girdikleri kabul edilir: Ortodoksluktan muhafazakârlığa, muhafazakârlıktan reformizme, reformizmden liberalliğe, liberallikten laikliğe doğru evrilmişlerdir. Doğal din, "aklın sınırları içindeki din" (Kant), organize dinin yerine kişisel Tanrı anlayışları bu süreçteki evreler

▸ İlk kez *Express* dergisinde yayımlanmıştır: Şubat 2015.

* Tanrı'yı her yerde görme, her şeyi onun bir parçası ve belirtisi sayma.

arasındadır. Köktencilik, selefilik, vb. bu genel gelişme çizgisinden sapma ve geri düşme sayılır.

Bir başka paralel süreç, örneğin Katoliklikten (katı kitap ve aracı otorite kilise) Protestanlığa (esnek! yorumlanan kitap ve Tanrı'yla aracısız ilişki) geçişten daha evrensel olan ve Aydınlanma'yla, hatta Rönesans'la başlayan deizm ve ateizm açılımlarıdır. Örneğin Voltaire'in deizminde kiliseye yer yoktur, tanrı işin *başında* her şeyi kusursuz bir saat gibi yaratmış ve salıneden çekilmiştir. Artık sahnede insan aklı ve iradesi vardır. İbrahimi dinlerdeki gibi, insanların yaşamını düzenlemek üzere *ortada* ve ölümlerinde ödül ve cezaya hükmetmek üzere *sonda* yoktur. Ateizmde (Diderot, Hume, Marx, Einstein, Russell, Freud, Dawkins vd.)[1] ne başta, ne ortada, ne sonda tanrı vardır. İnsanüstü ve doğaüstü bir yaradan yok, aklı ve özgür iradesi olan insanlar vardır. Ahlaki inanç Tanrı'nın, kilisenin ve müminin tekelinde değildir; insanlar bireye, topluma, doğaya dayanan, dini olmayan (ladini) ahlak sistemleri kurabilirler. Kilise vb. haydi haydi gereksiz ve zararlı olup Tanrı fikrinin kendisi de kanıtlanamaz, mantıkdışı ve sık sık insanın insana kötülüğüne hizmet eden bir psikolojik yanılsamadır. Tarihin en eski ve kudretli ideolojisi olması bu gerçeği değiştirmez.

Agnostisizm risklerini yayan bir inanıştır: Tanrı var mıdır, yok mudur, bilemem, ikisini de kanıtlayamam, der. "Bilinemezcilik" olarak da bilinir. Darwin ise her ne kadar "Her bulgum beni Tanrı fikrinden biraz daha uzaklaştırıyor" dese de Hıristiyanlıktan tamamen sıyrılamamıştır. "Sefalet içindeki bu kardeşlerimizin durumu Tanrı'nın emriyse ne âlâ, yok sorumlusu biz isek yazıklar olsun bize" diyebilen vicdanlı bir bilimadamıydı ama tereddütlerini tam yenememiştir.

Kant da biraz böyle: Rousseau gibi Kiliseli bir Tanrı fikrinden uzaklaşmıştı ama daha soyut bir yüce varlık anlayışının ötesine gidememişti – her ne kadar son demlerinde "benim ahlak sistemimin tanrı fikrine ihtiyacı yoktur" demişse de. Aynı Kant-Laplace teorisinin Laplace'ının yaptığı gibi. "Peki tanrı bu görüşlerinizin nere-

1. Tabii, bu büyük düşünürler de, sınırları daha önce zorlamaya başlayan Rousseau, Kant, Darwin'in omuzları üzerinde yükseldiler.

sinde?" diye soran Napolyon'a "Benim hipotezimin Tanrı fikrine ihtiyacı yoktur," dediği gibi. Buna karşılık Newton hâlâ "Yerçekimi Tanrı'nın iradesidir," diyordu.

Dinin tarihsel seyrinde siyaset ve devletle olan ilişkisine geçelim. Önceleri din-siyaset iç içeydi, birleşikti: rahip-kral, tanrı-kral, tanrının oğlu kral, tanrının-vekili kral, Sezaro-Papizm, teokrasi (dar anlamında, devletin personelinin ve şahıslarının din adamları olması – ki bu anlamda teokrasiden Vatikan ve İran örnekleri kaldı).

Din ile siyasetin ayrışmaya başlamasında çeşitli aşamalardan söz edilebilir: Teokrasinin geniş anlamında din ve devlet personelinin ayrışması halinde bile devlet ve kamu düzeninin ve kamu hukukunun en temel dayanağının, meşruiyet ve egemenlik kaynağının din olması (ki, hâlâ epey örneği var), "iki kılıç" uzlaşması (dünya işlerinin hükümdarı ile ilahi işlerin başının yan yana *ve* ayrı olması), kralların ilahi hakları, din-mezhep savaşları ve büyük kırımlar, tecrübeden ders alınarak dinde çoğulculuk, laiklik/(laisizasyon), sekülerlik, ateizm, anti-teizm.

Laikliğin üç dozu veya boyutu vardır: 1) Din ile siyasetin ayrılması (a. dinin devletten çıkarılması, b. her türlü kamusal alan ve yaşamdan çıkarılması, c. devletin bir hakem gibi tüm dinlere eşit mesafede durması ve güvenliklerini sağlaması). 2) Dinin devletin kontrol ve denetiminde tutulması (problemli, bazen de aykırı). 3) Dinin toplumdaki yerinin ve rolünün küçültülmesi ve giderek hükümsüz kılınması (yalnız düşünceden, bilimden, toplumsal ahlaktan tasfiye edilmesi değil, bireysel ahlak ve epistemolojiden (gerçeklik hakkındaki bilgimizin kaynağı olmaktan da ihraç edilmesi. Örnekse "yaradılış" anlayışına karşı "evrim" teorisi.

Kendi iç kritiğini yapan din (Hıristiyanlık) önce sanattan çıkmaya başlamış (Rönesans), sonra düşünce, felsefe ve bilimden çıkarılmış (Aydınlanma), zamanla siyasetten ayrılmış (laiklik), kamusal ahlak olmaktan çıkarılarak bireysel ahlak ve inanç özgürlüğü boyutlarına indirilmiştir. Freud'un 1930'larda yayımladığı *Bir Yanılsamanın Geleceği* adlı kitabında söylediği şudur: Din eskiden insanların doğa, ölüm, hastalık, vs. gibi üstün ve iradelerinin dışındaki güçlere karşı bir savunma mekanizması, bir psikolojik ihtiyacın yanıtıydı.

Bilimsel düşüncenin ilerlemesiyle bu işlevini devamlı yitirmektedir. Dinin yerini bilim almaktadır.

Siyasi akımlar açısından ise, din sol düşüncenin tümüyle reddettiği, liberal siyasi düşüncenin bile arasına mesafe koyduğu bir fikir /inanç sistemidir. (Bkz. Marx: İnsanlar dine ne kadar yer verirlerse, insanlık için o kadar az yerleri kalır.) Faşizmin dinle yakın ilişkilerini başka vesilelerle yazmıştım.

Son onyıllarda "sivil toplum" taraftarları –özellikle Türkiye'de– iki ters gelişme gösterdiler: 1) Dini gruplarla pragmatik, hatta oportünist bir ittifak içine girdiler, iki mazlumun dayanışması ve işbirliği amacıyla/yanılsamasıyla. 2) Teorik olarak da bunu haklı gösterecek bir manipülasyon yaptılar: Din "özel alan"ın bir parçasıdır, ("kamusal alan"a karşılık), mülkiyet, aile, girişim özgürlüğü vs. gibi sektörlerle birlikte devleti denetleyeceğini savladılar.

Bu tutum dini de bilmemektir, liberalizmi bile bilmemektir. Din doğası gereği dışlayıcıdır, son kertede ya da sınav anlarında iktidarın yanındadır. Ayrıca din "sivil" falan da değildir: Kendi içinde disipliner ve cezacı, dışarıya karşı son tahlilde savaşkandır. "Biz en seçilmişizdir"den "bizden olmayan bize karşıdır"a kadar dışlayıcıdır.

Birçokları tarafından yumuşak ve barışçıl sanılan Hinduizm de gayet dövüşken, savaşkan ve askerlik "sanat"ına düşkün bir dindir. 300.000 kadın ve erkek tanrının önemli bir kısmı devamlı birbirleriyle dövüşür; en yukarıdakiler (*Hindu triad*) tıpkı Yunan paganizmi ve politeizminde olduğu gibi küçük tanrı ve tanrıçaların tarafını tutarlar. Tevrat'ta "Tanrı'nın Savaşları" adlı bölümde anlatıldığı üzere, Yahudi kavmi kendinden çok daha büyük düşmanları alt eder, çünkü Tanrı onlar için ve onların tarafında vuruşur. Bu Kur'an'da da yinelenen bir temadır. Hatta Türk-İslam tarihindeki her zaman kendinden katbekat kalabalık düşmanı yenmek şeklindeki ısrarlı temanın kaynağı da muhtemelen budur.

İslamiyetin (Müslümanların) dilinden düşürmediği terimler olan vahdet, tevhid, birlik ve beraberlik aslında kavramsal olarak iç hiyerarşiyi ve dışarıdaki sınıf egemenliğini ve sömürüsünü kamufle eden sözcükler ve söylemlerdir. Çoğulculuğa ve eleştiriye tahammülleri yoktur; farklı olanlar için horlayıcı sıfatlar hazırdır: müna-

fık, fitneci ve fesatçı, vb. (Hıristiyanlıktaki muadili "bizden olmayan bize karşı"dır.) Kavramlar hiyerarşisinde en üstte (veya arka planda) duran tek tanrıdır. (Tevrat ve Kur'an bu konuda apaçıktır. İncil'deki üçlemeyi, o da ancak yer yer, bu kadar totaliter saymayanlar olabilir.)

Din için "plasebo", "kalpsiz dünyanın kalbi", "kitlelerin afyonu", en son "sanrı" (Dawkins) gibi nitelemeler bol bol kullanılmıştır. Ama asıl inkâr edilemez önemi (değeri değil) ve etkileyici yanı, 3000 yıldır dünyanın en eski ve kudretli ideolojisi olmasıdır. Cizvit papazlarının bir sözü vardır: Bir çocuğu 13 yaşına kadar bana verin, ondan sonra bütün yaşamı benimdir. (Türkiye'deki 4+4+4'teki erken endoktrinasyon ve çocuklara erken seçme zorunluluğunun dayatılması benzer bir anlayışa dayanır. Birincil sosyalizasyon (aile), ikincil sosyalizasyonla (okul, dernek, sendika, parti, siyası ortam, kültürel ortam vs.) pekişir.

Her halükârda din, birkaç geçici istisnai dönem ve durum dışında genellikle iktidarın içinde veya ona yakın olmuştur. Ortaya çıkışındaki protesto niteliğini çabuk kaybetmiştir. (Örneğin Hıristiyanlık başkaldırı olarak başlamış, çok geçmeden Roma'nın devlet dini haline gelmiştir.) Latin Amerika'daki "kurtuluş teolojisi"nin birkaç radikal papazı kısa bir süre Marksist gerillalarla birlikte çalışmış, sonra elimine edilmişlerdir. Din, hiyerarşik yapısıyla, kurulu düzenle aslında ilkesel ve doktrinal bir davası olmamasıyla, "Tanrı'nın (en) seçilmiş kulları" temasıyla, özü itibariyle siyasi iktidara, kurulu düzene, statükoya yakın olmuştur. Kalvinizmde ayyuka çıkmış olan, bu dünyadaki zenginliğin öbür dünya için seçilmişlik karinesi olduğu sanrısı da buna bir örnektir. Zaten kutsal kitaplardaki buyruklar dikkatli incelenince görülür ki, birtakım kötülükler, tarihsel kazalar veya doktrinal sapmalar değil, çoğu zaman bu "kanun kitapları"nın buyruklarının ta kendilerinin uygulanmasıdır. İçeride şiddetten ve dışarıya karşı baskıdan ve savaştan kurtulamayan erbabı dinin ahlak anlayışı ve buna uygun davranışları bellidir. Bu anlayışın ardındaki mimari de bellidir. "4 emir"e indirgenebilir: 1) KORK (Allah'tan), 2) İNAN (kitaba ve peygambere), 3) İTAAT ET (dini buyruklara) ve 4) ödüllendiril (yoksa cezalandırılırsın ve mahvolursun). Sıra budur.

Ladini bir inanç ve ahlak sisteminde Tanrı ve din değil, doğa ve insan vardır. Natüralist hümanizm diyebileceğimiz bu yaklaşım felsefi materyalizm üzerinde yükselir. Bir tür varlığı olan insandan ve onun toplumundan üstün bir tanrı ve organize din kurumu ve personeli kabul edilmez, "daha" ve "en" seçilmiş insanlar ile diğerlerinden daha "kutsal" insanlara yer verilmez; insanlar arası bir "değerlilik" hiyerarşisi kurulmaz. ("*Holier than thou* / Ben Tanrı'nın daha seçilmiş bir kuluyum" yoktur.) Buradaki eşitlikçilik, toplumsal yaşamın her alanına, başta siyasete yansır; özellikle her insanın değerli olması, demokrasiyi besler.

Dini de aile gibi, ekonomi ve özel girişim alanları gibi, çıkar grupları vs. gibi, yani burjuva toplumunun "özel alanları" gibi, "sivil toplumun" bir parçası/bölgesi olarak görenler (bu meyanda örneğin Gülen hareketini ve cemaatini, sermaye örgütlerini ve gruplarını birer sivil toplum örgütü kabul edenler) şunu kaçırmış görünüyorlar: Dini cemaatler ve sermaye sınıfının örgütleri hiç de sivil değillerdir. Apaçık ve fazlasıyla "kamusal" ve siyasidirler. Hele devlet ve bürokrasiyle yakın işbirliği ve uzlaşı içindeyseler, hele hele bunlarla legal-organik bağlar yaratan, kendi alanlarında delege edilmiş kamusal yetkiler kullanan ve bunun karşılığında devletin belli denetimlerini kabul eden bir korporatist mevzuat düzenlemesi içindeyseler – odalar, birlikler, meslek gruplarının örgütleri gibi. Bu mesleki örgütlerin bir kısmının (tabipler birliği, mühendis odaları vb. gibi) tarihsel-fiili durumlar olarak muhalif "demokratik kitle örgütleri" olmuş olmaları, sözünü ettiğimiz korporatist rejimin niteliğini değiştirmez. Ayrıca Türk kamu ve anayasa hukuku bu konuya fevkalade etkin –aslında bilinçsizce mizahi veya bilinçli müstehzi?– bir formül bulmuştur: İşçi sendikaları, öğretmen birlikleri gibi kuruluşlardan farklı olarak, işveren sendikaları, TÜSİAD, Odalar ve Borsalar Birliği gibileri "kamu çıkarına hizmet eden dernekler" olarak statülendirilmişlerdir. (Bkz. Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, Metis 2016, s. 51-60, 74.)

Laiklik ve sekülerlik gibi çok önemli fakat biraz da yanlış kullanıldığını düşündüğüm iki kavram/terimi de biraz açmak istiyorum.

"Laik" ("lay", "layman"), etimolojik kökeni itibariyle kabaca din adamı/kurumu sınıfından olmayan kişi/kuruluş demektir. Frankofonlar (bu arada Türkler) daha çok bu terimi kullanırlar.

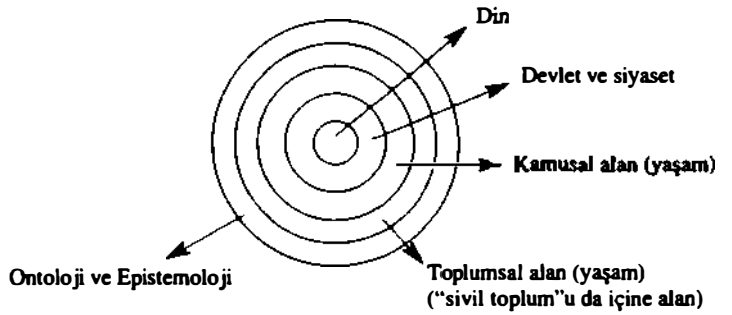
"Seküler" ise daha çok Anglofonların kullandığı bir terim olup anlamı İngilizce sözlüklerde ve sosyal bilim literatüründe "çağdaş, çağcıl, zamane, muasır, modern" gibi şeyler olup, 1) "laik"in muadili olarak, 2) daha geniş bir şekilde "laikliğin" de ötesinde/ilerisinde bir "dine karşı alınan mesafenin daha da artması" olarak kullanılagelmiştir. (Nitekim ben de önceleri birkaç kez, problemine işaret ederek de olsa, "seküler"i "laik"e göre daha ileri bir "istasyon" olarak kullanmışımdır. Problem dediğim ve belirttiğim de şuydu: Tarihsel ve dilbilgisel olarak "seküler", din dışından değil yine din içinden bir terim/olay olup, anlamı yaşam tarzı ve yeri "manastırlı olmayan" (*non-monastic*) din adamlığı ve/veya organizasyon biçimi demektir.

Başka bir deyişle, ücra yerlerde, yalnız tepelerde yaşayan keşişlere karşılık, kentlerin gelişmesiyle birlikte kasabaya/şehre inen, toplumun monastik olmayan/laik sakinlerinin yanında yaşayan din adamı ve onun hayat tarzı demekti. Yani: Din erbabının dağdan ovaya inmesi/inmişi anlamındaydı. Kısacası, dine karşı veya din ötesi bir yanı yoktur. Dolayısıyla bu son cümledeki durum için başka bir terim bulmak daha isabetli olur diyordum.

Nasıl Kemalistlerin dediği gibi "laiklik demek, dinsizlik demek değil" idiyse, "seküler" de din-dışı veya karşıtı bir kategori değildir. Bu son anlamlar için "ladini" (*irreligious*) ya da "din-karşıtı" (*anti-religious*) gibi terimler daha uygundur.

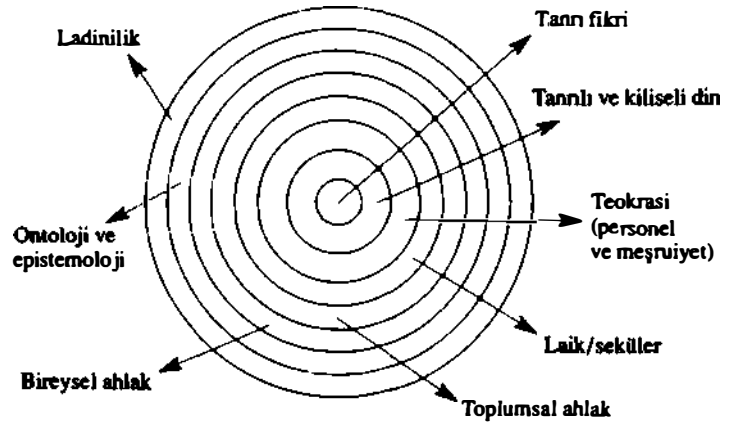
Din ile insan-toplum ilişkisini birkaç şekilde grafikleştirebiliriz: Biri içten dışa genişleyen daireler (merkezden dışa doğru açıldıkça dinin yerinin azaldığını gösteren), öteki soldan sağa doğru, dinin konumunun ve hükmünün azaldığını/zayıfladığını gösteren bir tayf ya da spektrum/skala. Yanda bir iç içe daireler şeması görülmektedir.

Daha *siyasi* olarak dinin devletten ayrılması:

Şekil 1a

Daha *genel* olarak dinin kültürden çıkması:

Şekil 1b

Bunlar ışığında Türkiye'nin laiklik serüvenine –ki hayli zamandır ilerleyeceğine geri düşmektedir– ilişkin olarak geçerken bir-iki gözlem yapmak istiyorum. Eksik ve tutarsız Kemalist laiklikten sonra –hem düşüncede hem uygulamada– askeri darbelerden, özellikle de 12 Eylül 1980'den sonra, giderek dozu ve kapsamı artan biçimde anti-laik bir seyir izlenmektedir. Kemalistler, laikliğin üç beylik tanımından –1) din ve siyaset ayrılığı (*separation*), 2) dinin devletin kontroluna alınması (*control*), 3) dinin hükmünün azaltılması (*disestablishment*)– kendilerine göre 1'i ve 2'yi seçmişler/deklare etmişler, 3'e de biraz uzanmışlardır. Sonraki regresyonlar çok zor olmamıştır.

1)'den anladıkları, "hacı hoca"yı siyasetten uzak tutmak ve parti devletlerine bağlamak olmuştur. 2)'den anladıkları, Diyanet İşleri Başkanlığı yoluyla dini kontrol etmek üzere onu devletin içine almak ve düpedüz bir devlet organı eliyle belli bir mezhebi (Sünni-Hanefi) imtiyazlı kılmak olmuştur. Kendilerince "doğru dini" bir resmi devlet dini haline getirdiklerinin idrakinde olamamışlar, laikliğin en temel/asgari kriterlerinden biri olan 1)'i ihlal ettikleri gibi, yine öyle bir kriter olan, devletin bütün dini inançlara ve dini olmayan ahlaki inançlara karşı eşit mesafede durması ve hakem olması kuralını çiğnemişlerdir. Biraz 1)'in biraz 3)'ün gereği olan, dini eğitimden çıkarma işini belli bir derecede yapmışlardır ama, imam hatip okullarının açılmaya başlaması yine Kemalist CHP eliyle tekparti döneminin sonlarına doğru olmuştur.

Resmi milli eğitimin kapısının dışına çıkardıkları din öğretimini, yine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gözetiminde, "Türk çocuğunun bilmesi gereken din bilgileri" ve "Mehmetçiğin bilmesi gereken din bilgileri" kitapçıklarıyla müfredat dışı bir din eğitimi şeklinde bacadan içeri sokmuşlardır. Yani, bir iddiaya göre Osmanlı ne denli "teokratik değil" idiyse, Kemalist sava göre "laiklik" olan şey, o denli laiklik değildir. Siyasal ve toplumsal alanları kompartmanlara bölerek Kemalistlerin her birinde tam ne yaptıklarının doğru ve hakça bir envanterini çıkarmak lazımdır.

Örneğin eğitimde bir şeyler olmuştur, medeni hukukta bir şeyler olmuştur. Benzer şekilde, egemenlik tanrının değildir, halkındır demişlerdir; böylece siyaset ve hukukta en temel meşruiyet normu ola-

rak dine ve ilahi kaynaklara dayanmaktan vazgeçmişlerdir. Bunlar elbette kritik hamlelerdir, ama sadece bunlarla ne denli ileri ve sağlam bir mesafe alınmıştır, o kuşkuludur.

Kemalist elitlerin, hâkim sınıfların, aydınların, sözde liberallerin, hatta birçok "sol" grubun dinle ilişkisi bu kuruluş özürleri yüzünden o kadar problemlidir ki, bugünkü dinsel açılımlara/kapanmalara o kadar kolay gelinmiştir. Tabii, dinin bütün dünyadaki yeniden yükselişini, ABD ve koalisyon ortaklarının Ortadoğu'daki (ve Türkiye'deki) "yeşil kuşak" politikalarını da Türkiye'de alt akıntıların su yüzüne çıkmasıyla ve özellikle son on üç yıldır iktidarı eline geçirmiş olan siyasi partinin İslam devleti projesiyle birlikte düşünmek lazımdır. (Türkiye'de daha ağır basagelen solidaristik korporatizm ne zaman devre kapanıp faşizan korporatizme dönüşecek, göreceğiz, diye yazmıştım 1980'lerde (bkz. *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*).

Galiba bunun için küresel/bölgesel/yerel koşulların olgunlaşması kadar dinin yükselmesi ve plebisiter bir monokratik yönetim biçiminin kitleleri manipüle ve mobilize etmesi gerekiyormuş. Belki de bu toplum, din-siyaset ilişkisinin vehametini ve laikliğin ve ötesinin önemini bu vesileyle anlayacaktır.

Türkiye'nin laiklikle olan mahcup ilişkisine karşılık, belki de dünyanın en dindar, en çok ibadethaneli, hâlâ en "yaradılışçı" ve "evrim kuramı karşıtı", ve laiklik-sekülerlik konusunda ikircikli toplumlarından biri olan ABD'yi konunun sadece bir boyutu üzerinden Türkiye ile karşılaştırarak bitirmek istiyorum. O da 3. boyut, yani dinin hükmünün azaltılması (*disestablishment*).

Birçok bakımdan beğenmediğim Amerikan Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti daha kendini ve 1925'te de Diyanet İşleri Başkanlığı'm kurarken ondan neredeyse 150 yıl önce, meseleye şöyle yaklaşmış ve konulan ilke bugüne kadar gelebilmiştir (200 yıldan fazla bir süre yerinde kalarak). Amerikan Anayasası'nın Ek 1. Maddesi (*Amendment* I): "Kongre bir dinin kurulmasına (*establishment of*) ilişkin veya bir dine özgürce bağlanmayı (*exercise thereof*) yasaklayan her-

hangi bir kanun yapmayacaktır..."[1]

Edward S. Corwin'e göre (*The Constitution and What It Means Today*, s. 187-203) "Bir dinin kurulması" ile ilgili olarak iki teori karşı karşıya gelmiştir. Birincisine göre, "bu cümleciğin yasakladığı, herhangi bir dinin veya mezhebin ABD'de hükümet tarafından *tercihli* muamele görmesidir." Bazı hukukçulara (Storey) göre bu, Kongre'nin Hıristiyan dinini başka dinlere tercih etmesine engel değildir. (Kapıdan kovalanan bacadan giriyor, burada da.) Bir başka hukukçu da (Cooley) bu görüştedir. Bu, yalnızca belli bir "devlet mezhebi"nin kurulması ve tanınmasına veya kayrılmasına ve ona başka mezheplere tanınmayan imtiyazlar ve avantajlar verilmesine inhisar eder. (Kapıdan kovalanan, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi o kadar da kolay giremiyor bacadan.)

İkinci teoriye göre ise, ki ilk söyleyen Jefferson olmuştur, Birinci Ek Maddenin amacı "Devlet ile Din arasına bir *ayırıcı duvar* inşa etmek"tir. Sonraları, örneğin 1947'de Yargıç Black, bu cümleciğin "en az" şu anlamı taşıdığını belirtmiştir: "Ne bir eyalet ne de federal hükümet kilise/mezhep kurabilir. İkisi de bir dine yardım eden, bütün dinlere yardım eden, bir dini başka dinlere tercih eden kanunlar çıkaramaz." (Tam bir "eşit mesafe" anlayışı.) İkisi de kişileri dinlere inanmaya veya karşı çıkmaya zorlayamaz, etkilemeye çalışamaz. İkisi de herhangi bir dini örgütle veya grupla, açık veya gizli, işbirliği yapamaz.

Yargıç Frankfurter'e göre devlet okulları "seküler" olmalıdır. Buna karşı çıkan Yargıç Reed'e göre ise, silahlı kuvvetlerin hep vaizleri (*chaplain*) olmuştur. ABD'nin Kongresi'nin her iki kamarasının da (Temsilciler Meclisi ve Senato) birer vaizi vardır; her gün ilahi takdislerini ve irşatlarını icra ederler. Yargıç Douglas'ın dediği gibi: "Biz dindar bir halkız; kurumlarımız bir Yüce Varlık'ı varsayar."

Yukarıda da ifade ettiğim gibi gerçekten "ikircikli" bir durum. Yine de bu ikircikililik yönetici sınıfın üyelerinin her birinin/hepsinin kafasının içinde değil. Düşünceleri hiç de ikircikli olmayan üyeleri de var: Black gibi, Frankfurter gibi...

1. Maddenin güvence altına aldığı diğer özgürlük ve haklar ifade ve basın özgürlüğü, barışçıl toplantı hakkı, şikâyetleri için devlete dilekçe verme hakkı...

Türkiye'de bir yanda dinin çoğunu değil azını makbul sayan, kendi "doğru din"ini devlet eliyle kurmuş olan, laikliği bir tür mezhep kavgasına dönüştürmüş Kemalist seçkinler (kendi kafaları ikircikli); öbür yanda dinin çoğu makbuldür diye inanan, dinlerini (ve çıkarlarını) yine devlet eliyle sürdüren, dini siyasal ve kamusal alana sokmakla yetinmeyip tam bir totaliter anlayışla toplumun ve yaşamın bütün alanlarına yayma amacını güden yeni seçkinler var. Türkiye 21. yüzyıla böyle girdi.

2015

DÜNYA ANAYASALARINDA LAİKLİK

Önce sayısal durumu verip sonra anayasaların ilgili maddelerini aktaracağım. Çok dikkat çekici ve esin verici düzenlemeler olduğu gibi, ikircikli ve geri düzenlemeler de var. Ama laikliğin tartışmasız ve kalıcı bir biçimde ve ölçüde yerleşmiş bir evrensel anayasal-siyasal-demokratik değer ve kazanım olduğu apaçık görülüyor.

Bakılamayan ya da hakkında veri bulunamayan 40 küsur ülkenin, hemen belirtelim ki, çok büyük çoğunluğu post-kolonyal minyatür/butik devletler. (Bir işlevleri eski emperyalist güçlerin Birleşmiş Milletler'deki güdümlü oy depoları olmaları.) Monarşiler (artıklar ve tortular) laiklik konusunda zayıf çıkıyor. Bu da bize laikliğin cumhuriyet ve demokrasi ile yakın ilişkisini gösteriyor. Laikliğin çok net ve tutarlı biçim ve dozları olduğu gibi mahcup ve çelişkili örnekleri de var.

"Laiklik ve sekülerlik" eşanlamlı kullanıldığı gibi farklı anlamlar da yüklenebiliyor. Nitekim, pek seküler olamadan laikliği pekâlâ yerleştirmiş ülkeler olduğu gibi, seküler geçinip laikliğe sığmayan düzenlemeler yapmış olanlar da var. Belli bir din veya mezhep doğrudan ayrıcalıklı ya da resmi kılındığı gibi, sadece tarihsel/göreli önemi teyit edilip başka dinler/mezhepler için çoğulcu ve "eşit mesafeci" tavırlar benimsenebildiği de görülüyor. Tabii, sık sık olduğu gibi teori-pratik farkı da olabiliyor, ama bizim burada üzerinde durduğumuz, anayasaların metinleri. İlgili maddelerin çevirisini vereceğim: Okur kendi sonuçlarını çıkarabilir.

Sonuç çıkarmayı okura bırakıyorum dedim, ama bazı izlenimlerimi paylaşmadan da geçemeyeceğim.

Kolonyalizm, post-kolonyalizm, soykırım, savaş, darbe, etnik ve dinsel çatışma yaşamış, görmüş geçirmiş Afrika'dan, tarihsel deneyimlerinden ibret almış Afrika'dan, öğreneceğimiz çok şey var.

Bazı Afrika ülkelerinde anayasaların değiştirilemez maddeleri, hükümleri arasında "laiklik/sekülerlik" de var. İki ülkede (Çad ve

▸ İlk kez *Express* dergisinde yayımlanmıştır: Mayıs 2015.

Gabon) laikliği ihlal eden tasarruflar "vatana ihanet" sayılıyor.

Çok etraflı ve uzun olan bazı laik anayasa maddelerini çevirirken biraz kısalttığım oldu. Bu metinlerin tamamı gibi, laik olmayan ülkelerin metinleri de bende saklı. İleride yararlanabilmek üzere.

Birçok yerde "seküler"den kasıt "laik"; bunu her seferinde düzeltmedim. Birçok ülke de "seküler" değil, ama "laik"; birçok yer de "laik" ama "seküler" değil. Yerinde görülecektir.

Teori-pratik farkıyla burada uğraşmadım. Bu zaten her zaman ve her yerde problemdir. Bir ilkenin hiç değilse kitaba girmiş ve pozitif anayasa hukukunda ifadesini bulmuş olduğunu saptamakla yetindim.

Din özgürlüğünün, eşit mesafenin, hoşgörülü çoğulculuğun da lafızda mevcut iken, hayata ne kadar geçtiğini yukarıdaki gibi düşünmek lazım.

Şu ilkeler genellikle beraber gidiyor, kataloglanıyor: cumhuriyetçilik, demokratiklik, laiklik/sekülerlik, kamu hizmeti ve sosyal adalet, hukuk devleti, sosyal(ist) devlet, eğitimde laiklik ve özerklik ve devletin karışmaması ve cemaatlere bırakması.

Laiklik ilkelerini sayıp, belli bir dini/mezhebi/kiliseyi "tarihi önemi"ne binaen hafif veya hayli kayıran örnekler de var. Yine de, "resmi ve inhisari devlet dini" değilse, başka dinleri ezmeyebiliyor.

Türkiye'nin Diyanet İşleri Başkanlığı gibi, laiklik/sekülerlik deklarasyonlarına karşın ve laikliğin asgari kurallarından biri olan din-devlet işlerinin ayrı olması ilkesinin tamamen zıddı olarak din işlerinin bir üstteki paragrafta belirtilen kayırmaların ve düzenlemelerin çok ötesinde bir devlet organı yapılması örneğine henüz rastlamadığımı da belirteyim. Belki bir yerlerde benzeri kanunlar vardır ama, bunların anayasal statüsü olmadığını saptayabiliyoruz.

Bir açıdan, laik ülkeler (109) laik olmayan ülkelerin (42) iki buçuk katı. Başka bir deyişle, laikler çok az değil, çok daha fazla. Bu taramada bakılan toplam 47 Müslüman ülkenin 22'si laik, 25'i laik değil.

G-20 ülkelerine baktığımızda (madem "uygarlığın zirvesi" telakki ediliyor, oraya da bakalım!) 17'si laik. Sadece üç ülke laik değil: Arjantin, Endonezya, Suudi Arabistan.

Sayısal tablolarda yer alan laik ülkelerin hepsinin isim listelerini ayrıca vermeyeceğim. Anayasalarının ilgi maddelerinin çevirilerini aşağıda ülkeleri gruplayarak verdiğimde bunlar kendilerini belli edecek. Laik olmayan ülkelerin maddeleri/çevirileri de bende saklı; yazı fazla şişmesin diye metinlerini koymuyorum, sadece listesini hemen verip geçeceğim. Zaten asıl amacımız çok sayıda ülkenin/devletin laikliği nasıl ele aldığını saptamak, görmek.

Laik Olmayan Ülkeler

Asya'da resmi devlet dini olan beş Müslüman ülke var: Afganistan, Bangladeş, Endonezya, Malezya, Pakistan.

Afrika'da resmi devlet dini olan dört Müslüman ülke var: Fas, Libya, Moritanya, Somali.

Afrika'da iki ülke var ki ayrı sınıflandırılmalı: Cezayir ve Tunus. Cezayir'in 2008 tarihli anayasasında, Md. 2'de "İslam devletin dinidir" denmesine karşın, bu ülkede çok ciddi bir laiklik mücadelesi sürmektedir. Tunus'un 2014 tarihli anayasasında, Md. 1'de "... [Tunus]'un dini İslam"dır denmesine karşın bu ülkede çok ciddi bir laiklik mücadelesi sürmektedir.

Ortadoğu'da resmi devlet dini olan on Müslüman ülke var: Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Irak, İran, Katar, Kuveyt, Suudi Arabistan, Umman, Ürdün, Yemen.

Ortadoğu'da iki ülke var ki ayrı sınıflandırılmalı: Mısır ve Suriye. Mısır'ın 2014 tarihli anayasasında, Md. 2'de "İslam devletin dinidir. İslami Şeriat'ın ilkeleri yasamanın temel kaynağıdır" denmesine rağmen, bu ülke laiklik için en büyük mücadelelerin verildiği ülkelerden biridir. Suriye'nin 2012 tarihli anayasasında, Md. 3'te "Cumhurbaşkanının dini İslam'dır; yasamanın temel kaynaklarından biri İslam hukukudur" denmesine rağmen, yine aynı maddede "Devlet bütün dinlere saygı duyar" da denmektedir. Ayrıca Suriye'de de çok ciddi bir laiklik mücadelesi sürmektedir.

Avrupa'da resmi devlet dini olan üç Hıristiyan ülke var: Lüksemburg, Norveç, Yunanistan.

Asya'da resmi devlet dini olan üç Budist ülke var: Kamboçya, Sri Lanka, Tayland.

Afrika'da resmi devlet dini olan bir Hıristiyan ülke var: Zambia.

Ortadoğu'da belirsiz ve ikircikli iki ülke var: İsrail ve Lübnan.

Amerika'da resmi devlet dini olan beş Hıristiyan ülke var: Arjantin, El Salvador, Guatemala, Kosta Rika, Panama.

Avrupa'da oldukça belirsiz ve ikircikli iki ülke var: Avusturya ve İsviçre.

Asya'da laik olmayan bir ülke daha var: Singapur.

Özetle dünyada (bakılan 151 ülke içinde) 42 laik olmayan ülke var, yani 109 da laik ülke var ve laik olmayanların iki katından fazla. Laik olmayanların (42), 25'i Müslüman, diğerleri başka dinlerden. Yani Müslümanlarda daha fazla resmi din var diye bir şey yok; bu bakımdan aşağı yukarı eşit gibiler.

Laik Ülkeler

	Diğer Dinler	İslam	Toplam
Afrika	22	11	33
Amerika	25	0	25
Asya	10	6	16
Avrupa I	28	0	28
Avrupa II (Müslüman nüfuslu ülkeler)	0	5	5
Okyanusya	2	–	2
Toplam	**87**	**22**	**109**

Laik Olmayan Ülkeler

	Diğer Dinler	İslam	Toplam
Afrika	1	6	7
Amerika	5	0	5
Asya	3	6	9
Avrupa	7	0	7
Ortadoğu	1	13	14
Toplam	**17**	**25**	**42**

Laik Ülkelerin Dağılımı

	Toplam	İslam
Afrika	33	11
Amerika	25	–
Asya	12	4
Avrupa	33	5
Ortadoğu	4	2
Okyanusya	2	–
Toplam	**109**	**22**

G-20 Ülkeleri

Diğer Dinler/Laik:	Müslüman/Laik:
ABD	Türkiye
Almanya	
Avustralya	
Birleşik Krallık (Britanya)*	
Brezilya	
Fransa	
Güney Afrika	
İtalya	
Kanada	
Meksika	
Rusya Federasyonu	
Çin	
Güney Kore	
Hindistan	
Japonya	
Toplam 16	**Toplam 1 AB**
Hıristiyan/Laik Değil	**Müslüman/Laik Değil**
Arjantin	Endonezya
	Suudi Arabistan
Toplam 1	**Toplam 2**
Genel Toplam 17	**Genel Toplam 3**

* Britanya'yı oluşturan dört devletin (İngiltere, İskoçya, Kuzey İrlanda, Galler) ikisinde devlet dini var.

Anayasalarda Laiklik Maddeleri

AFRİKA (33):

Angola – Md. 10/1: Angola Cumhuriyeti seküler (laik) bir devlettir ve devlet ile kilise ayrıdır. Md. 17/f: Siyasi partiler, yönetimin cumhuriyetçi biçimini ve devletin seküler niteliğini korurlar. Md. 236: Anayasadaki devletin seküler niteliği ve kilise-devlet ayrılığı ilkesi [değiştirilemez].

Benin – Md. 2: Benin Cumhuriyeti üniter-bölünmez, seküler (laik) ve demokratiktir. Md. 5: Siyasi partiler devletin laikliğine saygı gösterir. Md. 156: Cumhuriyetçi yönetim biçimi ve devletin laikliği anayasa değişikliği konusu olamaz.

Botswana – Din özgürlüğü ve çoğulculuğu var.

Burkina Faso – Md. 31: Burkina Faso demokratik, üniter ve seküler (laik) bir devlettir. Md. 27: Milli eğitim sekülerdir.

Burundi – Md. 4: Burundi üniter, bağımsız, egemen, seküler (laik) ve demokratiktir. Md. 27: Herkesin düşünce, vicdan, din ve ibadet özgürlüğü hakkı vardır. Dini pratik ve inanç ifadesi Devlet'in laikliği ilkesine göre yerine getirilir.

Cape Verde – Md. 2: Cumhuriyet, devletin üniter niteliğini, yönetimin cumhuriyetçi biçimini, çoğulcu demokrasiyi, kuvvetlerin ayrılığını ve karşılıklı bağımlılığını, kiliseler ile devletin ayrılığını tanır. Md. 48/3: Kiliseler ve öteki dini cemaatler devletten ayrıdır; örgütlenmelerinde ve faaliyetlerinde bağımsız ve özgürdür.

Çad – Md. 1: Çad egemen, bağımsız, seküler (laik), sosyal, üniter ve bölünmez bir Cumhuriyettir; demokrasi, hukuk devleti ve adalet ilkeleri üzerine kurulmuştur. Md. 5: Devletin birliğini ve laikliğini ihlal edecek her türlü etnik, aşiretsel, bölgesel ve dinsel karakterde propaganda yasaktır. Md. 35: Milli eğitim seküler ve ücretsizdir. Md. 173: Devletin cumhuriyetçi formunu, laikliğini ihlal edecek her eylem vatana ihanet suçunu oluşturur. Md. 223: Devletin cumhuriyetçi formunu, kuvvetler ayrılığı ilkesini ve laikliğini bozacak anayasa değişikliği yapılamaz.

Eritre – Md. 19: Din özgürlüğü ve eşitliği vardır.

Etiyopya – Md. 11/1: (1) Devlet ve din ayrıdır. (2) Devlet dini yoktur. (3) Devlet din işlerine, din devlet işlerine karışmayacaktır. Md. 27/2: İnanç

sahipleri kendi dinlerini yaymak ve örgütlemek için dini öğretim ve yönetim kurumları kurabilirler.

Gabon – Md. 2: Gabon bölünmez, seküler (laik), demokratik ve sosyal bir cumhuriyettir. Devlet ile dini ayırır ve bütün inançları –kamu düzenine saygılı olması kaydıyla– tanır. Md. 7: Cumhuriyeti, üniterliği, sekülerliği, egemenliği ve bağımsızlığı tehdit eden her türlü eylem vatana ihanet sayılır ve kanunlarca cezalandırılır.

Gambiya – Md. 1: Gambiya egemen bir seküler (laik) cumhuriyettir.

Gana – Md. 2, Md. 17, Md. 26: Din özgürlüğünü, inançlar arasındaki eşitliği, ayrımsızlığı tanıyor, dinci siyasi partiye yasak getiriyor.

Gine – Md. 1: Gine üniter, bölünmez, seküler (laik), demokratik ve sosyal bir cumhuriyettir. Md. 154: Sekülerlik (laiklik) ilkesi anayasanın değiştirilemez ilkelerindendir.

Gine-Bissau – Md. 1: Gine-Bissau egemen, demokratik, seküler (laik) ve üniter bir cumhuriyettir.

Fildişi Sahili – Md. 30: Cumhuriyet üniter, bölünmez, seküler (laik), demokratik ve sosyaldir. Md. 127: Devletin cumhuriyetçi formu ve seküler (laik) formu, anayasa değişikliği konusu olamaz.

Güney Afrika Cumhuriyeti – Md. 3, Md. 5, Md. 31: Din özgürlüğü ve eşitliği ve ayrımsızlığı.

Kamerun – Başlangıç: Devlet sekülerdir. Devletin bütün dinlere karşı tarafsızlığı ve bağımsızlığı güvence altındadır; din ve ibadet özgürlüğü güvence altındadır. Md. 1/2 [Devlet] üniter ve bölünmez, seküler ve demokratiktir.

Kenya – Md. 8: Devlet dini yoktur. Md. 32./2: Herkesin bireysel veya komünal olarak, herhangi bir dini veya inancı ibadet, faaliyet, öğretim şeklinde ifade etme hakkı vardır.

Kongo – Md. 1: Kongo Cumhuriyeti egemen, bölünmez, seküler (laik), sosyal ve demokratik bir devlettir. Md. 53: Siyasi partiler devletin laikliğine saygı gösterir. Md. 185: Devletin seküler karakteri değiştirilemez.

Lesotho – Md. 4/1: Din özgürlüğü var. Md. 13/1. Bireysel ve komünal... Md. 13/2: Her dini cemaatin, kendisi finanse etmek şartıyla, eğitim kurumları açma ve sürdürme hakkı vardır.

Liberya – Md. 14: Düşünce, vicdan, din özgürlüğü vardır. Hiçbir dini mezhep veya cemaatin ayrıcalığı veya üstünlüğü yoktur. Din ve devletin ayrı olması ilkesi uyarınca, devlet dini tesis edilemez.

Madagaskar – Md. 1: Madagaziy halkı egemen, üniter, cumhuriyetçi ve seküler (laik) bir devlet olarak kurulmuş bir ulus oluşturur. Md. 2: Devlet farklı dinler konumundaki tarafsızlığını teyit eder. Cumhuriyetin sekülerliği, devlet işleriyle dini kuruluşların ve temsilcilerinin işlerinin ayrı olması esasına dayanır.

Malawi – Md. 20: Dinde ayrımcılık yok. Md. 33: Din özgürlüğü var.

Mali – Md. 25: Mali bağımsız, egemen, bölünmez, demokratik, seküler (laik), sosyal bir cumhuriyettir. Md. 28: Siyasi partiler devletin sekülerliğine saygı göstermek zorundadır.

Mozambik – Md. 12/1: Mozambik Cumhuriyeti laik bir devlettir. Md. 12/2: Devletin laik niteliği devlet ile dini cemaatlerin ayrı olması esasına dayanır.

Namibya – Md. 1/1: Namibya Cumhuriyeti egemen, seküler (laik), demokratik ve üniter bir devlettir. Demokrasi, hukuk devleti ve herkes için adalet esasları üzerine kuruludur.

Nijerya – Md. 10: Federasyonun ya da bir eyaletin yönetimi herhangi bir dini devlet dini olarak kabul etmeyecektir.

Nijer – Md. 3: Nijer Cumhuriyeti'nin temel ilkeleri(nden biri) devlet ile dinin ayrı olmasıdır. Md. 8: (Devlet) bütün inançları sayar ve korur. Hiçbir din ve inanç siyasi güç edinemez ve devlet işlerine karışamaz.

Ruanda – Md. 1: Ruanda Devleti bağımsız, hükümran, demokratik, sosyal ve seküler (laik) bir cumhuriyettir. Md. 33: Düşünce, görüş, vicdan, din ve ibadet özgürlüğü ve ifadesi devletin güvencesi altındadır. Md. 54: Siyasi kuruluşların kendilerini ırk, etnik grup, kabile, klan, bölge, cinsiyet, din veya ayrımcılığa yol açabilecek başka herhangi bir farka dayandırmaları yasaktır.

Senegal – Md. 1: Senegal Cumhuriyeti seküler (laik), demokratik ve sosyal bir devlettir. (Din ayrımı yoktur. Bütün inançlar saygı görür.) Md. 24: Vicdan ve din özgürlüğü teminat altındadır. Dini cemaatler vesayet altında değildir.

Sudan – Md. 8/1: Din ve devlet ayrıdır. Md. 8/2: Bütün dinler eşit muamele görür. Md. 23/e: Din ve inanç öğretme hakkı vardır.

Tanzanya – Md. 3/1: Birleşik Cumhuriyet demokratik, seküler ve sosyalist bir devlettir; çok partili demokrasiye bağlıdır.

Zimbabwe – Md. 19 ve Md. 3: Din özgürlüğü, cemaatlere dini eğitim hakkı, devletten mali yardımı alma yasağı.

AMERİKA (25):

ABD – Ek Md. IV: Kongre, bir dinin kurulmasına, dinlerin serbestçe yerine getirilmelerini engellemeye ilişkin yasa çıkarmayacaktır.

Bahamalar – Md. 22: Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü tanınıyor. Zorunlu din eğitimi yok. Her cemaat kendi din eğitimini verebilir.

Barbados – Md. 19: Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü tanınıyor. Her cemaat kendi din eğitimini verebilir.

Bermuda – Md. 8: Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü tanınıyor. Zorunlu din eğitimi yok. Her cemaat kendi din eğitimini verebilir.

Bolivya – Md. 4: Devlet din ve manevi inanç özgürlüğünü sayar ve güvence altına alır. Devlet dinden bağımsızdır.

Brezilya – Md. 19: Birleşik (federal) devletin, eyaletlerin, belediyelerin dinsel mezhepler ve kiliseler kurması, mali olarak desteklemesi, faaliyetlerini engellemesi, bunlarla bağımlılık ve bağlaşıklık ilişkisine girmesi yasaktır.

Kanada – Md. 2/a: Herkesin vicdan ve din özgürlüğü vardır.

Kolombiya – Md. 19: Din özgürlüğü güvence altındadır. Bütün dini inançlar ve kiliseler kanun önünde eşit derecede özgürdür.

Küba – Md. 8: Devlet din özgürlüğünü tanır, sayar ve güvence altına alır. Dini kurumlar devletten ayrıdır. Farklı inançlar ve dinler eşit itibar görürler.

Dominik – Md. 45: Devlet vicdan ve din özgürlüğünü güvence altına alır.

Ekvador – Bölüm 1/Md. 1: Ekvador "seküler" bir devlettir. Bölüm 5/Md. 28: Kamusal eğitim her düzeyde evrensel ve "seküler"dir.

Guyana – Md. 1: Guyana bölünmez, seküler, demokratik, hükümran bir devlettir. Kapitalizmden sosyalizme geçiş süreci içindedir.

Haiti – Md. 30: Her dine ve inanca mensup olma özgürlüğü vardır.

Honduras – Md. 77: Bütün dinlere ve kültlere inanmak serbesttir. Hiçbiri ayrıcalıklı kılınamaz. Çeşitli dinlerin din adamları kamu görevlerine getirilemez.

Jamaika – Md. 21: Düşünce, din veya inanç özgürlüğü –bireysel ya da kolektif– etraflı şekilde tanımlanıyor.

Meksika – Md. 24: Herkes istediği dini seçmekte ve tüm merasimlerini, ibadetlerini veya kurallarını yerine getirmekte özgürdür. Md. 3/I: Md. 24'ün inanç özgürlüğünü güvence altına alması uyarınca öğretim sekülerdir ve bu nedenle her türlü dinsel doktrinden arınmış bir şekilde yürütülür. Md. 3/II: Bu öğretimin rehber kriteri bilimsel ilerlemenin sonuçlarına dayandırılır ve cehalete, kulluğa, fanatikliğe ve önyargıya karşı mücadele eder.

Nikaragua – Md. 14: Devletin resmi dini yoktur. Md. 124: Nikaragua'da öğretim sekülerdir.

Paraguay – Md. 24: Din, ibadet, ideoloji özgürlüğü kısıtlanamaz. Devlet ve kilise arasındaki ilişkiler bağımsızlık, işbirliği ve özerklik esasına dayanır. Kiliselerin ve dinsel inançların bağımsızlığı ve özerkliği güvence altındadır.

Peru – Md. 2/3: Herkesin vicdan ve din özgürlüğü –bireysel ve kolektif– hakkı vardır.

Porto Riko – Md. 2/Bölüm 2: Herhangi bir dinin kurulması ve inanç özgürlüğünün engellenmesi onaylanamaz. Kilise ve devlet arasında tam bir ayırım vardır.

Surinam – Md. 18: Herkesin din ve hayat felsefesi özgürlüğüne hakkı vardır.

Şili – Md. 19: Vicdan, inancı ifade, dinlerin gereklerini yerine getirme özgürlüğü vardır. Kiliselerin, dinsel grupların mülkiyet hakları korunur, ibadet yerleri vergiden muaftır.

Uruguay – Md. 5: Uruguay'da bütün dini mezhepler özgürdür. Devlet kesinlikle hiçbir dini desteklemez. (Katolik Kilisesi'nin tarihsel hakları tanınıyor.)

Venezüela – Md. 159, 160, 174, 227: "Devlet işlerinde ve kamu yetkilerinde" "seküler"lik ve "seküler statü" tanınıyor.

Virgin Adaları – Md. 21: Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü tanınıyor.

ASYA (16):

Azerbaycan – Md. 7/I: Azerbaycan Devleti demokratik, hukuka bağlı, seküler (laik), üniter bir cumhuriyettir. Md. 18/I: Din devletten ayrıdır. Bütün dinler kanun önünde eşittir. Md. 18/II: Milli eğitim sekülerdir.

Çin – Md. 36/1: Yurttaşların dini inanç özgürlüğü vardır. Md. 36/2: Hiçbir devlet organı, kamu kuruluşu veya birey, yurttaşları herhangi bir dine inanmaya veya inanmamaya zorlayamaz, ayrımcılık yapamaz.

Ermenistan – Md. 8/1: Kilise devletten ayrıdır. Ermeni Apostolik Kutsal Kilisesi'nin özel tarihsel misyonu tanınır.

Filipinler – Md. II/Bölüm 6: Kilise ve devlet ayrımı ihlal edilemez. Md. III/Bölüm 5: Din kurulmasına veya özgür din pratiğinin engellenmesine dair kanun çıkarılamaz.

Güney Kore – Md. 20: (1) Bütün yurttaşların din özgürlüğü vardır. (2) Devlet dini yoktur, din ve devlet ayrıdır.

Gürcistan – Md. 9/1: Devlet mutlak inanç ve din özgürlüğünü tanır; Apostolik Otokefalis Ortodoks Kilisesi'nin Gürcistan tarihindeki yerini ve devletten bağımsızlığını da tanır.

Hindistan – Başlangıç: (...) egemen, sosyalist, seküler, demokratik cumhuriyet...

Japonya – Md. 20: Herkese din özgürlüğü tanınır. Hiçbir dini kuruluş devletten ayrıcalıklı muamele göremez. Devlet ve organları dini eğitim veremez veya başka dini faaliyette bulunamaz.

Kazakistan – Md. 1: Kazakistan Cumhuriyeti demokratik, seküler, sosyal bir hukuk devletidir.

Kırgızistan – Md. 11: Kırgız Cumhuriyeti egemen, demokratik, seküler, üniter ve sosyal hukuk devletidir.

Kuzey Kore – Md. 68: Yurttaşların dini inanç özgürlüğü vardır. Hiç kimse dini yabancı kuvvetleri çağırmak veya devlete ve sosyal düzene zarar vermek için bahane olarak kullanamaz.

Moğolistan – Md. 9/1: Devlet dinlere saygı gösterir, dinler de devleti sayar. Md. 9/2: Devlet kurumları dini faaliyette bulunamaz, dinler de siyasi eylemler yapamaz.

Nepal – Md. 4: Nepal bağımsız, bölünmez, egemen, seküler, kapsayıcı demokratik, sosyalizme yönelik, federal demokratik bir cumhuriyetçi devlettir. Md. 26: Dini özgürlük ve özerklik vardır.

Özbekistan – Md. 61: Dini kuruluşlar ve dernekler devletten ayrıdır ve kanun önünde eşittir. Devlet dini derneklerin faaliyetlerine karışamaz.

Tacikistan – Md. 1: Tacikistan Cumhuriyet egemen, demokratik, hukuk devleti ilkelerine bağlı, seküler ve üniter bir devlettir. Md. 100: Kamu yönetimi biçimi, arazi bütünlüğü, devletin hukuki, seküler ve sosyal niteliği değiştirilemez.

Türkmenistan – Başlangıç: (...) demokratik ve seküler hukuk devletidir. Md. 11: Devlet din ve vicdan özgürlüğünü ve bunların kanun önünde eşitliğini güvence altına alır. Dini kuruluşlar devletten ayrıdır. (...) Milli eğitim dini kuruluşlardan ayrıdır ve seküler niteliktedir.

AVRUPA – I (28):

Almanya – Md. 4/1: İnanç ve vicdan özgürlüğü ile dini ve felsefi akideyi ifade özgürlüğü ihlal edilemez. Md. 4/2: Müdahalesiz dini pratik güvence altındadır.

Belarus – Md. 16: Dinler ve inançlar kanun karşısında eşittir. Devletle dini kuruluşlar arasındaki ilişkiler Belarus halkının manevi, kültürel ve devlet geleneklerinin şekillenmesinde üzerindeki etkilerine göre kanunla düzenlenir.

Belçika – Md. 20: Hiç kimse herhangi bir ibadet biçiminin eylem ve törenlerine hiçbir şekilde yardım etmeye zorlanamaz.

Bulgaristan – Md. 13: (1) Hiçbir dine mensubiyet kısıtlanamaz. (2) Dini kurumlar devletten ayrıdır. (3) Doğu Ortodoks Hıristiyanlığı, Bulgaristan Cumhuriyeti'nin geleneksel dini sayılacaktır. (4) Dini kurumlar, cemaatler ve dini inançlar siyasi amaçlar için kullanılamaz.

Çek Cumhuriyeti – Başlangıç: Çok belirsiz, ikircikli. "Manevi miras" ve "özgürlük"ten dem vuruluyor. Net ifade yok.

Estonya – Md. 40: Herkes kiliselere ve dinsel topluluklara özgürce mensup olabilir. Devlet kilisesi yoktur.

Finlandiya – Md. 11: Din özgürlüğü çeşitli boyutlarıyla güvence altına alınıyor.

Fransa – Md. 1: Fransa bölünmez, seküler (laik), demokratik ve sosyal bir cumhuriyettir. Bütün inançlara saygılıdır. Adem-i merkeziyet temelinde kurulmuştur.

Hırvatistan – Md. 40: Vicdan ve din özgürlüğü ve başka inançları ifade özgürlüğü güvence altındadır. Md. 41: Bütün dinsel topluluklar kanun karşısında eşittir ve devletten ayrıdır.

Hollanda – Md. 6/1: Herkes dinini veya inancını bireysel ya da kolektif olarak özgürce ifade etme hakkına sahiptir.

İrlanda – Md. 44: (1) Devlet, Yüce Tanrı'ya kamusal ibadetin bir vecibe olduğunu kabul eder. O'nun Adı'na ihtiram gösterir, dine saygı duyar ve onu şeref mevkiinde tutar. Vicdan, din ve ibadet özgürlüğü, kamu düzeni ve ahlakına tabidir, her vatandaş için güvence altına alınmıştır. (2) Devlet hiçbir dine para vermemeyi taahhüt eder. (4) Okullara devlet yardımını düzenleyen yasalar değişik dinsel mezheplerce yönetilen okullar arasında ayrım yapmaz. (5) Her dini mezhep kendi işlerini yönetmek hakkına sahiptir, mülk edinebilir ve yönetebilir.

İspanya – Md. 16/3: Hiçbir din devlet özelliğine sahip değildir. Kamu otoriterileri İspanyol toplumunun dini inançlarını dikkate alır ve buna göre Katolik Kilisesi ile öteki dinler arasında uygun işbirliği ilişkilerini düzenler.

İsveç – Md. 2: Dini aidiyet nedeniyle ayrım olmaz.

İtalya – Md. 3: Bütün yurttaşlar kanun karşısında eşittir, cinsiyete, ırka, dile, dine, siyasi görüşlere bakılmaksızın. Md. 8: Bütün dini inançlar kanun karşısında eşit özgürlüğe sahiptir. Katoliklik dışındaki dini inançlar kendi tüzüklerine göre örgütlenme hakkına sahiptir – İtalyan kanun sistemine aykırı olmadıkça (devletten ayrılık ölçütü). Devletle ilişkileri temsilcileriyle yapılacak anlaşmalar temelinde kanunla düzenlenir. Bir derneğin veya kuruluşun dini amacı veya ibadeti özel bir yasal kısıtlama nedeni olamaz.

Karadağ – Md. 14: Dini cemaatler devletten ayrıdır. Bunlar din ayinlerinde ve işlerinde eşit ve özgürdür.

Kıbrıs Cumhuriyeti – Md. 18: Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ve eşitliği, çeşitli boyutlarıyla teyit ediliyor.

Letonya – Md. 99: Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkı vardır. Kilise devletten ayrıdır.

Litvanya – Md. 40: Devletin ve belediyelerin öğretim kurumları ve bunların eğitimi "seküler"dir. Velilerin isteği üzerine din dersleri verebilirler. Md. 43: Litvanya'da devlet dini yoktur. Kiliseler ve dini kuruluşlar eğitimlerinde, faaliyetlerinde, ibadetlerinde, hayır işlerinde, din adamlarını yetiştiren okullarında özgürdür.

Macaristan – Md. VII: (1) Herkes [d]üşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. (2) Aynı inancın ilkelerini paylaşan insanlar, dinlerini yerine getirmek için, bir "kardinal kanun"da belirtilen örgütsel biçimler içinde çalışan dinsel topluluklar kurabilir. (3) Devlet ve dinsel topluluklar ayrı çalışır. Dinsel topluluklar özerktir.

Makedonya – Md. 19: Dini inanç özgürlüğü güvence altındadır. Makedonya Ortodoks Kilisesi ve öbür dinsel topluluklar ve gruplar devletten ayrıdır ve kanun karşısında eşittir. Makedonya Ortodoks Kilisesi ve öbür dinsel gruplar kanunla düzenlenen bir prosedüre göre okul ve başka sosyal ve hayırsever kurumlar kurmakta özgürdür.

Polonya – Md. 25/1: Kiliseler ve öbür dini kuruluşlar eşit haklara sahiptir. Md. 25/2: Kamu otoriteleri, dini veya felsefi, bireysel inanç konularında tarafsızdır ve bunların kamusal yaşamda özgürlüğünü sağlar. Md. 25/3: Devlet ile kiliseler ve öteki dini kuruluşlar arasındaki ilişkiler bunların özerkliğine saygı ve her birinin kendi alanında karşılıklı bağımsızlığı esasına dayanır.

Portekiz – Md. 41/4: Kiliseler ve dinsel topluluklar devletten bağımsızdır ve kendi örgütlenmelerini belirlemekte ve kendi işlevlerini ve ibadetlerini yerine getirmekte özgürdür.

Romanya – Md. 29/3: Bütün dinler özgürdür ve kanunla belirlenen koşullara ve kendi tüzüklerine göre örgütlenir. Md. 29/5: Dini mezhepler devletle ilişkilerinde özerktir ve devletçe desteklenir.

Rusya Federasyonu – Md. 14/1: Rusya Federasyonu seküler (laik) bir devlettir. Hiçbir din, devlet dini veya zorunlu din olarak kurulamaz. Md. 14/2: Dini dernekler devletten ayrıdır ve kanun karşısında eşittir.

Sırbistan – Md. 11: Sırbistan Cumhuriyeti seküler (laik) bir devlettir. Kiliseler ve dinsel topluluklar devletten ayrıdır. Hiçbir din, devlet dini veya zorunlu din olarak kurulamaz.

Slovakya – Md. 1/1: Slovak Cumhuriyeti hiçbir ideolojiye veya dine bağlı değildir.

Slovenya – Md. 7: Devlet ve dinsel topluluklar ayrıdır. Dinsel topluluklar eşit haklara sahiptir; faaliyetleri özgürdür.

Ukrayna – Md. 11: Devlet etnik, kültürel, linguistik ve dini kimlikleri güvence altına alır. Md. 24: Irk, renk, siyasal ve dinsel inançlara dayalı ayrıcalıklar ve kısıtlamalar olmayacaktır. Md. 35: Herkes kişisel felsefe ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, herhangi bir dini açıklamayı veya açıklamamayı, dinsel ritüelleri bireysel ya da kolektif olarak ve kısıtlama olmaksızın icra etmeyi ve dinsel faaliyetler yürütmeyi de içerir. Ukrayna'daki kilise ve dini kuruluşlar devletten ayrıdır. Okullar da kiliseden ayrıdır. Hiçbir din devlet tarafından zorunlu kabul edilmez. Hiç kimse dini inançlar nedeniyle devlete karşı olan görevlerinden muaf tutulamaz ya da kanunlara uymazlık edemez.

AVRUPA – II (Müslüman nüfuslu ülkeler) – (5):

Arnavutluk – Md. 10/1. Arnavutluk Cumhuriyeti'nde resmi din yoktur. 2. Devlet inanç meselelerinde nötrdür. 3. Devlet dinsel toplulukların eşitliğini tanır.

Bosna-Hersek – Md. 7/b: Hiç kimse cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi ve başka görüş yüzünden vatandaşlık haklarından yoksun kılınamaz.

KKTC – Md. 1: KKTC demokrasi, sosyal adalet ve hukukun üstünlüğüne dayalı seküler bir cumhuriyettir.

Kosova – Md. 8: Kosova Cumhuriyeti seküler (laik) bir devlettir ve dini inanç meselelerinde tarafsızdır (nötrdür). (Ayrılık ve eşitlik ölçütü.)

Türkiye – Çok problemli. Ayrı bir yazı konusu.

OKYANUSYA (2):

Avustralya – Md. 116: Herhangi bir dini tesis etmek, dini kuralı dayatmak, özgür din ibadetini yasaklamak için kanun çıkarılamaz.

Yeni Zelanda – Md. 13: Düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlüğü hakkı tanınıyor. Md. 15: İbadet, riayet, pratik, eğitim hakkı –bireysel ve cemaat olarak– tanınıyor.

Kaynakça

- "Bermuda Constitution Order" www.bermudalaws.bm/Laws/Consolidated%20Laws/Bermuda%20 Constitution%20Order%201968.pdf
- Government of Barbados www.gov.bb/government-main/constitution-of-barbados/
- Flanz, Gisbert H. (haz.), *Constitutions of the Countries of the World*, New York: Oceana Publications, 1971.
- Honorable Senado de la Nacion Argentina www.senado.gov.ar/de Interes English
- National Assembly of the Republic of Armenia www.parliament.am/parliament.php?id=constitution&lang=eng
- Oxford Constitutional Law; oxcon.ouplaw.com/
- Legislature Parliament of Nepal; www.can.gov.np/np/ncd.html
- National Assembly of the Republic of Bulgaria www.parliament.bg/en/const/
- Parliament of Avustralia; www.aph.gov.au/About_Parliament/Senate/Powers_ practice_n_procedures/Constitution
- Presidency of the Republic of Lebanon; www.presidency.gov.lb/English/LebaneseSystem/Pages/LebaneseConstitution.aspx
- President of the Republic of Belarus law.by/main.aspx?guid=3871&p0=V19402875e
- Superior Electoral Court. The Court of Democracy. Brazil english.tse.jus.br/arquivos/federal-constitution
- The National Archives: The Virgin Islands Constitution www.legislation.gov.ukuksi/2007/1678/pdfs/uksi_20071678en.pdf
- The National Assembly of The Republic of Korea korea.assembly.go.kr/res/low_01_read.jsp?boardid=1000000035
- The State Great Hural (Parliament) of Mongolia www.parliament.mn/en/law/categories/2541/pages/4428 www.constituteproject.org/
- World Intellectual Property Organization; www.wipo.int/tools/en/
- Qatar Digital Government. Ministry of Transport and Communications portal.www.gov.qa/wps/wcm/connect/5a5512804665e3afa54fb5fd2b4ab27a/Constitution+of+Qatar+EN.pdf?MOD=AJPERES

13

Otoritarizm ve Faşizm

UMBERTO ECO'NUN FAŞİZM TANIMININ SORUNLARI

Express'in Nisan sayısında çıkan "Kök-Faşizm" başlıklı, Umberto Eco'nun "Ebedi Faşizm" denemesindeki on dört maddeyi bugünün Türkiyesi'ne uygulayan yazı oldukça yararlı. (Hemen söyleyeyim, Türkiye bölümü bana Eco'nun teorisinden daha iyi göründü.)

Yazı, derginin sunuş paragrafına göre, faşizmin "zihin haritası"nı "önümüze koyuyor" –"eksiği", "gediği" olsa da. Doğru, bir faşizm betimlemesinde (bırakın açıklamasını) olması gereken bazı şeyler yazıda gerçekten yok. Önümüze koymadığı, masanın altında kalan ya da tepemizdeki rafta her an üzerimize düşecek gibi duran öyle başka ayırt edici özellikleri var ki faşizmin, Eco'nun denemesinde yer almıyor. Olmayanlar, olanlardan fazla. Böyle olunca da, faşizme incelikli ve duyarlı bir kısmi bakış fırlatmanın ötesinde, aydınlatıcı ve silkeleyici bir tahlil ve açıklama gelmiyor; faşizmin tüm vahameti ortaya çıkmıyor, hatta bir bakıma faşizm yalnızca "kültüralist" bir açıdan ele alınan tatsız bir "psiko-kültürel" fenomen olarak neredeyse sıradanlaşıyor.

Artı: Eco'nun teorisinde çok ciddi metodolojik sorunlar da var. Aşağıda değineceğiz.

Türkiye talihsiz bir ülke (ülkelerden biri). Bir talihsizliği de, faşizmin çeyreğini, yarısını, kısmisini, sivilini, askerisini defalarca ya-

• İlk kez *Express* dergisinde yayımlandı: Sayı 143, Mayıs 2016. Umberto Eco'nun bu yazıya konu olan "Kök-Faşizm" başlıklı yazısı ise *Express*, sayı 142, Nisan 2016'da yayımlanmıştı. Eco'nun yazısı için bkz. bu kitapta s. 217.

şadı, ama tam faşizmi şimdiye kadar yaşamadığı için onu tanıyamadı. Üstelik, yaşadıkları da topluma "iyi şeyler" olarak belletildi.

Bu nedenledir ki, faşizmin artık devresi iyice kapanmakta olan bütünsel türünü topluma daha iyi tanımlamak ve açıklamak gerekiyor. Oysa Eco'nun on dört maddesi bu iş için yeterli değil. Bazı şeyleri anlatıyor, bazı şeyleri anlatmıyor. Ve ikinci kefe ağır basıyor.

Kültüralist Betimleme

Eco'nun faşizm betimlemesinin birinci kusuru, 14 maddesinin neredeyse tamamının kültürel, psikolojik, davranışsal, etnik, biraz da yüzeysel ideolojik nitelikler üzerine olması. Faşizmin ekonomik, sınıfsal, politik, kurumsal, yasal, temel ideolojik, tarihsel-maddi koşullarından ve cephelerinden bahis yok – ki belki de faşizmin asıl ayırt edici özellikleri bunlar. Çok özet bir deyişle "kültüralist" bir betimleme egemen; ekonomi-politik bir açıklama maalesef yok mertebesinde.

Hatta ve hatta, bırakalım "açıklama"yı, "betimleme" düzeyinde bile eksiği gediği hayli fazla: Faşizmin "zihin haritası"nın bazı/birçok unsurları var ama, üstyapısının yukarıda değindiklerimizin yanında olması gereken diğer bazı unsurları da yok: Dinle ilişkisine, sanat ve estetik anlayışına dair kimi dokunuşlar vd. namevcut.

Bu bizi ikinci bir kusura getiriyor. Eco, daha çok, hatta neredeyse münhasıran faşizmin belirtilerini/*sonuçlarını* –o da ağırlıklı olarak kültüralist ve bu yüzden de eksik bir bakışla– "ortaya koyuyor". Faşizmin tarihsel maddi koşullarından/ortamından ve *nedenlerinden* söz etmiyor. Sonuçları betimliyor, nedenleri (ve olayı) açıklamıyor. Marksist bir deyişle, Eco'nun denemesinde üstyapı (kısmen) var, ekonomik temel yok; ikinciyle etkileşime giren başka üstyapı unsurları da (siyaset, hukuk, ideoloji gibi) yeterli biçimde yok. (Mutlak ve mekanik bir temel üstyapı belirlenimini kastetmediğimiz herhalde anlaşılıyordur.)

Tarihsel maddeciliğin her sosyal bilim incelemesinde değişen derecelerde bulunması artık kabul edilen bazı kavram ve kavramlaştırmalarının ya geçerken usulen zikredilmiş ya da hiç zikredilmemiş olması (kapitalizm, sosyal sınıf, genişlemeci emperyalizm,

tekelci ve devlet-tekelci sermaye, finans kapital gibi) Eco'nun istese de, istemese de kültüralist ve idealist yaklaşımına karine oluşturuyor.

Oysa aşağıda tek tek üzerinden geçeceğimiz 14 Eco belirtisinin herhalde hepsinin arkasında bu tür kavramlarla ifade edilmeyi gereksinen belirleyici etmenler vardır. "Çok iyi bir betimleme, iyice bir açıklamaya yakındır" denir ama, buradaki gibi, betimleme de eksik ve kusurlu olunca, "çok" yararlı değil, ancak "oldukça" yararlı diyebileceğimiz bir egzersiz çıkar ortaya.

Madde Madde 14 Madde

"Eco 14"ün üçüncü bir kusuru, çok temel bir metodolojik kural olan "efradını câmi, ağyarını mâni" (parçalarını/benzerlerini içeren, gayrısını/benzemezleri dışlayan) ilkesine uymaması. Fazla uzatmadan şöyle açayım: Eco'nun saydığı 14 "ebedi faşi[st]" öğenin hepsi faşizmde elbette var, ama yine hepsi/birçoğu, değişen doz ve biçimlerde de olsa, tarihteki bütün (faşist sayılamayacak ve öyle denmeyen) tutucu, gerici, sağcı, elitist, dinci, milliyetçi/ırkçı sistemlerde de var – birer ikişer, üçer beşer, sekizer onar. Dolayısıyla faşizmin *ayırt edici* özellikleri oldukları kuşkulu. (Galiba Eco bir sendrom formüle edeyim derken, içine çok şeyi attığı bir torba doldurmuş.)

1. Gelenekçilik: Yalnız faşizmde değil, çok yerde var. Ayrıca faşizmde bir de "fütürizm" vardır.

2. Kan ve Toprak: Faşizmden önce de vardı. "Vaat edilmiş topraklar", "seçilmiş" kavimler, fetihler, emperyalizmler...

3. Entelektüelleri suçlamak: Tamam da, sorgulayan aklın reddinden, irrasyonel fideizmin dinlerde de bolca bulunması gerçeğinden, Katolik Kilisesi'nin gadrettiği Bruno'dan, Galile'den ne haber?

4. Eleştiriye tahammülsüzlük: Faşizmde tabii var, ama bu dinlerde de var: "Bizden olmayan bize karşıdır", "fitne ve fesat" vb.

5. Görüş birliği takıntısı: Doğru da, totaliterlik, "birlik ve beraberlik", "vahdet", "tevhid"... etrafta kol geziyor.

6. Düş kırıklığı sömürüsü: Doğru ama, örneğin Krupp'ların, Thyssen'lerin "kızıl tehlike" korkusu, orta sınıfın düş kırıklığıyla aynı şey değil.

7. Komplo saplantısı: Tabii de, paranoya yalnız faşistlerde yok, Korkunç İvan'da, Caligula'da, Abdülhamit'te de var.

8. Düşman retoriği: Tabii var, ama bu, faşizmden önce de binlerce yıldır var olan adi bir hükümet etme tekniğidir.

9. Barış düşmanlığı: Tabii var, ama bu, yalnız Hitler'de değil, Nietzsche ve Hegel'de de vardı.

10. Seçkincilik: Bundan daha bol bir şey yok. Dinlerdeki "Allah'ın (en) seçilmiş kulları"ndan başlayarak hiyerarşik uygarlığımızın her aşamasında olan bir şey. Kaldı ki, faşizmde bir de (yanıltıcı) seçkincilik karşıtlığı, *volk*/cevherli halk/"küçük adam"ın kollanması teması/kandırmacası var. "Çağdaş" "siyaset *biliminin*" elitist-plüralist demokrasi teorisini de unutmamak lazım.

11. Kahramanlığı sıradanlaştırma: Evet ama, bu da münhasıran faşizme özgü bir ayırt edici nitelik değil, bütün milliyetçi, kavimci, savaşkan toplumlarda ve kültürlerde var.

12. Erkekçilik: İspanya'da boğa güreşleri Franko döneminde de vardı, önceleri de. "Erkeğin (en az) bir derece üstün" olduğu, dinlerde de var, bütün patriyarkal toplumlarda ve maço kültürlerde de.

13. Nitel halkçılık: Temsili (ve parlamenter) sistemlere karşı(t) plebisiter diktatörlerin halkla özdeşleşmesi, milli iradeyi şefin, duçenin, führerin cisimlendirmesi, monokrat liderin halkın ego-ideali olması, belki de 14 madde içinde faşizmde görece fazla bulunan, sadece bir-iki örnekten biri.

14. Yeni-dil: Bu da faşizmde daha çok bulunmaya aday bir nokta gibi.

"Ebedi Faşizm" ve Bir Siyasal Rejim Olarak Faşizm

Çok kaba ve mekanik olacak ama, belki hayli zorlayarak 14'te iki öğe tespit ettik diyebiliriz, ancak bu ikisinin namevcutlar içindeki yüzdesi çok daha düşük olur demekten kaçınamayız. Kültürel-zihinsel listede olsun, ekonomi-politik listede olsun.

Bir an için, acaba Eco benim anlayamadığım majestik bir jest yapıyor ve bütün insanlık tarihine faşist mi diyor diye tereddüt ettim, ama toparlandım: (1) Eco öyle biri değil, eserleri ortada: *idealist* bir humanist, (2) teknik terimlerin salt kötüleyici sıfatlar olarak kulla-

nılmayacağını bilen bir bilimadamı ve (3) bir semiyotikçi. Yine de bu kefaletler, ortaya şöyle bir durum çıkmasını önlemiyor: (1) Bir kategori o kadar genişliyor ki, anlamsızlaşıyor, hatta aynılaşıyor ve tasnif/taksonomi/tipoloji kalmıyor, (2) faşizm her yerde oluyor ve dolayısıyla hiçbir yerde olmuyor (Foucault'nun iktidar/direniş diyalektiği gibi) ve net bilançoda (3) faşizm sıradanlaşıyor, önemsizleşiyor, vahametini yitiriyor. (Bütün bunlar Eco'nun istemeyeceği şeyler, ama galiba *idealist* Eco'nun içine düşmekten kurtulamadığı açmazlar.)

Bu da bizi Eco 14'ün dördüncü kusuruna getiriyor. "Kök-faşizm" denemesinin kaynak metninin ana başlığının da ("ebedi faşizm") ele verdiği üzere, galiba bu durumun sorumlusu tarihsel maddeciliği ve tarihsel belirlenimi dikkate almayan bir "özcülük" (*essentialism*) ve "aşkıncılık"tır (*transcendentalism*). Tarihsel ve kültürel bir aşkıncılık ve özcülük. Yalnız "ebedi" değil, galiba "ezeli" de. Ezeli ve ebedi. Oysa faşizm:

– Bir "zihin haritası"ndan ibaret değildir; politikaları ve kurumlarıyla bir toplum ve siyaset modelidir.

– "Ezeli-ebedi" değildir; tarihin/sınıflı toplumun tarihinin/kapitalist toplumun tarihinin/kapitalist toplumun tarihinin belli bir evresinin devlet biçimidir.

– Dönemlendirmek gerekirse, ki gerekir, burjuva toplumunun ideal-tipik devlet biçimi olan liberal parlamentarizmin "iflas ettiğinin" kendisi tarafından ilan edildiği Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan, kapitalizmin bekası için yetersiz kalan liberalizmin yerine ikame edilen bir ideoloji, ahlak(sızlık)[1] düzeni ve siyasal rejimdir. İki dünya savaşı arasında merkez kapitalist ülkelerin bölüşüm krizlerinde, çevre ülkelerin birikim krizlerinde kapitalizme hizmet etmiş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise bir kısmında devam etmiş, ama bütün dünyada sivil, askeri ve dini varyantlarıyla yaygınlaşmış, en azından tortuları hâlâ korporatist formülasyonlar içinde süren, özellikle de silahlı geç ve geç-geç kapitalizmin hasta ve suçlu siyaset mantığı ve uygulamasıdır. Hiçbir sınıfın siyasete ağır-

1. Eco'nun "Ebedi Faşizm" (burada "Kök-Faşizm") yazısı *Beş Ahlak Yazısı* adlı derlemede yer alıyor: çev. Kemal Atakay, İstanbul: Can Yayınları, 1998.

lığını tam koyamadığı, devletin veya parti devletinin görece özerk olduğu, ama tabii ki son tahlilde sermayenin lehine ve işçi sınıfının aleyhine işlev gören bir sistemdir.

İndirgemeciliklere Dikkat!

Bağlarsak, faşizm Eco'nun kaynak metnindeki ifadesiyle, elbette "belirli bir düşünme ve hissetme tarzı"dır (s. 33) amma, en az bunun kadar önemli olmak üzere, aynı zamanda "belirli" bir tarihsel ekonomi-politik olayıdır. Psiko-kültürel yanları tabii ki ihmal edilmemelidir amma, Eco'nun "kök-faşizm'in olası *arketipleri*'ne (s. 46) indirgenmemelidir. Zihin haritasına ve davranış psikolojisine evet ama, ekonomi-politik yanına da dikkat! Faşizmi ezeli (arketipik) ve ebedi kılan bir tarih ve insan felsefesine de dikkat!

Tabii, bireysel ve sosyal psikolojik faktörleri ihmal eden mekanik ekonomik determinist indirgemeciliklere de dikkat! Bu arada, sayıları hiç de az olmayan bir başka "madde" olan "liberal" ya da yekten faşist işbirlikçi "aydınları" da unutmamalı. Her faşizmde bunlardan da bol miktarda bulunur. Anti-entelektüelizmi ve irrasyonelliği de kendilerine yakıştırmazlar. Zaten "seslerinin sahipleri" de onları öyle bulmazlar.

EK 2

Kök-Faşizm

Umberto Eco

"Faşizm oyunu çok değişik tarzlarda sahnelenebilir ve oyunun adı değişmez, "Faşizm" kavramında, Wittgenstein'ın oyun kavramına benzer bir yön vardır. Bir oyun bir yarışma niteliği taşıyabilir ya da taşımayabilir; bir ya da daha fazla kişiyi ilgilendirebilir, özel bir beceri gerektirebilir ya da gerektirmeyebilir, ortaya para koyarak ya da koymaksızın oynanabilir. Oyunlar, yalnızca belirli bir "aile benzerliği" gösteren birbirinden farklı etkinliklerdir.

1	2	3	4
abc	bcd	cde	def

Bir dizi siyasal grup olduğunu varsayalım; birinci grup abc, ikinci grup bcd, üçüncü grup cde, dördüncü grup ise def özellikleriyle tanımlansın. Birinci grup ile ikinci grup, ortak iki öğeleri olması nedeniyle birbirine benzer. Aynı nedenle, üçüncü grup ikinciye, dördüncü grup ise üçüncüye benzer. Üçüncü grubun birinci gruba da benzediğine dikkat ediniz (c öğesi ortaktır). En ilginç özellik dördüncü grupta görülür; dördüncü grup, üçüncü ve ikinci gruplara benzemekle birlikte, birinci grupla hiçbir ortak öğeye sahip değildir. Bununla birlikte, birinci grupla dördüncü grup arasında giderek azalan benzerliklerin kesintisiz bir dizi oluşturması dolayısıyla, bir tür yanılsamalı geçişlilikle, sanki dördüncü grup ile birinci grup arasında da bir aile benzerliği varmış gibi görünür.

"Faşizm" terimi her şeye uyarlanabilir hale gelmiştir, çünkü bir veya daha fazla özelliği ortadan kaldırılsa bile faşist bir rejim faşist olarak tanınabilir. Faşizmden emperyalizmi çıkarın, karşınızda Franco'yu veya Salazar'ı bulursunuz; sömürgeciliği çıkarın, Balkan faşizmiyle karşı karşıya kalırsınız. İtalyan faşizmine radikal bir kapitalizm karşıtlığını ekleyin (aslında Mussolini de kapitalizm hayranı olmamıştır hiçbir zaman) Ezra Pound çıkar karşınıza. (Resmi faşizme tamamıyla yabancı öğeler olan) Kelt mitolojisi kültüyle Kutsal Kâse misticizmini ekleyin, faşist guruların en saygı görenlerinden Julius Evola'yı görürsünüz.

Bu anlam karışıklığına karşın, "kök-faşizm" ya da "ebedi faşizm" diye adlandıracağım olgunun bir dizi tipik özelliğini ortaya koymanın olanaklı olduğunu düşünüyorum. Bu özellikler bir sistem oluşturmaz; çoğu birbiriyle çelişir ve başka despotluk ya da fanatizm biçimlerinde de görülür. Ancak herhangi birinin varlığı bir faşizm gölgesinin oluşması için yeterlidir.

1. Gelenek kültü: Kök-faşizmin ilk özelliği, gelenek kültüdür. Gelenekçilik, faşizmden çok daha eskidir. Fransız Devrimi'nden sonraki karşı devrimci Katolik düşüncenin tipik bir özelliği olmakla birlikte, klasik Yunan rasyonalizmine bir tepki olarak Helenistik dönemin sonlarında doğmuştur.

2. Kan ve toprak: Gelenekçilik, modernizmin reddi anlamına gelir. Hem faşistler hem Naziler teknolojiye tapıyordu; oysa gelenekçi düşünürler, geleneksel ruhsal değerlerin yadsınması olarak gördükleri teknolojiyi genellikle reddederler. Ne var ki Nazizm sanayideki başarılardan gurur duymuş olsa da, modernizme düzdüğü övgü "kan ve toprak" (*Blut und Boden*) üzerine kurulu bir ideolojinin yalnızca yüzeysel bir yönüydü. Modern dünyanın reddi, kapitalist yaşam tarzının eleştirisiyle kamufle edilmişti, ama asıl reddettiği 1789 ruhuydu (ve elbette 1776 Ruhu). Aydınlanma, Akıl Çağı, modern çürümüşlüğün başlangıcı olarak görülüyordu. Bu

anlamda kök-faşizm, "irrasyonalizm" olarak tanımlanabilir.

3. Entelektüelleri suçlamak: İrrasyonalizm, eylem için eylem kültüne de dayalıdır. Eylem kendi başına güzeldir, öyleyse hiçbir biçimde önceden üzerinde düşünülmeksizin gerçekleştirilmelidir. Düşünme, bir tür kısırlaşmadır. Bu yüzden eleştirel tavırlarla özdeşleştiği sürece, kültür kuşkulu bir olgudur. Goebbels'e atfedilen "ne zaman kültürden söz edildiğini duysam, tabancamı çekerim" sözünden, "domuz entelektüeller", "yumurta kafalılar", "radikal züppeler", "üniversiteler komünist yuvasıdır" gibi sık sık kullanılan ifadelere varıncaya kadar, entelektüel dünyaya karşı güvensizlik, her zaman kök-faşizmin bir belirtisi olmuştur. Resmi faşist entelektüeller, modern kültürü ve liberal aydınları geleneksel değerleri terk etmekle suçlamayı bir görev bilmişlerdir.

4. Eleştiriye tahammülsüzlük: Hiçbir senkretizm biçimi, eleştiriyi kabul etmez. Eleştirel anlayış, ayrımlar yapar ve ayrım yapmak modernizmin bir göstergesidir. Modern kültürde bilim camiası, görüş ayrılığını bilgilerimizi geliştirmenin bir yolu olarak görür. Kök-faşizme göre görüş ayrılığı ihanettir.

5. Görüş birliği takıntısı: Ayrıca görüş ayrılığı, çeşitliliğin de bir göstergesidir. Kök-faşizm ise, farklılığın yarattığı doğal korkuyu kullanıp abartarak görüş birliği arar. Faşist ya da başlangıç aşamasındaki faşist bir hareketin ilk çağrısı, uyumsuzlara karşıdır. Dolayısıyla kök-faşizm tanımı gereği ırkçıdır.

6. Düş kırıklığı sömürüsü: Kök-faşizm, bireysel ya da toplumsal düş kırıklığından doğar. Bu yüzden tarihsel faşizmin en tipik özelliklerinden biri, ekonomik bir bunalım ya da siyasal bir aşağılanmadan rahatsızlık duyan ve toplumun alt kesimlerinin baskısından korkan düş kırıklığı içindeki "orta sınıflara" çağrıda bulunmasıdır. Eski "proleterler"in küçük burjuvalaştığı (ve lümpenlerin siyaset sahnesinden çekildiği) günümüzde, faşizm bu yeni çoğunlukta bulacaktır yandaşlarını.

7. Komplo saplantısı: Kök-faşizm, toplumsal bir kimlikten yoksun insanlara biricik ayrıcalıklarının herkesin paylaştığı ayrıcalık olduğunu –aynı ülkede doğmuş olmak– söyler. "Milliyetçilik"in kökeni budur. Ayrıca bir ulusa kimlik verebilecek tek bir grup vardır: düşmanlar. Bu nedenle kök-faşizm ideolojisinde, olasılıkla uluslararası nitelikli bir komplo saplantısı vardır. Faşizmin yandaşları, kendilerini kuşatılmış hissetmelidir. Komployu açığa çıkarmanın en kolay yolu da yabancı düşmanlığına başvurmaktır. Ama komplonun köklerinden biri de içeride olmalıdır; çoğu zaman Yahudiler, aynı anda hem içeride hem dışarıda olmak gibi bir avantaja sahip oldukları için en iyi hedefi oluştururlar.

8. Düşman retoriği: Faşizm yandaşları kendilerini, düşmanların gös-

terişle sergilenen zenginliğinden ve gücünden aşağılanmış hissetmelidirler. Çocukluğumda bana İngilizlerin "günde beş öğün yemek yiyen halk" olduğu öğretilmişti: Daha yoksul ama ölçülü İtalyanlardan daha sık yemek yerlermiş. Yahudiler zengindir ve gizli bir dayanışma ağı sayesinde yardımlaşırlar. Gelgelelim yandaşlar, düşmanları yenebileceklerinden de emin olmalıdırlar. Böylece retorik ayarın sürekli değiştirilmesiyle, düşmanlar hem çok güçlü hem de çok zayıf gösterilir. Faşist rejimler, yapıları gereği, düşmanın gücünü nesnel olarak değerlendirmekten âciz oldukları için, savaşları kaybetmeye mahkûmdurlar.

9. Barış düşmanlığı: Kök-faşizme göre, yaşamak için mücadele edilmez, "mücadele etmek için" yaşanır. Barışseverlik düşmanla işbirliği demektir, barışseverlik kötüdür, çünkü yaşam sürekli bir savaştır. Gene de bu tutum, bir mahşer kompleksini de beraberinde getirir: Düşmanları yenilgiye uğratmak zorunlu ve olanaklı olduğuna göre, faşist hareketin dünyanın egemenliğini eline geçireceği nihai bir savaş kaçınılmazdır. Böyle bir nihai çözüm, ardından bir barış döneminin, sürekli savaş ilkesiyle çelişen bir Altın Çağ'ın gelmesi demektir. Hiçbir faşist lider bu çelişkiyi çözmeyi başaramamıştır.

10. Seçkincilik: Seçkincilik her gerici ideolojinin tipik yönlerinden biridir, çünkü temel olarak aristokratik bir tutumdur. Tarih boyunca, bütün aristokratik ve militarist seçkincilikler zayıfların hor görülmesi anlamına gelmiştir. Kök-faşizm, "halkçı bir seçkincilik"i savunmazlık edemez. Her yurttaş dünyanın en iyi halklarından birine mensuptur; parti üyeleri en iyi yurttaşlardır, her yurttaş partinin üyesi olabilir (ya da olmalıdır). Oysa avam sınıfı olmadan, soylu sınıfı da olamaz. İktidarı demokratik yoldan değil, zorla ele geçirdiğini çok iyi bilen lider, gücünün kitlelerin zayıflığından kaynaklandığını da bilir: O kadar zayıftır ki kitleler, bir "egemen"e gereksinme duyarlar. Grup (askeri modele göre) hiyerarşik olarak örgütlenmiş olduğundan, her alt yönetici kendi altındakileri hor görür. Bu da kitlesel seçkincilik duygusunu güçlendirir.

11. Kahramanlığı sıradanlaştırma: Böyle bir bakış açısından, herkes kahraman olmak üzere eğitilir. Her mitolojide "kahraman" sıradışı bir varlıktır: Oysa kök-faşizm ideolojisinde kahramanlık olağandır. Bu kahramanlık kültü ölüm kültüyle yakından bağlantılıdır; falanjistlere özgü sloganın "*Viva la muerte!*" (Yaşasın Ölüm!) olması bir rastlantı değildir. Normal insanlara, ölümün tatsız bir şey olmakla birlikte, ağırbaşlılıkla karşılanması gerektiği söylenir; inançlılara ise ölümün doğaüstü bir mutluluğa ulaşmanın acılı bir yolu olduğu belirtilir. Buna karşılık, kök-faşist kahraman, kahramanca bir yaşamın en güzel ödülü olduğu söylenen ölümü arzular. Kök-faşist kahraman, ölmek için sabırsızlanır. Şunu da belirtelim

ki, bu sabırsızlığıyla daha çok başkalarının ölümüne yol açar.

12. Erkekçilik: Sürekli savaş da, kahramanlık da oynanması zor oyunlar olduğundan, kök-faşist irade gücünü cinsel konulara aktarır. Kadınları küçük görmek ve bekârlık yemininden eşcinselliğe sıradışı cinsel alışkanlıkları mahkûm etmek demek olan *machismo*'nun kökeni budur. Cinsellik de oynanması zor oyunlardan biri olduğu için, kök-faşist kahraman *fallus*'un ikamesi silahlarla oynar; onun savaş oyunları sürekli bir penis hasedinden kaynaklanır.

13. Nitel halkçılık: Kök-faşizm, nitel bir halkçılığa dayanır. Demokrasilerde yurttaşlar bireysel haklara sahip olmakla birlikte, bir bütün olarak ancak nicel bir siyasal etkileri vardır (çoğunluğun kararına uyulur). Kök-faşizme göre bireylerin birer birey olarak hakları yoktur; "halk" bir nitelik olarak, "ortak irade"yi ifade eden tek parça bir varlık olarak algılanır. Sayısı ne olursa olsun hiçbir çoğunluk ortak bir iradeye sahip olamayacağından, lider onların sözcüsü gibi davranır. Yurttaşlar, temsil güçlerini yitirdiklerinden, eylemde bulunmazlar; onlardan yalnızca halk rolünü oynamaları istenir. Dolayısıyla halk teatral bir kurgudur. Nitel halkçılığa iyi bir örnek vermek için, artık Roma'daki Venedik Meydanı'na ya da Nürnberg Stadyumu'na ihtiyacımız yok. Gelecekte bizi nitel bir televizyon ya da internet halkçılığı bekliyor, bu halkçılıkta, seçilmiş bir yurttaşlar grubunun duygusal tepkisi "halkın sesi" olarak sunulup kabul edilebilecektir. Nitel halkçılığı dolayısıyla kök-faşizm "çürümüş" parlamenter yönetimlere karşı olmak zorundadır. Mussolini'nin İtalyan parlamentosunda söylediği ilk sözlerden biri şu olmuştur: "Bu ruhsuz ve renksiz yeri, askeri birliklerim için bir ordugâha dönüştürebilirdim." Aslına bakılırsa Mussolini askerleri için hemen daha iyi bir yer bulmuş, ama kısa bir süre sonra parlamentoyu feshetmiştir. Ne zaman bir siyasetçi, artık "halkın sesi"ni temsil etmediği gerekçesiyle parlamentonun meşruluğuna kuşku düşürürse kök-faşizmin kokusunu duyabiliriz.

14. Yeni-dil: Kök-faşizm, "*newspeak*" (yeni-dil) dilini konuşur. *1984* romanında kullanmak üzere Orwell'in icat ettiği yeni-dil, İngiliz sosyalizmi anlamına gelen Ingsoc'un resmi dilidir. Bununla birlikte kök-faşizme özgü öğeler değişik diktatörlük biçimlerinin hepsinde ortaktır. Tüm Nazi ya da faşist okul kitaplarında, karmaşık ve eleştirel akıl yürütmenin araçlarını sınırlandırmak üzere, son derece kısıtlı bir sözcük dağarcığı ve ilkel bir sözdizimi temel alınıyordu. Ama, masum bir *talk-show* biçimini aldığında bile yeni-dilin başka biçimlerini teşhis etmeye hazırlıklı olmamız gerekir.

BARIŞ İSTEYEN ÜNİVERSİTELİLERE GÜRUH DENİR Mİ?

Bir "cumhurbaşkanı" düşünün ki, zaten devletin üç erkinden birinin ikinci başı durumunda (temsili ve sorumsuz), ama 1982 darbe anayasasının tam da parlamenter olamaması nedeniyle a-tipik yetkilere ve yetki rezervlerine sahip. Bu yetmiyormuş gibi mutlak kontrolündeki çoğunluk partisi üzerinden yasama meclisini tam güdümüne almaya çalışıyor. 2010 "referandumu"yla birlikte büyük ölçüde yürütmenin etki alanına soktuğu yargıya da hükmetmek istiyor. Bu kısmen sakat anayasal kısmen de marazi fiili durumu tamamen "resmileştirmek" için siyasi kampanya yapıyor. Çok çeşitli anayasal ihlaller içinde ama, ülkenin fiili rejimi değişmiştir, işin kalan kısmı bunu resmileştirmektir diye "başkanlık rejimi" getirmeye çalışıyor. Sanki bugüne kadarki gayri hukuki *ve* gayri meşru tasarruflarına artık meşruiyet kazandırabilirmiş gibi.

Üç devlet erkine –Yasama-Yürütme-Yargı–, devlet bürokrasisine, kolluk kuvvetlerine direktif veriyor, telkin yapıyor, emir veriyor, ceza salıyor. Orada durmuyor: Toplumsal örgütlere, TÜSİAD gibi büyük sermayenin zirve organizasyonlarından işçi sendikalarına kadar herkese ders veriyor, hakaret ediyor, tehditler yağdırıyor. Ya rahatsız ediyor ya bedel ödetmekten söz ediyor ya cezalandırırım diyor. Erkler arasında Yürütme'nin Üstünlüğü'nü, milli planda tekadam yönetimine dönüştürmeye doğru ilerliyor.

Buraya kadar, biraz da geniş tutarak söylersek, otoriterlik yapıyor. Yani siyasal alanı denetliyor. Anayasal sınırlarına çekilmesini hatırlatan herkese suçlama perdesini hep çok yüksekten açıyor. Kendisi vatan hainliğinden başka bir şeyle suçlanamıyor, cezai sorumluluğu da yok.

Burada kalmadı, siyasal alandaki *otoriterliği* aşacak şekilde, toplumsal yaşamın diğer bütün alanlarına girmeye, kişilere, gruplara, özerk kuruluşlara hükmetmeye de başladı. Teknik terimiyle *totali-*

▸ İlk kez *Express* dergisinde yayımlandı: Mart 2016.

terleşmeye başladı. En son, tanım gereği toplumun en özerk olması gereken kurumlarından biri olan üniversiteye de hükmetmeye kalkıştı ve bütün bir meslek grubuna ("barış isteyen" akademisyenlere) saldırdı. Deklarasyonlarındaki bir-iki ibare ittifak sağlayamayacak olsa bile, bütün amacı ve yönelişi barışı ve insan haklarını korumak olan, şimdilik iki bin imzalık (iki yüz de yurtdışından) bir bildiriye karşı hücuma geçti. Düşünce ve ifade özgürlüğünü kısıtlama ölçülerini çok aşan bir biçimde akademisyenleri devlete sadakatsizlik ve terör suçu işlemekle suçladı. Haklarında soruşturma, kovuşturma ve ceza mahkûmiyeti istedi ve üniversite yönetimleri ile savcılıkları harekete geçirdi. Ayrıca bir dizi hakaret etti: Cahil, karanlık, hain, gürüh diyerek bir meslek grubunun birçok üyesini rencide ve tahrik etti. (O perdeyi yükselttikçe imza sayısı artmaya devam etti.) Bedel ödeyecekler, cezalandırılmalılar, dedi.

Cumhurbaşkanlığı bir cezalandırma mercii değildir. Halkına/milletine/nüfusuna/vatandaşlarına, toplum kesimlerine, meslek gruplarına hakaret hakkı ve yetkisi de vermez.

Cumhurbaşkanı, son tahlilde devletin (milletin) 1 Numaralı memurudur. Onu oraya getiren seçmenin memurudur. Böyle yaparsa, kendisi ceza almayabilir, hakaretleri kanuni/cezai sonuç doğurmayabilir ama bu, belli bir suçu işlediği vakıasını ortadan kaldırmaz. Devletin 1 No'lu memuru halkına karşı saygılı olmak zorundadır. Aksi halde kamu vicdanında kendi mahkûm olur – yurtiçinde ve yurtdışında.

Kenan Evren de böyle yapardı. Ona göre generaller ve işadamları dışında herkes "faziletsiz"di. Ünlü konuşmalarından birinde "Üniversite hocalarına şu bayrağın bir köşesinden de siz tutun diyoruz, kaç para verirsiniz diyorlar" demişti. (Bir başka konuşmasında da "şef garson benden fazla maaş alıyor" demişti.) Özellikle aydınlara ve üniversite hocalarına bu denli husumet duyan bir entelektüelizm karşıtlığı, totalitarizmin ayırt edici özelliklerindendir. Eğer bu cumhurbaşkanı en kısa zamanda mahcup olup, görüş farklılığımız beni fevri bir çıkışa yöneltti, bir an için haddimi bilemedim, sözlerimi geri alıyorum demezse, tarih huzurunda kendi fermanını koyu mürekkeple kendi imzalamış olacaktır.

Özellikle hukuk fakülteleri öğretim üyeleri, barolar, hukuk der-

nekleri yaratıcı hukuki muhakeme yürütmeli ve eğer Cumhurbaşkanı nedamet beyan etmezse, karşı dava açmanın, hakaret davası açmanın, formülünü bulmalılar. Ben bir ipucu vereyim:

Türk Ceza Kanunu'nun 8. Bölümündeki "Şerefe Karşı Suçlar" dan (Md. 125-131) *Hakaret* suçu (Md. 125) işlenmiştir. Dokunulmazlık sayesinde cezai sonuç doğurmayabilir ama bu suç işlenmiştir. Md. 125: "Bir kimseye onur, şeref, ve saygınlığını rencide edebilecek nitelikte somut bir fiil veya olgu isnat eden veya sövmek suretiyle bir kimsenin onur, şeref ve saygınlığına saldıran kişi, üç aydan iki yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır."

Bunu bir küçük memur yapmış olsa idi, herhalde cezalandırılırdı. Büyük memurun yapmış olması görev suistimalinden ibaret mi kalacaktır? Yoksa bu son vesile (sabıka sicilindeki birçok kayıttan sonra) toplumu tehlikeye karşı bir kez daha ve belki bu sefer daha etkili biçimde uyaracak mıdır? Yoksa, kanı oluk oluk akıtılacak toplum kesimlerine üniversitelileri de ekleyeceğini alenen beyan eden, iktidar sempatizanı mafya şefleri hakkında savcılar öbür tarafa bakmaya devam mı edeceklerdir?

2016

DÜNYA ANAYASALARINDA ÖNEMLİ BİR BOŞLUK: VATANA İHANET SUÇUNUN TANIMSIZLIĞI VE YAPTIRIMSIZLIĞI

Sosyal Bilimler Ansiklopedisi'ne göre (1934, cilt 15, 93-96) "*treason*" (ihanet, vatana ihanet, hıyanet) "esas itibariyle topluma/devlete sadakatin ihlali" olarak tanımlanmıştır. Roma hukukundaki "*crimen majestatis populi romani imminutae*", Roma halkının şerefini ve büyüklüğünü zedeleyen fiilleri içeriyordu. Toplumun emniyetini tehdit eden fiiller de buna ekleniyordu. Aslında her iki kavram da muğlaktı ve "halk" ile "devlet" birbirine karışıyordu.

Cermen hukukunda "ihanet" kavramsal olarak yine "bağlılığın ihlali" olarak anlaşılıyor, toplumu ve arazisini düşmana açmak anlamını taşıyordu. "Halk" ve "devlet" yine birbirine karışıyordu. Tanımın kapsamına savaşta ordudan kaçmak da ekleniyordu. Bu anlayışlar, kıta hukukunda 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar etkili oldu. Bir de Fransa ve Almanya'nın mutlakiyetçi hükümdarları da çoğu zaman devletin çıkarlarıyla kralın kişisel esenliğini bir tuttular. Ta ki aydınlanma felsefesi bu özdeşleştirmeyi reddedene kadar.

On dokuz ve yirminci yüzyıllarda kıta hukukundaki tanıma (yine iktidara karşı bir suç olarak) "yönetim biçimini kanunsuz yollarla değiştirmek" gibi boyutlar eklendi. (Bunu "yöneticilerin kendileri yaparsa" gibi bir soru ise tabii ki akla gelmedi). İngiliz hukukunda da kavramın muğlaklığı sürdü ve yine daha çok "iktidara" karşı bir suç olarak görüldü.

ABD'de ise anayasa koyucular ihanetin yine çok kısıtlı bir tanımını benimsediler ve devlete karşı düşmanla işbirliği boyutunu öne çıkardılar. Özet olarak "vatana ihanet" kavramı, Batı hukukunda tek-yanlı, yani devlet, iktidar ve yönetici yanlısı olarak kalmış sayılabilir.

Amerikan Anayasası'nda (Md. II, fık. 4) her ne kadar "başkan, başkan yardımcısı ve tüm devlet görevlileri" vatana ihanetle suçlanabilir ve azledilebilirlerse de (*impeach*) dünya literatüründeki ve uygulamasındaki muğlaklık ve kısıtlılık burada da devam ediyor:

Yukarıdaki zevat "görevden uzaklaştırılabilirler ve yargılanabilirler /hüküm giyebilirler"... "vatana ihanet, rüşvet ve diğer ağır suçlar ve cürümler için". Görüldüğü gibi ihanet ve suçların tanımı ve kapsamı yine yok. (*Ad hoc* biçimde Kongre'ye kalmış ve prosedürü başlatmak çok zor: Temsilciler Meclisi'nde çoğunluk oyu, Senato'da üçte iki oy gerekli.)

Birçok Avrupa ülkesinde bu suçlama (*impeachment*) zaten genellikle bakan mertebesindeki görevlilerle sınırlanmış durumda. "İktidar" ve Sezar fetişi hâlâ uygunsuz yöneticiye *karşı* olan halk ve Brütüs'ler kavramından ağır basıyor.

Ortaçağda siyaset teorisinde, adaletsiz hükümdar ancak öbür tarafta Tanrı'ya hesap verecekti. John Locke'la birlikte formüle edilmeye başlayan adaletsiz krala karşı direnme hakkı yine anayasa hukukuna aktarılmıyor, siyaset felsefesinin alanında kalıyordu.

Dünya anayasa ve ceza hukukunda devlete ve devlet başkanlarına (ve başka yüksek yöneticilere) karşı işlenen suçlar hayli yer tutar. Buna karşılık bu kişilerin toplumlarına ve halklarına karşı işledikleri suçlar kavramsal ve pozitif olarak usulen geçiştirilen bir konu olup pek yer tutmaz. Sözü edildiği ölçüde de muğlak ve gevşektir, yetersiz ve yaptırımsızdır veya çok hafif yaptırımlı ve uygulama mekanizması/prosedürü zor ve hantaldır. Bunda "uygarlığımız"ın iktidarperestliği ve demokratik hamlığı büyük rol oynar.

Oysa uzak ve yakın tarihte olsun, günümüzde olsun, siyasi liderlerin iktidarlarını ve konumlarını suistimal etmeleri, kendi toplumları ve dış dünya için zararlı ve tahripkâr olmaları sık rastlanan, değişen derecelerde vahim örnekleri bol bir olgudur. Çoğu zaman da önlen(e)memektedir. Sezarizmler, bonapartizmler, karizmatik liderlikler, askeri ve sivil diktatörlüklere –kişisel veya kolektif– dönüşen cumhuri dejenerasyonlar ve otokratik-monokratik despotluklar ikballeri süresince asıp kesmekte, ancak öldükten/düştükten sonra kötü anılmaktan (hepsi de değil) daha fazla bir hüküm giymemektedirler.

Irsi monarşilerden, teokrasilerden, darbeci liderlerden, işgalci kolonyalistlerden, sömürge valilerinden söz etmiyoruz. "Normal",

"demokratik", "elektoral" yollardan iktidara geldikten sonra sapıtan, insanlıktan çıkan, köprüyü geçene kadar halka dayı deyip geçtikten sonra ayı diyen ruh hastası suçlulardan bahsediyoruz. Seçimle gelen ama sonra işi tek-adam sultasına çeviren, hatta aile-hanedan cumhuriyetleri kuran patolojik ve kriminal kişilerden, klinik-psikotik özellikleri davranış bozukluğuna, akılsızlık ve vicdansızlık başkalaşımına uğrayan liderlerden bahsediyoruz. Kısacası artık göreve devam edecek ehliyeti ve meşruiyeti kalmayan bir siyasal tipten söz ediyoruz.

Örnekleri o kadar bol ki, isim vermeye kalkışsak liste o denli uzar ki, bu yazı bitmez. Bunlar da büyük çoğunluğun çoğunu tartışmayacağı, inkâr ve ret etmeyeceği isimler olur. Tarihteki ilk örneklere "trajedi", ikinci örneklere "fars" diyen Marx'a bir üçüncü mertebe ekleyelim: "Tehlikeli halk düşmanı". Kimisi "normal" "gibi" başlar, sonra zıvanadan çıkar; kimisi başta sakladığı aslına rücu eder. Hangisiyse... Çok da fark etmez, çünkü önemli olan "âyinesi iştir kişinin": İlk uygunsuz icraatında hukuki-kanuni tedbirler devreye sokulmalıyken sokulmaz. İşte hem siyasi kültürün hem anayasa hukukunun zayıf, hatta neredeyse bomboş olduğu konu budur.

Aşağıda bu konunun dünya anayasalarında nasıl (ne kadar yetersiz) ele alındığını görmeden ve anayasa hukukunda bu tür tehlikeli ve ehliyetini yitirmiş liderlerin görevden alınmaları ve makamlarından uzaklaştırılabilmeleri için neler yapılabileceğine dair basit bir egzersiz yapmadan önce, meseleyi daha geniş bir siyaset teorisi /felsefesi düzleminde ele almakta yarar var.

İki demokrasi teorisi/anlayışı söz konusudur: Özsel (sübstantif) demokrasi ve biçimsel (prosedürel) demokrasi. Birincisi, daha çok radikal/katılımcı/sosyalist/hatta solidarist demokrasi anlayışıyla beraber gider; "emredici vekâlet" ve "görevden alma" (seçmenin, verdiği vekâletin çerçevesi dışına çıkan vekili geri çağırması) gibi ilkeleri bünyesinde barındırır. Ayrıca Leon Duguit'nin deyişiyle "hükümetlerin meşruiyeti her günkü icraatlarıyla ölçülür."

Buna karşılık ikincisi, daha çok temsili demokrasi anlayışıyla ve yoz türevleri ile beraber gider; genel, serbest seçimlerle iktidara/yönetime gelen lider/parti seçmenden dört-beş yıl için vekâlet alır, buna dayanarak (?) dönem boyunca istediğini yapar – otoriterlik, hatta

diktatörlük vs. Süresi bitince de halk ona yeniden oy verir veya iktidardan uzaklaştırır (uzaklaştırabilirse).

Bırakın sosyalist demokrasi teorisini, dürüst/düzgün liberal parlamenter demokrasi teorisi katında bile itibar görmeyen bu anlayışın maalesef başlıca saygın teorisyeni olan Weber'in Mareşal Ludendorff'la konuşması literatüre geçmiştir. (O Weber ki "karizmatik liderlik" teoremi yoluyla "plebisiter diktatörlüğün" yetkin bir analizini yapabilmiştir.)

Weber: Şu anda içinde bulunduğumuz aşağılık durumun demokrasi olduğunu düşündüğüme inanıyor musunuz?

Ludendorff: Böyle konuşursanız belki bir anlaşmaya varabiliriz.

Weber: Ama daha önceki aşağılık durum da pek monarşi sayılamazdı.

Ludendorff: Öyleyse, demokrasiden ne kastediyorsunuz?

Weber: *Demokraside halk güvendiği bir önderi seçer. Sonra da, seçilen lider "Şimdi çenenizi kapayın ve ne söylersem onu yapın" der. Artık halk ve parti onun işine karışma özgürlüğüne sahip değildir.*

Ludendorff: Böyle bir demokrasiyi beğenebilirim.

Weber: Halk lideri en sonunda değerlendirir. Hata yapmışsa, onu darağacına gönderebilir.[1]

Nitekim İtalya halkı sonunda Mussolini'yi başaşağı asmıştır. Ama iş işten geçmiş, bir sürü acı ve zarar yaşanmış, zehirli tortu kalmıştır. Ancak otopsi yapılabilmiş, *post mortem* esef edilmiştir. Yoksa anayasa hukuku gibi siyaset teorisi ve felsefesi de bu tür liderliği normatif olarak vakitli ve yeterli mahkûm etmemiş, ortaya çıkmaya başladığı andan itibaren önlemini önermemiştir.

Mesele ciddi biçimde ve ölçüde bir psiko-moral mesele olarak görülmemiştir. Oysa bu durumlarda ihlal edilen çok önemli insanlık ve siyaset ilkeleri vardır: Vekâleti suistimal, ahde vefasızlık, "sözünde durmama", siyasi dolandırıcılık, görevde kusur, halkı kandırma ve ezme, eski Roma hukukundaki "halkın şerefini ve büyüklüğünü zedelemek" vs. vs. Öbür yandan bakıldığında, bu liderler karşısında halkın uysal koyunluğu, gönüllü/gönülsüz kulluğu, kitlelerin onuru ve vakarı, vs. vs.

1. Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, İstanbul: Deniz, 2014, s. 81, *abç*.

Bu boşluk nasıl aşılabilir? Önce doktrine katkıda bulunularak, sonra da bir yasama faaliyeti olarak anayasalara yazılarak? Belki de bir uluslararası antlaşma yapılması ve iç hukuku bağlayıcı kılınması yoluyla. Meselenin birkaç boyutu var:

1. Tanım, kapsam,
2. Kimin karar vereceği,
3. Usulün ne olacağı,
4. Önerilen normların içtihat olarak nasıl kabul edileceği,
5. Uygulama ve yürürlülük.

1. Şimdilik sözü en çok geçen terimler "hıyanet", "ihanet", "vatana ihanet", ama hiçbiri somut olarak tanımlanmıyor, neden oluştuğu betimlenmiyor. (Oysa kanunsuz suç olmaz diye biliriz.) Ayrıca çok sınırlı ve muğlak. Aşağıda bazı tanımların ve kapsamların üzerinden geçeceğiz.

2. ve 3. Önce suçun oluştuğuna dair süreci kimin başlatacağına karar verilmesi (meclis mi, belli sayıda imzayla yurttaşlar mı ("halk inisiyatifi"); sonra da yargılamayı kimin yapacağı ve hüküm vereceği (bir yüksek mahkeme mi, karma bir devlet organları bileşimi mi vs.); başka bir deyişle usulün ve mekanizmanın ne olacağının belirlenmesi.

4. Politik bir boyut.

5. Teknik bir boyut.

Tanıma dahil edilecek, dolayısıyla kapsama girecek bazı eylemler şöyle şeyler olabilir:

- Israrla halka ve sosyal kategorilere hakaret ve kötü muamele, öfke, nefret, kin beyanları,
- Çeşitli temel hakları ve siyasal özgürlükleri kısıtlamak,
- Sözel tehdit, "cezalandırma niyeti beyanı" ve sonra da eylemi,
- Halk kesimlerini birbirine karşı kışkırtmak, sonra da kırdırmak,
- Söylemleri ve eylemleriyle halkı dünya nezdinde küçük düşürmek, utandırmak; saygın temsilci niteliğini yitirmek,
- İç ve dış savaş kışkırtıcılığı yapmak, etnik ve dinsel grupları birbirine kırdırmak; barış vaat edip halkı savaşta kırdırmak,

- Ruhsal ve zihinsel olarak görev ve işlevlerini yerine getirebilir olmaktan çıkmak, ehliyetini yitirmek, klinik vak'a haline gelmek.

(Yukarıdaki siyasi ve psikolojik kriterlerin psikolojik olanlarının tespiti için (2)'deki kurumlara ek olarak her ülkenin psikolog ve psikiyatr dernek/birliklerinin, varsa bilim akademilerinin devlet organlarına ve hukuk kurumlarına eklenmesi de öngörülebilir.)

G-20 ülkeleri anayasalarının 7'sinde *treason* ve *impeachment* sözcükleri geçmiyor bile:

Madde yok:	*Madde var*
Avustralya	ABD
Brezilya	Arjantin
Güney Afrika	Almanya
İngiltere[2]	Çin
Japonya[2]	Endonezya
Kanada	Fransa
Suudi Arabistan[2]	Güney Kore
7 + AB	Hindistan
	İtalya
	Meksika
	Rusya Federasyonu
	Türkiye
8	12

Geri kalan 12 G-20 ülkesinde ise kullanılan merkezi terim ve ek terimler şöyle (suçun neden oluştuğunu belirten tanımlar ya yok ya çok az):

Md. II/4. ABD: *vatana ihanet*, rüşvet, diğer *ağır suçlar* ve cürümler.

Md. 119. Arjantin: *vatana ihanet*, silahlı ayaklanma, düşmanla birlik olmak.

2. Diyelim ki Japonya'da "güneşin oğlu" imparator ve "majesteleri" İngiltere Kraliçesi böyle şeyler yapmazlar, Suudiler de krallarını Allah'a havale ederler. Peki öbür 4 ülkeye ne demeli?

Md. 61. Almanya: bilerek anayasayı veya bir federal kanunu ihlal.

Md. 52. Çin: *vatana ihanet*, ayaklanma.

Md. III. Endonezya: devlete *ihanet*, yolsuzluk, rüşvet ve başka *ağır suçlarla* kanunları ihlal, ahlaki düşkünlük.

Md. 68. Fransa: *vatana ihanet*, görevi suistimal (makamıyla bağdaşmayan).

Md. 65. Güney Kore: anayasayı ve yasaları ihlal (görevi sürdürürken).

Md. 61. Hindistan: anayasayı ihlal.

Md. 90. İtalya: *vatana ihanet*, anayasaya karşı komplo/darbe.

Md. 108. Meksika: *vatana ihanet*, *ağır suçlar*.

Md. 93. Rusya Federasyonu: *vatana ihanet*, diğer *ağır suçlar*.

Md. 105. Türkiye: *vatana ihanet*.

Kullanılan vokabüler içinde "vatana ihanet"ten ve "ağır suçlar" dan daha somut ya da somutlanabilir gibi görünen sözcükler (devlete "karşı" olanları geçiyorum) "rüşvet" (ABD, Endonezya), "*bilerek*(!) anayasayı veya bir federal kanunu ihlal" (Almanya), "yolsuzluk" (Endonezya), makamıyla bağdaşmayacak şekilde görevi suistimal" (Fransa), "anayasayı ve yasaları ihlal" (Güney Kore), "anayasayı ihlal" (Hindistan), "anayasaya karşı komplo" (İtalya).

Başka bazı ülkelerde de birkaç ilginç, "somut"a götürebilecek örneğe daha rastlamak mümkün:

- "fiziksel ve zihinsel yetersizlik" (Pakistan).
- "ulusun şerefini ve güvenliğini ihlal" (Şili).
- "anayasayı bilerek ihlal" (Yunanistan).

İlginç ve önemli bir not da Afrika'dan vermek istiyorum. En az yedi Afrika ülkesinde (Angola, Benin, Çad, Fildişi Sahili, Gabon, Gine ve Kongo'da) "laiklik" anayasaların "değiştirilemez" maddeleri arasında. Üstelik bunların ikisinde (Çad ve Gabon) laikliği ihlal etmek "vatana ihanet" sayılıyor.

Çad, Md. 173. "Devletin cumhuriyetçi formunu, *laikliğini* (sekülerliğini) ... ihlal edecek her eylem vatana ihanet suçunu oluşturur." (Md. 223'te de benzer bir hüküm var.)

Gabon, Md. 7. "Cumhuriyeti, üniterliği, *laikliği* (sekülerliği) ...

tehdit eden her türlü eylem vatana ihanet sayılır ve kanunlarca cezalandırılır."

Tekrarlayacak olursak, ya vatana ihanetin tanımı olarak ya da ona ek olarak sayılan fiiller çok sınırlı. Birçok yerde sadece, o da tanımlanmadan, "vatana ihanet" ve "ağır suçlar" ibarelerinden başka bir şey yok. Olanlar da daha çok devlete karşı ("silahlanma", "ayaklanma", "düşmanla işbirliği").

Topluma karşı sayılabilecek ve daha somut/somutlanabilir olanlar ise sadece "anayasayı ihlal/darbe", "başka yasaları ihlal", "rüşvet", "yolsuzluk"; "zihinsel ve fiziksel olarak görevini yerine getirememe", "ahlaki düşkünlük", "müzmin sağlık sorunu". İlk dördü vatana ihanet ve ağır suçlardan bir derece daha elle tutulabilir şeyler. İkinci üç ise geliştirilmeye iki derece daha fazla müsait görünüyor – yukarıda sözünü ettiğimiz problem açısından.

Tabii anayasalara daha tatminkâr maddeler koymakla iş bitmez. Siyasal kültürün demokratik olgunlaşması ve kurumsal yapıların da gelişip yerleşmesi gerekir.

EK 3

İlgili Maddelerin Tam Çevirileri[3]

ABD (II. 4) "Başkan, Başkan Yardımcısı ve ABD'nin bütün kamu görevlileri *Vatana İhanet, Rüşvet ve diğer ağır suçlar ve cürümler* ile suçlanır veya bunlardan hüküm giyerlerse Makamlarından uzaklaştırılırlar."

Arjantin (119) "Vatana ihanet, sadece ona karşı *silahlanmak, onun düşmanlarıyla birlik olmak, düşmanlara yardım ve kolaylık sağlamak*tan ibarettir."

Almanya (61) "Bundestag veya Bundesrat, Anayasa'yı (*Temel Kanunu*) *veya herhangi bir diğer federal kanunu bilerek ihlal* ettiği için Federal Başkanı Federal Anayasa Mahkemesi'nde vatana ihanetle suçlayabilir."

Çin (52) "Başkan bir *ayaklanma veya vatana ihanet* fiiliyle suçlanmadıkça ceza kovuşturmasına tabi tutulamaz."

3. *abç.*

Endonezya (6) "(Başkan adayı) asla *devlete karşı bir vatana ihanet* fiili işlememiş olmalı ve *zihinsel ve fiziksel olarak Başkanlık görevlerini yerine getirmeye muktedir olmalı*dır."

Ve 7a. "Başkanın, *vatana ihanet, yolsuzluk, rüşvet, başka ağır suç ve ahlaki 'düşkünlük' yoluyla yasayı ihlal* ettiği kanıtlanırsa, Başkan görev süresi bitmeden makamından uzaklaştırılabilir."

Fransa (68) "Cumhurbaşkanı, *vatana ihanet* suçu hariç, görevlerini yerine getirirken yaptığı tasarruflardan sorumlu değildir."

Kore Cumhuriyeti (65) "Başkan... resmi görevlerini ifa ederken *Anayasayı ve diğer yasaları ihlal* ederse, Millet Meclisi vatana ihanetle suçlama kararı verebilir."

Ve 84. "Başkan, *ayaklanma veya vatana ihanet* hariç, görevi süresince herhangi bir kriminal fiil ile suçlanamaz."

Hindistan (56) "Başkan, Anayasa'yı ihlal ederse, *vatana ihanet* suçundan görevinden uzaklaştırılır."

İtalya (90) "Cumhurbaşkanı, *vatana ihanet ve Anayasa'ya karşı darbe* hariç, görevini yerine getirirken yaptığı tasarruflardan sorumlu değildir."

Meksika (108) "Cumhurbaşkanı, görevi süresince sadece *vatana ihanet ve ciddi yasa ihlalleriyle* suçlanıp yargılanabilir."

Rusya Federasyonu (92) "Başkanın görevi, süresi dolmadan, ancak *istifa, müzmin sağlık sorunu veya vatana ihanet* durumunda bitebilir."

Türkiye (105) "Cumhurbaşkanı, *vatana ihanetten* dolayı .... suçlandırılır."[4]

2016

4. Bu kadar. Ve bozuk Türkçeyle. "Anayasayı ihlal" bile yok. İncelediğimiz maddeler arasında en içi boş örneklerden biri sayılabilir.

KANUN HÜKMÜNDE KARARNAMELER

Olağanüstü Hal öncesindeki "torba kanun"ların yerini "torba kanun hükmünde kararname"ler aldı. Birincisinde güdümlü meclisin yasama ciddiyeti daha da yıpratılıyor, yürütme organının üstünlüğüne doğru gidiş hızlanıyordu. İkincisinde ise seyir doğrudan doğruya yürütmenin üstünlüğünün kronikleşmesi ve yasama yetkisini kibarca gasp etmesi anlamına geliyor. Her iki halde de yasama inisiyatifinin kullanılmasında erklerin demokrasi teorisindeki işlevleri ve dengesi bozuluyor. Net bilançoda yasamanın "devredilemez" yetkileri değişen derecelerde yürütmeye kayıyor veya kaçırılıyor.

Torba KHK'ların içeriklerindeki vahim sorunlara girmeden önce bunlara ilişkin usul bozukluklarını ve demokratik teorideki yerini (daha doğrusu yeri olmayışını) hatırlamak gerekir. Önemli olan yalnız içerik değildir; biçim de içeriğin ne idüğünü belirleyen bir etmendir.

Usul sorunlarından bazıları şunlardır:

Torba meselesi. Meclisin tek tek ve ciddiyetle ele alması gereken ayrı kanun konularının nakliyat ambarında kamyona yüklenir gibi aceleyle (hızla değil), apar topar ve çuval çuval torbaya tıkılması.

Sıra meselesi. Önce Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nca belirleniyor, *Resmi Gazete*'de ilan edilerek yürürlüğe giriyor, sonra meclisin onayına sunuluyor. Araba atın önüne koşuluyor.

Yenileme ve uzatmalar. Sürelere ya uyuluyor, ya uyulmuyor. Emrivaki şeklinde, istisnalar norm haline gelmeye başlıyor.

Yargı denetimi. KHK'lar yargı denetiminden kaçırılıyor.

Bu gibi usul bozuklukları artırılabilir, ama belki de daha önemli olan nokta, KHK'ların demokratik bir hukuk devletinde olmaması gereken statüsü, kanunlar hiyerarşisindeki rütbesi, gerçek kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırılığı ve daha çok hangi tür yönetim biçimlerinin ve siyasi rejimlerin tipik bir kurumu ve aracı olduğudur.

Hangi siyasi tarih kitabına bakarsanız bakın, hangi demokratik meşruiyet teorisine bakarsanız bakın, hangi tarihsel uygulamalara

bakarsanız bakın, ortaya çıkan olgu, yürütmenin "teşrii" kararlarının, "KHK"larının otokratik veya monokratik düzenlerin ayırt edici özelliği bir kurum olduğudur. Genetik olarak monarşik, diktatoryal, prezidansiyel ve faşist/faşizan (sivil veya askeri) sistemlerin kullandığı bir hükmetme aracıdır. Egemenliğin temsilciliği yasamadan alınıp yürütmeye verilmiştir.

"Kanun hükmünde kararname" eleştirel anayasa hukuku doktrininde, hatta anaakım literatürde bile, makbul bir kavram ve kurum değildir. Kimlerin hangi koşullarda buna başvurduğuna ve onu olumladığına dikkat etmek lazımdır. Nasıl başkanlık sistem(ler)i kapitalist toplumun görece demokratik (daha az antidemokratik) devlet/yönetim biçimi olan liberal parlamentarizmden sapma olarak kabul ediliyorsa, KHK'lar yoluyla yasama da bir sapma olayıdır. KHK'lar "yürütmenin üstünlüğü"ne geçişi zorlayan ve bunları zayıf ve güdümlü meclislere dayatan rejimlerin işidir. Tarihçeleri de bunu gösterir.

Genellikle başkanlık sistem(ler)i ile birlikte giden KHK rejimleri normal yasama yöntemlerinden ve yasa koyma işlemlerinden biri değildir. Savunucuları ve uygulayıcıları tarafından "güçlü ve hızlı yürütmenin gerekliliği" için sıralanan basmakalıp mazeretler ve gerekçeler (düzen ve istikrar, iç ve dış tehlikeler, çeşitli bunalım veya buhranlar) genellikle aslında otokratik veya monokratik yönetimlerin kendi paranoyalarına ve/veya antidemokratik yönelim ve yönetimlerine kılıf bulma çalışmalarından ibarettir. Bu yaklaşımın mantıksal uzantıları veya sonraki istasyonları otoritarizm, totalitarizm ve faşizmdir. (Sıralanan sözde gerekçeler kadar sözü edilmeyen gerçek nedenlere de bakmak lazımdır.)

Çok sıkı denetlenen, süreleri kısa tutulan, acil durumlar geçince sonlandırılan KHK rejimleri istisnadır. Birilerinin oturup envanterini çıkarması iyi olur. Aynı şekilde istisnaların suistimal edildiği ve müzminleştirildiği, yürütmenin tepesindeki tek adamın da führer-duçe-şef-reis adını aldığı rejimlerin de. (En berbat tarihsel örnek Hitler'in yine bir "yetki kanunu" ile yasama-yürütme-yargı'yı şahsında toplamasıdır. (Zaten sık sık güçler ayrılığı diye sunulan şey

de, esasında güçler birliğidir; tepesinde de yürütme ve monokrat bulunur.)

Sıkıyönetim ve savaş hali gibi "acil durum"larda yasama meclisinin KHK'lar konusunda hükümet için bir "yetki kanunu" bile çıkarmasına gerek olmaması da başlıbaşına bir problem olduğu gibi, olağanüstü halde buna gerek duyuluyor olması da işi sorun olmaktan çıkarmıyor. Teoride ağır basan, norm oluşturan "yasama yetkisinin devredilemezliği" ilkesi her halükârda yara almış oluyor. "Güçlü ve hızlı icraat" için verilen yetkiyle KHK'lar kanunlar hiyerarşisinde *tüzük* ve yönetmeliklerin üstünde olabilir ama, normal kanunlara eşit güce sahip kurallar getirmesi ve onları değiştirebilmesi ciddi bir sorundur. Demokratik doktrine bağlı birçok hukukçu "olağan" veya "olağanüstü" KHK'ların "yürütmenin yasa koymasına, yasama yetkisinin, süre ve kapsamla sınırlı olsa da, "delege edilmesi"ne karşıdır.

KHK'ların esasında tüzükler düzeyinde birer "idari işlem" olması, normal kanunlarla eşit güce sahip kılınmaması savunulur. Yoksa istisnalar norm haline gelir, rutinleşebilir; hele suistimal edilip müzminleşirse ortaya "anormal normlar" çıkar. İstisnalar rejimi bile kalmaz; müzmin ihlaller rejimi yerleşir. KHK'ları "yasama işlemlerinden biri" olarak görmek doğru değildir; yürütmenin "düzenleyici işlemlerinden biri" olarak görülmelidirler.

1961 Anayasası'nda KHK yoktu. KHK, Türkiye Anayasalarına 1971 yarı-askeri darbesiyle girdi; kayda değer uygulamalarını 1980 tam askeri darbesiyle gördü; belli bir yavaşlamadan sonra ikinci büyük dalgası 2002-2016 döneminin sonunda sivil otoriter/totaliter/fiili başkanlık sistemiyle birlikte tekrar sahneye çıktı.

Kimse AKP'nin "askeri vesayet"e doğru dürüst son verdiğini söyleyemez (bunlara şimdi burada giremeyiz). AKP askeri darbelerin ve mirasın vârisi olduğunu KHK'lar ile de kanıtladı. Daha da suistimal edecek; zaten sakıncalı istisnaları açıkça hukuk normlarını ihlaller dizisine dönüştürecek gibi görünüyor – siyasi ömrü vefa etikçe. 2016'ya kadar "torba kanun"larla idare eden AKP 2016'dan itibaren "torba KHK"lara geçti. Bir sonraki ek adım, Aldıkaçtı eki-

binin 1982 Anayasası'nın ilk taslaklarındaki hayallerinden birini gerçekleştirmeye çalışmak olabilir ve devlet başkanı/cumhurbaşkanı/başkana "emirname" çıkarma yetkisi vermeye cüret edebilir. İşin mantıksal uzantısı budur ama meydan verilmemelidir.

Şimdiye (2002-16'ya) kadar faşizmin ancak çeyrek, yarın, sivil ve askeri, doz ve biçimlerini yaşamış olan ve şimdi devresi tamamlanmaya çalışılan Türkiye'de tam faşizm tanınamadı; üstelik tanınanlar halka --politikacılar *ve* aydınlar tarafından– iyi şeyler olarak belletildi. İdeoloji ve politikalar planında eşiği geçen tam versiyon, kurumlar düzleminde henüz ancak kapıları zorluyor. KHK'lar da bu girişimin bir parçası. Mücadeleyi elden bırakmamak lazım.

2016

POLİTİK PSİKİYATRİYE DAİR BİR NOT

İnsan ilişkileri çerçevesinde hoş sayılmayan (en azından bazı kültürlerde ve dünya görüşlerinde) kimi kişisel özellikler/kusurlar olarak, artan antipatiklik silsilesi içinde, birkaç sözcük ve kavram üzerinde durmak, sonra bunlar bireysel ve kolektif patolojilere dönüşürse bir toplumun siyasetinde ne rol oynayabileceklerine değinmek istiyorum.

(i) *Bireycilik. Öncelikle* kendini düşünmek, önemsemek ve beğenmek, kendi çıkarını kamu yararından üstün tutmaktır. İdeoloji olarak liberalizm, ekonomik sistem olarak kapitalizm en geniş kapsamlı örnekleridir.

(ii) *Bencillik. Yalnızca* kendi yararını gözetmek, kamu yararını hiçe saymak veya hiç düşünmemektir. (i)'i, tabii ki, içerir; nasıl vahamet derecesinde yukarı çıktıkça her aşama bütün öncekileri içeriyorsa.

(iii) *Benmerkezcilik.* Her şeye kendi açısından bakmak, kendini dünyanın merkezinde görmek, kendi görüşlerini normal ve üstün saymaktır.

(iv) *Özsevicilik* (*narsisizm*). Kendini aşırı beğenmek, kendine âşık olmak; tam tersini de içkin olarak, başkalarını/ötekileri hiç beğenmemek, küçümsemektir. Daha sağlıklı olan ve özgüvenle ilişkili bulunan, kendine saygı duymak ve kendinden nefret etmemek anlamından değil, birinci cümledeki hastalıklı anlamından söz ediyoruz.

(v) "Ben"ini yücelten, buna tapan *ve* tapınılmasını isteyen *egolatri* ile vahamet derecesinde en yukarıya çıkıyoruz, daha doğrusu kuyunun dibine iniyoruz.

"İdeal-tipik"leştirdiğim, hatta karikatürleştirdiğim bu çok köşeli ve aşırı derecede basite indirgenmiş psikolojik nitelikler, gerçek hayatta genellikle daha az saf ve daha çok birbiriyle örtüşen, geçişken durumlar olup bazen aynı zamanda hem bir küme/sendrom oluşturan hem de önce analitik olarak ayrıştırılmasında ve ancak sonra birleştirilmesinde yarar olduğunu düşündüğüm özelliklerdir. Bazen et-

rafları başka patolojilerle de örülü olabilir.

"Kendini beğenmişlik", "haddini bilmezlik", idealist felsefe ve epistemolojideki "solipsizm", "bilmediğini bilmemek", "öğrendikçe ne kadar az bildiğini idrak edememek", "öğrenme ihtiyacı duymamak, çünkü her şeyi biliyor olduğuna inanmak", "kitaptan da tecrübeden de (kendisinin ve başkalarının) öğrenmemek", "insanlara saygısızlık", "cehaletten gelen cüret", "kendini seçilmiş sanmak", "kendini Allah'ın en sevgili ve seçkin kulu saymak" – bütün bunlar ve başka niceleri de yukarıdaki (i)-(v) ile beraber gidebilen sözcük ve kavramlardır. Bazen neden, bazen sonuçturlar veya etkileşim içindedirler.

Günlük hayatta yaşanan ve çevreye yaşatılan bu bireysel patolojilerin, resmen patoloji olarak tanınması, tanımlanması, bunlara profesyonel tanı konulması her zaman gerçekleşmez. (1) Dozunun yüksek olması gerekir. (2) Toplumun kendisinin bu patolojilerle aynı derecede malul olmaması gerekir. (3) Patriyarkal ve eşitsizlikçi toplumda, bu özelliklerin sahibi kişilerin konumları ve dokunulmazlıkları olur. (4) Davranış bozukluğu, hatta suç olarak çevreye zarar vermeye başlaması gerekir, vs. Kısacası yukarıdaki özellikler, özellikle de düşük dozları "antipatik" kişisel nitelikler olarak kalır.

Bu bireysel patolojiler saldırganlıkla birleşirse, çevreye zarar vermeye başlarsa, bu ruhsal bozukluklar açıkça bilişsel ve davranışsal bozukluklara dönüşürse, hatta "suç" işleme derecesine varırsa, kuşku, korku, paranoya ile bunların öbür yüzü olan düşmanlık, öç alma, şiddet ortaya çıkarsa, ancak o zaman patoloji olarak görülür ve klinik müdahale gereği doğurabilir. Bireysel düzeyde (otokratik bir lider söz konusu olmadıkça) aldırılmayacak bile olsa, grupsal ve siyasal düzlemde çok ciddiye alınması gerekir.

Bireysel psikoloji planında görülen bu patolojiler kolektif ve grupsal, hatta toplumsal plana yükselecek şekilde eşik sıçraması yaptığı zaman –ki çoğu zaman bireysel patolojiler toplumların buhranlı dönemlerinde daha çok beslenir ve bunları besler– başka kişilere ve gruplara *karşı* ve zararlı olmaya başlayabilir. Siyasette ırkçılık, şoven milliyetçilik, üstünlükçü etnikçilik, istisnaicilik, otoriter-

lik, emperyalizm, dinlerde "Allah'ın seçilmiş kulları" olma sanrısı şeklinde başka insanları ve sosyal grupları ezmeye esin kaynağı ve gerekçe olmaya başlar.

Böylece kişisel patolojiler ideolojiye, grupsal/toplumsal saldırganlık ve suça dönüşür; savaşlara, diktatörlüğe, tek bir adamın bile topluma hükmetmesine yol açar; "bizden/benden olmayan bize/bana karşıdır"dan, "benden farklı olan 'teröristtir'"e varabilir; tek bir adam veya klik, kamusal bir tehlike haline gelebilir. Tarihi tekadamlar yapmaz ama bunlar bazı koşullarda "trajedi", "fars" veya düpedüz tehlike olarak kefeyi ağırlaştırabilirler. "Karizmatik" lider denilen sosyal ve politik tiplerin bir bölümü de bu kategoriye girer.

Bu patolojilerin oluşmasında kültürün ve eğitimin de etkili olduğu ortamlarda, birincil sosyalizasyon kurumu olan aile içinde geçirilen çocukluk ve ergenlik travmaları önemli rol oynayabilir. İlerideki patolojinin, yukarıda saydığımız (i-v) kişilik özelliklerinin dozu, büyük ölçüde bu travmaların şiddetiyle ilişkilidir. Bu travmaları aşabilen azınlık bireyler olduğu gibi, değişen derecelerde aşamayan bireyler galiba çoğunluktadır. Tabii, tekrarlamak gerekir ki, çevre koşulları ve toplumsal ve siyasal denetimin zayıflığı bireysel patolojiyi azdırır.

Çözülememiş bir travma bir yandan zayıf ego, eziklik, aşağılık kompleksi, paronaya vs. yaratır; öbür yandan (veya işin öbür yüzü olarak) övüngeçlik, iddialılık, böbürlenme, megalomani ve egolatriye yol açar; öç alma, ezme, öfke, herkes ve her şeyle, hatta bütün dünyayla kavga etme eğilimine yol verir. Paranoyanın bir yüzü korku, güvensizlik ve herkesi düşman görme ise, öbür yüzü saldırganlık, gözü karalık ve giderek canileşme eğilimidir.

Hele bu kişi(lik)ler siyasi lider ve iktidar sahibi konumuna gelirlerse, kendi toplumları ve başka toplumlar için düpedüz "açık ve yakın tehlike" oluşturabilirler. Bir şekilde durdurulmaları, yönetmek için medeni ve cezai ehliyetlerinin olmadığını saptayacak ve yaptırım uygulayabilecek siyasi, hukuki ve hatta tıbbi mekanizmaların geliştirilmesi lazımdır.

Örneğin, böyle durumlar için bir yüksek mahkemenin kompozisyonu genişletilebilir, nizami hukukçu üyelerinin yanına toplumun psikoloji-psikiyatri derneklerinin saygın ve yetkin temsilcileri ekle-

nebilir. Ya da bunlardan bir danışma kurulu oluşturulabilir. Seçilme, değerlendirme ve hüküm sürecinde inisiyatif, prosedür, karar alma, yaptırım uygulama gibi noktaların kuralları ve kurumları anayasalara yazılabilir.

Sonucu (i-v)'in ileri dozları olan patolojideki paranoya ve egolatri bazen o kadar güçlü olur ki bu kişi(lik)ler herkesin kendine destek vermesini ve benzemesini istemekle kalmaz, herkesle (toplumla, milletle) tam bir özdeşleşme talep eder, hatta bunları kendi parçası olarak görür; benzeyen ve itaat eden kişi/kitle olarak görmesi yetmez, onlara kendi dışında yer bırakmaz, faşizmin "her şey devletin içinde, hiçbir şey devletin dışında değil" düsturunda olduğu gibi içine almak ister. Bu olamayınca da, kendi de her şeyin, yani bütün "diğer"lerinin dışında kalır.

Paradoks şuradadır ki, bu emelini gerçekleştiremeyeceğine göre, paranoyası daha da artar, kendine bile hiç yer kalmaz ve kendi içinde patlar. Dışa patlamanın (*explosion*) üstüne/yerine içe patlar (*implosion*) göçer. Bu tam bir çöküntüdür, iflastır, aşağılık kompleksiyle malul kişinin sonunda kendini imha etmesidir. Deliryum geçirebilir, intihar edebilir, fiziksel bir göçüşe uğrayabilir.

Tarihte bu tipin varyasyonları az değildir. Mesele, bunlar etrafa çok zarar vermeden, iş ölümünden sonra topluma geçmiş olsun demeye kalmadan, vakitlice denetlenmeleri ve etkisiz kılınmalarıdır. Burada da, geri bıraktırılmış halktan önce siyasi sınıfa ve "aydınlara" iş düşmektedir. "Önlenemez yükseliş"ler, ancak izin verildiği ölçüde vardır. Korku nedeniyle ya da nemalanıldığı için işbirlikçilik yapılırsa ve destek verilirse bu politik tipler meşruiyet kazanır ve iktidarını pekiştirir.

2016

14

Sona Varınca Tekrar En Başa Dönüyoruz

DİNCİ MİLLİYETÇİLİK

12 Eylül'den sonra kamu yaşamında birçok önemli değişiklik meydana geldi. Bunlardan biri de, din-devlet ilişkisi konusunda 60 yıldır sürmekte olan bir kültür savaşının ve siyasi mücadelenin taraflarının ve bunların güç konumlarının değişmesidir: 1980-86 yönetimleri klasik Kemalist laiklik ilkesini hiç değilse kısmen ve fiilen terk etmişler; dini, devletin gözetiminde tekrar kamu yaşamının, hatta siyasi yaşamın sınırları içine almışlardır. Din, ama belli bir tür din ve dinsel gruplar, toplumda zaaf noktasından kuvvet noktasına geçmiştir. Şimdilik kabaca ifade ettiğim bu gözlemi ayrıntılandırmadan önce, soruna bakış açımı açıklayayım.

Türk yönetici sınıfının, giderek de Türk toplumunun 250 yıllık kültürel kimlik arayışında çeşitli "sentez"ler ortaya atıldı. İçinde din-devlet ilişkisinin ve milliyetçilik sorununun merkezi bir yer tuttuğu bu sentezler, aynı zamanda toplum içinde zaman zaman sertleşen, önemli politik-ideolojik boyutları olan bir kültür savaşının da eksenini oluşturdu. Hiçbiri tam tutarlı olamayan (arayış sürüyor) bu sentezlerde, çocukların oyun blokları gibi kullanılan üç öğe benim-

▸ Kitabı bitirirken yer verdiğim bu "Dinci Milliyetçilik" ve takip eden "Laiklik ve Türk-İslam-NATO Sentezi" yazıları ilk kez 1989 tarihli *Türkiye'nin Siyasal Rejimi, 1980-1989* kitabımda yer almıştı. Otuz yıllık bir debelenmeden sonra nasıl en başa döndüğümüz, ya da henüz başlamadığımızı göstermeleri açısından burada tekrarlamayı uygun buldum.

sendi veya reddedildi: Türklük, İslamiyet, Batı(cılık). Çeşitli siyasi grup ve akımları, bu blokların hangilerini ne vurgularla kullandıklarına göre, tabii nüansları da dikkate alarak, sınıflandırmak ve karşılaştırmak bile mümkün.

Yer darlığı nedeniyle çok şematik olacak ama, daha önceki arayışları da atlayarak, en yakın birkaç önemli sentezi şöyle sıralayabiliriz.

Gökalp Sentezi: 1. Batı (dayanışmacılık ideolojisi; bilim, fen ve teknoloji) + 2. Türklük (dil ve kültür milliyetçiliği; değerler sistemi) + 3. İslamiyet (ahlak sistemi olarak tasavvufi İslam). Birincisi *medeniyet*, ikinci ve üçüncüsü *hars*. Bu üçlü sentez ya da iki terimli denklemde ağırlıklar hemen hemen aynı ve birbirini tamamlıyor. Harsın medeniyete üstünlüğü yok; hatta medeniyet, bölümleri her ülkenin harsından oluşan bir "uluslararası kitap" (*Yeni Hayat*, 1918, 1941). Gökalp'te milliyetçilik dinci değil; din de yalnızca bir ahlak sistemi ve sosyolojik olay. Pozitivist bilime inanan laik Gökalp'te örgütlü din ise, devletten ayrı bir toplumsal kurum. (Gökalp'teki milliyetçiliğin ve laikliğin nitelikleri hakkında klişe yorumlara burada değinecek yerim yok.)

Kemalist Sentez: 1. Batı (dayanışmacılık ideolojisi; bilim, fen ve teknoloji; değerler sistemi) + 2. Türklük (dil ve kültür milliyetçiliği) + İslam (YOK). Tarihin durdurulup sıfırdan başlatılabileceğine inanan aksiyoncu ve voluntarist Kemalist tarih anlayışına göre, gelenekteki beğenilmeyen blok çekilip atılabilir, öteki iki blokla (eşdeğerli) bir Türk-Batı sentezi yapılabilir (simgeciliği: Eti-Bank) ve yeni devlet, yeni toplum, yeni insan tek-partinin ve şeflerin rehberliğinde yaratılabilirdi. Kemalizm'de milliyetçilik Gökalp'in çizdiği sınırları aşmamıştır; laikliğin ve güçlü devletin (parti-devletinin) önemini ise yinelemeye gerek yok. (Kemalizm yorumları deryasına ve Kemalizmin başka konulardaki problematik yanlarına burada elbette girilemez.)

Milliyetçi-Hareketçi Sentez: Önem sırasına göre 1. Türklük (ırk esasına dayalı şoven ve yayılmacı milliyetçilik; değerler ve ahlak sistemi) + 2. İslam ("teşkilatlanmış millet" olan devletin elinde bir toplumsal denetim aracı; devletçi ortodoks İslam) + 3. Batı (yalnız-

ca fen ve teknoloji; askeri, iktisadi ve siyasal ittifaklar). (Köktenci İslami gruplar bir yana, MSP'nin karşılaştığı büyük itirazın bir nedeni birinci sıraya İslamı koyması idiyse, öbür nedeni de "Batı Kulübü"ne karşı olmasıydı.)

İşte 12 Eylül'den sonra meydana geldiğini düşündüğüm değişiklik, yönetimlerin ve bürokrasinin klasik Kemalist laik çizgiyi bırakarak, Türk-İslam Sentezi adı altında (vurgu Türk'te) oluşmaya başlayan dinci bir milliyetçiliğe (vurgu milliyetçilikte) razı gelişleridir. Bu sentezde din, bir ahlak sistemi ve toplumsal kurum olmaktan çok, bürokratik-otoriter devletin elindeki toplumsal denetim araçlarından biri olarak görülmektedir. Burada bir al-ver dengesi söz konusudur. Bürokratik-otoriter devlet, seçilmemiş ya da güdümlü yönetimlere kitlesel popülarite sağlayabilmek, halkı karşısına almamak için, geleneksel Kemalist laiklikten ödün vermiş; buna karşılık dinin ve belli dinsel grupların, devlet denetiminde de olsa, kamu yaşamındaki statüleri ve meşruiyetleri 1980 öncesine göre çok yükselmiştir.

Bir noktayı vurgulamak isterim. Kemalist laikliğin iki boyutu olmuştur: 1) Din, devletten ve siyasetten uzak tutulmakla kalınmamış, 2) bir kültür ve eğitim politikası olmanın (eğitimi birleştirme, harf devrimi vb.) da ötesinde bir politik-ideolojik tutum olarak din ve dinsel toplumsal örgütlenmeler genelde "meşru" kamu yaşamının sınırları dışına itilmiştir. (Bu noktada Kemalizm Gökalp'ten ayrılmıştır.) 1980'lerdeki gelişmenin vahameti şuradadır ki, yönetimler (2)'deki durumu değiştirmenin çok ötesinde bir tutumla (1)'den ayrılmışlardır. 1980'lere kadar ancak "hortlayabilen" ve de kovalanan din, bu kez yönetimlerin refakatinde emin adımlarla sahneye gelmiştir. Her Türk yurttaşının nüfus cüzdanında İslam yazmasına karşın 1980'lere kadar neredeyse bir "alt-kültür" statüsünde kalan dinin, ortodoks devletçi türü, artık "resmi ideoloji" Kemalizmin yanı başında "resmi kültür" olmak yoluna girmiş bulunuyor.

Bu gelişmenin ancak birkaç somut belirtisine değinebileceğim. Yukarıdaki paradoksun (belki de uzlaşmanın) başlıca kanıtları arasında 1982 Anayasası var. Başlangıçta, Genel Esaslar'da ve birçok maddede Atatürkçülüğü, resmi (ve tek) ideoloji ilan eden, ayrıca laikliği de zikreden belge, 136. maddesinde dinin bir ferdi vicdan me-

selesi olduğunu unutarak, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevlerini "... laiklik ilkesi doğrultusunda bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve *milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek*..." *(abç)* yerine getireceğini söylemekte, bu organa yukarıda değindiğimiz türden bir işlev yüklemektedir.

1982 Anayasası'nın 42. maddesi eğitim ve öğretimin Atatürk "ilke ve inkılapları" doğrultusunda yapılmasını öngörürken, Başlangıç'taki "Türklüğün tarihî ve *manevî değerleri*" *(abç)* ibaresi (İslamiyetten başka ne ola ki), ilk ve orta öğretime konulan zorunlu din ve ahlak derslerinin anayasal dayanağını oluşturmaktadır. (Yeniden yazdırılan tek-tip ders kitapları, müfredat ve disiplin politikaları, milli tarih ve coğrafya konuları, Türk-İslam temaları; ve bunlara karşılık Batı biliminin yasaklanan ürünlerine, burada girecek yerimiz yok.) Artık Atatürk milliyetçiliği değil, en azından, Atatürkçü ve dinci bir milliyetçilik söz konusudur.

Anayasa'nın "kutsal" kıldığı Türk Devleti'nin Yürütme Organı'nın bir dairesi haline gelmiş bulunan TRT'nin aynı yöndeki yayın ve kültür politikasının, burada yalnızca bir ürününü hatırlatmak istiyorum. 1985 sonbaharında yayınlanan "laiklik" açıkoturumlarında, Osmanlı Devleti'nin teokratik olmadığı, Atatürk'ün "2000 yıllık" Türk-İslam sentezine göre düşündüğü, laikliğin din-devlet ayrımı olmayıp, tam tersine laik öğretimin, dinin denetim ve gözetim altında bizzat ve önemle devlet tarafından öğretilmesi olduğu, bilimsel ve mantıklı bir biçimde kitlelere anlatılmıştı. (Ve farklı görüşlere yer verilmediği için de bu bir endoktrinasyon girişimi olmuştu.)

Bütün bunlar, otantik birer arayış olan Gökalpist ve Kemalist sentezlere yabancı şeyler. Üstelik devlet kontrolünde dinci milliyetçilik 1980'ler Türkiyesi'ne özgü bir şey de değil. Müttefik Üçüncü Dünya ülkelerinde "vesayetçi demokrasilerle *modernleşme*" tezleri ve politikalarının tutmadığı görülünce geliştirilen "bürokratik-otoriter yönetimlerle *yeniden gelenekselleşme*" tezleri ve politikaları ile uyum, belki de irtibat içinde. İkinci sınıf Amerikan akademisyenlerince "sosyal bilimsel" dayanak kazandırılan bu tezler, ABD'li ve yerli uygulamacılar tarafından, yalnızca sola değil, genel olarak demokrasiye karşı kullanılan devlet politikalarına dönüştürülüyor. Din kutusunun içi, örneğin Endonezya ve Pakistan'da İslamiyetle, Bre-

zilya ve Şili'de ise Hıristiyanlıkla doluyor. Milliyetçi ve maneviyatçı yöntemler toplumları koruyor ve kolluyor.

Yazıyı ilginç bir alıntıyla bitirmek istiyorum. Türkiye'de oluşmaya başlayan dinci milliyetçiliğin en azından gizil yayılmacı özlemini elbette resmi devlet belgelerinde göremiyoruz. İşi bu noktaya da götürenlere son bir örnek. 12 Mayıs'ta 270.000 tirajla bir "yayın hamlesi" yaptığını ilan eden *Türkiye* gazetesinin başyazısı. Gazetenin on "yayın prensibi"nden altıncısı şöyle:

> Lider ülke idealini benimsemek: Türk devletleri tarihin hemen her devrinde bulunduğu bölgenin liderliğini yapmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşu da, imparatorluk haline geçişi de o günkü dünyanın mecbur kıldığı şartlardan doğmuştur. Bugün de devletimize yakışan lider olmaktır. Biz bugünden yarına var olan bir millet değil, milletlerin peşinden gittiği liderlik tecrübesi olan *dualı bir milletiz*. (*abç*)

Irkçı milliyetçilikler bile –mevhum da olsa– fizyolojik kaynaklara başvuruyorlardı. Yirminci yüzyılda "dualı" bir milliyetçilik, "modernleşme"yi değil, "yeniden gelenekelleşme"yi temsil etmiyor mu?

1986

LAİKLİK VE TÜRK-İSLAM-NATO SENTEZİ

Toplumlar ilerler de, geriler de. 1980'ler Türkiyesi birçok bakımdan gerilemiş bir toplumdur. Demokratik siyasetin kalmaması, hukuk devletinin sönmesi, insan haklarına saygısızlık, kültürün yoksullaşması, eğitimin tektipleştirilmesi, değer yargılarının ve ahlakın yozlaşması, yaşamın her alanında kural tanımazlık ve anomi, laikliğin terk edilmesi, vb. vb. Burada sonuncusuna ilişkin birkaç söz söylemek istiyorum.

Türkiye 12 Eylül 1980'den sonra laiklik konusunda 1920'lerin gerisine düşmüştür. Yalnız bir toplumsal ahlak sistemi olarak değil, bireysel ahlak olarak da çağdaş yaşamda yeri çok küçülmüş olan din, Türkiye'de tekrar yaygınlaşmakla kalmamış, siyasete de dokunulmuştur. Hem de aşırı dinci gruplar ya da partiler tarafından değil, bizzat devlet eliyle. 1982 Anayasası'nda aynı zamanda Kemalizmi resmi ideoloji ilan eden bir devletin eliyle! Din "hortlamamış", hortlatılmıştır.

1982 Anayasası

Sorunun iki yanı var: biri sosyolojik-tarihsel, öbürü politik ideolojik. Birincisini kısa geçeceğim. Türk toplumu 1920'lerden başlayarak giderek İslami bir toplum olmaktan çıkmıştır. Daha doğrusu çıkarılmıştır. İslamiyet yansız devlet düzeninin temeli olarak değil, bir toplumsal ahlak sistemi olarak da dışlanmıştır. En başta Ziya Gökalp'in kuramlaştırdığı laiklik, Kemalistler tarafından daha da ileri götürülerek uygulamaya konmuştur. Belki de Kemalist "Altı Ok" içinde en devrimsel nitelik taşıyan ilke, laiklik ilkesidir. (Şu da var ki, dinin üstüne bireysel ahlak düzeyinde düşünsel ve felsefi olarak aynı radikallikle gidilmemiş, bu planda oldukça pragmatik, bazen de ikircikli hareket edilmiştir.)

Sonuçta toplumun geleneğindeki din öğesi yarım yüzyıllık bir süreç içinde ister istemez zayıflamış, ancak bir alt akıntı olarak sürmüştür. DP ve AP'nin oy avcılığı ile yokladıkları dinsel temalar

sınırlı kalmış; MHP'nin daha devletçi dinciliği ile MSP'nin daha köktenci dinciliği, seçmenden sırasıyla yüzde 7 ve yüzde 9'dan fazla oy alamamıştır. Kısacası 1980'lere gelinirken din, sosyolojik bir olgu olarak ciddi bir yükseliş grafiği çizmemekteydi.

Sorunun daha önemli yanı, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra, dinin devlet ve toplum içindeki konumunu yükseltmek üzere yapılmış olan bilinçli politik-ideolojik müdahaledir. Bir toplum projesi ve bir siyasi plan vardır.

1982 Anayasası'nın neredeyse metafizik ve teolojik başlangıç bölümünde "Ebedi Türk vatan ve Milleti"nin yanı sıra, "kutsal Türk devleti", "kutsal din duyguları", "Türklüğün tarihi ve manevi değerleri", "Türkiye Cumhuriyetinin... maddi ve manevi mutluluğu" ifadeleri yer alır. Bunlar "Millî sevinç ve kederlerde... ortak" ve "karşılıklı içten sevgi ve kardeşlik duygularıyla" dolu bir yurttaşlar topluluğunun duygu birliğini anlatan ifadelerin çok ötesinde, dinsel anlam yükleri taşıyan ifadelerdir. "Türk-İslam sentezi"nin anayasaya yansımalarıdır.

1982 Anayasası'nın din ve vicdan hürriyetine ilişkin 24. maddesinde: "Din ve ahlak eğitim ve öğretimi, devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır" denir. 42. maddede ise hâlâ "Eğitim ve öğretim Atatürk ilkeleri ve inkılâpları doğrultusunda... yapılır" denir. Oysa din öğretiminin milli eğitime sokulması, Atatürk "ilke ve inkılâpları"nın belki de en önemlisi olan laikliğin özüne aykırıdır.

Anayasanın Diyanet İşleri Başkanlığı'na ilişkin 136. maddesi de aynen şöyledir: "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Bakanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda *bütün siyasi görüş ve düşünüşlerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek* özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir" (*abç*).

Din-Devlet İlişkisi

Kemalizmin yanı sıra dine de devletin denetimi ve gözetiminde verilen görev ve işlev çok açıktır. Din, yurttaşların ideolojik olarak türdeşleştirilmesinde, toplumun depolitize edilmesinde ve çoğulcu si-

yasetin önlenmesinde ikinci bir ideolojik araç olarak Kemalizme yardım edecektir. Teorik-kavramsal planda bağdaşması olanaksız iki dünya görüşü, Kemalizm ile İslamiyet, otoriter devletin çifte dayanağı olarak işlevsel planda yan yana kullanılmak istenmiştir. (Bu tasarımdaki iç gerilime nereye kadar egemen olunabileceği ayrı bir sorudur.)

Dinin siyasetteki yeri, Pakistan'daki şeriata dayalı devlet düzeni gibi bir dozda değil, bir toplumsal ahlak sistemi ve ideolojik manipülasyon aracı olarak büyütülmüş ve meşrulaştırılmıştır. Bu da politik önemi son derece yüksek bir olgudur. Sonuçta her türden dinsel görüş ve grup bu meşruiyet şemsiyesinin altında hareketlenme olanağını bulmuştur, ama olayın asıl dikkat edilmesi gereken yanı, hiç değilse şimdilik, köktenci İslamcı gelişmeler değil, MHP, ANAP, Aydınlar Ocağı türündeki devletçi dinci gelişmelerdir. Bunlarda asıl vurgu güçlü devlet üzerindedir, İslam ikinci sıradadır.

Bu plan Türkiye'ye özgü de değildir. Amerikan sosyal bilimlerinde üretilen "yeniden gelenekselleşme" tezleri, daha doğrusu "yeniden gelenekselleştirme" ideolojisi, ABD güdümündeki Batı emperyalizminin nüfuz bölgesindeki Üçüncü Dünya ülkelerinde yürütülen politikaların rehberi olmuştur. Allah bilir popülarize edilerek "örtülü operasyon" talimnamelerine ve üst düzeydeki askeri danışmanların sözlü telkinlerine kadar girmiştir.

Din kutusunun içi Asya'da İslamiyetle, Latin Amerika'da Hıristiyanlıkla doldurulmaktadır.

Bu bakımdan Türk-İslam sentezi gerçek bağımsızlıkçı milliyetçi bir akım olmadığı gibi, MSP ve daha ötesindekilerinki gibi, "Batı Kulübü" karşıtı bir köktenci İslamcı yaklaşım da değildir. Soğuk Savaş'ın örtük sürekliliği çerçevesinde, Türkiye'deki demokratik ve sol gelişmeleri durdurmak üzere tasarlanmış bir "Türk-İslam-NATO sentezi"dir. Buradaki din, NATO'nun denetimindeki devletin denetimi altındaki dindir. Zaten Sünni İslam da Şiiliğin tersine, her zaman devletçi olmuştur. Türkiye'deki dinsel hareketlenmenin İran' daki gibi bir molla hareketine dönüşmeyeceğini Batı Emperyalizmi bilmez değildir.

Sonuç

Kapı bir kere aralandıktan sonra başkalarının da geçmek için zorlamayacağının ve devletin köktenci grupları hep eşiğin öbür tarafında tutabileceğinin garantisi yoktur. Ama bazılarının düşündüğü gibi asıl tehlike, olası köktenci dinci açılımlardan ibaret değildir. Gelişmenin bu kadarı da vahimdir: Devletçi-dinci kadrolar büyük sayılar halinde, imam hatipli polis şefleri, kaymakamlar, valiler olarak, devlet yönetiminde Silahlı Kuvvetler'e ortak olmaya hazırlanmaktadır. Adam kesecek fanatiklerin ayak seslerini duymayı bekleyenler, bu açık ve yakın gerçeği daha fazla önemsemelidirler. Bu işin sonu nereye varacak sorusu kanımca tembel bir sorudur. İş, amaçlanan noktaya vardırılmak üzeredir.

Neresinden bakılırsa bakılsın 12 Eylül Atatürkçülerinin Türkiye'ye armağan ettiği anti-laik platform, onulması son derece güç bir yara açmıştır.

1989

Gerçekçilik, gayri ahlaki bir kurulu düzeni ve yalnızca "olan"ı veri kabul etmek demek değildir. Gerçekçilik, seçenekleri, "olması gereken"i ve "mümkün olan"ı da içeren eleştirel ve iradi bir düşünce tarzıdır. Sadece "olan"ı tanımak, mutlak determinizmin kör teslimiyetçiliği arkasında adaletsiz çıkar sistemlerini maskelemekten ibarettir. "Olması gereken"i dışlarsak, "mümkün olan"ı da kaçırırız.

Ekim 2006

SİYASİ YAZILAR 3
2007-2016

Taha Parla

Din Devlet Demokrasi

Taha Parla'nın 2007-2016 arasındaki bu yazı ve söyleşileri, zaten kusurlu siyasal ve anayasal düzeni daha da bozan gelişmeleri, AKP iktidarının dinci ve reaksiyoner politikalarını, artmakta olan anti-laik uygulamalara karşı hükmü giderek kırılmakta olan militarist Kemalist velayet tortularının çarpışmasını ele alarak bugüne nasıl geldiğimizi anlatıyor:

"Dönemin dikkati çeken çok tehlikeli özelliklerinden biri, AKP'nin ortadan kaldırmak istediği ve ihlal ettiği bazı evrensel norm ve değerlerin de Kemalizm'e yakıştırılıp genel, yüzeysel ve sözde bir Kemalizm eleştirisine dahil edilerek küpeşteden denize atılmasıydı.

"Belli bir türü bitmekte olan Kemalist militarizmin yerine, AKP'nin, ABD emperyalizminin vesayeti ve nezareti altında zayıflattığı belli bir nesil silahlı kuvvetler komuta heyetinin yerine başka bir komuta heyeti getirdiği, ABD'nin Latin Amerika ve Asya şablonlarına göre AKP'nin kendi polis ordusunu, özel kuvvetlerini ve istihbarat örgütlerini kurduğu, direnişlerini sürdüren demokratik kitle örgütlerinin ve toplumsal örgütlerin giderek şimşeğini çalan "sivil toplum" örgütlerinin genel uzlaşmacılığı, ödüncülüğü ve işbirlikçiliğinin ağır bastığı bir dönem oldu 2007-2015.

"Etkisiz bir muhalefetin karşısında otoriterlikten faşizan totaliterliğe doğru adım adım ilerleyen bir parti-hükümeti, daha da güdümlü bir yasama meclisi, artan bir yürütme üstünlüğü, yürütmenin kontroluna alınan yargı, kısıtlanan özgürlükler, artan baskılar, yozlaşan eğitim sistemi, dönemin ayırdedici özelliklerinden bazılarıydı. "Sivil toplum"un "özel alanı" (tabii, din dahil) kazandı veya zarar görmedi, "toplum"un "kamusal alanı" kaybetti ve büyük za

Metis Edebiyatdışı
ISBN-13: 978-605-316-092-2
9 786053 160922
Metis Yayınları
www.metiskitap.com